

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SERVER TANILLI

Değişimin Diyalektiği ve Devrim

MARKSİZM ÜSTÜNE
YENİ DÜŞÜNCELER

Server Tanilli

•

Değişimin Diyalektiği ve Devrim

ADAM YAYINLARI

©

Adam Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.

Birinci Basım: Eylül 2001

İkinci Basım: Ekim 2001

Üçüncü Basım: Kasım 2001

Kapak Tasarımı: Zeynep Ardağ

Kapak Resmi: Karl Marx

01.34.Y.0016.799

ISBN-975-418-664-2

Server Tanilli

**Değişimin Diyalektiği
ve Devrim**

**MARKSİZM ÜSTÜNE
YENİ DÜŞÜNCELER**

*Aziz kardeşim, dostum, meslektaşım
Profesör Bülent TANÖR'e,
sonsuz sevgilerimle...*

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı, arkasından da Avrupa'da komünist rejimlerin çöküşü ile kapitalizmin küreselleşmesine bakıp, kimi aceleci kalemler, tarihin sonunun geldiğini ilan etmişlerdi. Ancak, dedikleri çıkmadı: Gerçi, iki kutupluluğun yerine –neredeyse– tek kutuplu hale gelen dünya dev bir piyasaya dönüşmüş, küllerinden yeniden doğan liberalizm bir resmî ideoloji hüviyetini kazanmıştır; hiçbir ideoloji de onunla –şimdilik– aşık atamayacağına benzer. Ne var ki, git gide büyüyen eşitsizliklerin yanı sıra, emek gücü, özellikle gelişmekte olan ülkelerde acımasız bir sömürünün altına girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, komünist düzenin fetihlerine bakıp kapitalizmi “uygarlaştırma”da pek zorunlu görülen sosyal demokrat ideolojilerin, bu ılımlı, “utangaç sosyalizm”lerin, olan biteni önlemede pek bir şey yaptıkları söylenemez; birden renksiz-kokusuz hale gelen bu politikalar, günü kurtarmanın arkasında olup gelecek için de bir umut vermiyorlar. Öte yandan, Kuzey-Güney zıtlığının günden güne arttığı bir dünyada, kapitalizm, yeni teknik olanaklardan da yararlanıp ülkeleri ve halkları, kültürleri ve değerleri –şaşırtıcı biçimde– sultasına alıyor ve değirmeninde öğütüyor. Çelişmeler, dünya çapında olmak üzere, yalnız ekonomik değil, sosyal, siyasal, moral ve kültürelidir.

Böyle bir ortamda, Marx'ın hayali yeniden dolaşıyor.

En başta şu nedenle ki, insanlar, olan biten hakkında, bölük-pörçük değil bütünlüğüne bir açıklama ihtiyacı içindeler. Git gide karmaşıklaşan bir dünyayı anlamada, gözlerin Marksizme çevrilmesinin bir nedeni bu.

Ama sorulacaktır: Marksizm de hangi Marksizm? Bir yerde resmî bir felsefeye dönüştürülüp uygulandığı rejimlerin çıkarlarına göre yorumlanan, bu arada çıkarından çıkarılıp dogmatikleştirilen ve tanınmaz hale getirilen Marksizm mi? Yoksa gerçekliği, içine hiçbir metafizik de katmadan, olduğu gibi, ama aklın ve bilimin aydınlığında ve yaşamın akışı içinde ele alıp açıklamak isteyen bir dünya görüşü, bir düşünme yöntemi olarak Marksizm mi? Hangisi?

Marx'ı yeniden okumak zorunlu; ama hangi gözllüklerle?

Çünkü, onun söylediklerini sıradan tekrarlamayı aşmıştır işler; böylesi bir davranış, olsa olsa –çoğu terörist– zibidi grupçukların marifeti olabilir.

Bitmedi: Yeni liberalizmin ekonomik, felsefi ve siyasal boyutlarına bakıp yeni açılar da işin içine girmez olur mu? Öte yandan, söz konusu liberalizmin ölçütlerinin egemenliğine düşmemek için, bir “toplum tasarısı” ortaya koymak; kapitalizmi aşmada gerekli bir siyasal yapı üstüne düşünmek de gerekmiyor mu? Bu arada, her derde deva diye durup durup tekrarlanan “değişim” kavramı üstünde aydınlığa çıkmanın zamanı da gelmedi mi?

Ama şu da sorulacaktır: Yığınla çarpıtıcı etkenin gelip işin içine girdiği, başta da medyanın kapitalizmin çığırkanı olup çıktığı –şu pek nankör– koşullarda, bunları tartışmanın kıymet-i harbiyesi nedir? Dünyayı değiştirmek, ütopyalar, tasarılar hazırlamak hâlâ mümkün mü? Mümkünse ne ölçüde?

Bu sorular, “Önemli olan yaşam düzeyini yükseltmektir, bırakalım piyasa da yapacağını yapsın” diyenler için elbette hiçbir önem taşımıyor. Ama “daha insanca bir dünya”ya inanan ve onun yaratılabileceğini de mümkün görenler için, üzerlerinde mutlaka durulması gereken sorulardır.

Kitabımız, yeni liberalizmin türkülerini çağıranların hançerelerinde –ister istemez– bir tikanıklığa yol açabileceği gibi, Marksizm söz konusu olduğunda eski fikri alışkanlıklarını sürdürenleri de rahatsız edebilir, en azından bir buhukluk yaratabilir onlarda. Ancak, sosyalizm adına konuşan çeşitli fikir akımları içinde, lanetlemenin, dışlayıp horlamanın revaçta olduğu bir dönemin fazla uzağında olmasak da, aşıldı o yıllar. Şimdi kaygımız çoğulculuk, demokrasi ve özgürlük olmalı; insanları kendi iç dünyalarında da tartışmaya götürmeli. Herkesin serbestçe gelişmesi için bir şart da bu değil mi?

Güzel okumalar dileyerek...

Strasbourg, 1 Temmuz 2001

Server Tanilli

YENİ BİR YÜZYILIN BAŞLARINDA GERÇEKLER

Şu artık pek açık: Bir yüzyılın sonuyla yeni bir yüzyılın başlarında en temel olgu, “ekonominin küreselleşmesi”dir. Kapitalizm, yeni bir fetih çağına girmiş; arkasına iletişim devriminin pek güçlü araçlarını da alarak gezegenimizin en ücra köşelerine kadar sokuluyor. Söz konusu olgu da, “tek düşünce” adı verilen bir ideolojiye dayanıyor. Onun söylediği de şu: Mümkün olan yegâne ekonomi politikası, “yeni liberalizm” ve “piyasa”dır; ölçütleri de rekabet, üretkenlik, serbest mübadele ve verimlilik; yeryüzünde bir toplumun ayakta kalmasının biricik çaresi artık budur. Ne var ki, gezegeni bir “rekabet cangılı”na çeviren ve medyanın, yurttaşlara kabul ettirmek için yeni mitolojilerle de astarladığı bu sert ideoloji, dünyamızı bir genel “metalaşma” ve “pazarlanma” çığırı içine sokmuştur. Gerçekten, doğaya ve yaşama ilişkin ne varsa hepsini içine alan bir büyük özelleştirme, “ortaklaşa olmamız gereken”i yıkar, “kamusal”la “sosyal”ı piyasanın emrine verirken; doğa ve kültür, kelimeler ve nesneler, bedenler ve fikirler, bir yaygın metalaşmanın konusudur, her şey pazarlanıyor.

En başta yağmalanan da dünyamız.⁽¹⁾

Bütün bu sürecin yol açtığı dev sorunlar olmaz olur mu?

DÜNYA VE İNSAN TEHDİT ALTINDADIR

Dünyamızın uzaydan çekilmiş fotoğraflarının güzelliğine diyecek yoktur: Gezegenimiz, üstüne yer yer pamuktan

1) Daha da ayrıntılı olarak bkz. Server Tanilli. *İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?* Adam Yayınları, 3. bası, İstanbul 2001, s. 11-37.

bulutlar serpilmiş mavi bir portakal görünüşüyle gözleri büyüler; zenginlik ve gönenç izlenimi verir insana. Gerçekten de, gür bir bitki örtüsüyle kaplıdır o ve bereketli bir hayvansal yaşamla hareketlidir. Bu cennet görünüşlü, coşkulu latif doğa, milyonlarca yıl egemen oldu gezegenimize; insan soyu da, ortaya çıktığı günden beri onunla beslendi ve Doğa Ana'yla bir ortak yaşam içinde oldu uzun süre.

Ne var ki, Sanayi Devrimi'nden beri, özellikle de XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile, insan, ilerleme ve gelişme adına, doğal ortamı sistemli olarak yıkıp yok etmeye yöneldi. Her türden yağma ve yakıp-yıkma birbirini izledi; topraklarını altüst etti, sularını kirletti, atmosferini bozdu. Başını alıp giden bir kentleşme, özellikle tropikal bölgede ormanların yok oluşu, denizlerin ve ırmakların kirlenışı, iklimin ısınması, ozon tabakasının incilmesi, asit yağmurları, onun başının dertleridir; kirlilik, öylesine sonuçlara yol açmıştır ki, dünyanın geleceği tehlikededir artık.

Asıl soru şudur: Temelde nereden geliyor bu tehdit?

Konunun ta felsefe tarihine kadar uzanan açıklamasına gitmeden diyeceğiz ki, teknik, Sanayi Devrimi ile, yani üretime makinenin girişiyle, dev bir gelişmeyi başlatır. İnsan zekâsının –kuşkusuz– bir fethi idi Sanayi Devrimi; ne var ki, teknik hem iyi hem kötü yanlarıyla gelir. Özellikle tıptaki yenilikler, onun insanlığa sağladığı yararlarla ilgili çarpıcı bir örnektir. Ancak kötü yanlarını da sergilemekte gecikmez: Doğayı alabildiğine sömürürken, insanı, başta da emekçileri sömürür. Neden? Çünkü teknik, kapitalizmin emrindedir. Konu, bu yanıyla, sosyal bir soruna da yol açar ve felsefeyi hareketlendirip yeni yönelişleri gündeme getirir: Sosyalizmin, giderek yeni bir dünya görüşü olarak Marksizmin ortaya çıkışının tarihsel nedeni budur.

XX. yüzyıl ise, geçmiş yüzyılların teknik ilerleme karşısındaki iyimserliğini kökünden yıkar. Teknik, bir yandan, İkinci Dünya Savaşı sırasında atom bombası örneğinde olduğu gibi, korkunç yıkıp yok etme çılgınlıklarına hizmet ederken, öte yandan, normal zamanlarda bile, doğaya ve hayvanlara egemen olma iradesi, git gide insan ilişkilerine de uygulanır olur; ve sonuçta, insanlara nesne diye, yani değerleri açısından değil sağladıkları yararlar açısından yakla-

şılır; insan yaşamı üretim için üretime ve tüketime feda edilir. Apaçık ortadadır: İnsan, başka şeyler gibi tüketilir bir kaynaktır artık. Yeni liberalizmin hazırladığı kanlı bir şölen ortamında, biri ötekini –pervasızca– parçalayıp yutmaktadır.

Buradan kalkarak ve ilerlemenin yol açtığı sonuçlara da bakıldığında, tekniğin yararlarına körü körüne inanış pek çocukça görünüyor bugün: Dünyamızın çevresel dengeleri bozulmuştur; devletin bireyler üzerinde uyguladığı aşırı denetimin tehlikeleri vardır; işsizlik bunalımları ile yüz yüzeyiz, doğal döllemede serüvenci yollara gidiliyor... Öte yandan, “biyolojik devrim”, hayalleri aşan sonuçlara varmıştır. Dolly’nin kopyalanmasına diyecek yoktur; ama işin ucu, insana kadar uzanabilir ve sonunda o da kapitalizmin bir metaı haline gelebilir. Hele hele “genom”un, yani genetik varlığımızın zincirlerinin okunduğu günden başlayarak, tıbbın, giderek insan sağlığının önünde yepyeni ufuklar açılmıştır. Ama aynı gelişme, kapitalizmi daha da semirtecek yeni olanakların da kapısını aralıyor...

İşlerin bir yerde gelip kapitalizmin çıkarlarıyla buluşmasının bir örneğini daha zikrederim. XIX. yüzyılın sonlarından beri bildiğimiz bir bilimsel gerçek var: Atmosferde su buharı, karbon gazı ve az ölçüde başka gazlar güneş ışınlarının daha fazla girmesini önleyerek bir ortalama ısıyı sağlıyor; iklimlerin dengesini, giderek yeryüzünde yaşamın sürmesini sağlayan da bu. Özellikle karbondioksidin miktarındaki artış bu ortalamayı bozarken ısınmaya yol açıyor ve denge altüst oluyor. Başta petrol kaynaklı yakıtlar yüzünden bu denge son yıllarda bozulmuş durumda. 1992 Rio Doruğu’ndan başlayarak, çeşitli uluslararası toplantılarda, konu bir sonrakine ertelenip duruyor. Önlem almakta ayak sürçenler de, en başta büyük sanayi ülkeleri, doğaldır ki hepsinden önce gelen de Birleşik Amerika. Düşündükleri, kendi sanayi çıkarları, başta da en çok kazanç sağlayan otomobil sanayisinin kârları. Doğa kirleniyormuş, dünyamız git gide ısınarak iklim dengesi kaybolup insanlığın geleceği tehlikeye düşüyormuş. Olsun! Para geliyor ya...

Ama tehlikeye karşı uyanışın habercileri de ortadadır. Doğa her yönden tehditlerle karşı karşıya, bu pek açık; an-

çak kurtarılması için fikir ve uğraşlar da eksik değil ve üstelik pek eskiye gidiyor kökleri: İlkçağ'da Latin tarımcıları toprağı korumanın üzerinde durmuşlar; İsa'dan sonra III. yüzyıldan başlayarak, artan nüfusa bağı toprak kazanmaya karşı ormanları koruma yolunda ilk önlemlere gidilmiş. Ne var ki, ekolojik düşüncenin ete-kemiğe bürünmesi XX. yüzyılın başlarındadır.

Gerçekten, 70'li yıllardan başlayarak da, kamuoyu, ekonomik kalkınma ve hızlı nüfus artışının uzun vadedeki sorunlarından kaygılanmaya başlar. Kimi eserler, aşırı nüfusa, kirlenmeye ve doğal kaynakların tükenişine bağı büyük çevresel felaketin korkusunu beslerler. 1972'de Stockholm Konferansı, arkasından da *World Conservation Strategy* (1980), çevreye saygılı, sürdürülebilir bir kalkınma modelinin niteliklerini tanımlamak isterler. Bunalım yıllarında belli bir hafiflemenin arkasından, dayanıklı ve kalıcı anlamına, "sürdürülebilir kalkınma" ya da "çevresel gelişme" temaları, Birleşmiş Milletler'in *Ortak Geleceğimiz* adlı raporunun 1987'de yayımlanışıyla, gündeme girer, oturur.

"Sürdürülebilir kalkınma" kavramı, ilerlemeye devam ediyor: Fikrin gizlisi kapaklısı da yok, basit: Gelecekteki kuşaklar, en az geçmiş kuşakların tanıdıkları bir çevreyi miras olarak almışlarsa, bir kalkınma sürdürülebilir. Temeli piyasaya dayanan günümüzdeki kalkınma mantığının gerçeklerle uzlaşır bir yanı olup olmadığı elbette sorulmalı, sorgulanmalıdır.

Gelecek yıllarda, öyle görünüyor ki birbirine zıt iki dinamik rol oynayacak dünyamızda: Bir yandan, mali kaygıların güdümünde ve bilimle teknikten kâr amacıyla yararlanan küreselleşmiş büyük firmaların çıkarı etkisini gösterecek; öte yandan da, bir ahlak, bir sorumluluk özlemiyle beraber, çevrenin –insanlığın geleceğı için kuşkusuz yaşamsal– yasalarını göz önünde tutan daha adil bir kalkınma ve gelişme izlemi ağır basacak. Bir kolektif etik çaba olmadan, gezegenimizin acılarını dindirmek de mümkün olmasa gerek.

Artık iyice anlıyoruz ki, gezegenimizi kurtarmak, onu yaşanabilir kılmak, yeni bir bilimin, çevrebilimin (*ekoloji*) ve çevre felsefesinin gereklerine uymakla mümkün olacak.

Söz konusu yeni bilim de, uzmanlaşmaların üstüne çıkıp bize dünya çapında (*planeter*) bir düşünme ve bakış olanağı sağlarken; insanı da, yeryüzünde bir “adalı” durumundan sıyrılıyor. Özetle, her şeye bir “bütün içinde” bakmak zorundayız.

Böylece, diyalektik yöntemle tekrar karşı karşıyayız. Bu bizi, her şeyi yeniden gözden geçirmeye götürüyor. Neler söylenebilir bu konuda şimdiden?

Yalnız çevrenin değil, tüm canlı topluluklar ile onların içinde yaşadıkları fizikokimyasal bütünün uğradığı felaketler ortamında, yeryürenin yaşaması için ilk akla gelen, piyasanın gücü ve diktatörlüğünü sorgulamak; ve yerleşik çıkarlar ile egemen düşünce biçimlerinin korkunç ortaklığına karşı ekolojik bir seçimde bulunmaktır. Her şeyi piyasaya, onun diktatörlüğüne bırakamayız!

Sonra, gönenç kavramını da gözden geçirmeli!

Bunun gibi, ekonomi de, çok yönlü, dinamik ve içinde yer aldığı dünyayla birlikte evrilir olmalı. Bu bilim dalı, insanların hizmetinde olup onların yazgılarına hükmeden bir şey değildir!

Ama belki asıl kurtarıcı sıçrama, insan olarak, insanlarla, başka canlılarla, giderek doğayla olan ilişkilerimizi kökünden değişikliğe uğratmaktır: Hayır, doğanın egemeni değiliz; onun, sorumluluklarının bilincinde olması gereken bir “uzantı”sıyız!

Bunun gibi, insanlığa karşı sorumluyuz; ama onun kadar doğaya, öteki canlılara ve hayvanlara karşı da sorumluyuz. İnsanlığa karşı sorumluluğumuz, “gelecek kuşaklar”a karşıdır da: Onlara insanca yaşanır bir toplum bırakmak zorundayız, ama aynı zamanda anlamını yitirmemiş bir doğa da...

Bu bakış biçimi, yeni bir felsefi tavra, yeni bir ahlak ve sorumluluk anlayışına götürürken, bilim ve tekniğin, giderek teknolojinin arkasından körü körüne savrulmayı da önleyecektir. Bilime ve tekniğe temelden karşı çıkmak elbette söz konusu olamaz; ilerlemeye de evet! Ancak, tekniğin olanakları önünde, –ilerleme fikrini terk etmeden– şunları da göz önünde tutmalıyız: İnsan yaşamının her biçimine mutlak saygı; doğal sınırlarımızı kabul etmek; ahlaksal sınırlarımızı da yaratmak!

Sonra, bilim ve teknik, bugün insanlığın karşısında birer tehdit olarak görünüyorsa, ne bilim ne teknik yüzündendir bu; tersine, bizim bilinçsizliğimizdendir.

Nereye varacağız bütün bu anlattıklarımızdan?

Gelişmelerin, bizi yeni bir ahlak ve sorumluluk anlayışına, giderek yeni bir felsefi tavra doğru götürdüğünü söyledik. Hümanizmanın yeni bir yorumu olarak nitelendirebilir miyiz onu? Eğer öyle ise, eskisinden farkı ne olacaktır onun?(2)

İlk kez Avrupa’da, XV. ve XVI. yüzyıllarda, insanı akıl sahibi bir varlık olarak en yüce, en saygın değer diye gören bu fikir akımı, başta Kilise’nin ve krallığın despotluğuna karşı insanın düşünce özgürlüğü ve bağımsızlığı adına ortaya çıkmıştı: Hoşgörüsüzlüğe karşı “hoşgörü”yü, ilahiyata karşı “felsefe”yi ve “aklı”, durup donmaya karşı da “ilerleme”yi savunuyordu hümanizma. XIX. yüzyılda, ütopyacı düşünürlerin, ütopyacı sosyalistlerin arkasından Marksizm, onu, burjuva niteliklerinden arındırarak gerçek boyutlarına kavuşturur: Kapitalist mülkiyet düzeni var oldukça insanı kurtarmak mümkün olmaz denir; hümanizmanın hedefi olan “bütünsel insan”a ulaşma da ancak sosyalist düzende mümkündür, diye noktalanır.

Şimdi gelip durduğumuz noktada ise bir yenilik var: Özgürlük düşmanı ve karanlık güçlere karşı kurtarılacak olan yalnız insan değil, o insanın yaşadığı “doğal ortam ve çevre”dir de. Çünkü insan, o doğal ortamın ürünüdür, o varsa yaşaması mümkündür. İnsanın geleceği, gezegenimizin geleceğine bağlıdır. Böylece hümanizma, sadece insanla yetinemez; “maddi ve canlı doğa”yı da gündemine almalıdır. Hepsi etle tırnak gibi birbirine bağlıdır. “Daha insanca bir dünya”, en başta işte böyle bir bütünlüğün eseri olabilir. Buradan kalkarak, yeni hümanizma da –ister istemez– kapitalizme karşı çıkacaktır: “Birlikte yaşama”nın, “nimetlerden ortaklaşa yararlanma”nın temellerini çökertmeye yönelmiş bir düzene, onun gelişmelerine karşı, yeni bir ekono-

2) Bu sorulara yanıt arayan ilginç bir yaklaşım için bkz. Demir Özlü, “İnsan Gerçeği Tehdit Altında”, *Adam Sanat*, Eylül 2000, sy. 176, s. 42-45. Ayrıca, Server Tanilli, “Hümanizmanın Yeni Gündemi”, *Evensel Kültür*, Kasım 2000, s. 9-11.

mi, yeni bir yurttaşlık, yeni bir enternasyonalizm anlayışına götürecek olan yolun taşlarını döşemeye çalışacaktır.

Peki küreselleşme, bugünkü içeriğiyle sadece doğaya ve insana yönelmiş bir tehdit midir?

KÜRESELLEŞME ASLINDA NEYİ YIKIYOR?

Başlarken de belirttik, küreselleşme, bugünkü içeriğiyle “tek düşünce” adı verilen bir ideolojiye dayanıyor. Onun söylediği de kısaca şu: Mümkün olan yegâne ekonomi politikası, “yeni liberalizm” ve “piyasa”dır; ölçütleri de rekabet, üretkenlik, serbest mübadele ve verimlilik; yeryüzünde bir toplumun ayakta kalmasının biricik çaresi artık budur. Medyanın, yeni mitolojilerle de astarladığı bu “tek boyutlu” ideoloji, doğaya ve yaşama ilişkin her şeyi metalaştırıp pazarlarken, belki daha da korkuncu, “ortaklaşa olmamız gereken”i yıkıyor, “kamusal”la “sosyal”ı da piyasanın emrine veriyor.⁽³⁾

Nasıl?

Neredeyse her şey, Berlin Duvarı’nın yıkılışı ile Sovyetler Birliği’nin çöküşünün arkasından, şaşkınlıkla politik sersemleşmenin bir arada olduğu bir ortamda başladı. Doğu Avrupa’da onlarca yıl sürmüş bir devletçiliğin sonuçları kafaları karıştırmıştı. Piyasa ekonomisinden uzak ve özgürlüksüz bir sistem, adaletsizlikleriyle beraber trajik bir aptallık içinde görünüyordu. Belli bir ölçüde, sosyalist düşüncenin yanı sıra, geleceği mutlak olarak planlama iddiasındaki bir ilerleme örneği de göçüp gitmişti.

Sol’un içinde, toplumu radikal biçimde değiştirme umudunun dibini oyup çökertecek şu dört yeni görüş belirdi. Şöyle deniyordu: Piyasa ekonomisi olmaksızın hiçbir ülke ciddi olarak gelişemez; üretim ve mübadele araçlarının sistemli olarak devletleştirilmesi, savurganlık ve kıtlıklara yol açmaktadır; eşitlikten yana ısrar, başlı başına bir yönetim programı olamaz; fikir ve söz özgürlüğü, zorunlu

3) Daha da ayrıntılı olarak bkz. Server Tanilli, age, s. 119 vd., 145 vd.

bir koşul olarak, belli bir ekonomik özgürlüğü de gerektirir.

Buna karşılık, komünist sistemin iflası ile sosyalizmin çatlaması, asıl besini antikomünizm olan geleneksel sağ'ın ideolojik parçalanmasına da yol açarken, "yeni liberalizm"i, Doğu-Batı çatışmasında zafer kazanmış tek ideoloji olarak ilan edip tahta oturttu. Dinamiği XX. yüzyılın başlarından beri dizginlenmiş bu yeni görüş, başlıca hasımlarının ortadan çekildiği bir ortamda, daha da artmış bir enerjiyle, dünya çapında açılıp serpilebilirdi artık. Düşünde de şu vardı: Kendi ütopyası olan dünya görüşünü, tek bir fikir olarak bütün bir yerküreye dayatmak!

"Küreselleşme", işte bu dünyayı ele geçirme girişiminin adıdır: Sermaye akışının mutlak özgürlüğü, gümrük engelleri ile kısıtlamaların ortadan kaldırılması, ticaret ve serbest mübadelenin yoğunlaştırılması yoluyla, bütün ülkelerin ekonomilerinin git gide daha sıkı biçimde birbirlerine bağlanmalarını öğütlemektedir; ve akıl hocaları da, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, İktisadî İşbirliği ve Gelişme Örgütü ile Dünya Ticaret Örgütü'dür.

Mali ekonomi ile reel ekonomi arasındaki bağılık bir kopukluğa uğratılır: Dünya çapında günlük mali mübadeleleri temsil eden ortalama 1.500 milyar doların sadece yüzde biri yeni zenginliklerin yaratılmasına ayrılmıştır; geri kalanı ise spekülative niteliktedir.

Yeni liberalizmin böylesine boy atmasına, en gelişmiş ülkelerde bile, parlamentolardan başlayarak kamu yaşamında rol oynayanların göze çarpar gerileyişi eşlik etmektedir; onlara, çevrenin yağmalanışının, eşitsizliklerin ayyuka çıkışı ile kitlesel yoksullaşmanın ve işsizliğin geri gelişini de katmalı. Bütün bunlar, modern devleti ve yurttaşlığı da yadsıyan olumsuzluklardır.

Ayrıca, 60'lı yılların başından beri, yeni bilgilenme teknolojisindeki gelişme, teknik sistemin genel istikrarını bozmuştur; söz konusu sistemi devletin denetlemesi de git gide daha çetin bir iş olup çıkmıştır. Sonuç da şudur: Siyasal sorumlular, teknobilimlerdeki bu hızlanışın tehditlerini ölçmede yetersiz kalıyorlar. Üstelik, bu sorumluların kendileri de, gölgede kalıp hükümet kararlarını yönlendiren ama seçimden çıkmayan uzmanlara bağımlı hale geliyorlar.

Bilişim ve iletişim devrimi, çağdaş toplumu çatlatmıştır; ve enformatik ekonominin yayılışı ile küreselleşmeyi desteklemiştir. Küreselleşme de, gerçi dünyanın bütün ülkelerini tek bir toplum modeline zorlamıyor henüz, ama hepsini dünya çapında bir ağına içine sokarak başkalaşmaya itiyor; bu ağların oluşturduğu bir tür liberal bağ yaratırken, insanlığı da bir hiperteknolojik evrende birbirinden soyutlanmış bireylere dönüştürüyor.

Bunun sonucu da şudur: Eşitsizlikler derinleşiyor. Dünyanın en zengin ülkesi olan Birleşik Devletler’de 60 milyondan fazla yoksul var; önde gelen bir ticaret gücü olan Avrupa Birliği’nde 50 milyondan fazla. Birleşik Devletler’de nüfusun yüzde biri, ülke zenginliğinin yüzde 39’una sahip. Ve, dünya çapında bir gerçektir, dolar milyarderi en zengin 358 kişinin serveti en yoksul insanların yüzde 45’inin yıllık gelirinden fazladır ki, o yoksullar da 2,6 milyarlık bir kitledir yeryüzünde...

Gelişmeler sadece bunlardan ibaret de değildir: Rekabet mantığı, toplumun doğal emredici kuralı sırasına çıkarılmıştır. Bu mantık, “birlikte yaşama”nın, nimetlerden “ortaklaşa yararlanma”nın anlamını yok etmeye götürüyor; üretimden sağlanan kazançların dağılımı sermayenin yararına ve emeğin zararına işlerken, dayanışmanın pahası takatın üstünde görülerek sosyal devletin yapısı çökertilmiştir.

Bütün bu değişimlerin sertliği ve ansızın olmalarının karşısında, işaret noktaları kaybolmakta ve belirsizlikler yaygınlaşmaktadır; dünya donuk bir renk almışa benzer, tarih de bir çözümleme için ele avuca gelir olmaktan uzaklaşmış gibidir. Vaktiyle Antonio Gramsci’nin “Eski öldüğünde, yeni de doğmakta duraksadığında” derken; ya da Tocqueville’in “Geçmiş geleceği aydınlatmaz olmuş, akıl da karanlıklarda yürüyor” derken kastettiği anlamda, yurttaşlar bunalımın tam kucağındadırlar.

Çoğu yurttaş, böylesi bir ortamda, geleceği nasıl düşünceleri gerektiğini kendilerine sorup duruyorlar; ve ister istemez, bir başka ütopya, dünyayı yeniden aklileştirme ihtiyacını duyuyorlar. Bir tür siyasal peygamberlik, gelecekle ilgili durmuş oturmuş bir tasarı, üstünde uzlaşılmış bir toplum vaadi bekliyorlar.

Peki, Sovyetler Birliği'nin harabeleri ile yeni liberal barbarlığın darbesini yemiş toplumlarımızın yıkıntıları arasında, bir yeni ütopya adına boş bir alan var mı bugün? İlk bakışta pek az bir olasılık taşıyor bu: Çünkü, büyük siyasal tasarılar karşısında genel bir güvensizlik yaygındır; onun yanı sıra, siyasal temsil köklü bir bunalım yaşarken, teknokrat seçkinlerle medyatik aydınlar korkunç bir itibar kaybına uğramışlardır; ayrıca, büyük medya ile onun izleyicisi kitle arasında derin bir kopuş olmuştur. Öte yandan, seçimlerle ilgili yoklamalar ne olursa olsun, çekimserlik artarken, beyaz oy kullanma ve seçim listelerine yazılınama artıyor.

Bununla beraber, yığınla yurttaş, yeni liberalizmin barbar çarklarının içine biraz insanlık sokmanın özlemi içindedirler; bir bahane arıyorlar, bir topluca eylem arzusu duyuyorlar. Dahası, söz konusu insanlar, yeni liberalizmin kudurganlığına karşı bir kale olarak, dünya çapında bir karşı-tasarı, bir karşı-ideoloji, bugün egemen modelin zıddı olabilecek bir kavramsal yapı oluşturup onu hayata geçirmenin hareketlenişi içindeler; Seattle'da, Washington'da, Porto Alegre'de, Prag'da, son olarak da Cenova'da duyduğumuz ayak sesleri budur.

Ne var ki, öyle kolay olmayacağına benzer bunları yapmak...

"Kolay olmayacağına benzer"; çünkü liberalizm, başta medya olmak üzere, uluslararası iktisadî ve parasal büyük kurumları, hemen her ülkede üniversiteleri ve kuruluşları, çoğu politikacıyı ve gazeteciyi hizmetine almıştır; onlar da, "tek düşünce"yi, modern dogmatizm diyebileceğimiz fikirleri allayıp pullayarak yayıyorlar. Günümüz demokrasilerinde yurttaşlar, bu yapışkan doktrinin ziftine batmış halde; o doktrin, direnen her fikri –belli etmeden– kuşatıp sarıyor, dizginliyor, karıştırıyor, felce uğratıp sonunda boğuyor.

Şu olgu da önemlidir: Dünyamızın bu yeni sahipleri tasarılarını genel oy'a asla sunmuş değiller. Demokrasi onlar için yok; yığınla tartışmanın dışında kaldıkları gibi, kamu yararı, sosyal mutluluk, özgürlük ya da eşitlik gibi kavramlara da kayıtsızlar. Onlara ayıracak zaman bulamıyor ve küreselleşmiş dünya piyasasını ellerini kollarını sallaya sallaya

dolaşıyorlar. Siyasal iktidar da olsa olsa bir üçüncü güç gözlerinde; önce ekonomik iktidar, sonra da medyatik iktidar var. Bu ikisi de ellerinde olduğunda, –tıpkı Berlusconi’nin İtalya’da yaptığı gibi– siyasal iktidarı elde etmenin sıradan bir iş olduğunu düşünüyorlar.

Demokrasi, işte bu ortamda yapacak ne yapacaksa, ama açıktır ki işi zor onun...

Gerçekten, halkın siyaset sahnesine çıkmasıyla, özellikle XX. yüzyılda, devletin rolü üstüne de köklü bir değişiklik olmuştur. Hatırlatmak için söyleyelim: Daha önce, egemen güçler, denetledikleri, ya da en azından kendi yararlarına işleyen ekonomik alanda siyasal iktidarın rolünü en azda tutmayı isterken; halk tersine, iktisadî yasaların etkilerini ve doğurdukları eşitsizlikleri düzelterek bir güç olarak bakmaya başlar devlete. Devletin bu yeni rolü de, Birinci Dünya Savaşı, özellikle de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra çıkarılan anayasalarda ete-kemiğe bürünür. Bireye, devlet karşısında bir özerklik sağlayan geleneksel hak ve özgürlüklerin yanı sıra, yeni anayasalar yepyeni haklar tanırlar: Eğitim hakkı, hastalık ve sakatlıklara karşı sosyal sigorta hakları, konut ve çalışma hakkıdır bunlar. İçinde bulunduğumuz aşamada bu liste daha da uzuyor. Bunlar, halkın devlete yüklediği yeni görevlerdir; devlet, bunları yerine getirmektén çekinmek de ne, sıradan insanların sefaletini hafifletmek ve ulusal gelirin adil biçimde dağılışını sağlamak için, iktisadî yaşama müdahale etmek zorundadır. Bunu, devletten istemek halk için de bir görevdir. Böylece, demokrasinin amacı, bir yerde toplumu derinden derine değiştirmektir de. Demokrasi günümüzde evrensel bir değer haline gelmişse, toplumları ve dünyayı daha insanca kılma-da uyandırdığı umutlar yüzündendir de.

Yeni liberalizmin “daha az devlet” derken bir göremediği de budur.

Devleti, “gece bekçisi” ya da “sınırları koruyan” bir güç durumuna indirgeyip, toplumu, liberalizm adına “piyasa güçleri”ne, yani aslında tekelci kapitalizmin yağmacı güçlerine teslim etmek, köylünün –o pek bilinen– öyküsünde olduğu gibi taşları bağlayıp köpekleri salıvermek demek olmaz mı? Kimi aymaz kalemlerin “piyasa demokrasisi” dedikleri alanda at oynatacak olanlar kimlerdir?

Buradan kalkarak diyeceğiz ki, bütün küreselleşme şarkılarına karşın, ulus-devlet gerçeği sona ermiş olmadığı gibi, birey ve halk yararına XX. yüzyıl boyunca kazanılmış hak ve özgürlük mevzilerine en iyi göz-kulak olacak olan, yine de ulus-devlettir. Demokratik kuramın bir görevi, onu bir yana atmak değil, tersine git gide demokratikleştirmek. Aslında, gerek ulusal gerek uluslararası alanda olan da budur. Git gide demokratikleşen devlet, demokrasinin derinleştirilmesinde daha olumlu bir rol oynayacaktır.

Ayrıca demokrasi, tutunabildiği yerlerde düşmanlarınca alt edilmesini önlemek için, kendi değerlerini de saydırmak zorundadır; onun, şu ya da bu düşüncenin iktidara taşınmasında sıradan bir araç olmadığını, insanların insanca yaşayacakları bir dünyanın hem yaratılmasında hem de sürdürülmesinde bir öge olduğunu adım başında hatırlatması gerekir. Bunun için de, bir yerde “militan” olmalıdır: Başta ırkçılığa ve her türlü ayrımcılığa karşı olmak üzere, ondan hoşgörülü olmasını bekleyemeyiz. İnsan soyunun özellikle XX. yüzyılda edindiği deneyimler, onu bu yolda –ister istemez– daha dikkatli olmaya götürecektir. Geçmişindeki büyük hümanist gelenek onu, her zaman “insansal” olandan yana tavır takınmaya zorluyor. Böylece, her toplumda –vazgeçilmez– bağlaşıkları olan, ilerici ve demokrat güçlerle beraber, ezilenin, horlananın, kadın ve çocuk haklarının, doğanın, bu arada hayvan haklarının yanında olacaktır. Jules Michelet’nin bir yüzyıldan fazla bir zaman önce söylediği şu sözler hep hatırlanmalıdır: “Hayvan haklarının tanınıp korunmadığı bir toplumda, demokrasi olamaz”. Demokrasi, toplumun ve doğanın nimetleri kadar güzelliklerini de adilce bölüşme düzenidir.

Böylece, geleceği taşıyan kolektif bir çabayı işin içine sokmak zorunludur.

Tekrarlamakta yarar var: Bu büyük sorunların varlığı, günümüzün yurttaşı için de çetin görevlere yol açıyor; çünkü onun bilgisi kırıntılar halinde ve büyük bölümü de kitle kültürüyle temas sayesinde –yöntemsiz– kazanılmış durumda ya da bilimsel uzmanlığın uçurumlarından çekip çıkarılmış. Öyle de olsa, bunalımı anlamak, bugün başta gelen bir fikri konudur. Bu ise, her yurttaşın, daha iyi düşünmek için büyük çaba istiyor. Özellikle şunun bilincinde olmalıdır yurttaşlar: Kapitalizmin, yani paranın küresel hareketlenişi-

ne karşı, yine küresel bir örgütleniş gerekiyor. Yerel ve ulusaldan başlayan ama onların darlığı içine hapsolmayan böylesi bir örgütleniş, “daha insanca bir dünya”nın kuruluşuna götürecek olan yolun taşlarını döşeyebilir.

Bir on yıl var ki, sermaye ve piyasanın yandaşları, sosyalist ütopyaların ileri sürdüklerinin tersine, tarihi ve toplumların mutluluğunu, insanların ve halkların değil kendilerinin yaptığını söyleyip duruyorlar. Şimdi gelip vardığımız bilinç ise şu: Küresel olan sadece ekonomi değildir; elimizden kayıp giden çevre, insanlığı kıvrandıran sosyal eşitsizlikler ve insan haklarını yaygınlaştırma zorunluluğu, bunlar da küresel sorunlardır. Seattle’ın, Washington’un, Prag’ın, Porto Alegre’nin arkasından Cenova’da, dünyanın yurttaşları konuyu bu bilinçle ele almışlardır.

Dünyamızın zenginleri ile yoksulları da bir kez daha gündemdedir.

DÜNYAMIZIN ZENGİNLERİ VE YOKSULLARI

“Bütün iktidar piyasalarıdır”: XX. yüzyılın sonlarındaki büyük yıkılışın arkasından dünyamızın denetimini ele geçirmiş paranın iktidarının sloganıdır bu! Arkasında meddahları, herkesin gözleri önünde bunu haykırırken, siyasal iktidarı tutsak olarak almakta ve ulus-devleti aştığını söyleyerek dünya halklarına yasasını dayatmaktadır. Hegemonyacı bir kapitalist düzen, yeni bir egemen sınıfın, bir “hiperburjuvazi”nin öncülüğünde, liberal ideolojiye de bir başka giysi giydirip dilini ve gerekçelerini de değiştirerek, piyasaların “küreselleşme”sini emrediyor; ekonominin ve mali iktidarla teknolojinin denetimini elinde toplamış bir halde, bütün gezegene yayılıyor.

Tek fikir var kafasında: Daha fazla kâr!

Ancak bu, çok gözleri büyülese de, dünyamızın kimi acı gerçeklerini yok edemiyor. Onlardan biri, zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumdur; o, dolacak yerde daha da derinleşiyor.⁽⁴⁾

4) Daha da ayrıntılı olarak bkz. Sophie Bessis, “La fracture des inégalités entre riches et pauvres ne cesse de se creuser”, *80 idées-forces pour entrer dans le 21e siècle*, La Découverte, Paris 1999.

Gerçekten, yeni bir bin yılın başlarında, şu apaçıktır: Her yıl daha fazla zenginlik üreten yeryüzünde, yoksullar git gide daha yoksul olurken zenginlerin zenginleşmesi de sürüyor. XX. yüzyılın ikinci yarısında, dünyanın geliri yedi kat arttığı halde, kişi başına ortalama gelir üç misli artmıştır. Ne var ki, 1960 ile 1995 arasında, dünyanın en zengin –ve hemen hepsi de Kuzey ülkelerinde yaşayan– yüzde 20 insanının bu gelirdeki payı yüzde 70’ten yüzde 86’ya çıkarırken, en yoksul yüzde 20’nin payı yüzde 2,3’ten yüzde 1,3’e düşmüştür. Dünya Bankası’nın verdiği rakamlara göre, mutlak bir yoksulluk içinde yaşayanların sayısı, 80’li yıllarda 100 milyon artmış olmalı.

Aşırı bir yoksullukla en çarpıcı zenginliğin bir arada olması tarih kadar eski bir olgu olsa da, çağdaş dünyada eşitsizliklerin vahimleşmesi, son onlu yıllarda, dünyanın iktisadî kalkınışının nüfustaki çoğalışa oranla hiç de geride olmadığı bir ortamda görülüyor. Bunun yanı sıra, Kuzey ülkeleri –yani eski sanayi toplumları– ile Güney, yani yakın geçmişte Üçüncü Dünya dediğimiz halklar arasındaki uçurum da bugünkü kadar derin olmadı. Gerçi Güney’de, kimi ülkeler ötekilere oranla daha iyi durumda olsalar da, yoksulluk Asya’nın hatırı sayılır bir bölümünde gerilerken Afrika’da vahimleşiyor.

Bununla beraber, dünyamız, yeni bir yüzyıla geçtiğimiz sırada, genel olarak 1960’lı yıllara oranla iki kez daha fazla eşitsizdir. Gerçekten, 1960’ta, dünyanın en zengin yüzde 20 insanı, en yoksul bir milyanın gelirinden otuz misli dolayında daha çok bir gelire sahipti. 90’lı yılların sonlarında bu oran 1’den 60’a yükseldi ve en zengin ülkeler dünya çapında gelirin beşte dördünü ellerinde tutuyorlardı. Tarihçilerin tahminine göre, 1820’de, Batı Avrupa’da kişi başına ortalama gelir, Afrika’da Güney Sahra’dakinden 2,9 kez daha yüksekken, 1992’de bu oran 1’e göre 13,5’tir. Hiç de Güney’le ilişkisi olmayan, Güney Kore ve Tayvan gibi kimi ülkelerdeki çarpıcı ilerlemelere ve Portekiz ya da Yunanistan gibi birkaç Batılı ülkenin gelirindeki ortahalli artışa karşın, 1996’da, yüksek gelirli sanayi ülkelerinde kişi başına satın alma gücü, en gelişmiş Güney ülkelerinde 7.620 ve en yoksul ülkelerde 1.180 dolara karşılık 22.390 dolara yükseliyordu.

Yoksulluk ve zenginlik, gelirdeki eşitsizliklerin ötesinde, bir de, bir ülkenin sahip olduğu altyapıların yoğunluğu ya da sağlığının ve eğitiminin düzeyine bakılarak ölçülüyor. Bu konularda bile farklılıklar apaçıktır. Zengin ulusların insanların yaşama umudu 77 yıla kadar yükselmişken, doğu'da yaşam umudu Burkina'da 46 ve Kamboçya'da 53,5 yıldır. Okula kavuşturmanın en düşük olduğu ve okumaz-yazmazlığın en yoğun olduğu yerler yine en yoksul ülkelerdir. Buna karşılık, zengin ülkeler, tüketim düzeyleri göz önünde tutulduğunda, 1,5 milyar insanın içinde yaşadığı yoksunluğa bakarak neredeyse obur denecek durumdadır. XX. yüzyılın sonlarında, Kuzey, dünya nüfusunun sadece yüzde 20'sine sahipken, yeryüzünde enerjinin yüzde 60'ını, madenlerin yüzde 75'ini ve ahşap ürünlerin yüzde 85'ini tüketmekte; motorlu taşıt araçlarının dörtte üçünü elinde tutmakta ve dünyada atmosfere atılan karbon gazının yüzde 49'unu yaymaktaydı.

Bununla beraber, daha dikkat çekici olan şu ki, Kuzey-Güney farklılığı tek başına değildir. Gerçekten kadınlar, erkeklerden daha az zenginler ve yüzyılın dönemecinde dünyadaki yoksulların yüzde 70'ini temsil ediyorlar. Çoğu yoksul ülkede ya da kadın düşmanı devletlerde, daha az özene sahip ve okuryazarlıktan pek nasibini alamamış durumdadır; yeryüzünde mülkiyetin devede kulak bir bölümü ellerinde ve üretim araçlarına erişimleri de alabildiğine sınırlı. Avrupa ve Kuzey Amerika, kadın-erkek arasında ücret eşitliğinin uzağındadır; bütün dünyada ise, kadınlar, işsizliğin yükselişinden ve bütçelerde kemer sıkma politikalarının genelleşmesinden en çok etkilenen haldeler.

Ama hatırlatmak da gerek: Kuzey ülkeleri, refah devleti anlayışının belli bir sosyal demokrasinin temellerini atmakla görevlendirildiği son otuz yıl boyunca, yurttaşların inandıklarının tersine, eşitsizliklerin yükselişinden korunmuş değiller. Batı'nın 80'li yıllarda katıksız ve katı bir liberalizme dönmesi, bu "sosyal"ı gözden çıkarması, artık milyonlarca insanı çarpan bir "yeni yoksulluk"a yol açtı: Avrupa Birliği ile Birleşik Devletler'de, yurttaşların yüzde 15'i, ülkelerinin zenginliğine karşın yoksulluk içinde yaşıyorlar. Ne var ki, toplumun kalkınması da git gide eşitsizdir ve zaten yüksek gelirler yararlanıyor büyümeden. 1995'te, Ame-

rikalı işletmelerin üst düzeydeki şeflerinin ortalama ücretleri, o işletmelerde çalışan ücretlilerin aldıklarından, ortalama 173 kez daha çoktu.

Kalkınmanın eşitsizliği, sadece zengin ülkelere has değil. Gerçekten, Kuzey-Güney arasındaki uçurum derinleşirken, her ulusun bağrındaki eşitsizlikler de büyümüştür. Güney'deki aşırı yoksulluğun adacıkları Kuzey'de de ortaya çıkarken, Güney'in servet sahibi küçük azınlıklarının varlığı, büyük çoğunluğun sefaletini daha da utanılacak boyutlara çıkarır. Yerkürenin yoksullarının yüzde 80'ini barındıran on iki ülkede (Hindistan, Çin, Brezilya, Nijerya, Endonezya, Filipinler, Etyopya, Pakistan, Meksika, Kenya, Peru ve Nepal), dünyanın birçok dev ekonomik gücü de bulunmaktadır. Eşitsizliği en çok barındıran devletler, Latin Amerika'dadır; Brezilya da, bu onur kırıcı sınıflamada başta geliyor. Bu ülkede, halkın en yoksul onda biri, 1995'te ulusal gelirin yüzde 0,8'ini bölüşürken, en zengin onda biri de aynı gelirin yüzde 47,9'unu paylaşıyordu. Şili, Kolombiya, Guatemala ve Paraguay, bir parça daha iyi durumdalar. Kara Afrika'nın çoğu ülkesi içlerinde hüküm süren eşitsizliklerle fark ediliyorlar. Kenya'da, en zengin yüzde 10 ulusal gelirden yüzde 47,7'yi alırken, en yoksul yüzde 10 aynı gelirden yüzde 1,2'yi almaktadır; Sierra Leone, Güney Afrika, Zimbabve ve Senegal ise, onu hemen arkadan izlemektedir. Buna karşılık, İskandinav devletleri ile Orta Avrupa'nın eski sosyalist devletleri, dünyamızın eşitsizliği en az ülkeleridir. Büyük Batılı devletlere gelince, sosyal adaletin örnekleri olarak pek gösterilemezler: O ülkelerde, nüfusun en yoksul onda biri, ulusal gelirin aşağı yukarı yüzde 3'ünden az (Birleşik Devletler'de yüzde 1,5) bir pay alırken, zenginlik ellerde daha az yoğunlaşmıştır.

Böylece, ne yana bırakılırsa bırakılsın, görünen, aşağı yukarı aynı şeydir: Dizginlerinden boşanmış bir dünya ekonomisinin rehberliğinde biçimlenen uluslararası yeni gönenç dairesinin en yoksul ülkeleri bir yana bırakılırsa, her ulusun bağrında da, alabildiğine sömürülen ya da dışlanan geniş tabakalar bulunuyor; ve onlar arasında kadınlar çoğunluktadır. Bununla beraber, Kuzey'de bir yoksul kitlenin ortaya çıkışı, şu olguyu gözlerden saklamamalıdır: Dünyamızda en vahim sosyal kopukluk, gönenç içindeki Kuzey'i

en nasipsizlerin Güney'inden ayıran kopukluktur. "Yeryüzünün lanetlileri" de işte bu kopukluğun ürünüdür. Onlar, sürgit bu durumda kalmayı kabul edecekler mi?

Değilse ne yapılmalıdır?

Akla ilk gelen tehlike şudur: Güney'in turizm alanında attığı ve daha da atacağı göz alıcı gelişmeler, onları sonunda, zengin dünyanın gelip ucuza eğlendiği ülkeler durumuna düşürmez mi? Öte yandan, zaten eşitsiz bir durumu sürdürüp o ülkeleri temel ürünleri sağlayan ya da daha ucuza mamul madde üreten "atölye ülkeler" durumunda tutmaktan başka ne kazandırır turizmin getirdiği? Son olarak, ileri sanayi ülkelerindeki gönencin çarklarını çeviren su, işte bu yoksul ülkelerin alınteriyle beslenmektedir.

Nasıl çözülecektir bu sorun?

"Küreselleşme" şarkılarıyla üstesinden gelinecek bir durum mudur bu?

Neresinden bakılırsa bakılsın, "küreselleşme" denen olgu, gelişmelerden ileri sanayi ülkelerinin, ama en başta onların yararlandıkları bir süreçtir. Kuzey'de söylenen liberal şarkıların büyüleyiciliğine kapılacak yerde, Güney, koşulların daha da insafsızlaştığı bir ortamda, daha da açıkçası "piyasanın diktatörlüğü"nün kurulduğu bir dönemde, akıllı uslu bir planlamanın öncülüğünde kalkınmaktan başka neyi düşünebilir kurtuluş çaresi olarak?

Bu soruların yanıtını şu girdiğimiz yüzyıl verecek.

Demokrasinin zorunluğuna ne denli inanırsak inanalım, onu, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bekleyen tehlikenin altını da çizmeden edemeyiz. Gerçekten demokratikleşme, Batı'da olduğu kadar Batı dışında da aydın çevrelerce güçlü olarak desteklenen bir akım. Ama onun yanı sıra, dünya ekonomisinde firmaları birbirleriyle birleşmeye götüren "tekelci eğilimler" de hızlı bir gelişme içinde. Birleşmelerin yarattığı çokuluslu devler iç içe geçtikçe, dünya pazarı için de ekonomik, teknolojik ve politik etkinliklerini daha da artırıyorlar; dünya tek bir pazara dönüşürken, doğal kaynakları denetleme yönünde –bir bakıma– parselleniyor da. Öte yandan, bu dev firmaların "demokrasi öncelikleri" de yok. Eşyanın tabiatı gereği bulunamaz da; amaçları, ne pahasına olursa olsun "kârlarını artırmak"tır. kârları

arttıkça, kendi ülkeleri dahil tüm ülkelerde siyasal ve sosyal sistem içindeki güçleri, etkileri de artıyor. “Etkinin arttığı” doğru ise, Profesör Erol Manisalı’nın dediği gibi, demokratikleşme ile tam bir “zıtlık” doğmuyor mu? Daha da açık bir söyleyişle, tekelci konuma gelen çokuluslu firmaların, “sosyal refah”a –kural gereği– öncelik tanımak zorunda olan demokrasi ile örtüşmesi nasıl söz konusu olabilir?

Söz konusu firmalar, içerde oldukça sağlam bir demokrasi bulunduğu için, kendi ülkelerinde zorlanabilirler. Ancak, Üçüncü Dünya’da, hele hele güçsüz ülkelerde, bütünüyle “demokrasiye karşıt” bir tutum içinde olacaklardır. Bu ülkelerde yönetimleri ve yerli sermayeyi denetimleri altına sokacak, dahası demokratik gelişmelere karşı çıkacaklardır. Çünkü, o ülkelerdeki demokrasi ya da yarım demokrasi de, tanım gereği “sosyal yarar”ı ön planda tutmak zorundadır; öyle olunca da, çevre sorunlarından rekabet kurallarına, uluslararası sistemin tek yanlı dayatmalarına kadar birçok konuda, demokrasinin gereği olan ulusal politikalar ile çatışacaklardır: Süper dev olup çıkan yeni çokuluslu ortaklıkların bu savaşı kaybetmesi ise güçtür; genellikle kazanacak, o ülkelerde “yerli ortaklar” bulacaklardır. Özetle, yeni tekelleşmelerin demokrasi karşıtlığı ile işler nasıl götürülecektir?(5)

Şunu söylemek hiç de yanlış değildir: Gelişmekte olan ülkelerde demokrasi, küreselleşmenin –kapitalizm adına– azgınlaştığı ve yeni liberalizmin barbarlaştığı bir ortamda, dışarıya karşı “ulusal” kaygılar duymadan edemez; içerde de “toplumsal” bir yapıya bürünmelidir. Demokrasi, seçim sandıkları başında eşitliği sağlayan sıradan ya da biçimsel bir rejimin adı değildir; o, aynı zamanda ulusal gelirden, herkesin emeği ve alinteri oranında hakkını alabilmesini de örgütlemesi gereken bir rejim olmalıdır. Demokrasi, geniş halk kitlelerinin ve ulusun mutluluğu, ekonomik gönenci için değil midir? Hiç kuşkusuz öyledir! Onu, bugün evrensel değerler arasına sokan bu niteliğidir de. Ancak, demokrasiyi demokrasi yapan, en azından onun baş destekçisi, tarihsel bir gerçektir ki işçi sınıfı oldu.

5) Bkz. Erol Manisalı, “Dünyada Hem Tekelleşmeler. Hem de Demokrasi Birlikte Nasıl Yürüyecek?”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1999.

İşçi sınıfı, bu öncü rolünü bugün de koruyor mu? Değilse neden?

İŞÇİ SINIFININ VE EMEĞİN BUNALIMI

Son onlu yıllar, özellikle de 1970'lerin ortasından beri, emek dünyası bir bunalımı yaşıyor. İşçi sınıfının ortaya çıkıp eyleme geçişinden bu yana belki en keskin olanıdır o. Ne var ki, söz konusu bunalımın temellerini anlamak da pek karmaşıktır; çünkü, aynı dönemde, birbirinden oldukça farklı derin dönüşümler emek dünyasını, giderek emekçi ve sendikal hareketi alabildiğine etkiledi. Senaryoyu anlamak için, onun örgüsüne giren ilmikleri incelemek gerekiyor.⁽⁶⁾

Neleri örneğin?

Göze ilk çarpan, hiç kuşkusuz sermayenin yapısal bunalımı oldu; ve özellikle 70'li yıllardan başlayarak kapitalist ekonomileri bütünlüğüne sarstı. Bu bunalım, başka sonuçların yanı sıra, en başta sermayeyi, dev boyutlarda yeni bir yapılanmaya götürdü. Emek dünyasını derinliğine çarpan, önce budur.

İşçi hareketinde geriye çekilişin bir ikinci nedeni, Doğu Avrupa'daki yapının ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü oldu. Bu yıkılışla beraber, emek dünyasında, yanlış da olsa "sosyalizmin sonu" düşüncesi yayılmaya başlar. Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin sona erışı, uzun vadede düşünüldüğünde, hiç kuşkusuz olumlu öğeler taşır; çünkü, yeni tipte bir sosyalist tasarının, bütünüyle yeni temeller üzerinde ele alınması imkânını yaratmıştır; bu yeni tasarı, ayrıca "tek bir ülkede sosyalizm" tezini, bu Stalinci tezi reddederken, Marx'ın kaleminde dile gelen temel öğeleri de göz önünde tutmanın kapısını açmış bulunuyor. Ne var ki, daha da yakın bir planda, emekçi sınıfının ve işçi hareketinin önemli fraksiyonları, bu rejimlerin yıkılışını "sosyalizmin sonu" olarak da gördüler; yerleşik düzenin meddahlarına göre ise, bu, Marksizmin de sonu idi. Dahası var: Hiç de ye-

6) Bkz. Ricardo Antunes, "Crise du mouvement ouvrier et crise du travail", *Le Manifeste Communiste aujourd'hui*, Les Éditions de l'Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 327-334.

rinde olmayan bir adlandırışla, “sosyalist blok”un çöküşüyle, önde gelen kapitalist ülkeler, emekçilerin sosyal hak ve kazanımlarını hoyratça tasfiyeye giriştiler. Böylece, 80’li yılların sonunda, Sovyetler Birliği’nin ve Doğu Avrupa rejimlerinin yıkılışı, işçi sınıfına büyük bir darbe vurdu. Sonraki yıllarda, bu akıma bağlı geleneksel komünist partilerle sendikaları sarsmış olan bunalımı hatırlatmak yeter.

Öte yandan, Stalin döneminin geleneksel sol’unun yıkıldığı bir sırada, bir başka siyasal ve ideolojik sürece tanık olduk: O da sol’un, eylemini sermaye düzenine tabi kılarak sosyal demokratlaşması idi. Bu “sosyal demokrat uyuşma”, sendikal ve siyasal sol’u alabildiğine sarstı ve emekçi sınıfın içinde kaçınılmaz yankılara yol açtı. Örneğin sol sendikalizm, sosyal demokrat sendikacılığı da nitelendiren bir kurumsal ve bürokratik işleyiş tipine baş vuruyor git gide.

Bu olurken şu da oldu: 70’li yılların sonlarından başlayarak yeni liberalizmin dev adımlarla yayılışı ve sosyal devletin (*welfare state*) derin bunalımı, bizzat sosyal demokrasinin gerileyiş sürecini başlattı; onun müdahale biçimi, artık yeni liberal yöntemlere yaklaşmıştır. Kapitalist ülkelerde siyasal eyleme yön verenler ise bu sonunculardır: İstenenler de, sanayide yeni yapılanmalar, hızla özelleştirmeler, devletin ağırlığının azalışı, sermayenin dünya çapındaki örgütleriyle (örneğin Milletlerarası Para Fonu ve Dünya Bankası) eşzamanlı olarak mali ve parasal politikalar kabul etme, emekçilerin sosyal haklarını parçalayıp yok etme, sol sendikacılığa karşı mücadele, “post-modern” bir kültür adına aşırı bir sübjektivizm ve bireyciliği propaganda etme, son olarak da sermayenin değerleri ve çıkarlarına zıt bütün sosyalist öneriler karşısında doğrudan düşmanlık, vb.

Buraya kadar anlattığımız karmaşık süreci özetleyelim: Sermayenin yapısal bir bunalımı karşısındayız; Doğu Avrupa’da, sol’un önemli öğeleri sosyal demokratlaşma içindedir; bu süreçle beraber, bizzat sosyal demokrasinin kendisi bir derin bunalımı yaşıyor; yeni liberal tasarı, ekonomik, sosyal ve siyasal içeriğiyle tam bir yayılış içindedir. İşte, bütün bunlar, emek dünyasını, birçok boyutlarıyla derinden derine etkileyip çıkmıştır.

Sermayenin “yapısal bunalımı”na yanıt diye, çeşitli önlemler üzerinde durulmaktadır. Onlardan biri ve –”For-

dizmden Toyotizme geçiş” diye adlandırılan– pek de önemli olanı, sermayenin üretim yöntemine ilişkindir ve emek sürecini de etkilemektedir.

Özellikle son yıllarda, sermaye, 1970 yıllarının bunalımına, bizzat üretim yönteminde değişiklikleri yoğunlaştırarak yanıt vermeye çalıştı: Bunu, teknolojik ilerlemelere, Taylorizm-Fordizm modelinin yerine geçebilecek modellere de başvurarak, ancak Japon modeli olan “Toyotizm”e ayrıcalık tanıyarak yaptı. Bir yandan uluslararası rekabette, bir yandan da işçi hareketini ve sınıflararası mücadeleyi denetleme kaygısından ileri gelen bu değişiklikler, emekçi sınıfı ve onun sendikal mücadelesini alabildiğine etkiledi.

Gerçekten, Toyotizm, bu bükülgen üretim yöntemi; özünde, sermayenin tasarısını içselleştirme yolunda, emekçilerin güçlü biçimde katılışını arayışın bir sonucu. Sermaye, işletmelerde böyle bir rıza ve katılımı özlüyor. şimdi söz konusu olan, Fordizmin despotluğundan farklı biçimde, sermayenin idealini daha da derinliğine iselleşmeye götürecek bir yöntemi bulup uygulamaktır.

Bu değişikliklerin pek önemli kimi sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz: Fordizmin tipik uygulaması olan bir fabrikada yoğunlaşmış el emekçilerinin sayısı azalmıştır; nc Dünya lkelerinde olduğu gibi temel kapitalist ülkelerde de, dünya çapında yaygınlaşmış, geçici, sözleşmesiz çalışmanın sonucu iğretiliğin çeşitli biçimleri artmıştır; bu tür çalışan kadınların sayısı çarpıcı biçimde çoğalmıştır; vaktiyle pek büyük bir artış göstermiş, bugün ise teknolojik değişikliklerdeki hızlanışa bağlı olarak bir işsizliğe boyun eğmiş “hizmet sektörü” başta gelmek üzere, orta tabakalara mensup ücretlilerin sayıları alabildiğine yaygınlık kazanmıştır; genç işçiler ve “yaşlı” (40-45 yaş dolayında) işçiler, temel kapitalist ülkelerde emek piyasalarından dışlanmıştır; sayısı artmış göçmen el emeğine başvurarak ve Asya ile Latin Amerika’da olduğu gibi yasalara aykırı koşullarda ocuk emeği kullanarak, ücretlilerin aşırı sömürüsü yoğunlaşmıştır; iğreti emekle yan yana ve tam bir patlama halindeki yapısal işsizliğin yaygınlaşması, bir milyar dolayında, yani yeryüzünde çalışan insan gücünün aşağı yukarı üçte birini içine alıyor.

Böylece, emekçi sınıf daha parçalanmış, çeşitlenmiş ve karmaşıklaşmıştır. Bu sınıf, bir yandan, demir-çelik sanayi-sinde olduğu gibi birçok sektörlerde daha kalifiye olmuş; bir yandan da, birçok sektörde kalifiye olmaktan çıkmış ve iğretileşmiştir. Örneğin otomobil sanayisinde böyledir; nitelik denetleyicilerini bir yana atmadan söylemiş olalım bunu, doğaldır ki madencileri, dok işçilerini, deniz inşaat işçilerini de... Bir yandan, azınlıkta olacak biçimde, “değişik işlev ya da görevlere bakan” (*polyvalent*) işçi yaratılırken; öte yandan, kalifiye olmayan ve bugün yapısal işsizliğe uğramış iğreti bir kitle yaratıldı. Bu değişiklikler, eskiden olduğundan daha fazla farklılaştırmıştır emekçilerin oluşturduğu bir sınıfı.

Bununla beraber, günümüzde, Habermas, Gorz ve Offe gibi “işçi sınıfının asıl rolünün bittiğini” söyleyenlerin tersine, XX. yüzyıldan XXI. yüzyıla geçtiğimiz şu tarih kesitinde, “emeğiyle yaşayan sınıf”ın başta gelen çabası, çeşitli emek kesimleri arasında mevcut “bir sınıftan olmanın” bağlarını sağlamlaştırmak olmalı. Söz konusu olan, mübadele değerlerinin yaratılışında temel bir rol oynayan emek kesimleriyle; üretim eyleminde kenarda kalmış ama iğreti koşullar yüzünden sermayeye ve onun sosyalizasyondan soyutlayan biçimlerine potansiyel olarak direnip karşı koyan kesimler arasında bağları örmektir. Bu iki ücretli kesim arasındaki bağları kurup güçlendirmek, bugün, dünya çapındaki yapısal işsizliğe karşı çıkmak ve çağımızdaki kapitalizmin yıkıcı ve zararlı niteliğini –daha da açık biçimde– gün ışığına çıkarmak için zorunludur.

Böylece, emek dünyasını çarpan bunalımın gerektiği biçimde anlaşılması, işçi hareketini doğrudan etkileyen bu değişikliklere bir bütün olarak bakmaktan geçiyor. Söz konusu değişiklikleri anlamak ise, bir yüzyıl bitip bir yenisi başlarken karşımıza dikilen güçlükleri göğüslemek için bir sınıfsal tasarı hazırlamakta mutlak bir önceliğe sahip.

Bir önemli konu da şu: Kapitalizm ve sermayenin denetimindeki sistemin egemen olduğu toplum mantığı, yabancılaşmanın (*aliénation*) çeşitli biçimlerini saf dışı edebilecek durumda değil. Bununla beraber, söz konusu yabancılaşma, emeğin yoğunlaşması ve sermayenin tasarısının

alabildiğine içselleştirilmesi yoluyla maskelenebilir. Nitekim, Fordizmin yapısında olan despotik ögenin yerine Toyotizmin ya da Japon modelinin yöntemleri geliştirildiği ölçüde, bu maskeleye de gelişti.

Ancak yabancılaşma, Lukacs'ın belirttiği gibi, bireyin gelişmesiyle zıtlaşan sosyal engellerin varlığı olarak anlaşılırsa, çağdaş sermaye, yeni yabancılaşma biçimlerini de koyabiliyor. Gerçekten, sermaye insansal yetenekleri, teknolojik ve enformatik ilerlemelerle kendi potansiyeliyle bütünleştirebiliyor artık. Emekle yaşayan sınıfın bütünü için teknolojik ilerleme, zorunlu olarak anlam dolu bir subjektiflik gelişmesi üretmedi; tam tersine, söz konusu ilerleme, “insan kişiliğini bozduğu gibi ona zararlı da oldu...” Nedeni de şudur: Teknolojik gelişme, “insan gücünü doğrudan artırabiliyor”; bu süreçte “bireyleri, hatta bütün bir sınıfı feda etme” de gündeme gelebiliyor.

Kapitalist dünyanın bağrında yoksulluk çekirdeklerinin varlığı kolaylıkla anlaşılabilir bir şeydir: Çünkü, vahşi bir sosyal dışlamanın yanı sıra, yapısal bir işsizlik hüküm sürüyor; teknolojik yoğunluk nedeniyle emek dünyasında yığınla meslek tasfiye ediliyor; emeğin iğretiliği yoğunlaşmıştır. Bunlar kapitalizmde, çalışan insan için anlamlı ve özgür bir yaşamın aranişını köstekleyen sosyal engellerin pek bilinen birkaç örneği sadece. İçinde insan soyunun üçte ikisinin daha da iğreti koşullarda yaşadığı Üçüncü Dünya için söylenecek ne kalmıştır ki?

Çağımızda yabancılaşmanın biçimleri, üretimin yanı sıra tüketim alanını da etkiliyor: Çalışmanın dışında kalan yaşam alanı, “serbest zaman”, meta üretim sisteminin değerlerine, onun maddi ya da gayrimaddi tüketim gereklerine tabi durumda.

Onun karşısındaki seçenekler nelerdir?

Başta, toplumda üretimin mantığını değiştirmeli; üretim öncelikle, mübadele değerlerinin değil kullanım değerlerinin üretimine ayrılmalıdır. Üretim, aslında sosyal bir süreçtir; bu sosyal üretim, piyasanın mantığına değil de, sosyal olarak yararlı mal ve hizmetlerin üretimine çevrildiğinde sorun çözülmüş olacak. İnsanlar, günde daha az çalışarak, kendi kendini yıkınayan bir üretim süreci içine girerken, yeni bir sosyal metabolizmaya da yol açmış olacak.

İkinci olarak, sosyal bakımdan yararlı mal ve hizmetlerin üretimi, içinde yaşadığımız dünyada hüküm süren “artık zaman”ı değil, “kullanılır zaman”ı ölçüt olarak almalı. Bununla sosyal çalışma, alabildiğine insansal bir boyut kazanırken bugünkü fetişist niteliğini de kaybedecektir. Çalışma alanının dışında anlamlı bir serbest zamana gerçekten olanak sağlayacak işte böylesi bir sosyal çalışmadır; sermayenin mantığının egemen olduğu toplum ise buna imkân vermiyor; ayrıca, nesneleşmiş emek üzerine kurulu bir düzende gerçekten serbest zaman olamaz. Günümüzde serbest zaman, aslında –maddi ya da gayrimaddi– meta tüketimine ayrılmıştır; böylece, çalışma dışındaki zaman gırtlığına kadar meta fetişizmine batmıştır.

Özetle diyeceğiz ki, yeni bir toplum mantığı kurmak, önce insanlığı “toplumsallaşma”dan uzaklaştıran bugünkü süreci acımasızca eleştirmeden geçiyor; bu, emek dünyasının içinde bulunduğu derin bunalımı aşmak için de zorunludur.

Yeni bir yüzyılın başlarında gerçeklere değinirken, son olarak şu soruyu da soralım: Liberalizme mahkûm muyuz?

LİBERALİZME MAHKÛM MUYUZ?

Dünya, tam bir değişimin ortasında. Bilgisayar ve onun bir şebekenin içine oturtuluşuyla –elle tutulur olmayan– bir etken, yani bilişim, gelişmenin motoru olarak enerjinin yerini alıyor. Zaman, mekân ve toplumla ilişkilerimizi değiştiren yeni bir ekonomi tipi doğmaktadır.

Ne var ki, öyle de olsa “siyasal sorumlularımız”, çağını yitirmiş kavramlara göre düşünmeyi ve yönetmeyi sürdürüyorlar. Liberallik iddiasındaki bir sistemin kaçınılmazlığına ve evrenselliğine inanmakta direniyorlar. Sağ’dan olsun sol’dan olsun, her biri, aynı reçeteleri uyguluyor: Kuralların dışına çıkış, piyasanın yasalarına boyun eğme, dizginsiz bir üretimcilik. Evet, borsa fırlıyor, kalkınma yeniden başlamıştır, işsizlik de geriler gibi! Ne güzel bir tablo değil mi? Hayır, ormanı gizleyen ağaçtır. Çünkü sistem, korkunç şeylere yol açıyor ve hepsi de onarılamaz tehlikesiyle yüz yüze: Zamanda ve mekânda birbirine yaklaşmış olan insanlar, ar-

tan eşitsizlikler yüzünden yekdiğerinden git gide uzaklaşır durumdalar; makineyle çalışma iğretilik, yoksullaşma ve sosyal dışlamaya yol açıyor; doğa, çapından düşüyor, doğal afetler çoğalıyor; her şey, yaşam da dahil, metalaşıyor.

Peki, değişimden asıl umulan ne? Bilgisayar, ne bakımdan buharlı gemiden çok daha önemli bir kültürel devrimdir? Oradan başlayarak, niçin başka türlü düşünmek ve davranmak zorundayız? İnsanı ve canlıyı her türlü ekonomik etkinliğin bağrına yeniden yerleştirerek, liberal çıkışı tersyüz etmek niçin ivedi olup çıkmıştır?(7)

Önce zorunlu bir açıklama gerekiyor: Bilindiği gibi, liberalizm deyince,(8) “bireye, onun özgürlüğüne ve kamu yararına sonuçlanacağı için bireysel etkinliklerde özgürlüğe ayrıcalık tanıyan” bir iktisadî kuram anlaşılıyor. Madalyonun bir de öteki yüzü var: Bireylerin bu iktisadî serbestliği gün gelip tehlikeye düşmesin diye, devletin bireysel özgürlükler karşısındaki yetkilerini sınırlama” da savunuluyor. Böylece, iktisadî kuramla siyasal öğreti iç içe liberalizmde.

Bu savunma, tarihin belli bir döneminin sınıfsal isteklerine de uygun düşmüş: Avrupa’da, XVIII. ve XIX. yüzyılda, orta sınıfın, mutlakiyetçi devlet düzenlerine ve teolojik dünya görüşüne karşı mücadelesinde biçimlenen dünya görüşünün bir parçası olarak doğmuş. “Evrensel” ve “kaçınılmaz” oluşunun tarihsel çerçevesi bu; ayrıca “pragmatik” ve “yarararcı” yanı ağır basan bir görüş. O yüzden, liberalizmin kapsamlı bir tanımının yapılması bile zor.

Liberalizmin ana tezi, ekonomi alanında, kendiliğinden oluşan bir doğal düzenin varlığı iddiasına dayanıyor: Bireylerin rolü, tıpkı mekanik ya da fizik yasalar gibi, iktisadî sistemi dengeye doğru götüren ekonomi yasalarını keşfetmekle sınırlı kalmalıdır. Bunlar, insanın yaradılışına

7) Ayrıntılı olarak bkz. René Passet, *L’illusion néo-libérale*, Fayard, Paris, 2000.

8) Bkz. “Liberalizm”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. Ayrıca, Pierre Manent, *Histoire intellectuelle du libéralisme*, Hachette, coll. “Pluriel”, Paris, 1987; Susan George, “Neoliberalizmin Kısa Tarihçesi: Seçkin Ekonomi Yirmi Yılı ve Yapısal Değişim Şansları”, (çev. Füsün Çiçekoglu), *Mülkiye*, 1999, sy. 219, s. 57-70.

uygun yasalardır. Liberal insan, *homo economicus*, yani “en az zahmetle en çok kazanç sağlamaktan başka bir amaç gütmeyen akıl sahibi varlık”tır. İnsan, böylesine özgür davranmakla doğal iktisadî düzenin gerçekleşmesini sağlar; bireysel çıkarlarla toplumun genel çıkarı çakışır ve uyuma kavuşur.

Buradan kalkarak denecektir ki, insan, kendisine en fazla özgürlük tanınması gereken “iktisadî karar birimi”dir. Böylece, devlet ve özel gruplar, müdahaleleriyle, bireyler arasında rekabetin serbestçe işlenmesini engellemekten kaçınmalıdırlar. Kural şudur: “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!”. Üretim ile tüketim, fiyat mekanizması sayesinde böyle dengelenecek; emek ve sermaye arzı ile talebi de, gelir mekanizması sayesinde böyle ayarlanacaktır.

Bu ilkelerin, kapitalist ülkelerde, içerde işçi sınıfını ve emekçi kitleleri; dışarda da, gerektiğinde emperyalizme başvurup dünya halklarını kanırta kanırta sömürerek nasıl uygulandıkları bilinmez bir şey değil. Yani *homo economicus*’un istekleri yerine gelmiştir ama toplumların çektikleri büyük acılar pahasına olmuştur bu.

Ne var ki, sistemin üstüne kuşku bulutlarını yığacak asıl olay, 1929 Bunalımı’dır. Bunalım, Birleşik Amerika’dan başlayarak kapitalizmi çarpar ve *homo economicus*’u ölüm döşegine düşürür. Sistemin mayasında “pragmatizm” var ya, Keynes’in öncülüğünde, kimi dengesizliklere çare bulmak üzere, devletin piyasa ekonomisine karışmasını hakkı gösteren “müdahalecilik” kuramı böyle ortaya çıkar. Kuram birçok ülkece benimsenirse de, zamanla o da yumuşatılır. 1974 bunalımından sonra, Keynesçi politikalar “Yeni İktisatçılar” akımınca eleştirilir. Bu akım, aşırı müdahalelerinden dolayı özellikle devleti sorumlu tutuyor ve dolayısıyla katıksız bir liberalizme dönülmesini öğütüyordu.

80’li yıllardan kalkarak, başta Birleşik Amerika olmak üzere kapitalist ülkeler, işte böyle bir liberalizmi uygulamaya girişirler: İngiltere’de Thatcherizmin uyguladığı budur; Kara Avrupa’sında 1992’de Maastricht Antlaşması’yla taçlanan budur; Avrupa Birliği’ne girişte adaylara dayatılan da bu. Ayrıca, yeni liberal ideoloji önce Birleşik Amerika’dan yola çıkmışsa nedeni de şudur: Bu ideoloji,

Amerikan mali sermayesinin çıkarlarına yanıt veriyordu; söz konusu sermaye ise, kapitalist hareketlerin dünya çapında serbestlik kazanmasının önündeki bütün engelleri kaldırma arzusunda idi.

Ama asıl dikkat edilmesi gereken şu: “Kaçınılmaz” ve “evrensel” diye propagandası yapılan liberalizmin, gerçekte kapitalizmin çıkarlarına nasıl bağlı olduğu ve ona göre çehre değiştirdiğidir. *Homo economicus*, aslında bir soyutlamadan başka bir şey değildir; sermayenin çıkarları doğrultusunda o da kılıktan kılığa bürünmektedir. Ne var ki, şu son değişiklik, eskilere oranla çok daha köklü ve yıkıcıdır.

Öyledir, çünkü Batılı toplumlarda emekçi yığınların ve halkın en önemli kazanımlarına saldırmaktadır. Onların başında “sosyal devlet” anlayışı gelir. Bu anlayış, İkinci Dünya Savaşı’nın ertesinde, büyük yıkımların orta yerinde doğmuş ve anayasalara kadar geçmişti. Devlet, liberalizmin “gece bekçisi” olarak gördüğü bir örgüt olmaktan çıkıyor; eşitsizliklerin sonucunu bir parça törpülemek amacıyla, iktisadî ve sosyal yaşamda rol alıyordu. Kapitalizm gene sürecekti, *homo economicus*’un kazanç düzeni gene yerli yerinde kalacaktı; ama iktisadî birikimin bir bölümünü de devlet, halkın sosyal geleceği için harcayacaktı. Bireylerin, klasik haklarına ek olarak, “iktisadî ve sosyal haklar”ı olacaktı. Birinci grup haklar karşısında devletin yapacağı bir şey yoktu; ama bu ikinci grup haklar için, devletin halk adına müdahale hakkı doğuyordu; üstelik bu müdahale bir görevdi de onun için.

Hatırlatmış da olalım: Bu müdahale, faşizm tehlikesine karşı bir önlem olarak düşünülürken, komünizm tehlikesi de göz önünde tutuluyordu: Çünkü, 1917 Devrimi, kendi emekçi halkına, bizzat devletin güvencesinde en temel sosyal hakları sağlamıştı. Bu örneğin, Batı proletaryasını sürgit büyülemesini önlemek için bir şeyler yapmak gerekiyordu. Batı’da sosyal hak ve özgürlüklerin yaşama geçmesinde bu da etkili olmuştur.

İşte bugün, bu haklar törpülenmekte ve sosyal devlet anlayışı, toplum için “pahalı” görülüp bir “yük” olarak karşılanmaktadır. Aslında böylesine bir bakış, liberalizmin ka-

zancına dokunduğu içindir; *homo economicus*, daha önce sosyal devleti çıkarlarına uygun görmüştü, bugün ise onu ortadan kaldırma çabası içindedir. Üstelik bizzat Avrupa'nın bağrında 40 milyona yakın yoksulun varlığına karşın, bunu düşünmemektedir.

Bunu yaparken bir şeyi daha düşünür olmaktan uzaktır: Katkısını adım başına tekrarladığı demokrasi, Batı demokrasisi, biçimsel olmaktan bir parça kurtulmuşsa, bu sosyal devlet anlayışı yüzündendir; onu yıkmak, demokrasinin "eşitlik" temelini de yıkmak demektir. Eşitlik, sadece hukuksal çerçevede kalır da sosyal planda yaşama geçirilemezse, öyle bir düzende demokrasinin de temelleri yıkılmış olur; *homo economicus*, bunu akıl edemiyor.

Çelişmeler içindedir çünkü...

Bir çelişme de şudur: Liberalizm, toplumların tarihine sadece "kazanç ölçütü" ile baktığından, onları kendine özgü sorunlarından sıyrarak basite indirgeyip öyle görüyor. Örneğin, ileri sanayi toplumları için, kalkınmada, devleti bir yana bırakarak düşünmek mümkündür; ama gelişmekte olan ülkeler için böylesine bir bakış kısır kalır ve kimi sorunları çözemez. Örneğin Türkiye'de, ekonomide devletin ağırlığını eskisi gibi görmek mümkün olmayabilir; ama bir Doğu'nun kalkınması sorununu devlet öncülüğü olmadan çözmeyi düşünmek de gerçek dışıdır.

Üçüncü Dünyadan başka örnekler de getirilebilir...

Nereye geleceğiz buradan?

Şuraya: Bir temel yanlış yapılıyor. Gerçekten, küreselleşme olgusuna, iletişim tekniğinin dev olanaklarını da arkasına alarak, liberalizm sahip çıkmıştır; öyle olunca da, bütün sonuçları ve geleceğe doğru beklentileri kendi felsefesine göre yorumluyor. Bu arada kafaları şartlandırıp, bilinçleri körelterek gözler önüne bir duman perdesi çekiyor.

Oysa küreselleşme, Zeki Laidi'nin pek de güzel dediği gibi, toplumlar için bir "sınama anı"dır; ve onlar şu temel soruya yanıt aramalıdırlar: "Piyasanın ötesinde birlikte yaşamının anlamı ne olmalıdır?" Devlet, sol, giderek evrensel oluş ve kültürlerin çoğulculuğu bu soruya verilecek yanıtla bir anlam kazanacak; *homo economicus*'un çıkarlarına bakarak, bu soruya yanıt verilemez ya da verilecek yanıt yan-

lılara götürür. Aynı yazar, buradan kalkarak, küreselleşmenin, bir yazgı olarak değil daha çok bir yaratıcı kaynak olarak düşünülmesini öneriyor.⁽⁹⁾

Böylesine bir düşünüşün en önemli sonuçlarından biri de, hiç kuşkusuz ekonominin çehresinde ve içeriğinde belli olacak. Daha açık belirtmek gerekiyorsa bir sorun da şudur: Ekonomiyi nasıl insansallaştırabiliriz?

Gerçekten, çağdaş ekonominin en belirgin iki niteliği var: Zenginlik dünya çapında artarken, eşitsizlikler de –dramatik biçimde– derinleşiyor; kazançlar bir azınlık için birikirken, sosyal gerilemeler çoğunluk için çoğalıyor. Böylesi bir durum, bir yazgı olmadığına göre daha da kabul edilemez halde.

Piyasa, buna bir çözüm getirmekte acizdir, giderek sosyal birliği ve tutarlılığı sağlayamaz. Buradan kalkarak, ekonomiyi yeni baştan düşünmek zorundayız. Bu bize, hümanist bir ekonominin çerçevesini çizerken, “sürdürülebilir bir kalkınma”nın stratejisi üstüne de bir şeyler esinletecek. Ne olursa olsun, bakış biçimimizde bir değişikliğe ihtiyacımız var: Uygarlığın yerini cangılın yasaları alamaz; *homo economicus*’un kaprisleri yerine siyasal iradecilik ister istemez işin içine girecek, nesnelerin despotluğuna karşı insanın gerçek özgürlüğünü arayacaktır..

Yeni bir yüzyılın başlarında gerçekler üstüne şu kısa gezinti, bize, ne denli çetin sorunlar karşısında olduğumuzu herhalde göstermiş olsa gerek. Yer yer de kimi çözümlerin altını çizdik. Ama sorunlar gibi çözümler de bir bütündür ve tutarlı bir dünya görüşüne dayanmadan bunları elde edemeyiz. 90’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nde ve Doğu Avrupa’da komünist rejimler yıkılırken, kimi şaşkın kalemler, sapla samanı birbirine karıştırarak “Marx öldü!” deyip Marksizmin de tarihe karıştığını haykırıyorlardı. Toz-dumanın bir parça dindiği bir andan başlayarak fark ediyoruz ki, çağımıza bakıp onun sorunlarına tutarlı çözümler getirebilecek tek yetkin dünya görüşü, bugün de Marksizmdir. Aynı zamanda şu nedenle ki, “daha insanca bir dünya” ya-

9) Bkz. Zeki Laidi, *Malaise dans la mondialisation*, Les Éditions Textuel, Paris, 1998. Ayrıca. Hoang Ngoc Liêm, *La facture sociale. Sommes-nous condamnés au libéralisme?*, Arléa, Paris, 1998.

ratmak istiyorsak, içinde yaşadığımız şu dünyayı değiştir-
memiz gerekiyor.

Hayır, liberalizme mahkûm değiliz!

Değiştirmek: Ama kimin eliyle? Hangi doğrultuda?
Nasıl?

Önce, Marksizm üstüne söyleyeceklerimiz var.

II

MARKSİZM ÜSTÜNE DOĞRULAR VE YANLIŞLAR

Marksizm, ortaya çıkışından bu yana, en başta “zülf-ü yâr”e dokunduğundan, hasımlarının saldırılarına uğrayarak bozuldu, tanınmaz hale getirildi; kendi içinden de, birbirinden farklı yorumlar ve kopuşlar yüzünden değişikliklere uğradı. René Descartes’tan üç yüzyıl sonra, insanlığa yeni bir düşünme yöntemi sunmuş olan bir dünya görüşünde, bu noktanın gerilere atılıp da tartışmanın başka konulara çekilmesinin zararları da büyük olmuştur. Tutkuların bugün için yatışmış olması, ağırbaşlı bir tartışma ortamı için bir fırsattır. Bundan yararlanarak işin özü anlatılabilir; daha da ileriye gidilerek, hep yaratıcı olmuş bir felsefenin “katkıları”ı belirtilebilir. Bu bölümde, her türlü ayrıntı bir yana bırakılarak ve çok yukarılardan bakılarak, bu yapılacaktır.⁽¹⁾

Önce, nereye oturtmalı Marksizmi?

MARKSİZMİN YERİ VE KATKISI

Marksizm, artık en azgın hasımlarının da kabul ettiği gibi, bir “dünya görüşü”dür. Dünya görüşü deyince de, doğa, insan ve toplum üstüne bütünlüğüne bir bakış, bir öğreti anlaşılır. Bir yerde bir felsefedir bu; ne var ki dünya görüşü deyimi, felsefe kelimesinden daha geniş bir anlama sahip; çünkü, sadece “felsefi tavır”la yetinmeyip bir “eylem”i de içeriyor. Bu eylem, her dünya görüşünde olduğu gibi,

1) Bu bölümdeki açıklamalarımız, hacimce küçük ama içerikçe pek zengin olan şu kitabı izleyecek: Henri Lefebvre, *Le Marxisme*, PUF, coll. “Que sais-je?”, 21e éd., Paris, 1990. Ayrıca Daniel Bensaid, *Marx l'intempestif. Grandeurs et misères d'une aventure critique (XIXe-XXe siècles)*, Fayard, Paris, 1995; Francis Kaplan, *Les trois communismes de Marx*, Noësis, Paris, 1996.

Marksizmde de açıkça bir siyasal programa varır; “siyasal”ı horlayan ya da arka plana atan geleneksel felsefelerden bir ayrıldığı nokta da bu onun. Öte yandan, bir dünya görüşü, şu ya da bu “düşünür”ün eseri değil; daha çok, bir çağın oluşturduğu bir şey o. Bu, Marksizm için de doğrudur: Marksizm, Marx ve Engels’in eserlerinde dile getirilmeden önce, bütün bir çağ onu hazırladı.

Önce şu soru: Günümüzde büyük dünya görüşleri hangileridir?

Üç, yalnızca üç dünya görüşü var.⁽²⁾

1) Başta, “Hıristiyan dünya görüşü” geliyor: Büyük Katolik ilahiyatçıların alabildiğine açıklık ve sertlikle dile getirdikleri bu görüş, özünde varlıkların, eylemlerin, “değerler”in, “biçimler”in, insanların, statik bir mertebeleniş içinde ele alınışı; hiyerarşinin tepesinde de Yüce Varlık, yani Tanrı bulunuyor.

Evren hakkında bütünlüğüne bir görüş vermek isteyen bu öğreti, Ortaçağ’da hazırlandı; sonraki yüzyıllar ise, ona pek az eklemeye bulundu. Bu mertebeci bakış, tarihsel nedenlerle, Ortaçağ’a özellikle uygun düşüyordu. Ama Ortaçağlı da olsa, bu dünya görüşü günümüzde de kendisini geçerli sayıyor.

İslam da, mertebeli bir görüştür ve Ortaçağlıdır.

2) İkinci olarak, “bireyci dünya görüşü” geliyor. Ortaçağ’ın sonlarından başlayarak, XVI. yüzyılda –Montaigne ile– ortaya çıkıyor. O tarihten başlayarak da, bir dört yüzyıl boyunca, birçok düşünür, çeşitli farklılıklarla bu dünya görüşünü dile getirmişlerdir. Ama altı çizilen hep şunlar olmuştur: Temel gerçeklik, artık mertebe değil “birey”dir; “akla” sahip olan da odur. Bireyle akıl arasında, bir birlik, kendiliğinden bir “uyum” vardır; bu uyum, bireysel ve genel (yani bütün bireylere ait) çıkarlar, haklar ve ödevler, doğa ve insan arasındadır da.

Temelde değişmez ve salt bir “öteki dünya” anlayışından güç alan mertebeci dünya görüşünün kötümserliğine

2) Bkz. Henri Lefebvre, age., s. 8 vd. Ayrıca, Slavoj Zizek, “Critique de l’idéologie aujourd’hui”, *Marx après les marxismes* (sous la direction de M. Vakaloulis/J. M. Vincent), tome 1, Paris, 1997, s. 343 vd.

karşı, bireycilik, iyimser ve insanlarla insansal görevler arasında doğal bir uyum kuramını geliştirdi. Bu dünya görüşü, tarihsel bakımdan liberalizme, burjuvazinin doğuşuna ve yükselişine denk düşüyor. Burjuvazi daha sonra zaman zaman terk etse, kötümser ve otoriter, giderek mertebeli bir anlayışa doğrulsa da, özünde bir burjuva dünya görüşüdür bu.

3) Son olarak, “Marksist dünya görüşü” gelir. Marksizm, bireylere dıştan, metafizik bir mertebe dayatmayı reddederken, bireyciliğin yaptığı gibi kendisini bireyin bilinci içine de hapsetmek istemez. Bireysel bilinçten kaçan gerçekliklere de eğilir: Doğal, pratik, sosyal ve tarihsel gerçekliklerdir bunlar; dış dünyadır, emektir, toplumun iktisadî yapısıdır, sosyal sınıflardır, vb.

Daha da ileriye gider Marksizm: İnsanla toplumun birbirine –hareketsiz ve değişmez– bağımlılığını reddederken, kendiliğinden uyum tezini de kabul etmez. Gördüğü, insanda ve toplumdaki “çelişmeler”dir. Böylece bireysel çıkar, toplumun ortak çıkarıyla zıtlaşabilir, çoğu kez de öyledir; bireylerin tutkuları, dahası kimi grup ya da sınıfların tutku ve çıkarları, kendiliğinden akılla, bilgi ve bilimle uyuşmaz. Doğa ve insan arasında da uyum yoktur: İnsan, doğaya karşı sürekli mücadele içindedir; emekle, teknikle, bilimsel bilgiyle ona egemen olmak, onu yenmek zorundadır; insanı insan yapan da budur.

Çelişme varsa çözülecek bir sorun, atılacak adımlar, giderek bir zafer olasılığı, bir ilerleme de var demektir. Böylece Marksizm, kötümser değil iyimserdir. Modern dünya ise, özellikle Sanayi Devrimi’nden beri çarpıcı çelişmeler içindedir. O dünyanın bütün çelişmelerini kendinde özetleyen yeni sosyal gerçeklik ise, proletaryadır, yani işçi sınıfıdır. Modern sanayinin yarattığı bu sınıf, kapitalist toplumda genel zenginleşmeyi sağladığı halde, kendisi git gide yoksullaşmaktadır. Bu çelişme ise, kapitalist toplumu ortadan kaldırarak çözülebilir.

Böylece Marksizm, “modern” toplumla, büyük sanayi ve sanayi proletaryası ile ortaya çıkmıştır; bu modern dünyayı, onun çelişme ve sorunlarını dile getiren ve onlara akılcı çözümler öneren bir dünya görüşü olarak kendisini sunmaktadır.

Tekrarlayalım: Üç, sadece üç dünya görüşü var çağımızda. Dünya görüşü olarak ortaya çıkan kimi kuramların iddiaları yersizdir: Örneğin varoluşçuluk, aslında bireyciliğin yeni bir görüntüsü; faşizm de, oradan buradan devşirilmiş, üstelik akla ve demokrasiye karşı demogojik bir laf yığınıdır. Yalnız Marksizmdir ki, bütün bu çıkışları kuşatan bulanık ve tutkulu örtüyü titizlikle çekip alıyor ve sonra da sorunu akıl planında sergiliyor. Buradan kalkarak diyeceğiz ki, bireycilik, liberalizm, eski giysisiyle akılcılık çağlarını tamamlamışlardır. Karşı karşıya kalan, dinle Marksizmdir: Din, bir ayağı ister istemez metafizik soyutlamada olduğundan, politika yaparken ileri sürdüğüyle bu metafizik arasında hiç bir akli ilişki yoktur; Marksizm ise, sadece gerçeklere dayandığından, akılla bir çelişmesi olduğunda onu “aşabilmesi” mümkündür.

Marksizmin, bir dünya görüşü ve bütün sorunlarıyla modern dünyanın dile getirilişi olarak, böyle geniş bir tanımlaması kabul edilince, açıktır ki onu, Karl Marx’ın eserine indirgemek mümkün değil; “Marx’ın eseri” ya da “Marx’ın felsefesi” olarak bakamayız ona.

Gerçekten ve bizzat Marx’a göre, deneyimin ve modern düşüncenin verilerinin akli, giderek bilimsel hazırlanışı, Marx’tan çok önce başladı:

1) İnsanın, doğa ile etkin ve temel ilişkisi olarak emek, özellikle emeğin sosyal işbölümü, emeğin ürünlerinin mübadelesi üstüne araştırmalar, sanayide o zaman pek ilerlemiş ülkelerde (İngiltere), XVIII. yüzyılın sonlarından kalkarak, bir dizi iktisatçılarla başladı; onlar arasında Petty, Adam Smith ve Ricardo’yu anmalı.

2) Nesnel gerçeklik ve insanın da kökeni olarak doğa üstüne araştırmalar büyük materyalist filozoflarca başlatıldı ve sürdürüldü: d’Holbach, Diderot, Helvetius ve daha sonra Feuerbach’ın adlarını zikretmeli. Onların yanı sıra, bilginleri ve XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca bir dizi doğa yasasını bulan fizikçi ve biyolojistleri söylemeli.

3) Büyük sosyal gruplar, sınıflar ve onların mücadeleleri üzerine araştırmaları, XIX. yüzyılın Fransız tarihçileri başlattı: Thierry, Mignet, Guizot geliyor akla. Bu gerçekler,

devrimci olaylar üstüne ya da bu tür olaylardan etkilenen araştırmalar boyunca gün ışığına çıktı.

4) Uyumlu bir dünya anlayışıyla kopuş, XVIII. yüzyıl ortalarından başlayarak oldu: Voltaire'in eserinde (*Candide*), Jean Jacques Rousseau'nun (doğaya karşı toplum) ve Kant'ın eserlerinde görülen budur. Malthus'un, bütün yanlışlarına karşın etkisi (rekabet ve yaşam mücadelesi kuramı) göz ardı edilmemeli; daha sonra Darwin, kolaycı iyimserliğe ağır bir darbe vuracaktır.

Ne var ki, bu noktada asıl Hegel'in yaptığı önemlidir: İnsanda, tarihte ve doğada çelişmelerin önemini, rolünü ve çokluğunu o gün ışığına çıkardı. *Düşüncenin Fenomenolojisi*'nin yayımlandığı 1813 yılına, yeni dünya görüşünün oluşumunda önemli bir tarih olarak bakmalı.

5) XIX. yüzyılın büyük Fransız sosyalistleri yeni sorunların altını çizdiler: Modern ekonominin bilimsel örgütlenişi (Saint-Simon); işçi sınıfının ve proletaryanın siyasal geleceği sorunu (Proudhon); insan, geleceği ve insansal tamamlanışının koşulları sorunu (Fourier).

6) Son olarak, şunu da unutmamalı ki, Marksizm kelimesiyle bir tür haksızlık da yapılıyor: Daha baştan, Marksizm, tam bir birlikte çalışmadan doğdu ve Marx'ın dehası da onun içinde açılıp serpildi. Friedrich Engels'in katkısı, sessiz geçirilemez ve ikinci plana itilemez. Örneğin, Marx'ın dikkatini, iktisadî olayların önemine, proletaryanın durumuna çeken, Engels olmuştur.

İşte, bütün bu çeşitli ve karmaşık öğeler, Marksizmde bir araya gelmiş bulunuyor.

Özetle, Marx'ın ve Engels'in katkısı ne oldu?

1) XVIII. yüzyılla XIX. yüzyılın ilk yarısında, insan zekâsının en cesur buluşları, dağınık, birbirinden kopuk biçimdeydi. Dahası, bu öğretiler sınırlı kalıyor ve tamamlanmamış, tek yanlı bir "sistem"de donma eğilimindeydi. Örneğin, doğa bilimlerinden esinlenmiş bir XVIII. yüzyıl Fransız materyalizmi bir mekanizme yüzüne çevirmişti, yani doğa her yanda görülen ve birbirine benzeyen öğelere indirgeniyordu. Buna karşılık, Hegel'de çelişmeler kuramı, her şeyin hep aynı olduğu soyut bir idealizmde noktalanma eğilimindeydi. Bunun gibi, klasik iktisatçıların çalışmaları,

belli bir noktaya gelip tıkanmıştı; o noktadan ileriye gidebilmek için, iktisadî ve sosyal yapının gerçek çelişmelerini, Fransız tarihçilerinin yeni buldukları “sınıflar”ı göz önünde tutmak gerekiyordu. Son olarak, özlemlerine kuramsal ve pratik bir temel sağlamada yetersiz kalan sosyalistler, düşlerinde bir ideal toplum kuran “ütopyacı” durumundaydılar.

Marx ve Engels’in dehası, işte bütün bu fikir, akım ve öğretilerin –o güne değin gizli kalmış– bağlarını fark etmek ve onlardan yeni bir dünyaya sızan aydınlığı görmek; aralarındaki duvarları yıkarak, hepsini derinliğine bir hareketin içinde yoğurmak; sonra da, bütün bu bilgilerden bir özgün kurama, bir senteze varmaktır. Bu çabadan, Marksist yöntemin bütün temel niteliklerini fark etmek mümkün: Olaylar ve fikirler, görünüşteki soyutluklarından çıkarılıyor, aralarındaki “ilişkiler” ve “bütünlüğüne hareket”in içindeki yerleri saptanıyor, “çelişmeleri çözülüyor” ve son olarak, daha yüksek, daha geniş, daha karmaşık, daha zengin bir gerçekliğe ya da bir fikre varılıyor.

2) Sadece bu da değil, Marx ve Engels’e, iktisadî olayların açık ve seçik açıklanışını, özellikle kapitalist ekonominin yapısı ve çelişmelerinin ortaya konuşunu borçluyuz. Bütün bunlar, “tarihsel maddecilik” adı verilen bir tarih felsefi girişiminde yerli yerine oturtulmuşlardır. Söz konusu kuram, eksiklikleri ne olursa olsun, bir bilimsel sosyoloji örneğidir de.

3) Son olarak, proletaryanın tarihsel rolünü, burjuvazi karşısındaki bağımsız politika olanaklarını ve yol açtığı sosyal ilişkileri açıklığa kavuşturma da Marx ve Engels sayesinde oldu.

Bütün bu fikri uğraş, 1840-1870 yıllarını kapsar.

Ama buradan kalkarak, Marksizmi, geçmişle ilgili bir açıklama, bir donmuş kuram olarak da göremeyiz. Geçmişten gelen bütün fikir akımlarının bir sentezi olurken, geleceğe de açılıyor o. Böylece, dünyanın akılcı bir açıklaması olarak, durmadan derinleşiyor ve kendi kendisini aşılıyor. Bu zenginleşme günümüze değin sürdü, sürüyor ve sürecek. XX. yüzyılda komünist rejimlerin elinde bir resmî felsefe haline getirilip dondurulmuş olması, onların dışındaki fikri canlılığı ortadan kaldıramadı. Bu rejimlerin –büyük

bölümüyle– yıkılışının arkasından, bir on yıl var ki Marksizm, deyim yerindeyse küllerinden yeniden doğuyor. Saf-ralarını atmış, ayak bağlarından da kurtulmuştur. Bütün bir XX. yüzyıl boyunca, Marksizm önde gelen bir dünya görüşü olarak kendini kabul ettirmişti; bir “deniz kazası”nın ardından, XXI. yüzyılda da sorunlara en çok o aydınlık getirecek.

Jean-Paul Sartre, 60’lı yılların başında yayımladığı *Di-yalektik Aklın Eleştirisi* adlı ünlü eserinin bir yerinde şöyle diyordu: “Tarihte Descartes ile Locke’un dönemi olmuştur; Kant’ın ve Hegel’in dönemi olmuştur. Son olarak –içinde yaşadığımız– Marx’ın dönemi gelmiştir. Bu üç felsefenin üçü de, sırasıyla, bütün bir düşünceyi besleyen tarla ve bütün bir kültürün ufku oluyor. Daha önce söyledim, şimdi de tekrarlıyorum: İnsanlık tarihinin tek geçerli yorumu diyalektik maddeciliktir. Çünkü gerçekliğin kendisi Marksisttir ve Marksizm, hiç olmazsa çağımız için aşılmaz durumdadır”.

Bu değerlendirme bugün de doğrudur.

Nereden geliyor bu canlılık?

Başta şundan: Marksizm, o zamana değin insan düşüncesinin birbirinden kopuk iki ögesini, bilimle felsefeyi kendisinde birleştirmiştir. Yöntemindeki güç, işte bu yüzden-dir; ve onun bütün gücü de yönteminden geliyor.

BİR DÜŞÜNME YÖNTEMİ OLARAK “MATERYALİST DİYALEKTİK”

İki şey birbirine çokça karıştırılıp durmuştur: Marksizmin metodolojik yanı, yani düşünme, aklın kullanılış yolu olarak sunduğu “materyalist diyalektik” yöntemle, siyasal iktidarı elde etmenin yolu yalnız karıştırılmakla kalmaz, Marksist yöntem deyince yanlışlıkla bu sonuncusu kastedilir.

Gerçekten, aslında bilinmez bir şey değil, düşünmenin yolu üstüne Aristoteles’den başlayıp –Descartes, Leibniz ve Kant’tan geçerek– Hegel’e kadar büyük bir uğraş verilmişti. Marx da, bilimsel çalışmaları boyunca, Hegel’in mantığını derinleştirmiş ve “diyalektik yöntem”in hazırlanışını sür-

dürmüştür. Bu anlamda “materyalist diyalektik” yöntem, Marksizmin asıl ve en özgün yanıdır. Siyasal iktidarın ne yolla, parlamenter mücadele ile mi silah zoruyla mı alınacağı konusu ise, apayrı bir konudur ve birincisi ile karıştırılmamalıdır; kaldı ki, Marksizmi kuranlar, siyasal iktidarı elde etmede, “parlamenter mücadele” yolunu da açık tutmuşlardı.

Peki, nedir bir düşünme yöntemi olarak “materyalist diyalektik”?(3)

Düşüncenin, yanlışla sapmamak için, her koşulda izlemesi gereken kurallar daha baştan insanoğlunu ilgilendirmiştir. Eski Yunan filozoflarının, özellikle de Aristoteles’in, kimi evrensel kurallar saptadığı ve buna da “mantık” (*logique*) dediği pek bilinir. Mantık, gerçeğin araştırılmasında düşüncenin uyması gereken kurallar. Bu ilke ve kurallar kuru bir hevesten doğmuş değil, insanın doğa ve toplum ile ilişkisinin kendisine öğrettikleri. İnsanın keyfine göre davranamayacağını hatırlatan, yani onu “mantıklı” kılan doğa ve toplum olmuştur.

Bu mantığın şu üç önemli ilkesi de pek bilinir:

1. Aynılık ilkesi: Buna göre, bir şey kendisinin aynısıdır. Bir bitki bir bitkidir; bir hayvan da bir hayvan. Yaşam yaşamdır, ölüm de ölüm.

2. Çelişmezlik ilkesi: Buna göre, bir şey aynı zamanda hem kendisi hem de kendi zıddı olamaz. Bir bitki bir hayvan değildir; bir hayvan da bir bitki. Yaşam ölüm değildir, ölüm de yaşam.

3. Atılan üçüncü hal ilkesi: Buna göre, birbirine zıt iki olasılık arasında, bir üçüncüye yer yoktur. Bir varlık ya hayvandır ya da bitki; bir üçüncü olasılık mümkün değildir. Yaşamla ölüm arasında seçme yapmalıdır; bir üçüncü durum olamaz.

Mantık, niçin geçerlidir?

Çünkü, yüzyılların deneyimlerini yansıtır. Ancak, araştırma derinleştirilmek istendiğinde, onun yetersiz olduğu görülür. Gerçekten, yukarıdaki örnekleri ele alarak söyle-

3) Bkz. Henri Lefebvre, *Logique formelle et logique dialectique*, yeni basım, Anthropos. Paris, 1970.

miş olalım, kesinlikle ne hayvanların ne de bitkilerin kategorisine sokamayacağımız canlılar yaşıyor. Biri ve ötekisidir onlar. Bunun gibi, mutlak yaşam ve mutlak ölüm diye bir şey yok; her ölüm, kendisinde, yeni bir yaşamın öğelerini taşır, çünkü ölüm, yaşamın ortadan silinişi değil, bir organizmanın çözülüp dağılışıdır. Böylece, belli sınırlar içinde geçerli olan mantık, gerçekliğin derinliklerine inildiğinde gücünü yitiriyor. Ona, taşıyabileceğinden daha fazlasını yüklemek, metafiziğin içine düşmek olur. Geleneksel mantık özünde yanlış değil; ama onu sınırlarının dışına çıkarıp uygulamak, yanlışla götürür, “biçimsel” kaldığı görülür.

Bilimlerin şafağında doğan bu biçimsel mantık, günlük yaşam için yetiyordu; nesneleri ve olguları sınıflandırarak, birbirinden ayırarak kolaylıklar da sağlıyordu. Ne var ki, çözümlemeyi (analiz) ileriye götürdüğümüzde onun gerçekten yetmediği görülmüştür. Neden? Çünkü, gerçeklik durağan değil “hareket halinde”dir; öyle olunca da, mantığın aynılık ilkesi, gerçekliği hareket halinde gösteren bir fikir üretmemize olanak sağlamaz. Öte yandan, bu hareket, çelişmelerin ürünüdür; aynılık ilkesi, çelişmelerin birliğini ve birinden ötekine geçişi de fark etmemizi önler.

Böylece, biçimsel mantık, gerçekliğin ilk ve doğrudan görünüşünü verir; oysa, daha ileriye giden, bir sürecin bütün görünüşlerini bize veren bir yönetime ihtiyacımız vardır: Diyalektik yöntem işte bunu sağlar; onun bir adı da “diyalektik mantık”tır.

Bu da, bir heves ürünü olarak ortaya çıkmış değil; geleneksel mantık gibi, o da yaşamın zorunluluklarının eseri. Diyalektik mantığın da, eski Yunan’a giden kökleri var; onu ilk fark eden, filozof Herakleitos olmuş. Ama diyalektiğin üstünde özel olarak durup onun ilkelerini saptayan da, XIX. yüzyılda Alman filozofu Hegel oluyor. Ne var ki, onun saptadığı ilkeler, düşünce dünyasında kalan, gerçeklikle teması olmayan şeylerdir. Onları, yaşayan ve akıp giden gerçekliğin içine oturtanlar, yine Marx ve Engels’tir. Marx’ın ünlü sözünü hatırlatmalı: “Hegel’in sistemi, başı yerde ayakları havada bir durumdaydı; onu, ayakları üstüne diken ben oldum”. Böylece, Marx ve Engels’in diyalektiği, onların dünya görüşünün damgasını taşır; yani “materyalist” bir diyalektiktir.

Peki nedir bu “materyalist diyalektik”in ilkeleri?

İlk ilke şu: Ne doğa ne de toplum, anlaşılmaz bir kaos değil; gerçekliğin bütün görünüşleri, zorunlu ve karşılıklı bağlarla birbirine bağlı; her şey bir “bütün”ün içindedir. Bir şeyi, o bütünlükten kopararak anlamak mümkün değildir, diyalektiğe de aykırıdır.

İkinci olarak, doğada ve toplumda her şey “evrensel bir değişim” ve “sürekli bir gelişme” halindedir. Gerçekliği, görünüşlerinden birine indirgemek; süreci, sürecin bir anı olarak görmek; geleceği düşünmeden geçmişe takılıp kalmak, diyalektiğe aykırıdır.

Üçüncü olarak, doğada ve toplumda, değişimler bir yerde gelip “nitel” olur. Böylesi bir değişim, nicel değişikliklerle hazırlanır. Örneğin, toplumda bir nitel değişiklik olan “devrim”, zorunlu bir “evrim”in ürünüdür. Evrime inanmamak diyalektiğe ne kadar aykırı ise, devrime inanmamak da öyle. Evrimi göz ardı ederek devrime inanmak da, “maceracılık” ile eş anlamlıdır.

Dördüncü olarak, değişime götüren, “çelişmelerin mücadelesi”dir. Bu çelişmeler içseldir, yeniliğe yol açar ve bir bütünün içinde başka çelişmelerle bir arada bulunur. Toplumlara çelişmesiz gerçeklikler olarak bakmak diyalektiğe aykırıdır. O çelişmeler içinde, en önde gelen de “sınıfsal çelişmeler”dir. Çağdaş kapitalist toplum, sermaye ile emeğin, burjuvazi ile işçi sınıfının çelişmesini yaşamaktadır. Bu çelişmenin gün gelip bir nitel değişmeye, yani devrime dönüşmesi kaçınılmazdır. Sosyalizm, giderek komünizm, zorunlu bir gelişmenin uğrak noktalarıdır. Komünizme varmakla da gelişme sona erecek, tarih duracak değildir; son bulacak olan, tarihin geçmişte sömürü üzerine kurulu evresidir.

Yoksa ne gelişme durur, ne tarih biter...

Marksizmin öngördüğü “komünist toplum”da, insan “yabancılaşma”dan da kurtulacaktır.

Nedir yabancılaşma?

Ve nasıl kurtulacaktır insan bu yabancılaşmadan?

Sınıflı toplumlar, özellikle kapitalist burjuva düzeni, insanın kendi kendisinden kopmasına, asıl bilincinden, asıl sorunlarından uzaklaşmasına yol açmakta; onu başkalaştırmakta, evrenin yüce varlığı olmaktan çıkarıp “insanlığından

uzaklaştırmaktadır”. Örneğin, çalışan bir işçi tutsak olmuş, alabildiğine sömürülmektedir; insanın doğaya karşı mücadelesinin bir ürünü olan zenginlik, sermaye, özel mülkiyet yoluyla belli bir sınıfın eline geçmiş, çalışanları baskı altında tutmaya yaramaktadır ve çalışanların emeği demek olan para, bu emekten ayrı tutularak çalışanların efendisi durumuna gelmiştir.

İnsanın kendi yarattığı şeylerden kopması, bunları kendi dışında birer soyut varlık, üstün birer güç gibi görmesi, onların karşısında kendi kişiliğinden, insanlığından olması, bunların boyunduruğu altına girmesi, Marx’ın dilinde “yabancılaşma” (*aliénation*) kelimesiyle dile getiriliyor.

Bütün yabancılaşmaların temelinde “iktisadî yabancılaşma” vardır. Dinler, daha genel bir deyimle, egemen sınıfların “ideoloji”si, aslında bu yabancılaşmaya hizmet etmektedir.

Sınıflı bir toplum olarak, kapitalist burjuva düzeninde hüküm süren yabancılaşmanın ortadan kaldırılması ancak devrimle olasıdır. Bu devrimi gerçekleştirmek görevi de işçi sınıfına düşmektedir. İşçi sınıfının kuracağı komünist toplumda, bireyin, özellikle sınıflı toplumlarda görülen kısıtlı, kusurlu, eksik ve sakat yaşamının yerini; tam gelişmiş, toplum yaşamına egemen ve özgür insan yaşamı alacaktır. Marksist düşüncede, bu duruma, “bütünsel insana” varmak denir. Marx, gençlik eserlerinde, tarihsel gelişmenin amacını, “bütünsel insana” ulaşma olarak görüyordu.

Yabancılaşma kavramı, Marksist düşüncenin bir hümanizma olmasını da sağlayan kavramdır. Bu kavram, köklerini, ekonominin ve tarihin saptanmasından alarak “ahlaki” bir görüşe yönelir; insan yaşamının yetkin ve mutlu bir hale gelişinin “koşullarını” ve bu koşullara ulaşmak için yapılması gereken “eylemi” açıklar.

Marksizm, önce geçmişten gelen ahlakları eleştiriden geçirir ve sonra da, yeni bir ahlak kurmak için pratik ve kuramsal işaretlerde bulunur.

Gerçekten, geçmişte insanlar doğa karşısında zayıf kaldıklarında, erdem bir zorunluluk oluyor; ölüm karşısındaki acılar ve yaşamın çözülmez sorunları karşısındaki güçlüklerine de bir ahlaksal değer vermek gerekiyordu. Bireyin arzuları konulmuş sınırları aştığında da, ölçüden ölçüsüzlüğe

geçiyordu birey. Bu durumda, yaşam koşullarının dayattığı ölçü ve sınırlamalar bir kural, bir sosyal disiplin anlamı kazanmalıydı. Kuralı aşan bireyler de, duruma ve toplumuna göre bir “ahlaksal kınama” ile karşılaşılıyorlardı; bu ayıplama ise sosyaldi.

Ayrıca, geçmiş örfler ve ahlaklar, birkaçı dışında, teolojik, mistik ve metafizik nitelikler taşımıştır; uygun görülen eylem ve kötü karşılanan davranışlar için de böyle olmuştur. Şu da var: Bu örfler ve ahlaklar, olağanüstüyü ve yeniyi mahkûm ettiklerinden, toplumu durağanlığa ve hareketsizliğe yönlendiriyorlardı; yani zorunlu olarak “statüko”cu idiler. Öte yandan, bu örf ve ahlakların, bir kast ya da bir sosyal sınıfın egemenlik aracına dönüştükleri de bir gerçektir. Marx’ın şu sözleri ünlüdür: “Efendilerin ahlakı ve kölelerin ahlakı diye bir şey olmadı; efendiler, köleleri için ahlak kurdular!”

Egemen ahlaklara karşın ya da onlara karşı tarih boyunca bir ölçüde bir ilerlemenin sağlandığı da bir gerçektir. Ancak Marksizm söz konusu olduğunda, onun ahlak sorunu karşısında olumsuz bir tavra sahip olduğunu söylemek bütünüyle yanlıştır. Tersine Marksizm, şunun altını çizer: Bugün, her türlü ahlaksal yabancılaşmanın ve ideolojik düşlerin dışında, bir “yeni ahlak” yaratmalıdır; bu ahlak, gerçekliğin dışında değerler koymayı reddederken, ahlaksal değerlendirmelerin temelini gerçekliğin bağrında atacaktır.

Ve her şeyden önce, sınıflara bölünmüş modern toplumda, onlardan biri, proletarya, pek önemli bir rol oynuyor. Kendisinin de yaşadığı yabancılaşmaya son verecek olan, bu sınıftır başta; bizzat kendisini kurtarıırken, toplumu ve insanı da özgürleştirebilir. Proletarya, ezilen bir sınıf olarak, kendisine dayatılan ve onu aşağılatan ahlak değerlerini, örneğin tevekkülü, alçakgönüllülüğü, edilginliği uzun süre kabul etti. Eyleminin dar sınırlarına ses çıkarmadığında, “değerli” bir yoksul, “cesur ve namuslu bir işçi”ydi o. Son olarak, ezilen bir sınıf sıfatıyla, kendi değerlerini de yaratamıyordu: Emek, özellikle maddi emek aşağılanıyordu; emekçi, kadın olduğunda sömürü daha da artıyordu, analık bir sosyal görev ve ev çalışması da bir sosyal çalışma olarak tanınmıyordu.

Yükselen proletarya işte bu durumu değiştirecektir: Yükselen bir sınıf olarak, aldatıcı değerlerden yakasını sıyı-

racak, kendi değerlerini, kahramanlığını, erdemlerini yaratacaktır; sabra ve tevekküle değil, cesarete, sorumluluklara, coşkuya ihtiyacı vardır; iktisadî ve politik mücadelesinde disiplinli ve atılgan olacaktır. Mücadeleyi de kazanması gerekir; bir hayat-memat sorunudur bu onun için. Marx, bu yeni erdemlerin proletarya için, “günlük ekmeğinden daha gerekli” olduğunu söyler.

Bütün bunların gelip varacağı nokta, bir gerçek hümanizmadır: “Bütünsel insan”ın yaratılışıdır. Yeni bir ahlakın temelini atacak olan da odur. Bütünsel insana, bugünkü varlık koşullarını “aşarak” ulaşılabacaktır. Bu aşmanın sosyal ve bireysel boyutları vardır.

Burjuva kaynaklı bireycilikle ilgili şu hatırlatmayı yapmalı: Burjuvazi bireyi yüceltmış, görünüşte bireyliği göklerle çıkarmış, ama uygulamada ezmiştir. Onun, en büyük çelişmelerinden biri de budur. Gerçek bireylik, bütünsel insana doğrudur. Gerçekten özgür birey, Marx’ın dediği gibi, gerçekten özgür bir toplumda mümkündür. Ona göre, genel olarak yabancılaşmayı aşmış bir toplumda, yani ancak komünist bir toplumda, sözünü ettiğimiz birey, “yeni insan” ortaya çıkacaktır.

Böylece Marksizm, yöntemiyle, insan ve hümanizma fikrini de yeniliyor ve onlara somut bir anlam kazandırıyor. Eski felsefede yaptığı devrimde bu da vardır. Ama onun asıl köklü yeniliği, topluma ve tarihe bakarken söylediklerindedir. Klasikleşmiş adıyla “Tarihsel Maddecilik”, aslında bilimsel sosyolojinin temellerini atar.

BİLİMSEL SOSYOLOJİNİN TEMELLERİ

Bakışlarının bilimsel olduğuna inanan kimi sosyologlar, sadece bireyleri ve onların ilişkilerini görmüşlerdir; “toplum” adı altında da, var olan toplumun kimi niteliklerini ya da bütün niteliklerini mutlak bir gerçeklik sırasına yükseltip onu övmüşlerdir. Ne somut toplumun oluşumu, ne de gerçek yapısı hakkında bir fikirleri vardır.

Oysa nasıl bakmalı topluma?(4)

4) Bkz. Henri Lefevbre, *Sociologie de Marx*, PUF, Paris, 1966.

Şöyle: Bireyler, (sosyal) yaşamlarını, tarihlerini, gide-
rek genel tarihi kendileri yaparlar; ne var ki tarihi, kendi
seçtikleri koşullarda yapmazlar. Gerçi insan, daha baştan
etkinlik içinde oldu, ama tam, özgür, bilinçli bir etkinlik ol-
madı bu; bilinci geliştikçe azalan ve tam olarak hiçbir za-
man yok olmayacak bir edilginliği de sürdü. Diyalektik ola-
rak bakıldığında, insanın hemen her eyleminde bu etkinlik-
le edilginlik iç içedir. Birey, ne kadar değiştirirse değiştirsin,
asla yaratmadığı koşullara tabi olur: Bizzat doğa, kendi do-
ğası, başka insanlar, daha önceden yaratılmış biçimlerdir
bunlar; gelenekler, aletler, işbölümü ve çalışmanın örgütleni-
şi, vb. Böylece bireyler, kendi etkinlikleri ile, belirli ilişki-
ler içine girerler, “sosyal ilişkiler”dir söz konusu olan; onla-
rın dışında kalamayacakları gibi, onlarca belirlenmişlerdir.
Bu ilişkiler, her bireyin “sosyal varlığı”nı oluşturur; bilinci
belirleyen odur, yoksa bilinç sosyal varlığı belirlemez.

Peki, bu sosyal ilişkiler ne aslında?

Gerçi, özellikle de çağımızda, bu ilişkiler alabildiğine
karmaşıktır. Ama onların içinde, “temel ilişkiler” diyebile-
ceğimiz kimi ilişkiler vardır ki, her toplumun yapısı o teme-
le dayanır. Bir evin katları ve oturlan odaları vardır, ama
temeli düşünmeksizin evi düşünmek, inşaata çatıdan başla-
nıp temele inildiğini düşünmek gibi bir garipliktir.

Temel ilişkiler, her toplum için “doğa ile ilişkiler”dir.
Bu ilişkiler temeldir, çünkü insan doğaya karşı mücadele
içindedir. İnsan, bu mücadele boyunca, ama doğal koşullar
içinde, doğadan yaşamını sürdürecektir şeyleri koparır alır ve
böylece sıradan doğal yaşamı aşar. Nasıl, hangi araçlarla ya-
par bunu? “Emek”le, çalışma araçlarıyla ve bir iş örgütleni-
şi içinde. Böylece, ama sadece bu yolla, insanlar “yaşamları-
nı üretirler”, yani hayvansal (doğal) yaşamı aşarlar; ancak,
belli sınırlar ve bizzat doğanın belirlediği koşullarda olur
bu.

Buradan kalkarak diyeceğiz ki, her toplumun temel
ilişkileri, “üretim ilişkileri”dir. Bir toplumun temel yapısını
öğrenmek için, her türlü ideolojik, resmî, ya da yüzeysel de-
koru bir yana bırakarak, görünüşün altındaki üretim iliş-
kilerini, yani insanların doğa ile ve kendi aralarında çalışma
sırasındaki temel ilişkileri çözümlemek gerekir.

Bu çözümlemenin öğrettiği nedir?

Önce, insanın az çok değişikliğe uğrattığı doğal koşullar geliyor: Toprak, iklim, ırmaklar, sular, yeraltı kaynakları, bitkisel ortam ve onların yerleşmeye etkileri, vb. Sonra teknik, teknoloji ve aletler; onların yanı sıra, işbölümü ve çalışmanın örgütlenişi.

Böylece, üretim ilişkileri içinde üç etken ya da öge dikkati çekiyor: Doğal koşullar, teknikler, sosyal işbölümü ve onun örgütlenişi. Bir toplumun yapısı, onu oluşturan bireylerin etkinliği, onların dağılımı, karşılıklı durumları, işte bu çözümleme işin içine girmeden anlaşılamaz. Bu üç ögeyi, Marksizm, belli bir toplumun “üretim güçleri” diye adlandırıyor.

Hatırlatmaya gerek yok: Bu üç ögenin her biri de yetkinleşebilir ve gelişebilir. Doğal kaynaklar daha iyi işletilirken, yeni kaynaklar ortaya çıkar; yeni aletlerin keşfi, sosyal ilişkileri de etkiler. Ancak teknik etken, tek başına değildir. Öte yandan, işbölümü ve yol açtığı ilişkilerin apayrı bir önemi vardır; özellikle “maddi emek” ile “maddi olmayan emek” (yönetim, idare görevleri, fikri görevler) ayrımı ortaya çıkar çıkmaz işbölümünün etkisi daha da artar. En donanımlı bireyler, belli bir toplumda, öteki bireylerin etkinliğini yönlendirir ki, bir ilerlemedir bu; ancak bu ilerlemeye yol açan koşullar, belli bir kasta ya da belli bir sınıfa, yönetme görevlerini ele geçirme fırsatını da verir.

Şunu da söylemeli: Üretici güçlerin gelişmesi, tarih boyunca doğal bir gelişmenin niteliklerini taşımıştır. Bu gelişme, denetimden, bilinçten, insanların iradesinden hep kaçmıştır; etkinlikler olarak öyle, o etkinliklerin ürünleri olarak öyle. Halkların, kurumların, düşüncelerin tarihinin bir anlamı da bu değil midir? Ayrıca, insan bilinci de etkisiz değildir; tersine, o da doğar, büyür ve bu doğal süreç boyunca, doğal olarak gelişir. Bununla beraber, onun tam bir bilinç, rasyonel bir bilgi, sürece egemen ve onu yönlendirir hale gelmesinde koşulların rolü büyüktür.

Üretici güçlerin ve insanın doğa üzerindeki gücünün büyümesi derecelerden, düzeylerden geçer. Bu, bir yerde, belli bir toplumun eriştiği uygarlık düzeyine de bağlıdır. Bir kültür nitel bir özgünlüğe sahipse, nicel bir zenginliği de var saydırır. Böylece, üretici güçlerin gelişmesinin, onların derecelerinin, eriştikleri düzeylerin, tarihsel büyük bir önemi

vardır. Şu bakımdan da ki, belli bir anda insanın sosyal varlığını, giderek bilincinin ve kültürünün biçimlerini yaratırlar. Bunu, işbölümüne dayanarak ayrıca göstereyim.

İşbölümü, pek önemli bir sosyal olguya bağlı; ortaya çıkışı ve tarih boyunca gelişmesi, “özel mülkiyet”le iç içe olmuştur. Birbirine bağlantılı iki terimdir bunlar. Gerçekten, aletler, üretim araçları farklılaşırken, kendileri de farklılaşmış grup ya da bireylerin iktidarı altına girerler. Ülke ve toprak da öyle olur. Dahası, işbölümü bu aşamada, çalışmaların eşitsizliğini simgeler; örneğin emredici görevler, maddi çalışmalardan ayrılır. “Yüksek görevler”le “alt görevler” ortaya çıkar.

Çalışmaların farklılaşması özel mülkiyetin oluşumu ile iç içe yürürken, bu iki sosyal olgu birbirini etkiler de: Yüksek görevler, üretim araçlarının ele geçirilmesine yol açarlar; babadan oğula geçerler, mülkiyet gibi ve mülkiyetle beraber nakledilirler. Alt görevler ise, üst görevlerin dışında tutulurken, mülkiyetten de yoksun kınırlar. Üst görevler, bireylere, artık doğal niteliklerine göre değil mülkiyetin örgütlenişindeki yerlerine göre, gruplara ya da o gruptan kişilere ait olurlar. Bir başka deyişle, bireyler, fikri, siyasal ve idari görevlere, sosyal değerlerine göre değil kişisel zenginliklerine göre geçerler.

Yani, “sınıflar” ortaya çıkmıştır.

Doğa ile ilişkisine göre değil mülkiyetin örgütlenişi olarak görülen sosyal yapı, sosyal görevler ve sosyal sınıflarla beraber, Marx’ın dilinde, “üretim biçimi” diye adlandırılıyor.

Anlaşılabileceği gibi, üretici güçlerle üretim biçimi de birbirinden ayrılamaz; böylece, aletlerle (teknik) işbölümü etle tırnak gibi birbirine bağlı. Ancak, öyle de olsa, ikisinin birbirini belirlemesi öyle mekanik değil, görece bağımsızlık içindeler; bunun gibi, işbölümü de tekniğe ve üretim biçimi de üretici güçlere oranla –o görece– bağımsızlığa sahipler.

Marx, bütün bu öğeler arasındaki bağlılığı göz ardı etmeden, üretici güçlerin gelişmesi temeline dayanmak üzere, üretim biçimlerinin tarih boyunca birbirini izlemesinin tablosunu koymuştur ortaya:

1) “İlkel komünizm”i bir yana bırakırsak, çok geçmeden “ataerki üretim biçimi” ortaya çıkar: Beraberinde, pek

geniş anlamda aile mülkiyeti ve erkeklerin egemenliği de görülür;

2) Sonra “kölelik” üstüne kurulu ekonomi gelir: Bu ekonomi, kölelerin çalıştırılmasına dayanan belli bir teknik ilerlemeyi de temsil ederken, bir efendiler sınıfına da yol açar; askerî, siyasal ve fikri görevler, mülkiyet gibi miras yoluyla geçer olur;

3) “Feodal ekonomi”, bir askerî (savaşçı) sınıfın toprağa bağlı bir üretici kitleyi (servaj) sömürmesine dayanır;

4) “Kapitalist ekonomi” ise, apayrı bir incelemeye konu olacak kadar karmaşıktır.

Bu, hiç kuşkusuz alabildiğine genel bir şemadır. Tarihin hemen her aşamasında karma üretim biçimlerine de tanık olunur. Ancak, bu sıralanış, –korkunç kıvranımların arasında– belli bir ilerlemeyi de dile getirir. En göze çarpan akış ise, Batı Avrupa’nın tarihindedir. O tarihte feodalizm de büyük bir çeşitlilik gösterir; hatırlatmaya gerek yok, Asya feodalizmi de Avrupa feodalizminden pek farklıdır.

Her üretim biçiminin, bir büyüme ve yükselişin arkasından bir çöküşü yaşadığı gerçek. Öte yandan, üretici güçlerin çözülmesinde, başa geçen uyuşmazlık, “insanın doğaya karşı mücadelesi” iken; üretim biçimleri için söz konusu olan, her şeyden önce “sosyal sınıfların mücadelesi”dir. Burada ise, dikkati çeken, insanın insana karşı mücadelesi ve insanın insanı sömürmesidir.

Böylece, her üretim biçiminin tarihi, çeşitli uyuşmazlıklar ile iç içe olmak üzere, dramatiktir. Her çağda insanlar, hareket halinde olmuş, icat etmiş, bireysel yaşamlarını yaşamışlardır; türlü olanaklar yaratmış, çağlarının ve sınıflarının gerisinde kalmış ya da aşmışlardır onları; ama hep üretim biçiminin çerçevesinde, sosyal yapının sağladığı çerçeve içinde olmuştur bunlar. Büyük insanların yaptıklarına ayrı bir parantez açmak koşuluyla söylemiş olalım; bütün bunlara karşı bireysel girişimlerin karşı çıkışının arasından, “tarih” de yürüyüşünü sürdürmüştür. Marx, üretici güçlerin belli bir gelişmesi temeli üstünde yürüyüp giden somut süreci de, “ekonomik-sosyal oluşum” diye adlandırıyor.

Tarihsel süreç, içinde bireysel bilinç oluşsa ve sesini duyursa da, doğal ve nesnel bir niteliğe sahiptir. Tarihin her

anında, sosyal güçler ve gerçeklikler, insanların denetiminden ve iradesinden kaçarlar.

Peki, ideolojilerin, “ideolojik fetişler”in yeri ne bu süreçte?

Bunlar, işbölümünün olduğu anda başlıyor. Birtakım soyutlamalar bunlar; onlar da bağımsız ve nesnel bir yaşamı bürünüyorlar: Özellikle dinlerde, ahlaklarda, metafiziklerde böyle. Onlar da, tarihe, ekonomik-sosyal oluşuma müdahale ediyorlar; bireylerin ve sınıfların arasından, görünüşte temel ama aslında bağımlı etkenler haline geliyorlar.

Olaylardan ve bireysel girişimlerden doğan kurumlar ve fikirlerin bütünü, belli bir sosyal yapının çerçevesi içinde yerlerini alırlar. Marx, bu bütünü o toplumun “üstyapı”sı diye adlandırıyor. Bu üstyapı, özellikle hukuksal ve siyasal kurumları, ideolojileri ve ideolojik fetişleri içine alıyor. Üstyapı, üretim biçiminin, yani mülkiyet ilişkilerinin dile gelişidir. İdeolojiler de, bu ilişkileri, özellikle onları “maskeleyerek” gerektiğinde, dile getirirler.

Üretici güçler, üretim biçimi, üstyapı, her ekonomik-sosyal oluşumun bu üç görünüşü ya da öğeleri de, birbirlerine bağlı olsalar da, karşılıklı etki ve bitip tükenmeyen uyumsuzluklar içindedirler. Özellikle hukukta bu pek açıktır: Hukuk, ilişkileri belli bir üretim biçimi içinde yasalaştırır; ama belli bir yaşamı da vardır ve parçası olduğu altyapıyı sürekli etkiler durur.

Peki çelişmelerin, uyumsuzlukların, karşılıklı etkilerin arasından, her üretim biçimini, gelişmeye, yükselişe, sonunda da çöküşe iten oluşumun kaynağı nedir?

Şu: Genel sürecin üç ögesi birbirine eşit değildir; içlerinden biri temeldir ve oluşumun nedenidir. O da, üretici güçler ve onun gelişmesidir. Üretim biçimi, üretici güçlerin, belli bir anda örgütleniş biçiminden başka bir şey değildir. Üstyapı ise, belli bir üretim biçimi içindeki insan ilişkilerini yasalaştırır, ideolojik olarak sürdürür; onları ilerletmek için, ilerici bir politika ile tepkide bulunur ya da muhafaza etmek için gerici bir politikaya başvurur. Ama yarattığı hiçbir şey yoktur.

Üretici güçler ise, gelişmelerinin her anında, üretici güçler için de, üstyapı için de temel sağlarlar. Üretici güçler, özellikle bir teknik ilerleme sonucu ileriye doğru bir sıçra-

ma yaptığında, var olan üretim biçimi de aşılmış olur. Doğal olarak kaybolur mu? Evet, ama bir bakıma da hayır! Evet, çünkü nesnel bir süreç olarak, çöküş ve son bunalım aşamasına girer. Hayır, çünkü üstyapı ve ideoloji, görece bağımsızlıklarını ortaya koyarlar. Egemen sınıflar, sürecin farkına vardıklarında, hareketi geciktirip durdurmak isterler; böylece eski köhnemiş üretim biçimini üstyapısıyla sürdürürler. Hangi araçla? İdeoloji ile! İdeoloji, böyle bir durumda, görünüşleri gizler, çelişmeleri maskeler, var olanı devam ettirmek için sahte çözümler üretir. Örneğin, feodal ideoloji böyle bir rol oynamıştı; çağımızda kapitalist ideolojinin yaptığı da budur.

Bu açıdan komünizmi şöyle tanımlamak mümkün: Üretici güçleri, içerde hiçbir engele takılmadan sınırsız geliştirmek; sosyal sınıfları aşmak; üretici güçlerin eriştikleri düzeye denk düşecek biçimde, üretim ilişkilerini, ancak iradenin ve fikrin denetleyebileceği akli, bilinçli bir örgütlenişe kavuşturmak! Akli bilgi, sürecin bütününe egemen olacağından, sosyal çelişmeleri de çözebilecektir sonunda.

Sözü ekonomi ve politikaya getirdiğimizde söylenecek olan nedir?

EKONOMİ VE POLİTİKANIN DİYALEKTİĞİ

Vaktiyle Marx'ın yaşadığı, bugün de bizlerin içinde yaşadığımız kapitalizm, alabildiğine karmaşık bir mekanizmadır. Ne var ki, bu karmaşıklık kendiliğinden belli olmaz. Tersine, dışardan görünüşü yalın ve apaçıktır. Bu esrarlı sosyal yapı hakkında bir deneyim ve araştırması olmayan bir kişi için, her şey pek bellidir: Ortada para, zenginlik, mallar, aletler vardır; çalışan insanların yanında çalışmayanlar da bulunuyormuş, o da olacak diye düşünür o kişi. Ama her şey bütün çıplaklığıyla meydandadır.

Marksist olmayan meslekten iktisatçılara gelince, kapitalizmin kimi olgularını –hem de pek maharetle!– açıklar, karmaşıklığın çapını oldukça güzel ortaya koyar, ama yine de bir eşiği aşamazlar. İki anlayış arasında sallanırlar: Bir bölümü, iktisadî olayların yarattığı kaosu az çok doğru belirtir, ama o olaylar arasındaki ve onlarla başka insan etkinlikleri

arasındaki bağları araştırmazlar; bir bölümü de (liberal ya da yeni liberal iktisatçılar), tersine bu olaylar arasında bir uyum sağlamanın aranışı içindedirler. Ne var ki, her iki grup da, kapitalizme içinden bakarlar; bir veri, kaçınılmaz ve aşılmaz bir olgudur kapitalizm; zaten onun damgasını taşıyan olaylara, onun felsefesi açısından bakar, gerekiyorsa çözüm ararlar. Böylece, kapitalizmi her şeyden soyutlarlar ve öyle olunca da, bir bilim olarak ekonomiden pek az şey kalır elde!

Bir Marksistin yaptığı ise başkadır: Ona göre, tek başına alınacak ekonomik olaylar yoktur; kapitalizm de, belli bir ekonomik-sosyal yapıdır, önemli olan bu yapı ve onun oluşumudur. Kapitalizm içinde olan biteni bu yapıdan, bu yapıyı da tarihinden soyutlayarak ele almak mümkün değildir. Bireylerin, özellikle kapitalistlerin girişimleri, alıcıların ya da satıcıların niyetleri, insanların ihtiyaç ve arzuları, bu arada onları tatmin etmek için yaptıkları özveriler ancak böyle anlaşılabilir.⁽⁵⁾

Gerçekten, kapitalizme bir bütün, bir oluşum, bir nesnel süreç olarak bakılırsa, bağrındaki eğilimler, iç mücadeleler, bunalımlar, dahası sistemin geleceği açıkça gözler önüne serilebilir. Şöyle söylemeli: Kapitalizmi kuran bir sınıf, burjuvazi oldu. Burjuva toplumu da, tarihin belli bir anında, üretici güçlerin belli bir gelişmişlik temeli üzerinde oluştu. Burjuvazinin bir tarihsel misyonu vardı: Daha önceki üretim biçiminin engellerini yıkarak bu üretici güçleri geliştirmek! Ne var ki, bir tarihten başlayarak, kapitalist üretim biçimi de, üretici güçlerin gelişmesinin önünde bir engel olup çıkmıştır; o güçlerle sürekli uyuşmazlık içindedir ve çözülmelidir bu uyuşmazlık. Burjuvazinin tarihsel misyonu bitmiştir; çöküş içinde bir sınıf olarak, kendisini şiddet ve hile ile savunmaktadır; kendi egemenliğine yol açan koşullar kaybolmuş, aşılmıştır. Bu uyuşmazlığı çözenin tarihsel misyonu proletaryaya düşmektedir; üretim biçimini, git gide gelişen üretici güçlerle uzlaştıracak olan odur.

Emek, sosyal bir nitelik kazanmıştır; öyle olunca da, üretim araçlarının özel mülkiyeti ile çelişme içindedir. Bunun anlamı ise şudur: Üretim araçlarının özel mülkiyeti,

5) Konuya böylesi bir bütünlük içinde eğilişin güzel bir örneği olarak bkz. Walter Schellenberg, *Kapital Üzerine Temel Kurslar*, (çev. Şahap Bakırsan), Sosyal Yayınlar, 3. bası, İstanbul, 1999.

modern maşinizm ve büyük sanayice aşılmıştır; işbölümü, yeni biçimler gerektiriyor, bunu ise sadece proletaryanın kurtarıcı eylemi gerçekleştirebilir.

Böylece, kapitalizmin iç yasaları tarihsel yasalardır; di-yalektik oluşumun yasaları ise, modern toplumu, yığınla uyuşmazlığın arasından, kesin bir aşmaya, yani komünizme doğru götürmektedir.

Politikaya gelince...

Sıradan bir eşitçilik, yüceltme adına ya da yermek için, demokratik anlayış ve komünizmle çoğu kez birbirine karıştırılır; ama, Marx hiç de böylesi bir eşitçilikten yana olmadı. O görevlerin eşitsizliğini kabul eder; ancak yönetme görevleriyle siyasal görevleri de birbirinden ayırır.

Yönetme görevleri, teknik görevler, kendiliğinden ve zorunlu olarak ortaya çıkarlar. Kimi ilkel toplumlarda en iyi savaşçı komuta eder, çatışma bitince de topluma döner; o toplumların demokratik niteliğini hiç de bozmaz bu. Sosyalist toplumda da, yönetici görevlerin en donanımlı, en yetenekli kişilere bırakılması, demokrasiye aykırı değildir.

Ne var ki, yönetici görevler, karşıladıkları somut zorunluluklardan ayrılmış; ayrıca saptanır olmuş ve böylece toplumun dışında ve üstünde yükselir hale gelmiştir. Bir başka deyişle, “siyasal görevler” olmuşlardır.

Bu saptama süreci, işbölümünün tarihinde, maddi emekle fikri emek ayrımına, özel mülkiyetin ve sınıfların ortaya çıkışına eşlik etmiştir. Kimi koşullarda bu yönetici görevler babadan oğula geçer hale gelirken, kastların ve egemen sınıfların mülkiyeti olup çıkmıştır. “Devlet”, işte böyle oluşmuştur: Siyasal görevler, ötekilerden ayrılmış ve ayrıca saptanır duruma gelmiş; kastlar ya da egemen iktisadî sınıflar onları ele geçirmiş ya da geçirmeye kalkmış ve sonuçta siyasal görevlere bağlı unvan ve özel çıkarları kapmak için korkunç bir mücadele başlamıştır.

Sınıflar birbirinden ayrıldığında ve zıtlılıklarında, hepsinin üstünde bir “devlet iktidarı”nın ortaya çıkması da gerekir. Egemen sınıfın sömürdüğü sınıfı yok etmesini, böylece kendi egemenlik koşullarını yok etmesini önlemek; ezenlerin kimi aşırılıklarına karşı ezilenleri korumak, bireyler ve gruplar arasındaki uyuşmazlıklarda hakemlik etmek

içindir bu iktidar. Toplumun üstünde, onun uzantısı gibi görünür; ama toplum, daha önceden sınıflara bölünmüştür. Böylece, bir sınıfın egemenliğini dile getirir devlet; ezilenleri ya da sömürülenleri korur gibi gözüktüğünde, onları kimi aşırılıklara karşı koruduğunda bile, bir sınıfın egemenliğinin koşullarını koruyup sürdürmektedir. Her örnek bir yana, eski Roma devletinin ve Roma hukukunun oluşumunu, Pleblerle Patricilerin uyuşmazlıklarını ve köle ayaklanışlarını bir yana bırakarak inceleyebilir miyiz?

İdeoloji, işte bunu dikkatlerden kaçırmak içindir.

“Demokratik devlet” de, bir sınıf direnişini, ya da sömürülen sınıfların direnişini yansıtmıştır hep. Ve sınıflar arasında bir “uzlaşma”, bir “anlık uzlaşma”dır aslında o. Bu uzlaşma, sınıf mücadelesini ortadan kaldırmıyor; tersine onu “dile getiriyor”. Demokrasinin her ülkedeki tarihi, toplumdaki güçlerin bu anlık uzlaşmasını gösterir.

Bundan çıkan sonuç şudur ki, burjuva demokrasisi de istikrarsız bir rejimdir. İçinde, iktidar için mücadele eden bir “sol” bir de “sağ” vardır. Partiler de, mevcut sınıfları temsil ederler: Toprak sahiplerinin, sanayi ve maliye kapitalizminin, küçük burjuvazinin, köylülerin, işçi sınıfının partileridirler. Son derece karmaşık, hareketli ve git gide kutuplaşan bir ortamda sürer siyasal mücadele.

Böylece, burjuva demokrasisi, az çok hızla ama zorunlu olarak bir dönüşüm bunalımına doğru gider. Bu bunalımın biçimi, anı ve sonucu, dış ve iç olaylara, temsilci kişilere, onların zekâ, hüner ve saygınlığına ve özellikle de belirleyici andaki güç ilişkilerine bağlıdır.

Bunalım da, ya gerici planda çözülür: Bir monarşiye, çoğu kez de “bonapartizm”e dönülür. Marx, III. Napoléon vesilesiyle bu sonuncusunu incelemiştir. Bütün bu hallerde, kitleler, halk sınıfları ve proletarya üstünde, az çok açık, az çok sert bir diktatörlüktür söz konusu olan.

Ya da bunalım, ileriye doğru bir sıçrayışla, sosyalizm ve komünizmle sonuçlanır. Yani? Yani demokrasi anlam değişikliğine uğrar: Egemen sınıf –bu niteliğiyle– saf dışı edilir; devlet, yansızlık arkasına gizlenmiş ve ideolojik olarak da üstü örtülmüş bir diktatörlüğün organı olmaktan çıkar; siyasal görünüşler son bulur; halk ve öncü proleter güç, işlerin yönetimini açıkça ele alır ve halkın –giderek tekелci ka-

pitalizmle değil ulusla özdeşleşmiş– çıkarları doğrultusunda yönetmeye başlar.

Peki, demokrasinin sonu mudur bu?

Şu anlamda evet: Sona eren, burjuva demokrasisi, onun ideolojisi, doğrudan ya da dolaylı kapitalizmin hizmetindeki partileridir. Bu, bir sınıfın (burjuvazi), bir iktisadî sistemin (kapitalizm) ve belli bir devletin (burjuva devleti), onun örgütünün, yüksek bürokrasisinin, polis ve hukuk sisteminin, “gericiliğin” yoğunluğuna göre az çok hızlı ve sert biçimde tasfiyesidir.

Ama bu, aynı zamanda, ulusun kamu işlerinin büyük çoğunluğun istediği doğrultuda yönetimidir; yeni bir vergi anlayışı; sanayinin, ticaret ilişkilerinin, tarımın, üretim güçlerini geliştirme ve akılcı biçimde örgütleme (planlama) için demokratik anlamda yönlendirilişidir. Yeni bir devlet, sosyalist devlet tipidir bu. Her ulus, geleneklerini, deneyimlerini, yapısını, hali hazır güçlerini göz önünde tutarak formülünü bulacaktır onun.

“Gerçek demokrasi”dir bu kısaca.

Eğer bir “diktatörlük” varsa, ekonomik ve sosyolojik bilimin diktatörlüğüdür; istikrarsız, kapitalist dengenin özelliği olan denetimsiz ve yasadız özel girişimin körgidişinin yerine onlar geçmiştir.

Böylece, bir başlangıç noktasından, yani kapitalist burjuva demokrasisinden yola çıkılmış, az çok uzun ve sancılı bunalımın arasından “sosyalist” demokrasiye varılmıştır. Bu tarihsel değişiklik sürecinin ara geçişlerini önceden şemalandırmak mümkün değildir. Sadece Marx, bir önemli noktada, pek yaygın bir bulanıklığı gidermiştir ki şudur: Sosyalizm, henüz komünizm değildir. Anlamı değişse de devlet, –bürokrasisi, baskı ve hukuk örgütüyle– yine vardır; geçmişin egemen sınıfı etkisi, giderek mücadelesi de sürmektedir. Farklılıklar (maddi ve fikri emek, köylülük ve proletarya, vb.) devam etmektedir. Politik açıdan “komünizm”, sınıflar da dahil işte bu kalıntıların, bu uzantıların kesin tasfiyesi anlamıdır. Devlet de o aşamada ortadan kalkmış, aşılmıştır.

Gerçekten, sosyalist dönem boyunca, komünizme doğru geçişte, devlet de git gide değişikliğe uğrar, sonunda kaybolur; soysuzlaşmış değil, toplumda emilip dağılmıştır. Ne olmuştur aslında? Devlet, bütün bir toplumu, en yetenekli

bireylerin şahsında, örgütlenişin gerektirdiği bilinç ve bilgi düzeyine yükselttikten sonra, siyasal görev olarak ortadan çekilmiştir. Tereddütleri silmek için sormalı: Devlet “kaybolacaktır” derken, anarşi mi bekliyor insanlığı? Hayır! Kaybolacak olan, otoritenin “sömürücü ve baskı aracı” niteliğidir. Geleceğin komünist toplumunda, Engels’in dediği gibi, “Hükümet, insanların yönetimini bırakıp üretimin yönetimini alacaktır.” Komünist toplumu haber veren işte devletin bu anlamda kayboluşudur.

Böylece, toplumların daha önce geçirdikleri aşama ve biçimlere, son olarak şunu eklemelidir: Gelişmelerin az çok ileri bir aşamasında “demokrasi”nin doğması, derinleşmesi ve dönüşümü; arkasından, bir başka biçime doğru geçiş olan “sosyalizm”; ve sonunda da “komünizm”. Bunlar, yazgısal değil zorunlu gelişmelerdir; tıpkı doğan, büyüyen bir canlı varlığın, kronik bir hastalıktan ölmedikçe olgunluğa erişmesi gibi zorunlu bir aşama!

Ancak eklemiş de olalım: Marx, komünizmin de bir “yeryüzü cenneti” olacağını hiçbir zaman söylemedi. Komünizmin getireceği, hakkında henüz hiçbir fikrimiz olmayan bir yaşam biçimidir; o yaşam biçiminin, koşullara bakılırsa alabildiğine özgür bir dünyanın bir parçası olmak gerektiğini düşünüyoruz. O kadar! Bu diyalektikten, geleceğe dönük ayrıntılı hiçbir tahmine varamayız. Komünist toplum, örneğin yaşam, aşk, sanat, vb. sorunlarını nasıl çözecektir, bilemiyoruz. Her sorun ve her çözüm, tarihsel oluşumun belli bir anında gelir. Marx, komünizmin insanlık tarihinin son aşaması olacağını da asla söylemiş değildir. Bu anlamda, Marksizm, ütopyacılığı reddettiği gibi, kestirip atmaların da uzağındadır.

İşte, Marksizmin Marx ve Engels’in kaleminden çıkmış biçimiyle bir özetlemesi! Aradan 150 yıldan fazla bir zaman geçti; o süre içinde, bu dünya görüşü de çeşitli yorumlara uğradı.⁽⁶⁾ Bugün, yeni bir yüzyılın başında, onca badirenin de arkasından nasıl bakmalı ona?

6) Bkz. Pierre et Monique Favre, *Les marxismes après Marx*, PUF, coll. “Que sais-je?”, 4e éd., Paris, 1980; *Marx après les marxismes* (sous la direction de M. Vakaloulis/J. M. Vincent), 2 tomes, L’Harmattan, Paris, 1997. En son bir yorum olarak, Alexandre Adler, *Le Communisme*, PUF, coll. “Que sais-je?”, Paris, 2001.

MARX'I ÖZGÜRCE YORUMLAMAK...

Marx'la Engels'in arkasından, Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, önde gelen sorunlardan biri şuydu: Dünyayı yorumlamakla yetinmeyip değiştirmek isteyen Marksizmin bu devrimci yanını iğdiş etmek için yollara dökmüş kalemler vardı; başını da Edouard Bernstein (1850-1932) çekiyordu onların. 1899'da yayımladığı *Sosyalizmin Varsayımları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri* adlı kitabında söylediği özetle şudur: Marx'ın görüşleri, geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir; kapitalist toplum ağır ağır ve hır-güre de hacet kalmadan sosyalist topluma dönüşecektir. Gözü de, parlamentarizmde ve sendikal mücadelededir yazarımızın.

Ne var ki, gelişmeler hiç de onu doğrular nitelikte değildir. Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni hükmü altına almış bu tehlikeli yoruma karşı, aynı partinin sol kanadında yer tutmuş bir düşünür olarak, Rosa Luxemburg (1870-1919), aynı yıl yayımladığı *Sosyal Reform ya da Devrim* adlı eserinde gerçekleri konuşturur: Kapitalizm çöküntü ve bunalımlar dönemine girmiştir; savaşlar ve devrimler kaçınılmazdır.

Nitekim, Birinci Dünya Savaşı, parlamenter mücadele-ye karşın gelir.

Sendikal mücadele, kitle grevleri, devrimci partinin yapısı, emperyalizm ve çelişmeleri, sosyal demokrasinin bunalımı, yeni bir enternasyonalizm gereği, o yılların baş konularıdır. Ama asıl söylenmesi gereken, bütün bu konularda, Marksistler arasında son derece özgür ve yaratıcı bir tartışma ortamının olduğudur. Başta Rosa Luxemburg olmak üzere, Marksistler, geleneksel yolları yürümez; akıp giden gerçekliğe uyarak hep yeni yorumlara giderler. Bu yorumlar, eleştirilmez şeyler değildir elbette, nitekim eleştirilirler de. Ancak önemli olan, onların aranıp bulunup gündeme getirilmesiydi; tartışmanın kapısının açık tutulmasıydı.

Diyalektik düşünme de bunu emretmiyor muydu?

Bu hava, 1917 Devrimi'nin arkasından da bir süre devam eder, sonra kaybolur. Gerçekten, Lenin'in işçi sınıfına öncülük etmek için kurduğu parti, hiçbir zaman işçi sınıfının üzerine çıkmış, tabanın denetiminden kurtulmuş, fikir

ve eleştiri özgürlüklerini ortadan kaldırmış bir parti değildi. Bolşevikler arasında düşünce ve eleştiri özgürlükleri en geniş biçimde kullanılırdı. Lenin, parti toplantılarında sık sık eleştirilir ve azınlıkta kaldığı olurdu çoğu kez. Trotsky, Zinoviev, Kamenev, Buharin, Preobrazensky –değişik görüşleri yüzünden– Lenin’le birçok kez çatışmışlardır. Trotsky, anılarında, Lenin’in birçok kez, önemli toplantılardan önce yanına gelerek, “Toplantıda şu öneriyi ileri süreceğim, beni destekler misin?” diye sorduğunu anlatır. Böylece, Sovyet Devrimi’nin büyük mimarı, Bolşeviklerin tartışılmaz “usta”sı Lenin, toplantılarda sonuca güvenemiyordu; çünkü tartışma ve eleştiri özgürlüğü vardı ve azınlıkta kalabilirdi.

Lenin’in “demokratik merkezcilik” sistemi buydu.

Ne var ki, kanlı iç savaş, Batılı ülkelerin müdahalesi ve ekonomik ambargo gibi etkenlerle Lenin döneminin sonlarına doğru sarsılmaya başlayan bu sistem, Stalin’in iktidarında (1929-1953) rayından saptırılarak “bürokratik merkezcilik”e dönüştürülür; giderek parti ve devlet birleşir, parti yönetimi de halktan kopar. Bu olurken, Marksizm de “resmî”leşir, giderek klişeleşir, fetişleşir, yaratıcılığını kaybeder. Hemen bütün marksist rejimler, bu dramı yaşamışlardır. Marksizmin yaratıcılığı ise, o rejimlerin dışında Batı’da sürer; orada bile, çoğu kez komünist partilerin dışında yorumlama özgürlüğünden yararlanır.

Bu dünkü sorun, yani parti yönetimlerinin tabandan kopmasını, bürokrasilerin oluşmasını, önderlerle kitlelerin arasında uçurumların kazılmasını önlemek, bir ölçüde geleceğin de sorunudur. Geçmişin deneyimlerine bakarak şunu da hep hatırlamalıyız: İster muhalefette ister iktidarda olsun, Marksizmi özgürce yorumlamanın önüne konacak her engelin getireceği yok, ama götürecekleri vardır.

Son yılların gelişmelerini nasıl yorumlamalı?

Berlin Duvarı yıkılırken yükselen sevinç çığlıkları arasında şu da vardı: “Marx öldü!”. Sapla samanı birbirine karıştırıp atılan bu haykırışlar bir süre etkili de oldu. Onu, sözde fikir alanında payandalamak isteyenler çıktı ortaya: Biri, “Tarihin Sonu”nun geldiğini ilan ederken, bir başkası “Uygarlıklar Savaşı”ndan söz etmeye başladı. Tartışmayı ger-

çeklikler alanından kaydırıp “Büyük İnsanlık”ı aldatmaya yönelik bu kavram kargaşası bugün de sürüyor.

Ne var ki, ayaklar hafif hafif de suya değer halde. Sana-yileşmiş ülkelerin bağrında grevler, işten çıkarmalar; başka yerlerde sınıflar arasında açılan uçurumlar, dahası açlık, ister istemez “muzaffer kapitalizm”i sorgulamaya götürüyor. Bu arada, ağırlığını duyuran bir başka şey de şu: Düşünen insanlar, bu olup biteni bütünlüğüne açıklayacak bir “fikri çerçeve”, giderek bir “siyasal amaç” aranişı içinde: Vaktiy-le, Marksizm vardı ve başta gelen bir “referans sistemi”ydi aydın dünyası için. Bir süredir o yok; ama yeri de dolduru-lamadığı için, düpedüz “entelektüel rahatsızlık” başlamış-tır. Bu durumda ilk hatırlananın Marx’ın olmasından daha doğal ne olabilir?

Başta yayınlar, bilimsel toplantılar onu gösteriyor.

Fransa’nın tanınmış filozoflarından Jacques Derri-da’nın 1993’te Fayard Yayınları’nda çıkan *Marx’ın Hayalet-leri* adlı kitabı örneklerden biri. Yalnız ülkesinde değil, Los Angeles’ten Tokyo’ya değin büyük şöhreti olan filozofun bir özelliği de şu: Hiçbir zaman Marksist olmamış, bugün de değil ve ayrı bir yöntem sahibi. Sapla samanı birbirine ka-rıştıırıp Marx’ı da lanetlemeye giden –o genel– çığlığa karşı isyan halinde yazılmış bir eser, bir “başkaldırı” kitabı ve Marx’ın düşüncesine çağırıyor aydınları.

Şöyle diyor Derrida: “Pek az metin, felsefe geleneği içinde belki hiçbir, günümüzde daha ivedi değil verdiği dersle” ve ekliyor: “Marx olmadan, onun anısı ve mirası ol-madan gelecek olmaz!” Niçin mi? Çünkü, “içinde yaşadığı-mız dünya, bu mirasın damgasını taşıyor”; ve aşikârdır ki, “Marx’ın mirasçılarıyız biz”.

Güzel de, neyi alacağız o mirastan?

Mirasçı olmak seçmek demektir, filozofumuza göre; ve bir değil, birden fazla “anlayış” vardır Marx’ta. Öyle olun-ca, hangisini alıkoyacağız onların, hangisine yol vereceğiz?

Marx’ın mirası içinde, bugün mutlak olarak gereksindi-gimiz anlayış, Derrida’ya göre, “sosyal eleştiri, köktenci eleştiri anlayışı”dır.

Niçin mi o?

Çünkü, demokrasiyi “yeni dünya düzeni” denen şey tehdit etmektedir. Ve filozofumuz, “dünya iyi gitmiyor” de-

yip bu “yeni düzen”in “on yara”sını sayıyor ki, şunlar: İşsizlik; barınaksız-umarsız yığınla yurttaşın, demokratik yaşam katılmada dışlanması; binlerce sürgünün, yurtsuzun, göçmenin ordan oraya itilip atılması; ülkeler arasındaki iktisadî savaş; insanlığın büyük bir bölümünü umutsuzluğa sürükleyen dış borçlandırmalar ve öteki mekanizmalar; silah sanayisi ve ticareti; nükleer silahlanmanın genişleyip yayılması; halklar arası savaşlar; mafya ve uyuşturucu sağlayan güçler; uluslararası hukuk ve kurumların bugünkü durumu...

Şu acı saptamayı yapıyor filozofumuz: “Yeryüzünde, hiçbir zaman bu kadar erkek, kadın ve çocuk kul-köle edilip aç bırakılmadı ya da yok edilmedi” ve ekliyor: “Tarihin sona erdiğini söylemenin rahatlığı içinde, liberal demokrasi ve kapitalist pazar ülküsünün gelişini şakımak yerine; ideolojilerin sona erdiğini, büyük kurtarıcı sözlerin bittiğini kutlamak yerine, işte bu çarpıcı gerçekliği gözden uzak tutmayalım asla!”

Bu erkekler ve kadınlar topluluğu, bu acı çeken insanlık: “Yeni Enternasyonal” budur Derrida’ya göre ve “yeni dünya düzeni”ne karşı duran da odur.

Özetle, “insan hakları” adına Marksizme “tertıp” düzenlemek isteyenlere karşı, filozofumuz bir “karşı-tertıp”le çıkıyor: “Demokrasi için savaşta bize bir dil kazandırmada her zamankinden daha gerekli olan, işte bu Marksist eleştiri anlayışdır” diyor. Ve bir hatırlatmada bulunuyor: “Demokrasinin her zamankinden çok daha tehdit edildiği bir sırada, demokrasinin aksiyonları ve kurumları üzerinde yeniden düşünmeli”; bir başka deyişle, yalnız dünyamızın durumu değil, Batılı ülkelerde siyasal yaşamın, tartışmanın ve karar alma sürecinin yeni biçimleri üzerinde de durmalı.

İşte bütün bu konularda, aydınların sorumluluğuna çağrıda bulunuyor Derrida.

Fransa’nın pek ciddi dergilerinden *Télérama*’nın, tanınmış tiyatrocusu Jean-Pierre Vincen’in yazıp sahnelediği *Karl Marx* adlı oyun vesilesiyle, sendikacıları, sorumlu politika adamlarını ve filozofları toplayıp “Karl Marx hâlâ güncel mi?” teması çerçevesinde söyleştirirken dile getireliler de ilginç.

Bir sendikacı kadın, 43 yaşındaki Annick Coupé, Marx üstüne fazla bir bilgim yok ama açıkça gördüğüm şu ki, sınıf mücadelesi sürüyor” diyor ve şu örneği veriyor: “Açınız gazeteyi. Renault 6.000 işçiyi çıkarıyor, aynı gün hisse senetleri Borsa’da yükseliyor. Geçen yıl Birleşik Devletler’de, telefon firması 40.000 kişiye yol vermiş, hisse senetleri fırlamıştı. Kimi insanların felaketi başkalarının zenginliğini artırıyor.”

Michel Rocard hükümetinde Sanayi Bakanlığı yapmış Roger Fauroux, “Marx, kapitalizmin kendi kendine zehirlenmesini söylüyordu, ama yanlış” deyip şöyle bağlıyor: “Liberal kapitalizm, bu korkunç makine, bir makine olarak kalıyor. Ancak piyasanın serbestliği, dünyanın en iyisine götürmüyor; hiçbir yere götürmüyor; hiçbir buyruğu yok; hiçbir ahlaksal değer yaratmıyor. Değerlerle donanmak, piyasanın karşısına ağırlığını koymak, başka değerlerle ona karşı çıkmak, insan saygınlığının ya da ahlaki değerlerin gerçeğini dayatmak, biz insanlara kalmıştır!”

Pierre Bérégovoy hükümetinde İktisat ve Maliye Bakanlığı yapmış olan Michel Sapin, pek önemli bir noktanın altını çiziyor ve Marx için, “Tarihe boyunca öğrenmeyi öğretmiştir bize” diyor. Düşüncesi sorulan filozof Jacques Derrida da, çeviri tartışta türlü belirtiyor aynı görüşü: “Fiziksel başkaldırıya yeniden öğretme bilmi ol!” diyor. Filozof, düşüncesini k. sederele durup durup “Marx öldü” diyenleri, yeni bir kapitalizmi dayatmakla suçluyor ve bir yerde şunları söylüyor: “Derin acıların, kitle halinde öcçerik ve açlığın yol açtığı bir yeni Enternasyonal’in çağrısına kulak vermeli!” Ve şöyle bağlıyor sözlerini: “Felsefi sorumluluk, kuşkusuz büyük bir düşünür olarak Marx’ı yeniden okunmayı bir emre dönüştürmek, bir başkaldırı haykırışını, devrimci bir vade ve bir adalet çağrısını boğmamak için her şeyi yapmayı da dayatıyor”.

Marx’ın güncelliğini dile getiren ilginç değerlendirmeler!

11 Mayıs 1998’de ünlü *Le Monde*’un, Komünist Manifesto’nun 150. yılı vesilesiyle yapılar bir iki toplantıdan hareketle, Marksizme ayırdığı sayfalarda söylenenler bu güncelliği daha da açıklıkla ortaya koyuyor. Gerçekten, yazılar arasında, Paris’te sosyal bilimlerle ilgili bir yüksek

yöneticisi, aynı zamanda Saint-Simon Vakfı'nın genel sekreteri olan, ciddi kitaplar da yayımlamış Pierre Rosanvalon, kendisiyle yapılmış bir söyleşide, "Marx'ın incelenmesi bize çok şey getirir; çünkü modern toplumun özünü yakalamıştır o" diyor; ve insan haklarıyla Marksizmin ilişkisi üzerine sorulan bir soruya yanıt olarak da bir yerde şunu söylüyor: "İnsan hakları, çağdaş toplum için müthiş bir kurtuluş aracıdır, ancak sosyal değişmeyi de sadece onların üzerine kurmak mümkün değil. Kuşkusuz, insan hakları bireyin bağımsızlığını elde etmesini sağlayabiliyor, özeli kamudan ayırıyor ve bir ölçüde, siyasal değişim bu bağımsızlığın sonucudur. Ne var ki, sosyal bağın reforma uğramasını da gerektiriyor bu değişiklik. Marx'ın incelenmesi, işte bu noktada çok şey katabilir bize!"

Paris üniversitelerinden birinde öğretim üyesi olan filozof Daniel Bensaid de, Marx'ı yeniden yorumlayanlardan biri. Kendisiyle yapılan söyleşide, yığınla sorunu gözden geçirirken üzerinde bir durduğu da şu: 1917'den sonra, Marx adına yürütülmüş olan terörün kaynağını onda görmek hiç de doğru değildir; bu, tarihi terk edip mitoslara bağlanmak olur. Ancak Marx, politikayı kurumsal boyutları ve hukukla olan –karmaşık– ilişkileri bakımından pek düşünmemiştir. Böylece, Marx'la beraber düşünmeyi sürdürmek isteyenlerin önünde ivedi bir görev vardır: "Demokrasi üzerine düşünmek!" Filozof, Marksizm söz konusu oldukça, çağımızın gerçekliğini pek çarpıcı biçimde özetliyor ve şöyle diyor: "Marx'la düşünmek, Marx'a karşı düşünmek, ama onsuz asla!"⁽⁷⁾

Böylece, Marx yalnız güncel değil, ne olursa olsun kendini dayatıyor da: Karşımıza da alsak hesaplaşmamız onsuz mümkün değil. Nereden geliyor bu? Doğruları araştırmada önümüze koyduğu düşünme yönteminin sağlamlığından! Çağımızın sorunlarını, "materyalist diyalektik" yöntemle, ancak onunla anlayabiliriz. Vaktiyle Sartre, Marksizme bakıp "zamanımızın aşılmaz felsefesi" derken, en başta kastettiği de buydu. Marksizmden yola çıkan –ya da çıktığını

7) Bu yorumlara özellikle şunu da eklemeli: Toni Negri, "Vingt thèses sur Marx", *Marx après les marxismes* (sous la direction de M. Vakaloulis/J. M. Vincent), tome 2, Paris, 1997, s. 333-372.

söyleyen!– kimi siyasal rejimlerin başarısızlığı, bu gerçeği gölgeleyemez.

Akla karşı akımların salgınına uğramış bir dünyada ve bir Türkiye’de, aydınların üzerinde önemle durması gereken bir konudur bu yöntem sorunu. Akla karşı metafiziğe, dahası dinsel metafiziğe sığınıp topluma mesaj verenlerin cirit attığı bir ortamda, sığınacağımız tek kale, “eleştirel ve diyalektik aklın” kalesidir ve onun silahlarıdır.

Bugün Batı’da, bu dünya görüşü, her türlü resmî felsefenin uzağında, giderek şu ya da bu iktidarın aforozuyla karşılaşma kaygısını duymadan, nesnel ve ağırbaşlı düşüncenin ve incelemelerin konusu oluyor yeniden.

Kitaplarıyla, dergileriyle, konferans ve kongreleriyle...
Darısı ülkemizin başına!

III

HANGİ DEVRİMİ KİMLER YAPACAK?

Marx ve Engels'in 1848'de yayımladıkları *Komünist Parti Bildirisi*, kapitalizmin yıkılmaya mahkûm olduğunu söylerken, onu yıkma görevini de başta işçi sınıfına verir; yeni düzeni, sosyalizmi proletarya kuracaktır. Bugün de geçerli mi bu saptama? Bir görüş, işçi sınıfının, ücretle çalışanlar arasında artık üstün durumda olmadığını, gelecekte ise hiç olmayacağını savunuyor; ona göre, siyasal ve sosyal değişimler, "toplumun bütünüyle" ve o "bütün için" düşünülmelidir. Ayrıca, söz konusu değişimler, sadece kapitalizm çerçevesi içinde mi yerlerini alacaklar ya da etnik veya kültürel biçimlere de bürünecekler mi?

Konu, lehte ve aleyhte tartışmalara yol açmış halde.⁽¹⁾ Önce, belirttiğimiz görüşü ayrıntılarıyla yansıtmalıyız.

DEĞİŞEN BİR DÜNYADA İŞÇİ SINIFI

Bildiri'yi kaleme alanlar, sosyal değişim sürecini, şöyle bir diyalektik içinde düşünüyorlardı: Proletarya, "kısa" bir zaman sonra, hiç kuşkusuz *Bildiri*'nin yayımlandığı dönemin bağlamında, bir devrimle siyasal iktidarı ele geçirecek; bütün üretim araçlarını elinde toplayıp, devlet gücünü bir "proletarya diktatörlüğü" doğrultusunda kullanarak, "sosyalizm"i kuracaktı. Ne var ki, bu daha ilerdeki bir düzenin, "komünizm"in ilk aşamasıdır: Bir "uzun" zamanın bitiminde, devlet de sona erecek, yani sınıflar arası zıtlıkların, gidecek sınıfların ortadan kalkmasıyla, devletin baskıcı görevi

1) Konu üstüne en ilginç, ayrıntılı ve öğretici tartışma, bizde, Alpaslan Işıklı, Seyhan Erdoğan, İşaya Üşür ve Cem Somel'in katıldığı şu bilimsel toplantıda yapılmıştır: "İşçi Sınıfının Tarihsel Rolü Bitti mi?" (Bkz. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 1997, sy, 199, s. 21-41).

de son bulacaktır. Uyuşmazlıklar olmadığı için “iktidar” da yoktur: Engels’in deyimiyle, “insanların yönetimi”, yerini “nesnelerin idaresi”ne bırakmıştır; haliyle devlet de yarar-sız olup çıkmıştır.

Proletaryanın misyonunun iki ayrı görünüşüdür bu: Birinde, “devrimin ilk adımı” olarak “demokrasiyi kurmak”, ama dönemin koşullarına bağlı olarak azınlıktaki bir sınıfın baskısını dayatmak; ötekinde ise, proleter hareketin büyük çoğunluğun hareketi olup çıkması ve artık o büyük çoğunluğun çıkarına göre davranarak “eski üretim ilişkilerine son vermesi”dir.

Uygulamada nereye vardı bu öngörüler?

Pek bilinse de hatırlatmış olalım: Devrim, “siyasal üstünlüğü” işçi sınıfına verirken, bütün yetkiler, bir öncü örgüt olarak, partinin elinde toplandı; çok geçmeden, politika bilimle bir tutuldu, partiyle devlet özdeşleştirildi; ortaya çıkan yeni bir bürokratik sınıf, baskıcılığıyla, demokrasinin zıddı bir doğrultuda bir diktatörlüğe gelip vardı.

Bir ikinci saptama da şudur: İşçi sınıfı, Marx ve Engels’in söylediklerinin tersine, çoğunlukta bir sınıf haline gelmedi ve görünüşe bakılırsa öyle olmayacak da. Gerçekten, Sanayi Devrimi ve maşinizmin gelişmesi, ta XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar proletaryayı sayıca büyüttü; sermaye-emek ilişkilerinin koşulları, onlara bağlı sosyal uzlaşma ve savaş sonrasının dengeleri buna imkân verdi. Ne var ki, bilişim devrimi, fikri görevleri makinede nesnelleştirirken, üretim sürecini de değiştirir ve emeğin üretkenliğini de umulmadık ölçüde artırır. Emeğin içeriği, biçimleri ve örgütlenişi değişmiştir; maddi emekle fikri emek, üretken emekle üretken olmayan emek arasındaki sınırlar altüst olmuştur. Meslekler geliyor ve yaşam biçimleri farklılaşıyor; ücretliler arasında, dahası öteden beri işçi sınıfını oluşturan kategoriler içinde yeni bölünmeler yaratıyor. Ücretliliğin biçimi bile bunalım içine girmiştir. Sermayenin mantığının yönlendirdiği bütün bu gelişmeler, sömürüyü, çeşitli biçimlerde, git gide çoğalan ve çeşitlenen sosyal tabakalara doğru yaygınlaştırıyor. Vaktiyle tek devrimci sınıf olarak işçi sınıfından kaynaklanan örgütleniş ve işbirliği ilişkileri, yeni içerikler kazanarak bütün bir topluma yayılmaktadır.

Böylece, yeni sosyal değişimi ve onun oyuncularını işte bu yeni koşullarda ele alıp düşünmeli.⁽²⁾ Gerçekten kapitalizmin sömürü, egemenlik ve yabancılaşma biçimlerindeki farklılaşmalar, mücadeleleri de yeni biçim ve içerikleriyle yaygınlaştırmıştır. Yalnız işletmede değil, bunalım içindeki kapitalizmin damgasını vurmak istediği bütün kategoriler, bütün sorunlarıyla ortaya dökülmüşlerdir: Gençlerin, feministlerin, ırkçılığa karşı olanların, çevrecilerin mücadeleleri; konut, sağlık, kültür için mücadeleler; barış, demokrasi, eşitlik, insanın saygınlığı için mücadeleler, üstelik yalnız ulusal boyutlarda değil dünya çapındadırlar da. Hepsi de, sermayenin egemenliğine karşı çıkan temel öğeler olmuşlardır; ve her biri, kendi üslubunca, insanın kurtuluşu, giderek yeni bir topluma doğru bir yol açmak istiyor.

Bu mücadelelerin belli ve tutarlı bir sınıfın egemenliği adına yapılmasını beklememeli. Ancak, birbirleriyle ilintili olmadan, belli bir sosyal değişim sürecine yüzlerini çevirmeden gelişemeyecekleri ve sermayenin mantığı ve egemenliğini geriletemeyecekleri de açıktır. Bu sosyal değişimin bir siyasal tasarı boyutlarını kazanması ise zamanla olacaktır. Böylece, siyasetle ilişkiyi, bir sınıfın politikası doğrultusunda değil, kapitalist sınıfa karşı mücadele içinde düşünmeli; “demokrasinin kurulması”na da, “işçi devriminin ilk adımı” olarak değil, sermayenin iktidarını git gide gerileyen bir sürekli gelişme sürecinin anahtarı gözüyle bakmalı. Öyle olunca, siyasal haklarla sosyal haklar, “biçimsel” özgürlüklerle “gerçek” özgürlükler zıtlığına dayanan eski tartışma anlamını yitiriyor. Aslında böylesi bir tartışma, kapitalizmi “aşma”ya götürmediği gibi, siyasal özgürlüklerin geriletilmesine de kapıları açıyor. Sorun, kapitalizmi “aşma”dır; yani, bir “yeni kuşağın demokrasisi”ni yaratmak amacıyla, bütün hak ve özgürlüklerin gelişmesinde çok daha ilerilere gitmektir.

Özetle, “sosyal hareketin siyasal çözümü”, yanlış konmuş bir sorundur; ve devlet iktidarının ele geçirilmesine, yalnızca ona dikkatleri topluyor. Bugün ise devrim, sadece

2) Bkz. Patrice Cohen-Séat, “Quel acteurs pour quelle révolution?”, *Le Manifeste Communiste aujourd'hui*, Les Éditions de l'Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 281-285.

“yukarıdan” başlayarak kapitalizmin kalelerini çökertmez; sermayeye ilişkin bütün iktidarları tartışmalı; yani, işletmeden, ekonomiden ve maliyeden başlayarak, her alanda haklar elde etmeli. Kamusal alanın, ortak çıkara ilişkin –istisnasız– bütün konulara doğru genişlemesi; bu arada, tüm iktidarların “yenilenmiş bir demokrasi”nin kurallarına tabi olması böyle sağlanacaktır. Öte yandan, devlet, temel iktidar olarak sürecek, ancak bütün toplumda iktidarların ele geçirilmesi amacı, bir başka politika ve parti anlayışına da yol açacaktır; sadece devlet iktidarını elde etme, ya da onu kullanma hedefine sığışmış olmayan, bütün özlem ve istemlere açık bir siyaset anlayışı, ister istemez devlet görevlerinde olduğu kadar, parti biçim ve örgütlenişlerinde de derin bir değişikliğin habercisi olacaktır.

Nasıl değerlendirmeli bu görüşü?

Aslında, çoğu benzeri gibi bu görüş de, Marx’ı “gözden geçirme” girişiminin bir ürünüdür.⁽³⁾ Vaktiyle yapılanlar gibi şimdi yapılan da aynı: Günümüzdeki olgular gözden geçiriliyor, klasik Marksizmde söylenenlere ters düşen yanları saptanıyor. Bu belirlenince, arkasından Marx’ın önerilerini reddetmek için gerekçe hazır demektir. Bir çözümleme söz konusu değil, sıradan bir karşılaştırma ile konu bitirilmiş oluyor. Ne var ki, zaman değişerek yürüyorsa, bu aynı zamanda bu tür düşünceler içindir de; onlar da arkalarında kuşkulananılacak sonuçlar bırakarak kaybolup gidiyorlar.

Tarihsel bakımdan, revizyonist söylem, sosyalist düşüncenin gelişmesinde pek önemli bir roy oynamıştır. Bernstein’in revizyonizmi, Rosa Luxemburg, Lenin, Trotsky, Gramsci ve başkaları için bir çıkış noktası oldu. Marksizmin doğruluğu üstüne tartışmalar dönem dönem birbirini izledi. Bu sonuncusu ya da sonuncular da, onlardan biri.

Sovyetler Birliği’nde, 1980’li yılların ortalarından kalıncarak, yeni revizyonist görüşler ortaya çıkmaya başladı. Onlardan biri, Vladislav İnozemtsev, 1995’te şöyle diyordu:

3) Bkz. Boris Kagarlitsky, “Revenir à la tradition marxiste”, *Le Manifeste Communiste aujourd’hui*, Les Éditions de l’Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 287-290.

Batı'da, XX. yüzyıl boyunca, "sosyal sistemin içindeki temelleri esaslı biçimde yenilenmiştir. Sıradan bir gözlemci farkına varmasa da, değişiklikler, 60'lı yılların ortalarına doğru, toplumu, kapitalist sistemin sınırlarının ötesine doğru götürmüştür." Batı toplumu, bir geçiş dönemine girmişti ve değişimler de "evrimci biçimde" olacak gibiydi. Bu evrim süresince de, Marksist sosyalizmin tüm hedeflerine varılmış olacaktı; ama düzen altüst olmadan, sınıf mücadeleleri işe karışmadan, başka büyük sıkıntılar yaşanmadan; sosyal ve siyasal uyuşmazlıklar ister istemez görülecekti ama atlatılacaktı.

İ. K. Pantin adlı bir başkası, 1996'da, Marx'ın sosyal düşünce tarihine yaptığı hizmetleri sıraladıktan sonra, şöyle yazıyordu: "Bununla beraber, tarihin geri kalanı göstermiştir ki, burjuva toplumunun –Marx'ın işaret ettiği– birçok sorunu, kapitalist üretimin gelişmesiyle çözülmeye başlamıştır; ücretlerin artması, kitle tüketiminin çoğalması, sosyal güvenlik yasaları, sermayenin ve hükümet güçlerinin ulusal ve uluslararası çapta birleşmesi, devletin ekonomiye müdahalesi, birer örnektir. Git gide daha fazla kendisini gösteren şudur: Kapitalizmin Marksist eleştirisinin ölçütleri, gelecek bir yana, bugünden çok geçmişe uygun düşüyor."

Bütün bu görüşlere göre, Batı kapitalizminin 60'lı yıllarda uğradığı değişiklikler sonucu, geleneksel kapitalizm bitmişti; bir yeni kapitalizmdi başlayan. Bernstein de, kendi dönemindeki Batı toplumunun geçirdiği değişikliklere bakarak bir tepkide bulunmuştu; ama hakkını yememeli, şimdikiler kadar sıradan sonuçlara varmamıştı. 1990'lı yılların ortalarında, 1960'lara bakarak Batı'nın "yeni gerçekliği" üstüne ahkâm yürüten bu insanlar, o gerçekliğin nasıl yaşandığını hiç söylemiyorlar. Oysa, sosyal devletin kazandığı mevziler her yerde işgale uğramaya başlamıştır; piyasanın mekanizmaları, ulusal planda olsun uluslararası planda olsun, her tür kaydın dışına çıkar haldedir; bunlar olurken, özel mülkiyetin, yeniden kutsal ve evrensel bir ilke olarak altı çizilmiştir.

Yeni liberalizm, bunları yaparken yüzüne "ilerici" ve "modern" bir maske geçirmeyi de başarmıştır.

Nasıl?

YENİ LİBERALİZMİN “İLERİCİ” VE “MODERN” MASKESİ

Teknolojik dönüşümler, “özgür yaratışın ekonomisi”ni değil, “ucuz emek gücünün ekonomisi”ni doğurmuştur. Sömürünün yoğunluğu artmıştır. Çalışanların patronlarına bağımlılığı büyümüş ve ücretler azalmıştır; yalnız geliştirmekte olan ülkelerle eski komünist devletlerde değil, 90’lı yılların ortasından başlayarak çoğu Batılı ülkelerde olan budur.

Revizyonist kuramcılar yeni liberalizmi görmezden gelmeyi yeğlemişlerdir; ya da onu geçici bir olgu olarak sunmuşlardır. Oysa yeni liberalizm, ne bir “gelişme zigzagi”, ne de siyaset adamlarının bir yanılsı değildir. Özü şu olgudur onun: Burjuva toplumu, geçmiş on yılların sosyal ilerlemelerini sürdürmede artık yetersizdir. Sosyal demokratlar, sosyal sorunları çözmeye ayrılan kaynakların, 1960’lı yıllara oranla –alabildiğine– arttığını söyleseler de, temel veriyi değiştirmiyor bu: Kapitalizm, bir dünya sistemi niteliğini artırdığı ölçüde, kaçınılmaz olarak daha sert ve daha kaygısız oluyor.

Altı çizilmesi gereken önemli noktalar var.⁽⁴⁾

1989’dan sonra ortaya çıkan gerici dalganın daha öncekilerden farkı şudur ki, “ilerici” ve “modern” olarak görünmesini bilmiştir.

Nasıl?

Gerçekten, 1997’de *Tarihte Sol* adlı ciddi bir eser yayımlamış olan İngiliz tarihçisi Willie Thompson’a göre, sosyalist söylemde “sol” ve “ilerici” terimleri –en azından potansiyel olarak– eşanlamlı olmuşlardır. İlerleme fikri modern bilince egemen olmuş ve sol ideoloji ve pratik, bu fikrin en tutarlı ifadesi olarak karşılanmıştır. Sol, 1933 ve 1942 arasında faşizmin yükseliş yılları bir yana, pek geniş anlamda, kültürel hareketle uzlaşır ve politikada kuralları etkilerken; sağ, birkaç başarı dışında savunma durumundaydı. 1980’lerin ortalarından başlayarak, bütün bunlar kökünden değişikliğe uğramıştır; XIX. yüzyıldan beri ilk kez, burjuva-

4) Bkz. Boris Kagarlitsky, agy., *Le Manifeste Communiste aujourd’hui*, Les Éditions de l’Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 291-293.

zi, “saldırgan bir ideoloji” ile donanmıştır: Yeni liberalizm, modernleştirme ve dinamizme yardımcı bir güç olarak kendisini sunmayı başarmış; işçileri, solu ve sendikaları tutuculukla, teknik ilerlemeye düşmanlıkla ve geleceği –anlık yararlar adına– feda etmekle suçlamıştır. Bu olurken, ilerleme fikrine güven de sarsılmıştır. Ortada dolaşan ideolojik akımın postmodern, feminist, çevreci eleştirileri, ilerleme fikrinden daha köklü bir görüşe sahip olmadıkları gibi, onun hakkında derin bir kuşku besliyorlar.

XIX. ve XX. yüzyılların tarihsel deneyimlerine bakarak yapılacak bir saptama da işte budur! Ne var ki, toplumda sol için bu değişiklik felaketli sonuçlara yol açmıştır: Sol’un kültürel kalesi hasımlarının ellerine geçmiş ve onun politik planda uğradığı acı yenilgilerde bunun da büyük payı olmuştur.

Ama hatırlatmak da gerekir: Aslında, tarihte böyle bir durumla ilk kez karşılaşılıyor da değildir; XIX. yüzyılın ilk yarısında, Sanayi Devrimi’nin ilk dalgalarının çarptığı bir dönemde ortaya çıkan durumla benzerlikler taşıyan biten. O yüzyılın başlarında da, yeni makinelerin topluma girişine, burjuva cumhuriyetçilerinin yenilgisi, emekçilerin sosyal durumlarının dramatik düşüşü ve Kutsal Bağlaşıklık çerçevesinde “yeni bir dünya düzeni” kurma eşlik etmiştir.

Pek aykırı görülecek olsa da söylemeli: Sanayi Devrimi’nin ilk sonucu işçi sınıfının zayıflaması; giderek tarihsel bir yenilgiye uğraması olmuştur. Ancak çok sonraları, modern sendikacılığın doğuşu ve ilk sosyalist partilerin kuruluşu sonucunda işçi hareketi güçlendikten sonradır ki, gerici-lik, yeni devrimci başkaldırıları karşısında boyun eğmiştir. Onu izleyen yüzyıl, işçi hareketinin bu deneyimine pek bağlı kaldı.

Ama bütün bu deneyimlerin ışığında, bizleri gözetleyen –pek tehlikeli– iki yanlış vardır: Birincisi, emekçiler ve ideologları, her teknolojik ya da sanayisel gelişmenin kendi durumlarını güçlendirdiğine inanmışlardır; ikinci olarak, sosyalist ya da komünist, reformcu ya da devrimci bütün bu insanlar, tarihe, daha “ileri” sosyal örgütleniş biçimlerine doğru giden düz çizgili bir süreç olarak bakıyorlardı. Gericiliğin güçleri ise, emekçilerin kazanımlarını kökünden yok

edemeseler de, bu süreci hiç kuşkusuz geciktirebiliyorlar, dahası durdurabiliyorlar.

Bu iki tavrın temelsizliği 1990'lı yılların içinde ortaya çıktı.⁽⁵⁾ Sol'un bu dönem boyunca uğradığı yenilgiler, XX. yüzyılda daha önce yediği darbelerden çok daha ciddi ve moral kırıcı idi. Şu açıkça ortaya çıktı: Tarih, düz bir çizgi üstünde ilerlemiyor. Sol'un ve işçi hareketinin tarihsel hayallerinin yıkılışına, bir örneği daha önce görülmemiş bir değerler bunalımı ile kendine güven kaybı eşlik etti.

Öte yandan, şu da dikkat çekicidir: 80'li ve 90'lı yılların revizyonistleri yeni liberal tepkinin anlamını ve kapsamını göz ardı etmişlerdi; 60'lı yılların ortodoks Marksistlerine benziyorlardı, onlar da, o yıllarda ortaya çıkmış değişiklikleri görmekte tutuk ve kararsız idiler. 90'ların olayları şunu göstermişti: Kapitalizmin doğasında az buçuk bir değişiklik olsa da, bu değişiklikler özünde beklenenlerden çok daha azdı.

Fukuyama'nın ortaya attığı "tarihin sonu"ndan sonra, tarih yeniden başlar. Çetin bir soru sorulur: Geçerliliğini yitiren asıl kimdir? Sosyal devletin ölümünün arkasından, dünya daha adil, daha özgür değildir; üstelik, yurttaşların özgürlükleri en azından önemli bir güvenceden yoksun kalmıştır. Öte yandan, bir görünen de şu: Sol'dan insanlar, yeni dünya düzeninin kötülüklerine karşı çıksalar da, muhalefetlerini kendi ideolojileriyle yapmazlar. Şöyle sesler yükselmeye başlar: Sol şunu bilmelidir ki, bir devrim adına hareket eden Marksist tasarı ölmüştür. Kuşkusuz devrimler olacak, ama Marksist geleneğin sosyalist devrimleri değildir onlar. Yeni liberalizme karşı tek seçenek vardır: Tabandaki ihtiyaçları dile getiren kendiliğinden hareketler! Daha adil yeni bir toplum, "dünyanın çeşitli ulusal, etnik ve kültürel hareketlerinin bir karışımından çıkmak gerekir."

Bu hareketlerden çoğu düpedüz gerici bir nitelik taşı-salar da, sol'dan insanlar onları mahkûm edecek gücü kendilerinde bulamazlar; çünkü, bizzat sol, moral ve psikolojik direncini yitirmiştir. Sosyalizmin geleneksel ilkeleri olmadan, sol'un, ilerici olanla gerici olanı belirlemede açık ve

5) Bkz. Boris Kagarlitsky, agy., s. 293-295.

belli ölçütleri olamazdı ve öyle olunca da, altüst olmuş bir dünyada “ulusal, etnik ve kültürel” hareketlerin rolü üstüne ciddi bir çözümlemeye gidemezdi. Yukarıda belirttiğimiz türden fikirler şöyle ya da böyle kökleşinceye kadar, açıktır ki, bir yandan yeni liberalizmin saldırılarına tahammül edilecek, bir yandan da etnik hareketler desteklenecekti; bu arada, ilk fırsatta Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile temas kurmak için çalışılacaktı.

Hatırlatmak da gerekir: 1905 ve 1917 Rus devrimlerini yapmış olan kitleler de Marksist fikirlerden esinlenmemişlerdi. İnsanlar, Bolşevikleri izlediler; Lenin’le Trotsky sosyalizm üstüne çaplı bir kuram geliştirdikleri için değil, Bolşevikler barış, toprak ve sosyal adalet diye belli hedefler ortaya koydukları için! Önemli olan ideoloji kadar somut bir programdır da. Bolşevikler, kitlelerin çıkarlarını dile getirmeselerdi; Marksist olmasalar ve devrimci süreçle sınıf mücadelesinin dinamiğini –olağanüstü bir sezikle– yakalamasalardı, kuşkusuz her şey farklı olurdu.

Baskıya karşı mücadeleye “yeni bir toplum” adına mücadele eşlik etmedikçe, başarısızlık kaçınılmazdır. En kötü olanı ise şudur: Kitlelerin bilincinde ilerici ütopyaları itibardan düşürmek, onların yerini gerici ütopyaların almasına götürür.

Açık bir hedef olmazsa ne strateji hazırlanabilir, ne de taktik! Bir örneği de şudur bu gerçeğin: Lenin, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında, sosyal demokrasinin, Marksizmle işçi hareketini birleştirmede yaptığı dev hizmetin farkındaydı. Bu iki şeyin birbiriyle karışmasından doğan patlama, gerçekten dünyayı yerinden oynatmıştır. Lenin, gerçek bir eğitici olarak, proleter bilincin hızla bütün bir *intelligentsia*’yı saracağı inancındaydı. Aslında, hareket karşılıklı oldu: Kitleler, bir kuram ortaya koyamazlardı; kitlelerle bağlar olmazsa kuram da kemikleşirdi. Marx’ın fikirleri, işçi hareketinin ideolojisi olduğunda bir dönüşüme uğradılar ve Marksizm ortaya çıktı.

Şu doğruların altını yeniden çizmeli⁽⁶⁾: Yeni liberalizme karşı mücadeleye “yeni bir toplum” için mücadele eşlik et-

6) Bkz. Boris Kagarlitsky, agy., s. 295 vd.

meli; sosyalist tasarı ise, insanların anlayacağı bir dilde olmalı! Her sosyal fikir ve tasarıda, kaçınılmaz olarak bir “ütöpik boyut” vardır. Bununla beraber, ütöpik düşlerin yerini git gide pratik değişiklikler almalı; idealizmle siyasal gerçekçilik iç içe olmalı! Sosyalist düşüncenin bilimle temasının kurulduğu nokta ise, pratik değişiklik deneyimidir. Sonra, sosyalizme karşı yeni liberal saldırının “ütopya karşıtı” bayrakla sürdürüldüğü unutulmamalı! Sol, bir yüzyılın aynı ihtiyacıyla yeniden karşı karşıyadır: Ütopyadan kurama, hayallerden gerçekliğe geçmektir bu.

Sol’un zayıflığı, 90’lı yılların ve günümüz siyasal yaşamının en göze çarpan olgularından biridir. Böyle olunca, antikapitalist politika ister istemez savunmacı bir niteliktedir. Sermayenin saldırısına direniş: Güncel mesaj budur! Ancak, bu direniş de güçlü olmalı, ses getirmelidir. Özellikle ideolojik ödümler direnişi zayıflatır. Politikada açık ve belli amaçlarla, kendi davasının doğruluğuna inanç, zaferin en gerekli koşullarıdır. Ayrıca, ödümler ilerlemek için yeni imkânlar da hazırlamıyor: Bugünkü güç ilişkilerinde, “yeni bir uzlaşma”, ya da “yeni bir sosyal uzlaşma için emekçilere uygun koşullar” elde edilemez. Böylece, reform düşleyen herkes, önce bu güç ilişkilerini değiştirmek için mücadele etmeli; bu ise, devrimci olmak ve radikal olmak anlamına gelir.

Ancak şunu da itiraf etmeli: Bütün bu gelişmeler içinde Marksizm de –deyim yerindeyse– “tarihsel bir yenilgi”ye uğradı. Ama bu, ilk kez 1980’li yılların sonunda ve Berlin Duvarı’nın yıkılışıyla olmuş değil. Daha önceye, Doğu’da Stalinci “Marksizm Leninizm”in kuruluşuna, Batı’da da 30’lu yıllardan başlayarak üniversite çevrelerinde sığışıp kalmaya ve kimi komünist partilerin söyleminde –genel formüller halinde– donup dogmatikleşmeye kadar gider çözülmenin başlangıcı. Bir bakıma, kuramın hareketten kopuşudur bu! Marksizmi gözden geçirmek, en başta işte bu küf ve yosunlardan temizlemek anlamındadır.

Sonra da “geleneğe”, başta da “Marx’a dönmek”tir.

Gerçekten, Frankfurt Okulu’nun son kuramcısı diyebileceğimiz Oskar Negt, bir yerde şöyle der: Yeni bir yüzyılın eşğinde, sol, “geleneğine dönmek” ihtiyacı içindedir. Alman Sosyal Demokrat Parti’nin ideologlarından Andre

Brie de aynı doğrultuda düşünüyor. Sol'un görüş ve açılarında derin bir yenileşme gereğinin altını çizdikten sonra şöyle diyor: “Modern sosyalist düşünce, benim için, Marx’a eleştirel bir dönüşün yanı sıra, çağdaş kapitalist toplumun yeni konularına eğilmek ve dünya çapındaki pervasızlıkları göğüslemek için bir ana yoldur.”

Ama hemen hatırlatmak da gerekir: Sol'un kendi “geleceğine dönme”si, geçmişteki bir “Altın Çağ’a duyulan bir özlem anlamına alınmamalı; elbette diyalogu reddedip içine kapanmak da değildir. Bu bir yerde, sol'un, baş görevi olan kapitalizme karşı daha etkin bir mücadelede, “kendi kendisine sadık” olabilmesidir; böyle bir sol siyasal girişiminde başarıya ulaşabilir. Ayrıca toplum ve insanlar da, hem de aynı yoğunlukla, yeni fikirler ve güçlü geleneklerin ihtiyacı içindedir. Yeni liberalizm, onlardan hiçbirini sağlamaz. Sol için mümkündür bu; yeter ki onu yapacak iradeyi göstereyin!

Şunu da söylemeli: Marksizme dönüş, özellikle sınıf fikrinin, sol'un siyasal düşüncesinin merkezine yeniden oturtulması anlamındadır. Marx ve Engels, şunun –ve pek de doğru olarak– altını çizmişlerdir: Kapitalist düzende emek ve sermaye çelişmesi başta gelir; onu çözmeden hiçbir sorun ve çelişme çözülemez. Ama bu, “ikinci derecedeki” çelişmeleri düşünmekten bizi alıkoymamalı. “Temel” ve “ikinci derecedeki” tüm çelişmeler bir bütündür, biri olmadan öteki anlaşılamaz. Yoksa, iş bir şematizme dökülür ve böylesi bakışların Marksizme de büyük zararı olmuştur.

Öte yandan, sosyal yaşamın zenginlik ve çeşitliliğinin bilincinde kimseler olarak unutmamalıyız ki, toplumda önemli değişiklikler oldu ve oluyor: Batı’da birçok sosyologun gözlemi o ki, sınıflar, ne toplumda ne de insanların yaşamında vaktiyle oynadıkları rolü oynamıyorlar. İnsanların, kendi sosyal durumlarını, üretime değil tüketime göre tanımladıkları da bir gerçek. Emekçiler katında pek yaygın bir “sınıf dışında görme” ve kitlelerde bir “atomlaşma” olgusu açık. Bununla beraber, tüketim üretim olmadan; sınıf dışına çıkma da sınıflar olmadan mümkün değil. Emekle sermaye zıtlığı temel olmayı sürdürüyor; ama yığınla yeni sorun da karşımızda.

Sonra, emekle sermaye uyumsuzluğu, sadece bir çıkarlar çatışması değil; onda, bir değerler, ilkeler ve davranışlar zıtlığı da var. Yalnız sosyalist ahlak, ayağını sağlam bir temele bastığı için bu konuda inandırıcı olabilir. Ayrıca, kimlerden yana olduğumuzu bilmek ihtiyacındayız da...

İşte, modern sol hareketin üzerinde durması ve çözüme ulaştırması gereken temel sorunlar!

O sol hareketin geleceği nasıl görünüyor?

İLERİ SANAYİ TOPLUMLARINDA SOL'UN GELECEĞİ

Sosyalizm, görüş olarak ve amaç olarak, çağımızın en evrensel ve en yaygın laik inancıdır. Onun bir süredir içine girdiği bunalım, arkasında ister istemez bir boşluk bırakmıştır ve doldurulmalıdır bu. Ama söz konusu boşluğu, olanakları git gide daha sınırlı olup çıkan bir dünyada bireyin sınırsız tüketiciliğine tapınan bir değerler sistemi dolduramaz; kişisel kazanç arkasında koşmanın hiçbir sosyal ya da idari engelle karşılaşmamasının, modern bir ekonomiyi kuracak tek akli, tek etkili, hatta tek adil düzen olduğunda ısrar eden bir değerler sistemi de dolduramaz.

Ama Amerika Birleşik Devletleri'nden yola çıkan yeni liberalizm ve onun yarattığı politikacıların saplantısıyla, bu yüzeysel değerler sistemi, dünyamızın dört bucağında ekonomileri ve toplumları yerle bir etmiştir; dünya çapında tek bir kültür ve ekonomiye doğru gittiğimiz ölçüde, bu tehlike de dünya çapında olmaktadır.

Kimler, nasıl göğüsleyecek bu tehlikeyi?(7)

Ellili yıllardan başlayarak, özellikle Amerikan gazetecileri ve siyaset bilimi uzmanları, ısrarla, öteki sını ve demokratik ülkelerin genel bir “Amerikanlaşma”ya uğraya-

7) Bkz. Bogdan Denitch, “L’avenir de la gauche dans les sociétés industrielles avancées”, *Le Manifeste Communiste aujourd’hui*, Les Éditions de l’Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 303-315. Ayrıca, Gerassimos Moschonas, “Quo vadis social-démocratie?”, *Marx après les marxismes*, (sous la direction de M. Vakaloulis/J. M. Vincent), tome 2, l’Harmattan, Paris, 1997, s. 285-319.

caklarını söyleyip durmuşlardır; böylece, en azından zengin ülkelerde, kapitalist toplum daha türdeş ve bağdaşık bir hale gelecekti. Söylenen, pek de yaygın biçimde gerçekleşmiştir. İktisadî ve sosyal yaşamda olan biteni hatırlatmaya gerek yok; fikir alanında ise, “ideolojilerin sonu” düşüncesi, bir salgın gibi köşe bucağı sarmış; gözlerin önüne, bir duman perdesi çekmiştir.

Ama belirtmek de gerekir: Bütün eksikliklerine karşın, sosyal demokrat partiler yaşadılar ve açılıp serpildiler; bu partiler, bugün, ilerlemiş sanayi ülkelerinde reformcu sol’un en önemli dalıdır. Sosyal demokratlar, Avusturya’da, Hollanda, Portekiz, Yunanistan, Macaristan ve Belçika’da tek başlarına; İskandinav ülkelerinde ise, Norveç dışında koalisyonlar halinde yönetimdeler. 1997’den başlayarak İtalya’da, İngiltere’de, Fransa’da, son olarak Almanya’da seçimleri kazandılar.

Sosyal demokrat partiler ya da onlara pek benzeyen laik “geniş sol” partiler, Brezilya, Meksika, Mısır, Türkiye, Hindistan, Senegal ve Tunus gibi “ara ülkeler” diyebileceğimiz yerlerde de –bir ölçüde– önem kazanıyorlar. Doğu Avrupa’da da, git gide etkili olan partiler yine sosyal demokrat partilerdir. Eski komünist partilerin yerine geçen bu partilerin şimdi uluslararası önemli bağları da var.

Öyle de olsa, bu partiler, dünyanın her yerinde, üç konuda ciddi bir bunalımla yüz yüzel:

- Her şeyden önce bir program bunalımı görülüyor: Kaynağı da, genişliğine kabul gören, inandırıcı, gerçekleştirilebilir, yeni liberalizmle, onun serbest piyasa dogmalarıyla boy ölçüşebilir bir toplum görüşü ortaya koyamayışı;

- İkinci olarak, bir örgütleniş bunalımı söz konusu. Kaynağı da şu: Modern sanayi toplumları sistemli olarak politikadan arındırıldılar; ve kitle tüketimi, vaktiyle sosyal demokrasinin dayandığı dayanışmacı toplulukları yıktı. Bugüne değin, hiçbir sosyal demokrat parti ya da sol parti, örgütleyebileceği bir başka kitle tabanı da bulamadı. Sınıf, kültür ve politik yönden çeşitlilik gösteren gönüllü örgütler ve militan grupların yadımı ise, bir noktaya kadar oluyor;

- Üçüncü olarak, bir bunalım, şu sorudan kaynaklanıyor: Git gide küreselleşen bir ekonomide, bir tek ülke için

bağımsız bir program ve strateji nasıl geliştirilebilir? Böyle bir program yapabilmek için, örneğin Avrupa Birliği gibi en azından bölgesel bir temel gerekmez mi? Tek başına bir kit- le demokratik hareketi ise, çevreden soyutlanmaz mı dün- yamız koşullarında?

Ellili yıllardan başlayarak, sosyal demokrat partilerin çoğu, ileri bir sosyal devlet anlayışının yanı sıra, bir sosyal piyasa ekonomisini de benimsemişlerdir. Batı Avrupa’da insanların çoğu, özellikle de en düşük gelirli halkın üçte iki- si, sosyal piyasa ekonomisini, yeni liberal modelden çok da- ha dayanışmacı buluyor. Birleşik Devletler’in iktisadî ve sosyal modelinin üstünlüğü çevresinde yapılan gevezelik- lerde unutulmuş noktalardan biri de budur.

Öte yandan, sınıf aidiyeti üstüne kurulu işçi partilerinin çöküşünün kaçınılmaz olduğu, çoğu incelemecilerce bugün de savunuluyor. Yeni “beyaz yakalılar”ın onlara oylarını esirgeyeceği –yanlış ya da doğru– üstünde durulan konular- dan biridir.

Şu da önemli: Az çok türdeş ve bağdaşık işçi topluluk ve mahallelerinin git gide kaybolması da, yerel dayanışma- cı kültürleri zayıflatmıştır; bunlar, sosyal demokratları ve sendikaları desteklemekte pek önemli bir öğeydiler. İngil- tere’de ve Birleşik Devletler’de, 80 ve 90’lı yıllarda Marga- reth Thatcher ve Ronald Reagan’ın sürdürdükleri saldırı sendikaları pek yıprattı ise de, sendikalar, Avrupa politika- sında çok daha önemli bir öğe olarak yerlerini koruyorlar. Yaşlı Kıta’da, siyasal ve yasal cephede sendikaların deste- ğiyle kazanılan yığınla zafer gösterilebilir.

Özetle, sosyal demokratların demokrasi için önemi hiçbir zaman göz ardı edilmemeli; her halde liberal tutucular ya da Hristiyan demokratlardan çok onlara güvenmeli. Tarihten bir örneği de getirip hatırlatmakta yarar var: Av- rupa’da 20-30’lu yıllarda, Almanya’da ve Avusturya’da yı- ğınla insan Nazileri sosyal demokratlara yeğlemişlerdi; 1940’ta Alman işgalinin arkasından Vichy’nin işbirlikçi re- jiminin de ardından giden pek çok kişi görüldü. Sloganları da ilginçti: “Léon Blum ve Halk Cephesi’ndense Hitler ev- lâdır!”

Ama bu yanlışlık pek pahalıya mal oldu...

Bugün demokrasi de, dünya çapında büyük güçlükler içindedir.⁽⁸⁾ Ancak yığınla ülke de demokratik olduğu iddiasındadır. Oysa bu iddia gerçeklerle pek uyuşmuyor. İslam demokrasisi, Asya demokrasisi, sosyalist demokrasi gibi, “demokrasi” etiketi takmak, söz konusu hallerde, gerçek bir demokrasinin, giderek bir çoğulculuğun bulunmadığı, birşeylerin gizlendiği kuşkusunu uyandırmıştır ki, boşuna da değildir.

Ama çoğu yönetimin demokratik olduğunu söylemesi, şunu da gösteriyor: Demokrasi, günümüzde dünya çapında bir meşruluk içinde. Tek partili otoriter komünist sistemin yenilgisi pek açık; ancak kapitalizmin ve liberal demokrasi-nin dünya çapındaki zaferine bakıp tarihin kesinlikle sona erdiğini söylemek de doğru değil. Her ikisinin de varlığı, en azından işleri düzgün giden bir piyasaya bağlı.

Ne olursa olsun, bütün sanayi toplumlarının demokra-tiklik iddiası, bugün en azından bir bölümüyle yerindedir. Çoğunda az çok düzgün seçimler, yarışma içinde bir parti-ler düzeni, yürütmeden ve yasamadan bağımsız bir yargı sistemi, sendikalar ve kolektif iş uzlaşmaları, çok şey anlatı-yor. Hemen hepsinde, –araçlarının mülkiyetinde dev bir te-merkülüz yaşansa da– medyanın özgürlüğü de göze çarpıyor.

Bunlara denecek yoktur.

Bununla beraber, şu da açık: Bu ülkelerin çoğunda, son bir elli yıldır, yurttaşların çoğunluğu, yaşamlarını etkileyen sosyal ve ekonomik güçleri denetlemede bir güçsüzlük için-de. Özellikle Birleşik Devletler söz konusu oldukça, görü-nürdeki cılanın altında, demokrasi de, en önemli sorunlar işin içine girdiğinde, köstekler karşısında. Sermaye hareket-lerine ya da sanayinin yol açtığı çevre kirlenmesine toplum denetimini yaymak çetin engellere çarpıyor. Sendikaların son yirmi yıldır sistemli olarak yıkıma uğratılması hareketi sürüyor. İleri sanayi toplumları içinde en eşitsiz olanı belki Amerika; nüfusun pek küçük bir azınlığı, son bir yirmi yıl içinde, ister demokratlar ister Cumhuriyetçiler iktidarda ol-sunlar, hayasızca zenginleşmiştir. Ama bu, ne gazeteciler arasında ne de medya ve üniversitede hiçbir tehlike çanı çaldırmıyor. Tersine, sosyal güvenlik sistemine yoğun saldırı-

8) Bogdan Denitch, agy., s. 308-311.

rı sürerken, köktendincilik ve siyasal gericilik yeniden doğuyor, zenginler yararına yeni bir bölüşme gündemdedir. Yaratıcılığı evrim kuramına seçenek olarak öğretmek zorunda olan okullar vardır. Kilise ile devletin geleneksel ayrılığı aralıksız saldırılara uğruyor. Siyasal parti sistemindeki çözülüşe, yurttaşların katılımını bir yerde göstermelik yapıp çıkan seçim düzenine hiç girmek istemiyoruz.

Amerikan siyasal sisteminin, Batı Avrupa'ya oranla en ileride bir sistem, tam bir demokrasi olduğu yolunda propaganda bol bol yapılsa da, bunun aslında bir “zenginler yönetimi” (*plütokrasi*) olduğu açıktır: Devleti en zenginler yönetiyor ve en zenginler için yönetiyor. Ekonomiyi denetleyen sınıf, devleti de, medyayı da denetliyor ve toplumda değerleri oluşturan da bu medyadır. Hatta denebilir ki, bu denetim, komünist rejimlerdekinden daha serttir. Böylesi bir düzende yurttaşların özgür oldukları söylenebilir mi?

Öteki sanayi ülkelerinden de örnekler getirmek mümkün.

İşte, “geniş sol”un partileri ve sendikaları, eğer ciddi iseler, olanakları alabildiğine sınırlı böylesi kısır bir dünyada yaşamak zorundadırlar. Bunun bir anlamı da şu: Sol’un kitle partileri, yığınla oyuncunun ve çıkarın bir arada bulunduğu çoğulcu bir toplumda ve “kitle tüketim kültürü”nün de küreselleştiği bir ortamda, “mümkün”ün alanını kolağan etmek ve en işe yarar uzlaşmaları yapmak zorunda.

Ama asıl yapması gereken de, “ortak iyilik”i araştırmak değil mi?(9)

Ne kadar acıdır, ortak amaç ve ortak iyilik gibi fikirler, ileri sanayi ülkelerinde, ancak savaş dönemlerinde yaygınlaşır. Bir ulusal seferberliğe yol açmış, kemer sıkmaya ve ortak özverilere çağrıda bulunmuş İkinci Dünya Savaşı yıllarından –bir anlamda– iç geçirerek bahsetmek bundandır.

Bugün, balinaları kurtarmak, ya da temiz su ve toprak veya ırkların ve insanların eşitliği adına –o pek haklı– coşku, örneğin çetin bir grevi desteklemekten daha güçlü ve yaygındır. Tek bir dava çevresinde hareketlenişte, sınıf davaları üstüne hareketlenişten daha çok yarar görülüyor; za-

ten, siyasal söylemde ve medyada, bu sorunculara “eski oyun” olarak bakılıyor.

Bunun nedeni olsa olsa şu: Sosyal hareketler, genel olarak “politik” nitelikte algılanmamışlardır. Yerleşik iktidar önemli bir mesajı bugün bile tekrarlayıp dursa da, kapitalist ileri sanayi demokrasilerinde örgütlü politikalar kirlenmiştir ve gelecekleri yoktur. Politika, bir yerde bir huni olup çıkmıştır: Temelde, ekonomi ve para üstüne şöyle birkaç denetimde bulunulur. Ancak yetmez: Partilerin de, demokratik devlet adına böyle programlar kabul etmesi gerekiyor.

Öte yandan, bugün, moda olmayı arayan kimi yorumcular vardır ve şunu tekrarlayıp duruyorlar: “Eşitçilik, demokrasi ve sosyalizm, XIX. yüzyılın başlarından beri gerçektir; ama şimdi yeni şeyler bulup söylemenin zamanıdır!” Ne var ki, bu “yeni şeyler”in çoğu, mevcut kapitalist toplumların temelini tehdit etmiyor; bu temel ise, mülkiyetin, gelirin, ayrıcalıkların ve böylece “siyasal iktidar”ın –alabil-diğine kabaca– dağılımıdır ve sürüyor o.

Sosyal demokrat partiler, az çok sosyal devlet aracılığıyla, –beceriksizce de olsa– eşitsizlikleri azaltmayı deniyorlar. O yüzden de, liberallerle tutucular arasında, sosyal devleti yok etme yolunda tam bir anlaşma var: Onlara göre, sosyal devlet pek bürokratik ve pek pahalıya oturuyor devlete. Geniş sol’un, birçok Kilisenin, bu arada Katolik Kilise’nin de paylaştıkları pek tehlikeli bir öneri de ele avuca gelmekte ki, o da şu: Toplum, devlet aracılığıyla, bir hukuk ahlakı kuramaz mı? Ve piyasa ekonomisinin yarattığı kaba eşitsizlikleri düzeltemez mi?

Yeni liberalizmde, “ortak iyilik” fikrinin zerresi yoktur.

“Ortak iyilik” fikri olmadan da, bireysel özgürlükten söz edilemez!

Bu “ortak iyilik”in demokrasiyle, hatta bir politikayla ilişkisini kurmaya gelince, kapitalist modern toplumlar, daha doğrusu sanayi toplumları, toplumdaki bağları tiftikleyip dağıtmışlar ve çoğu insanlar için “hoşgörülebilir”in sınırlarının da ötesine geçmişlerdir. Bu boşluğu doldurmak gerek; çünkü insanlar, toplumsuz ve ortak inançlar olmadan yaşayamazlar.

Avukatların tanımladıkları hukuk soğuk ve soyuttur; toplumda bağları ve ortak değerleri kurmakta yetersizdir. Tanrı'nın ölümü, ya da yeryüzündeki örgütünün, yani kiliselerin güçlerini yitirmesi, çoğu insan için büyük bir boşluk bırakmıştır arkada.

Bu boşluk, bugün her türden kültürel kalıntılarca dolduruluyor: Geleneksel dinlerin sersemleten söylemleri, kuş beyinli bir milliyetçilik, durmadan yenisi icat edilen mistisizimler, amaçsız ve sonu olmayan bir tüketimcilik, gençler için müzikte ve kültürde yarı-dinsel gelişmeler, medyaların putları, bu kalıntıların belli başlı örnekleridir. Bu olguların gelişmesi, çağdaş demokratik sol'un büyük bir bölümünde kültürel kısırlığı yansıtıyor; ve sol, bu boşluğu doldurmaya denemiyor bile, genç kuşakların bir kimlik, bir amaç aranışına yanıtsız kalıyor. Kapitalizm bunu yapamaz; liberal kanatları ise denemez bile. O zaman şu soru açıktır: Bir uygarlık, mülkiyete dayanan bir bireycilikle varlığını sürdürebilir mi?

Demokrasiye böyle yaklaşırsak, mücadelenin son aşaması diye bir şey yoktur. Demokrasiye doğru bir geçiş dönemi ise asla olmayacak; çünkü demokrasi, hep bitirilmemiş bir tasarı bırakacak arkasında, yani o tasarı hiç sonuçlanmayacak. Sosyalist demokrasi ise, demokrasinin uzun evriminin bir parçasıdır. Daha açık söylemek gerekirse, sosyalizmin Babeuf ve Blanqui'nin radikal jakobenizmi ile, Saint-Simon'un pozitivizmi ve "teknik olarak yetkin" beşyıllık planları yapanlardan çok daha fazla ortak yanı vardır. Teknokrat değil radikaliz biz. Sosyalizm, sıradan işçilerin önemli kararlar alabileceklerini ve yaşadıkları toplumu kendi yararlarına yönetebileceklerini öngörür.

İşçiler ise, partiler, sendikalar, halk örgütlerinde kolektif olarak örgütlenmelidirler. Daha demokratik bir topluma doğru siyasal dönüşüm için, bir ya da birçok sol partinin bulunması da önemlidir. Sol'un "tasarı"sı, politikayı ve ekonomiyi, giderek bütün toplumu bir demokratik denetime bağlamayı hedef tutan uzun süreli bir politik girişimdir. Ancak, bu sürecin görülebilir son bir amacı yoktur; demokrasi için mücadele bizatihi bir amaçtır.

Son bir konu, demokrasi, politika ve devrim kavramlarının günümüzde büründükleri anlamdır ki, ayrıca ele almayı gerektiriyor.

DEMOKRASİ, POLİTİKA VE DEVRİM

Marksizm deyince akla ilk gelen ünlü *Komünist Manifesto*'da, demokrasi, politika ve devrim kavramları, aradan geçen bir yüz elli yıldan fazla sürenin arkasından, bugün anladığımızdan pek farklı bir anlam taşırlar ve öyle kullanılırlar; o dünya görüşünü sürdüren örgütlerde bile böyledir.

Macar filozof ve siyaset adamı, György Lukacs'ın (1885-1971) şu sözleri pek düşündürücüdür: “Şunun iyice bilincinde olmalıyız ki, yeni bir başlangıç söz konusudur; ya da bir benzetme yapmama izin verilirse, şimdi, XX. yüzyılın yirmili yıllarında bulunmuyoruz. Neredeyse XIX. yüzyılın başlarında, Fransız Devrimi'nden sonra, işçi hareketinin ağır ağır oluşmaya başladığı yıllardayız sanki.”

Lukacs, bu sözleri söylediği yıllarda, liberal sosyalizmin sistemle nasıl bütünleşip uyum sağladığını, ama bu olurken Stalinciliğin içine düştüğü çalkantı ve tükenişi de görüyordu. Durumu, Waterloo yenilgisinin arkasından –Jakobenizme kıyasla– devrimcilerin durumuyla karşılaştırarak, bir “yeni başlangıç” ihtiyacının altını çiziyordu. Böylece, haklıydı sözlerinde.

Bu teşhisten sonra, söz konusu üç kavramın, XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında Marx'ta kullanılış ve içeriklerini incelemek; filozofun sonraki eserlerinde bu bakımdan bir gelişme varsa onları görmek yerinde olacak. Bunu yaptıktan sonradır ki, onların, bir “yeni başlangıç”ta kuramsal temellerin birer parçası olarak kullanılıp kullanılamayacağına karar verebiliriz.

İlk soruyu da şöyle sorabiliriz: Marx ve Engels, demokrasiyi unutmuşlar mıydı?

MARX VE ENGELS DEMOKRASİYİ UNUTMUŞLAR MIYDI?

Başta iki terim, “demokrasi” ve “komünizm” terimleri üzerinde durmalı. Bu ikisi arasındaki ilişkidir aslolan ve XX. yüzyılda komünizmin tarihi, bizi, Marx’la Engels’in bu ilişki üstüne yazdıklarını pek yakından incelemeye çağırıyor.⁽¹⁾

İlk işaret edilecek şu: Marx ve Engels, *Manifesto*’yu kaleme alırken, iki soruna, komünizm ve demokrasi sorununa aynı önemi vermemişlerdir. Daha fazlası söylenebilir: Demokrasi sorununa ayrılan yer azın azıdır eserde. Niçin böyle olduğu sorulacaktır. Demokrasinin Marx ve Engels’in siyasal etkinliğinde yer tutması, Marx’ın Brüksel’de yerleşmesinden sonradır. Ama soruya asıl yanıt şu olsa gerek: Marx’la Engels’ten istenen, bir komünist parti bildirisi yazmalarıydı. Böylece, demokrasi arkasındaki öteki partilerle düşünülen işbirliği ilişkileri ne olursa olsun, aydınlatılması önemli olan, komünist özgüllük idi; önceliği olan siyasal görev, proletaryayı, gerçekten komünist bir program üstünde siyasal bakımdan örgütlemektir.

Gerçekten, *Manifesto*’da, yapıları birbirine benzeyen ve hepsi de, iktidarın ele geçirilmesi, burjuva egemenliğinin yıkılması ve proletarya egemenliğinin kurulması zorunluluğunu belirten bir dizi cümle görülür. Aralarından sadece biri, söz konusu proletarya egemenliğinin aynı zamanda “demokrasinin de kazanılması” olacağını söyler.

Bu cümle gerçi önemlidir, devrimci süreçte ilk adımın demokrasiyi elde etme olduğunun altı çizilmiştir; ama gölgede kalan bir nokta vardır. Cümle, proletaryanın politik egemenliği kazanmasıyla, demokrasiyi kazanma arasında bir denklik kuruyor. Ama bu denklik ne anlatıyor? Onu, “siyasal biçim”i dikkate almayan “özde” bir demokrasi anlamında yorumlamak mümkün. Örneğin şöyle denebilir: Aslında tek gerçek demokrasi, siyasal biçimden bağımsız olarak, proletaryanın egemenliğidir. Oysa, söylemek gere-

1) Bkz. Jacques Texier, “Marx et Engels ont-ils oublié la démocratie?” *Le Manifeste Communiste aujourd’hui*, Les Éditions de l’Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 69-77.

kir ki, bu cümlelerin anlamı bu değil! Demokrasi, Marx ve Engels için, genel oy ve halk egemenliğine dayanan kurumlardır. Böylece, bir biçim söz konusudur. Ve ayrıca belirtilebilir ki, 1847 yılının sonuyla –*Manifesto*’nun yazıldığı– 1848’in başlarına damgasını vuran şu pek önemli olayı, demokratik bir anayasanın yapılmasını, Marx ve Engels, devrimin ilk kazanımı olarak görmüşlerdir o metinde. *Manifesto*’daki cümlelerin en yerinde yorumu herhalde budur. *Manifesto* kaleme alınırken göz önünde tutulan Engels’in –1847’de yayımladığı– *Komünizmin İlkeleri*’nde söyledikleri de, bu yorumu destekliyor.

Daha genel biçimde denebilir ki, Marx ve Engels, 1848 Devrimi öncesinde, demokrasi ve komünizm ilişkileri üstüne –alabildiğine– doyurucu bir tavra varmışlardı. Ancak, yine de bir noktayı parantez içinde tutmalı: Onlar için, demokrasinin değeri bizatihi kendinde değil, proletaryanın sosyo-ekonomik çıkarlarına ne getireceği noktasında somutlaşıyordu. Denebilir ki, onların düşüncelerinin bir sınırıdır bu. “Saf demokrasi”yi –bütün ömürlerince– her zaman eleştirmişlerdir; çünkü onlar için, git gide dramatik biçime bürünen sosyal sorunlara bir çözüm getirilmeliydi ve daha genel olarak da işçi sınıfı bağımsızlığa kavuşturulmalıydı.

O günkü koşullarda böyle düşünmekte haklıydılar da...

Marx ve Engels’in, 1848 Devrimi’nin eşiğinde, demokrasi sorunu üstüne nereye varmış olduklarına daha da açıklık getirmek gerekirse diyeceğiz ki, her ikisi de, genel oy’a ve halk egemenliği ilkesine dayanan kurumlara inanır durumdadırlar. Bunu sürekli ileri süreceklerdir. Aslında, şu ya da bu ülkede geçici kimi güçlükler bir yana bırakılırsa, tarihinin büyük bir bölümü boyunca işçi hareketinin tavrı da böyle olmuştur. Marx ve Engels’in temel fikri hep şu idi: Modern temsili devlet kurumları, proletaryanın sınıf olarak oluşumuna, yani siyasal örgütlenişine pek uygundur. Söz konusu olan, temel özgürlüklere sahip bir liberal rejim, bir demokratik rejimdir. Bir demokratik cumhuriyet, onlara göre, proletaryanın, burjuvazi ile nihai çatışmasına en iyi koşullarda hazırlanacağı bir alandır.

Daha sonra, proletaryanın somut kurtuluşunun, yani sosyalizme ya da komünizme geçişin ver alacağı “siyasal bi-

çim” söz konusu olduğunda ne olur? Marx ve Engels, iki kez bu siyasal biçim konusunda fikirlerini söylemişlerdir.

Önce, Paris Komünü deneyiminden (1871) başlayarak, pek bilinen bir tavır takınırlar: Proletaryanın beledi bir anayasaya ihtiyacı vardır; proletaryanın kurtuluşu için “sonunda bulunan siyasal biçim”dir bu. *Manifesto*’da bir “düzeltme”ye gidilerek, 1872 baskısındaki bir önsözde, burjuva devlet aygıtının “kırılması” ve yerine, gerçekten demokratik bir başka devlet tipinin geçirilmesi zorunluluğu dile getirilir. Ama belirtmeli de: Marx ve Engels, daha önceki devlet aygıtının kırılması zorunluluğunda ısrar ederken, yeni devlet tipiyle ilgili, “gerçekten demokratik” nitelemesinden başka bir şey söylemezler. Sonunda da, proletaryanın devrimci diktatörlüğü fikri yeterli görülür.

Siyasal biçim üstüne ikinci katkı bizzat Engels’ten gelir ve pek az bilinir. 1891’de Engels, bir metinde, bürokratikleşmeden arındırılmış demokratik cumhuriyetin, ilk Fransız Cumhuriyeti tipinin, proletarya diktatörlüğü için uygun bir siyasal biçim olduğunu söyler. Ne var ki, bu cesur tavrını, yaşamının son yıllarında sürdüremeyecektir.

Özetle, Marksizmden esinlenen işçi hareketinin siyasal kuramı konusunda birbirini izleyen üç çözüm var elde: 1. Proletaryanın nihai çatışmaya hazırlanabilmesi için en uygun alan olarak, demokratik cumhuriyet; 2. Proletaryanın kurtuluşu için, sonunda bulunmuş siyasal biçim olarak Komün; 3. Proletaryanın devrimci diktatörlüğü! Bir dördüncü çözüm olarak Engels’in 1891’deki önerisi, uygulamada uzun süre saf dışı edilecektir. Ancak durum da sorunlu olmayı sürdürecektir. Şöyle ki, proletarya, mücadelesine ve örgütlenişine yararlı demokratik kurumları ister; arkasından proletarya diktatörlüğü dönemi gelir ve bu “burjuva” demokratik kurumlar artık söz konusu değildir; onların yerine ise, daha sonra çok daha üstün “proletarya” demokrasisi gelecektir, ama uygulamada hiçbir zaman gün ışığına çıkmayacaktır.

Manifesto’nun kaleme alındığı sırada, demokrasi sorununun bir ikinci görünüşünden, siyasal bağlaşıklıklardan da söz etmeli. Marx ve Engels, *Manifesto*’nun dördüncü bölümünde şu ad altında konuya değinirler: “Çeşitli muhalefet

partileri karşısında komünistlerin tavrı”. Bu, bir yandan demokratik denen partilerle ve öte yandan sosyalist ya da sosyal demokrat denen partilerle, komünist partinin bağlaşıklıkları sorunudur.

Komünistler, demokratik partilerle sürekli bir bağlaşıklıktan yanadırlar ve o sıralarda bütün Avrupa’da ortaya çıkan demokratik hareketi de yüreklendirir ve özendirirler.

Komünistler, “demokratik” değil sadece “liberal” olan güçlerle ilişkilerini de ortaya koyarlar. Tavrıları, açıktır ki ülkelere göre değişecektir: Burjuvazinin henüz iktidarda olmadığı ülkeler vardır ve oralarda komünistler, eski rejimi ve mutlak monarşiyi devirmede onlara yardıma hazırdırlar; bu durumda, çoğu kez, –sınırlı oy sistemiyle– bir meşruti (anayasal) monarşiye varılacaktır ki, bir modern temsili devlet biçimi olduğu kadar liberal burjuvaziye de en uygun çözümdür. Liberal devlet biçiminin zaten var olduğu ülkelerde ise, meşruti monarşiden demokratik cumhuriyete geçmek için, dar anlamda demokratik partilerle mücadele etmek söz konusudur.

Marx ve Engels, 1845’ten 1848’e kadar ve daha sonraki yıllarda, muhataplarını, hem komünist çözümlerin değerine inandırmak, hem de her ülkede ve uluslararası planda genişliğine ve güçlü bir demokratik “parti” kurulması için mücadele ettiler.

Böylece, *Manifesto*’nun dördüncü bölümünde, Marx ve Engels’in şu cümlesi hiç de şaşırtıcı görülmemeli: “Son olarak komünistler, her yerde, bütün devletlerin demokratik partileriyle birlik ve anlaşma için çalışırlar.”

Bu konuda Marx ve Engels’in durumunu iyi anlayabilmek için, şu üç nokta üzerinde de durmak gerekir. Önce, şiddete dayanan bir devrim sorunu, demokratik cephenin bütününde fazla bir sorun yaratmaz. Bu cephe, devrimci yöntem üstüne iyiden iyiye aynı görüştür.

Öte yandan, demokratik istem, çoğu kez işçi hareketinden gelen bir istemdir. Özellikle İngiltere’de böyledir: Orada işçi partisi, Charte’ın, yani genel oy’un partisidir. 1842’den beri, Engels’in aracılığıyla, Chartistler, Marx ve Engels’in kuramsal ve siyasal oluşumunda pek etkilidirler. Bu nokta göz önünde tutulmazsa, onların tavrıları bir bütün olarak anlaşılamaz. Ne var ki Engels, 1842’den başla-

arak, devrim yapmaksızın genel oy’u elde edeceklerini düşünen Chartistleri hayalcilikle suçlar. Ona göre, burjuvazi böyle bir reformu yapmayacaktır; şu nedenle ki, bundan proletarya, durumunu –belki radikal olarak– değiştirmede yararlanacaktır. Böylece Chartizm, devrimin ilk aşaması demokratik anayasanın kazanılmasıdır diyen teze kaynaklık etmiştir; o, aynı zamanda, 1850’de Engels’in, 1852’de de Marx’ın dile getirdiği bir başka tezin kaynağındadır: İngiltere’de sosyalizme barışçı geçiş olasılığından bahseden tezdır bu!

Son olarak, demokratik istem, halin büyük çoğunluğunda, az çok radikal nitelikte sosyal istemlerle iç içedir. Marx ve Engels’te gördüğümüz, devrimin demokrasiyi kuracağı ve proletarya ile öteki halk sınıflarına yararlı bir sosyal politika uygulayacağı fikri pek yaygındır. Bir iki istisnasıyla, “demokratlar” da, sosyalist ya da komünist eğilimdedirler. Fransa’da Demokrat Sosyalist Parti’nin gazetesi *La Réforme*’dur; Redru-Rollin ve Louis Blanc gibi yönetici ve aydınları vardır. *Manifesto*’nun dördüncü bölümü, en başta Fransa’daki –ve başka ülkelerdeki– bu demokrat sosyalistleri komünistlerin doğal bağlaşıkları olarak gösterir.

Bir sonuca varmak için, buradan kalkıp şu iki sorunu da çözmek gerekiyor: Biri, sosyalist demokratlarla komünistler arasındaki uyuşmazlıklar sorunudur; öteki de, Marx ve Engels’in devrim boyunca hızla evrilmeleri sorunudur.

Komünistlerle sosyalist demokratlar arasındaki görüş ayrılıklarının niteliği nedir? Demokratik anayasa üstüne hiçbir uyuşmazlık yoktur. Her iki tarafın karşılıklı önerdiği bir program söz konusudur. Farklılık, olsa olsa şuradadır: Bir geçiş dönemi için önerilen önlemler söz konusu olduğunda, sosyalist demokratlar, bunları, komünizme bir geçiş yolu olarak görmek yerine, sefaleti ortadan kaldırmanın ve mevcut toplumun acılarını yok etmenin yeteceğini söylerler. Komünistlere göre, bu önlemleri hayata geçirerek özel mülkiyete karşı çıkmak söz konusudur. Ne var ki, proletarya, hep daha ileriye varmak zorunda kalacak, komünizme kadar gidecektir. Kendisini hissettiren kavram, açıkça dile getirilmemiş de olsa, “sürekli devrim” kavramıdır: Marx ve Engels, onu Fransız Devrimi deneyiminden almış, şimdi de

komünist devrime uygulamaktadırlar. Bu radikalleşme sürecinin sonunda komünizme varılmaktadır. Oldukça açık görülüyor ki, söz konusu olan sadece sınıfsız ve devletsiz bir toplum değil, tacir ilişkilerinin de olmadığı bir toplumdur. *Manifesto*, “ticaret”in (*trafic*) kaldırılmasından söz eder sadece; bunun ne anlama geldiği üzerinde de durulmalıdır.

Böylece, şu fikre ulaşıyor: Komünist devrime pek erken başlamak belki gerekmiyor; ancak, bir kez başlanınca da sonuna kadar gidilmelidir!

Bununla beraber, konuya böyle yaklaşılnca, doğaldır ki, sürekli devrimin demokrasi söz konusu olduğunda yaratacağı sorunlar –ister istemez– akla geliyor; öte yandan, komünizme geçişte, ekonomik koşulların olgunluğu sorunu kendini hatırlatıyor ve radikal ekonomik önlemlerin tutarlılığı, komünizmin ekonomik koşullarının olmadığı bir ülkede çabucak anlamını yitiriyor.

Marx ve Engels’in, bağlaşıklar konusundaki tavırlarının evrimi üstüne de birkaç kelime söylemek gerekirse diyeceğiz ki, 1847-48’de, komünistlerin doğal bağlaşıkları sosyalist demokratlardır. 1850’de tablo pek farklıdır. Sosyalist demokratlar karşısında güvensizlik en yüksek noktasındadır; ve acı biçimde eleştirilirler. Komünistlerin bağlaştığı artık, o güne değin zaten sorun olmamış Auguste Blanqui’dır. Uluslararası planda, Blankistler ve Chartizmin sol kanadı ile, bir “Uluslararası Devrimci Komünistler Birliği” kurulur. Parolalar da şunlardır artık: Sürekli devrim ve proletarya diktatörlüğü!

Nereye varacağız bütün bu olup bitenlere bakıp?

Şuraya: Marx’ın ve Engels’in eserleri, *Manifesto* da dahil olmak üzere, tarihsel bağlamları içinde ele alınmalı. Örneğin *Manifesto*, alabildiğine tazelik, canlılık ve dirilik taşıyan bir metindir; Marx ve Engels de, hem tarihsel bir belge, hem de örnek bir değere sahip kuramsal-siyasal bir eser olduğu için, onu tekrar ve tekrar yayımlamışlardır. Çekiciliği hiç kuşkusuz ebedi olacaktır. Ancak, şunun üstünde de ısrarla durmalı: Bütün bunlar, bir Marksist için kutsal metinler değildir. *Manifesto*’yla ilişkimiz, bir Hristiyanın *İnciller*, bir Müslümanın da *Kuran*’la ilişkisi gibi olamaz. Temel gerekçesi de şudur: *Manifesto*, bir manevi metin olmayıp her şeyden önce siyasal bir metindir.

Kavramlar arasındaki ilişkilere, bir başka yönden de yaklaşalım.

DEMOKRASİ, POLİTİKA VE DEVRİM İLİŞKİLERİ

Artık biliyoruz, demokrasi, Marx ve Engels için, çoğunluğun yani proletaryanın iktidara geçişiyle özdeştir. Marx'ta proletarya kavramı ise, Kautsky'de ve Stalin'de olduğundan farklıdır.

Manifesto şöyle der: “İşçi devriminde ilk aşama, proletaryanın bir egemen sınıf haline gelişi, demokrasinin kazanılmasıdır.” Bir başka deyişle, Marx ve Engels için, proletarya iktidara gelmeden, gerçek anlamda demokrasiden söz edilemez. Hatırlatmak bile gereksiz: Batı'da çeşitli sınıfların demokrasiden anladıklarıyla, Marx'ın, Jakobenlerin, genel olarak “demokratik parti”yi oluşturanların ve bu arada XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında Chartistlerin demokrasiden anladıkları arasında köklü bir farklılık vardır. Bu farklılık, yalnız demokrasiye değil politikaya ve devrime bakarken de kendini gösterir. Ancak ne olursa olsun, Marx ve Engels'in bir “devlet kuramı”na sahip oldukları açıktır.

Çoğu söyledikleri, bugün bile pek günceldir.

Örneğin, demokrasi ve politika ilişkisinde böyledir.⁽²⁾

Marksizmin, “siyasal devlet”i aşma düşüncesinin, politika yapma ihtiyacıyla zıtlaşır bir yanı yoktur; bu fikir, “siyaset dışı kalma” (*apolitizm*) ile eşanlamlı değil. Tersine, mevcut devletin bütçesinin sıradan bir yönlendirilişinin dışında, sosyal değişimin bir aracı olarak politikaya davet söz konusudur. Marx ve Engels'te demokrasi, politikayla beraber, “sosyal değişim fikri”yle atbaşı gider.

Buna karşılık, liberal politika anlayışı, demokrasiyle zıtlık içindedir; karar almaya yarayan sıradan bir tekniğe dönüştürdüğünde, böylece onun özünü unuttuğunda demokrasiyi saptırıp soysuzlaştırır.

2) Bkz. Joan Tafalla, “Démocratie, politique, révolution”, *Le Manifeste Communiste aujourd'hui*, Les Éditions de l'Atelier/Éditions Ouvrières. Paris, 1998, s. 218-220.

Felsefesi, liberal akınla Marksizmi uzlaştırma yolunda bir girişim olan İtalyan filozofu Norberto Bobbio (1909-), demokrasinin var olabilmesinin koşullarını, şu dört noktada toplar: “Birinci olarak, yetişkinler için genel ve eşit oy; ikinci olarak, fikirleri dile getirme özgürlüğü ile düşünce akımlarının serbestçe örgütlenişini sağlayan sivil haklar; üçüncü olarak, çoğunluğun aldığı kararlar; dördüncü olarak, çoğunluğun kötüye kullanmalarına karşı azınlıkta olanların hakları”.

Bobbio’nun tanımlaması doğru, ancak yetersizdir. Ayrıca, ileri sürdüğü ölçütler de, bir bölümüyle, Marx ve Engels’in pek bilinen eserlerinde ileri sürülen önerilere uygundur. Örneğin Komün (1871), yetişkinler için genel ve eşit oy temelinde örgütlenen ilk devlet örneği oldu. Ne var ki, daha da ilerilere gitti. Marx, *Fransa’da İç Savaş* adlı eserinde şöyle der: Komün’de, “Egemen sınıfın, parlamentoda halkı temsil edecek ve ezecek üyelerinin hangileri olacağına her üç ya da altı yılda bir karar verecek yerde, genel oy, Komün halinde örgütlenmiş halka hizmet edecek; tıpkı, bireysel oy’un, kendi işleri için işçi ve idarecileri araştırmada patronlara yaradığı gibi!” Metinde geçen, “Komün halinde örgütlenmiş halk” formülünün altını çizelim.

Ayrıca, bu şemada, burjuvazinin ortak işlerine bakacak olanlara yer ayrılmamıştır; ama sivil toplum halinde örgütlenmiş seçmenlerin çıkarlarının savunulması düşünülmüştür. Böylece Komün, bir demokratik cumhuriyetten “fazla” bir şeydi. Liberal burjuvazinin korkunç tepkisini çeken de, işte bu “fazla” olmuştur.”

Bobbio’nun demokrasi üstüne ölçütlerine dönelim. Liberal sistemlerin gerçek uygulanaşına bakıldığında, ilkelere görünüşte saygı gösterilirken onların sürekli olarak nasıl ihlal edildiklerini görmemek imkânsız: Parti sistemi, kitle partileri olmadığında, oligarşıktır; politikanın sosyalizasyonunu sağlayacak bir mekanizma yoktur. Politikanın ticarileştirilmesi ve aracılığa konu edilmesi, yarancılık, yeni teknikler, genel oy’u yerleşik iktidarın hizmetine sokmuştur. Devlet, her şeye karşın bir fazlayı temsil etse de, özünde, *Manifesto*’nun dediği gibi, “burjuvazinin ortak işlerinin bir idari komisyonu” durumundadır. Tekeller, bir haber çığı ortamında, haber alma özgürlüğünü çiğniyorlar. Çoğunluğa

ait temel kararları çoğunluk değil azınlıklar alıyor: Avrupa Komisyonu, bankalar ya da Uluslararası Para Fonu! Haklarına saygı duyulan tek azınlık, büyük servetler ve egemen sınıflardır. Böylece, demokrasiyi sıradan bir karar alma usulüne indirgeyen Bobbio'yu açıktır ki izleyemeyiz.

Demokraside esas olan, sayıların da ötesinde şu soruya verilecek yanıttır: Gerçekte kim yönetiyor? Eğer yanıt, paranın yönettiği biçiminde ise, varacağımız sonuç şudur: Orada demokrasi yok oligarşi vardır.

İşte, liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişkinin sorunsalına bizi getiren nokta! Lukacs, bu noktada da bize bir yorumlama anahtarı sunuyor ve şöyle diyor: "... Liberal kapitalist toplumla demokratik toplum arasındaki zıtlığı, daha önce sezgiden ibaret olan bu zıtlığı, Büyük Fransız Devrimi ortaya koydu. XIX. yüzyılın başlarında, burjuvazinin, yani liberal kapitalizmin idealini git gide artan biçimde tehdit eden, demokrasi olmuştur denebilir..."

Politika ve devrim ilişkisi için de söylenecekler var.⁽³⁾

Devrimden söz ederken, her şeyden önce programdan bahsetmeliyiz. Avrupa'nın sol programlarıyla, onları pratiğe geçirecek reel olanaklar arasında belki göz tırmalayıcı bir çelişme vardır. Lukacs'ın şu sözleri bir uzun süreden beri bilinir: "... Lenin'in Rus kapitalizmini yıkan talimatlarından hiçbirisi sosyalist değildi". Meksika'nın Chiapas eyaletinde –özgürlük, adalet, demokrasi adına– savaştan Zapata Ulusal Kurtuluş Ordusu'nunkiler de gerçekten sosyalist değildir. Bununla beraber, talimatların gerçekten sosyalist olmamaları, onların devrimci olmamalarını, yani toplumu yukarıdan aşağıya değiştirme yeteneğini taşımamalarını da gerektirmiyor. Programların devrimci niteliğini belirleyen, bir yandan onların, kapitalist yeni bir oluşum sürecinin stratejik eğilimleriyle uzlaşabilir olmaları; öte yandan çoğunluğun radikal ihtiyaçlarını yansıtabilmeleri ve seçenek bir sivil toplumu örgütleyebilir olmalarıdır.

Bugünkü Avrupa sol güçlerinin programlarının –hemen hemen– hepsi aynı eğilimi taşıyor: Alt sınıfların temel ihtiyaçlarından yola çıkmak; ılımlılıklarına ve sosyalist ol-

3) Bkz. Joan Tafalla, agy., s. 220-221.

mayan bir nitelik taşımalarına karşın, sosyal hareketlerle eklemlenebilecek, yeni liberalizmle uzlaşmadıkça kapitalizmi aşma sürecini yaratabilecek reformlar önermek! Burada önemli olan, önerilerin –söylem bakımından– radikal bir nitelik taşımaları değil, bu önerilerin örgütleyebileceği bu sosyal hareketlerin dile getirdikleri ihtiyaçlardır. Burada da önemli olan, yöntemdir.

Yeni liberal siyasal sistemin kavram dünyasından sıyrılmadan, bu programların bir saygınlığı olamaz. Kısacası, devrimci olmak için, sıradan seçim programı olmaktan kurtulmalıdırlar. Öyle olduğu için de, büyük çoğunluğun ihtiyaç ve istemlerini yansıtmaya özlemiyle tasarlanan programlar, seçimlerde de pek az destek görüyor. Bölünmüş ve örgütsüz tek başına seçmen, programlarımıza, bir bakıma uygulanmaları imkânsız şeyler olarak bakıyor; akli ve mantığı bunu söylüyor ona; ayrıca, bu programlar potansiyel olarak tehlikeli, çünkü reel güçlerin çıkarlarına dokunuyor. Temelde kılcal damarlar gibi köşe-bucağı sarmış, günlük yaşama varıncaya değin kuşatıp günü gününe önerilerde bulunan bir örgütleniş olmazsa; özetle, akla ve mantığa da seslenen somut bir seçenek, örgütlü bir karşı-iktidar olmazsa, bugünkü durum sürüp gidecektir.

Bizim asıl görevimiz, programımızı durup durup temizleyip cilalandırmaktan ibaret olmamalı. Sonradan değiştirilse de, programlar genellikle iyi hazırlanıyor. Ama eleştirel bir gözle asıl bakmamız gereken şunlardır: Yığınlara politika yapma yeteneği kazandırabiliyor muyuz? Ayrıca bizzat biz, politikayı sosyalleştirme yeteneğimizi geliştirebiliyor muyuz? Özetle, liberalizmi terk ederek demokrasiye doğrulma gücünü gösterebilecek miyiz?

Siyasal tasarılar, yararlandıkları yönetime borçlu kalırlar; kullanılan biçim ve yöntemler, inşa ettikleri siyasal sistemlere damgalarını vururlar. Liberalizm alanı terk edilmezse, onun da dayandığı kapitalist toplumdaki kurtulmak imkânsız olacaktır.⁽⁴⁾

Komünizm derken, mücadelelerimizde izleyeceğimiz yolu bize gösteren moral ve kültürel ufku anlıyorsak, de-

4) Bkz. Joan Tafalla, agy., s. 221-223.

mokrası konusu ile hep iç içe olacağız ve hiç kaybolup gitmeyecek aramızdan. İster istemez bir geçiş devletine ihtiyacımız olacak; yeni bir sosyal sınıfın doğup karşımıza dikilmemesi için, devletin de toplum içinde yeniden özümşenmesi ve onunla bütünleşmesi şarttır.

Eski Atina demokrasisi, onun yoksulların iktidarını koruyup gözeten niteliği üzerinde düşünmeliyiz; orada, kimi politikacıların toplumun başına bela kesilmemesi için uygulanan ölçüt ve usülleri hatırlamalıyız. Bunlar, bugün için safça ve yetersiz yöntemlerdir. Ama hepsinin de anlatmak istediği şudur: Demokrasi, sadece biçimsel bir mekanizma değil, gerçek eşitliğin de mekanizmasıdır. Siyasal ve sosyal bir bütünlüğü vardır demokrasinin.

Atina demokrasisi, karanlık yüzyılların arasından siyasal ve felsefi geleneğin ipleriyle, Aydınlıklar yüzyılı ve Jakoben demokrasisiyle yeniden gelip buluşmuştur. Yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya tek ve bölünmez cumhuriyet fikri vardır ortada; merkeziyetçilik ve yukarıdan aşağıya dayatma, Jakobenzimin değil Napoléon Bonaparte'in demokrasi karşıtı tepkisinin eseridir.

Fikir, Paris Komünü'ne (1871) de gelip ulaşmıştır: Emredici vekalet, politika esnafının ücretlerini azaltma, görevlilerin seçilmesi ve işten alınmaları gibi önlemler, o günkü siyaset sınıfını gerçekten dehşete düşüren şeylerdi. Ama bugün de, demokrasinin zıddı uygulama sürüyor: Politika, bir seçkinler işidir; demokratikleştirme, o seçkinler kadrosunu genişletmek, ya da onların yerine başkalarını koymakla olmaz; yapılması gereken, politikayı bu el koymadan "kurtarmak" ve onu, egemenliğin asıl sahiplerine, yurttaşlara geri vermektir. Politikada asıl büyük dönüşüm bu olacaktır; devrimi mümkün kılacak devrim de budur bir yerde.

Bununla beraber, gerçekçi olup, sosyal ve siyasal sorunların git gide artan karmaşıklığını kabul etmek, kurumları, iktidarda belli bir güçler ayrılığını, kimi sorunlarda uluslararası çözümleri tanımak zorundayız. Ama bütün bunlar, demokrasinin özünü toprağa gömmek; temsili kurumların kitlelerin gerçek ihtiyaçlarından uzaklaşıp paranın egemenliği altına girmelerine seyirci kalmak için bir mazeret, bir kanıt değildir. Tersine, politikayı sürekli ve derin bir

reforma tabi tutmak zorundayız. Bunu yaparken, doğrudan demokrasinin mekanizmalarına ve küçük örgütlerin kılcal ağına da ihtiyacımız olacak.

Açıktır ki liberaller de, kimi doğrudan demokrasi uygulamalarına, *de facto* kanıtlarla karşı çıkmayı sürdüreceklerdir. Bunların yer yer haklı yanları da vardır. Ancak, siyasal liberalizmin demokrasiyle çelişir oluşu gerçeğinden yola çıkarak, bir seçenek bulmayı hiçbir zaman göz ardı etmemeli.

Bir iktisadî küreselleşme döneminde; emeğin uluslararası planda yeniden bölüşüldüğü, fabrikanın dağıldığı, çalışmanın esnekleştiği, dahası sürekli işsizliğin yaygınlaştığı bir sırada, işçi hareketinin Fordizm yılları için tasarladığı karşı-iktidar biçim ve anlayışı içinde hapsolmek mümkün değildir. Yeni liberalizm, milyonlarca insana boyun eğdirmenin arkasında; yeni dünya düzeninde “fazla” sayılabilecek ne ki var, bozup dağıtmak istiyor. Ancak, bu “atılabilir” olanların da, kendilerini tasfiye etmeyi kafasına koymuş iktidara karşı direnip başkaldırmaları söz konusudur. Yeni liberalizmin bir dünya savaşı gibi sürdürdüğü yıkım, yerinden etme ve yeniden yapılandırma sürecine karşı, “modernite”nin dışladığı insanlar, bir direnişi dokumak, bütün direnişlerin ağından bir ağ yapmak zorundadırlar.

Sözü edilen “yeni başlangıç”ta, yeni bir sol siyasal kültür ortaya koymak kaçınılmazdır. Bir devrim ortamı yaratmak, olsa olsa somut deneyimlerin sonunda mümkündür; onları kolektif olarak hazırlayacak olansa, demokratik yöntem ve usüllerdir. Engels, *Manifesto*’nun 1890’daki Almanca basımına yazdığı bir önsözde şöyle diyordu: “Manifesto’da dile getirilen önerilerin kesin zaferi için, Marx, sadece işçi sınıfının fikri gelişmesine güveniyordu; bu gelişme ise, ortak eylem ve tartışmanın eseri olacaktı zorunlu olarak.” Ortak eylem ve ortak tartışma: Aradan geçen yüz elli küsur yıldan sonra, sözünü ettiğimiz direnişler ağının bize önerdikleri de bundan başka şeyler midir?

Devrim konusunu biraz daha derinleştirmek gerekiyor.

Soru, daha da yalın olarak şudur: Bugün “devrim” deyince ne anlaşılmalıdır?

BUGÜN DEVRİM DEYİNCE NE ANLAŞILMALI?

Şu içinde bulunduğumuz yıllarda “devrim”den söz etmek, bahse girişmek, olanaksız bir şeyden bahsetmek, olmayacak bir duaya amin demek gibi bir şey! Sovyet sisteminin çöküşü, Üçüncü Dünya’da ulusal kurtuluş devrimlerinin başarısızlığı, bir buçuk yüzyıldan beri ortaya konmuş devrimci ütopyaların sona erdiklerinin işareti değil midir bir bakıma? Ama tarihte pek az değişiklik, XX. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuranlar kadar “devrimci” olmuştur: Sanayi Devrimi’nden enformasyon devrimine geçişi simgeleyen altüst oluşlar; onlar kadar önemli olan, özellikle kültürel altüst oluşlar, uygarlık değişiklikleri...

Bunlarda hiçbir kuşku yok!

Ancak zihni bulandıran bir şey varsa, o da belki şu: XX. yüzyılın ikinci yarısında, devrimin aktörleri, geçmişin hayallerine duydukları saplantı ile kılık değiştirmiş ve yüzlerine de devrim maskesi geçirmişlerdir.⁽⁵⁾ Örneğin Fransa’da 1968 Mayıs’ında olan budur: Belli başlı aktörler (CGT, yani Genel İş Konfederasyonu, Fransız Komünist Partisi ve Maocu hareketler), 1936’daki Halk Cephesi’nin, İkinci Dünya Savaşı’ndaki Kurtuluş hareketinin, ama özellikle de “işçi sınıfı”nın büyük simgelerine başvurmuşlardı; kimileri de onlara bakıp kopya simgeler (S. Mallet’in “yeni işçi sınıfı” ile CFDT gibi) icat etmişlerdi. Ne var ki, sırtlarına geçirdikleri geçmişin giysilerinin ne 1936 ile, ne de kurtuluş hareketiyle gerçekten bir ilgisi yoktu.

Niçin?

Çünkü 1936’da, hatta 50’li yılların başlarına kadar, Fransa’da ücretli sınıfa egemen olan, sayı olarak da ideoloji olarak da, işçi kesimidir; 60-70’li yıllara damgasını vuran ise, tersine, yeni bir ücretli tipinin alabildiğine hızla çoğalmasındır: Çeşitli hizmetlerin, özellikle eğitim, araştırma, sağlık ve iletişim kesiminde çalışanların, bu arada banka ve ticaret hizmetlilerinin oluşturduğu bir kesimdir bu! Zaten, 68 olayları da, bu yeni birikimlerden birinde, bir bilgi ve bilişim ocağında, Üniversite’de patlak vermişti.

5) Bkz. Jean Lojkine, “Quelle révolution aujourd’hui?”, *Le Manifeste Communiste aujourd’hui*, Les Éditions de l’Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 225-227.

Gerçekten, çarpıcı işçi grevleri, 1936 ya da 1947 grevlerine oranla, bu yeni sosyal hareketi saklamaktan başka bir şeye yaramaz. Üniversitelerde olduğu kadar fabrikalarda da, ücretler üzerine geleneksel istemlerin ötesinde, enformasyon ve kararın sosyal ağırlığıdır söz konusu olan; komünist olmayan sol, geçmişin düşlerine takılıp kalmış Fransız Komünist Partisi ile CGT karşısında, “kendi kendine yönetim” (*autogestion*) diye adandıracaktır bunu; tabandaki yığınla militan ise, zaten emeğin örgütlenişi adına yeni örgütlenmeleri tartışıp denemekte, hatta iktisadî yönetime gitmektedir daha o sıralarda.

Bütün bunlar olurken, Marksizm, bir ekonomizm içine düşürülmüştür; sosyal değişimler sosyolojisi de, bütün başarılarına karşın, alttan alta yürüyen ve 60’lı yılların sonundan başlayarak bugün yaşadığımız yapısal ekonomik bunalıma yol açacak iktisadî sürecin farkına varamadı. Oysa yeni kapitalist toplumda toprağa yeni bir tohum düşmüştü ve çimleniyordu.

Yani neydi olan?

Kendi içinde alabildiğine farklılaşmış bir “ücretli sınıfı” (*salariat*) doğmuştu; bildiğimiz anlamda işçi sınıfının egemenliğinden de söz edilemezdi.

Sonra, ücretli emekçiliğin nitelikleri toplumun bütününe yayılmıştı.

Son olarak, özellikle bilgiye kavuşma ve eğitime girişte, statülerde ve sosyal durumlarda derin bir farklılaşma ortaya çıkmıştı. Çeşitli hizmetlere yayılmış bir ücretlilerin, özellikle de diplomalı ücretlilerin bu ayrışıklığı, bu benzeşmez öğelerden oluşmuşluğu, onun, “proletarya” tipiyle, XIX. yüzyılda işçi sınıfında somutlaşmış biçimiyle, kitlesel bir özdeşlik kurmasına engel olacaktır.

Böylece, XIX. yüzyıl boyunca gelişmiş ve XX. yüzyılda da sol parti ve sendikalara damgasını vurmuş bir “rollerde bölüşüm tipi”ni, bugünkü duruma alıp nakletmek pek gerçekçi olmasa gerek. Öyle olunca, içinde bulunduğumuz ekonomik bunalımın derinliği, sendikacılığın, geleneksel sınırlarının dışına çıkmasını istiyor; özellikle, toplumlarımızın beklediği temel değişiklikler, –teknik kadrolar da dahil– ücretli kitleler ile bir “teknokratik seçkinler” arasındaki kopukluk üstüne inşa edilemez. Hatırlatmalı da: Alabildiğine

güçlü olan bu teknokratik seçkinler, kendilerini her şeye yetkili görürken, ekonomik ve siyasal yönetime ilişkin her türlü tartışmaya da kapalıdır. Buradan kalkarak, insanların, kendi emek ve yaşamları üstüne doğrudan müdahale etmeleri söz konusudur; sendikaları ve siyasal partileri, yapılarında olduğu kadar görüşlerinde de, gerçekten sarsacak olan budur.

Burada devrim kelimesinin anlamına da yeniden eğilmemiz gerekiyor.⁽⁶⁾

Buna girerken de, devrime, Hannah Arendt'in yaptığı gibi, sadece anayasal, sadece hukuksal bir anlam mı vermeli? Modern devrim, her şeyden önce, tıpkı Amerikan ve Fransız devrimlerinde olduğu gibi, herkes için özgürlük ve insan haklarının kazanılması mı olacaktır? Öyle olursa, yoksulların mutluluğu elde etmesi, yani "sosyal sorun"un çözümünü nasıl gerçekleştirecek?

Bütün bu konularda, dün olduğu gibi bugün de hararetli tartışmalar oluyor, daha da olacaktır. Çağdaş bir Alman filozofu Jürgen Habermas (1929-), sivil topluma ait "demokratik tartışma mekânı" ile, ihtiyaçların yönlendirdiği "zorunluluk mekânı"nın, sömüren ve egemen siyasal iktidardan soyutlanmasına karşı çıkıyor. Bir başka çağdaş Alman filozofu olan Hannah Arendt'e (1906-1975) göre ise, politikanın özü, "birlikte konuşan ve hareket eden" bireylerin birbirleriyle karşılaştıkları "görünüş mekânı"nda (*Erscheinungsraum*) kendini gösterir: "Eser"e ve "emek"e zıt olan "eylem", politikanın asıl ortamıdır. Arendt, burada tekrar Aristoteles'le birleşiyor: Eylem (*praxis*) emeğin zıddıdır; nasıl ki söz aletin, pratik tekniğin, özgürlük zorunluluğun, kamusal özelin, politik ekonomiğin, güç şiddetin, otorite baskının zıddıdır.

Bununla beraber, Arendt'in politik yaklaşımında pek önemli bir boyut vardır ki, Habermas da dahil üzerinde durulmamıştır. Gerçekten Arendt'e göre, bütün yurttaşların kamusal sorunlara alabildiğine katılmadığı bir yerde, özgür-

6) Bkz. Jean Lojkin, agy., s. 227-232. Ayrıca İmmanuel Wallerstein, "La révolution comme stratégie et tactique de transformation", *Marx après les marxismes*, (sous la direction de M. Vakaloulis/J. M. Vincent), tome 2, l'Harmattan, Paris, 1997, s. 321-331.

l k deneyimi söz konusu olamaz. Habermas onu, “kötü” devrime (Fransız) karşı “iyi” devrimi (Amerikan) yeğlemekle suçlasa da, Arendt, *Devrim  st ne Deneme*’sinde, Amerikan Devrimi’ne karşı şu pek sert eleştiryi yöneltir: Bu devrim, Jefferson istediği halde, merkeziyetçiliğin dışında kalan alanları, yani komünleri, yurttaşların toplumla ilgili sorunlara gerçekten katılma olanağı sağlayacak olan bu “k     cumhuriyetler”i anayasasına almamıştır.

Öte yandan, Arendt’in, 1919-1920 yıllarındaki işçi konseylerine, Rosa Luxemburg’a ya da 1956’da Macar işçi konseylerine olan açık yollaması da, klasik parlamenter demokrasi adına, s k tla geçiştirilmiştir. Onun sorunu, “yönetilenlerin yönetenlere karşı belli bir denetimi” gerçekleştirdikleri parlamenter temsil sistemi ile, “yurttaşların kamusal sorunlara –tam anlamıyla– katılmalarını sağlayan” işçi konseyleri arasındaki zıtlığı ortaya koymak değil, belki daha çok partisel biçimi aşmaktı da.

Ama Arendt’in, doğrudan demokrasiye alabildiğine açıklıkla yollamada bulunması, görüşlerin dile geldiği “siyasal tartışma mekânı” ile, içinde şiddetin, adaletsizliğin ve sosyal eşitsizliğin hüküm sürdüğü “ekonomik mekân” arasındaki farklılığı ortaya koyma adınadır. Rusya’da işçi sovyetleri ve konseylerin başarısızlığı, ona göre, işlerin yürüyüşüne burunlarını sokmaktan ileri geliyordu: Çünkü “konseyler, modern toplumlarda, hükümet mekanizmasının idare görevlerini hangi ölçüde ele alması gerektiğini kavramaktan uzaktılar. Kamusal işlere katılma ile, idare ya da kamusal çıkara ilişkin konuların yönlendirilmesi arasındaki farklılığı da açıklıkla bilmiyorlardı. Öyle olunca da, işçi konseyleri sıfatıyla, belki yüzlerce kez, fabrikaların yönetimini ele geçirmeye kalktılar ve her defasında da acı fiyaskolarla sonuçlandı girişimleri.” Buradan kalkarak, Alain Touraine (1925-) ve Habermas’ın da söyledikleri şudur: İdari ve mali araçların yürürlüğe konulması anlamında politika, sıradan yurttaşların yetkisi dışındadır; bu, uzmanların, bir yönetici seçkinler grubunun tekelindedir.

Hatırlatmaya gerek yok: Marx ve Engels, eski düzenle yenisi arasında köklü bir kopuşu gündeme getirecek devrim olgusunun, böyle si dar anlayışına daha baştan karşı çıkmışlardır. Marx’ın, Luther Reformu’nun yol açtığı b y   dev-

rimci değişikliklerle, Fransa’da XIX. yüzyılda siyasal devrimlere aynı gözle bakması bir rastlantı değildir: Ona göre, Luther Reformu, yalnız kapitalizmin gelecekteki etiğinin ideolojik temellerini değil, feodal etiğın ortadan kalkışının koşullarından birini de yaratarak, feodal toplumu kökünden değişikliğe uğratmıştır. Engels de, Marx’ın *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri* adlı eserine 1895’te yazdığı bir girişte, komünist başkaldırı ile, Roma İmparatorluğu’nda Hristiyanların başkaldırışını birbiriyle karşılaştırır.

Marx için, devrimin ölçütü, sınıf egemenliğinin kurduğu iktidar ilişkilerini gerçekten değiştirme yeteneğidir. Jean Jaurès de (1859-1914), 1900’de Jules Guesde’le yaptığı büyük tartışmada, yeni toplumun, açılıp serpilmeden önce, nasıl eski topluma sızdığını gösterir; “Açıktaki durunuz, hükümetin eylemine karışmayınız; burjuva devletin uzağında kalınız” diyenlere karşı çıkar. Jaurès’e göre de, kurtuluşu sağlayacak olan proletaryanın “egemen” rolüdür. Mücadelelere bütünlüğüne bakar: Ve öyle olduğu için de, bir yandan patron baskısının şiddetini savuşturmak ve işçiler için olumlu yasalar çıkartmak umuduyla, hükümetin girişimlerini destekler; öte yandan da, işçilerin mücadelesine, çetin grevlere omuz verir. Bu arada sendika ve parti ilişkilerine dikkat eder; ayrıca sermayenin etkisi ile devlet politikasının yönlenişine göz kulak olur. Aynı bütünlüğüne bakışın sonucudur ki, Dreyfus davasına karışmak istemeyen Jules Guesde’e karşı çıkarken, sendikaların işletmelere müdahalesini reddeden Lagardelle’i eleştirir.

Aslında, devrimci sendikacılığın kurucularından biri olarak, Jaurès’in de baş kaygısı, işçilerin her türlü yönetimin dışında tutularak yabancılaşmalarından kurtarılmalardır. Emek “gerçekten özgür” ise, çalışanlar da yönetime çağrılmalıdırlar; genel oy yoluyla nasıl sitenin siyasal yönetimine katılıyorlarsa, işyerinin iktisadî yönetimine de katılmalıdırlar. Modernlerin ve demiryollarının millileştirilmesi tasarılarını açıkça desteklemesinin altında da, bu katılımın pek önemli bir alanda ister istemez sağlanacak oluşu yatmaktadır. İşçilerin katılması, bir yerde “fabrikanın yönetimini git gide” ele geçirmelerinin olanağını sağlar. Jaurès’e göre de, “üretim araçlarının mülkiyeti, sosyalist devrimin anahtarı” ise, söz konusu devrimin anlamına, patronların

tekellerine aldıkları yönetim yetkilerini emekçilerin ele geçirmeleri de dahildir.

Hannah Arendt'e göre ise, tersine, iktidar ele geçirilince, kazanılan kamu özgürlüklerini, devlet ve ekonomik iktidarı elde etmeye dönüştürmenin yolunu açan bir inişe geçiş de kendini gösteriyor ister istemez; ve sonunda da, "halk" adına ve onun yerine hareket eden bir parti "şiddet araçları"nın tekeli kuruyor. Böylece, geçmişteki deneyimlerden çıkarılabilecek olumlu bir ders ise yoktur. Onu ve daha sonra da Habermas'ı bu kötümser yoruma götüren olayların örnekleri, çağımızda, 1793 Terörü'nden Ekim Devrimi'nin ya da 20'li yılların işçi konseylerinin başarısızlığına değin pek bilinir; Gulag'ı unutmadan söylemiş olalım bunları...

Son olarak, yaşadığımız yıllarda patlak vermiş bilişim ve iletişim devrimiyle siyasal devrim arasındaki ilişkiye değinmeli.⁽⁷⁾

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ortaya çıkmış biçimiyle, Sanayi Devrimi ve siyasal devrim arasındaki bağlar pek açık. İşçi hareketinin yöneticilerinin siyasal devrime bakış biçimleri, Sanayi Devrimi ile ondan doğan uygarlığa alabildiğine bağlı. Lenin, sosyalizme geçişi, fabrika disiplini ve makinizmden doğan düzenle bir tutuyordu; daha da açık olarak, siyasal devrimi, birbirine zıt iki yüzlü bir süreç olarak anlıyordu: Bir yandan, merkeziyetçi ve devletleştirilmiş otoriter bir sistem söz konusu idi ve orada şefe itaat, sosyalist akililiğin yolunda gitmesi için tek güvence idi; öte yandan, kitleler, tartışmalar, özgür siyasal söylem söz konusu idi. Ne var ki, bir örgüt (tek parti) ve bir makine (hükümet) bir başka şeyin yerine geçer: Marx'ın Paris Komünü'nde dile getirdiği "özyönetimci" vasiyetin, Lenin açısından devletçi okunuşu idi bu!

Gerçekten, Rusya'da kapitalizmden sosyalizme geçişin sorunları üzerinde düşünürken, Lenin, sonunda şu fikri geliştirir: Üretici güçlerin ve teknolojilerin gelişmesinden, merkezileştirmek, bir arada toplayıp tutmak için yararlanmalıdır. 1918'de, iç savaşın ertesinde sosyalizme geçiş ise,

7) Bkz. Jean Lojkine, agy., s. 232-234.

Lenin'in gözünde, ekonominin örgütlenişini "bir büyük merdiven üstüne, mekanik sanayi temeli üstüne" kurma olarak görülür. O sıralarda hüküm süren anarşi karşısında, "demokratik örgütleniş ilkesi", "tek bir yönetici iradenin yaratacağı sert bir düzen"le sulandırılmıştır; bu irade de, bir "duvar saatinin mekanizmasındaki dakiklikle çalışacak tek bir ekonomik organda" bütün çalışanları bir araya getirecektir. Lenin'in deyişiyle, "sosyalizmi mekanik büyük sanayi doğurmuştur". Bu "duvar saati" modeli, bir öykü ya da bir nükte değil; tersine, Sanayi Devrimi'nin mekanist tipi ve onun kendine özgü dakiklığıyla tam bir uygunluk içindedir. Bununla beraber, yine de Stalinci tipte bir model demek değildir bu!

Daha önce Birinci Enternasyonal'da da, bütün sorunları çözmeye yarayacak bir tür pozitivist tutku göze çarpıyordu: İstatistiklerle büyüleniş, yönetimi ve politikayı –matematik olarak– merkezileştirme, böylesi bir bakışın eseridir. Günümüzde ise, bilişim ve iletişim devrimi, tersine, merkeziyetçilikten arınmış şebekeler halinde bir sistemi mümkün kılıyor. Bu, Sanayi Devrimi'ne damgasını vuran şeyin, yani fabrikalarda ve dev kentlerde merkezileştirilmiş ve bürokratikleştirilmiş dev örgütlenişlerin bütünüyle zıddıdır.

Bu anlayış ve bu model, içinde yaşadığımız bilişim ve iletişim devrimi çağında, sınırlarını ve bu arada başarısızlıklarını ortaya koymuş bulunuyorlar; artık tartışma, serbest girişim, sorumluluk mekânını, yönetim ve karar mekânından ayrı göremeyiz. Merkeziyetçilikten arınmış şebekeler, yurttaşların girişimleri, ücretlilerin işletmelerde doğrudan eylemleri, iktidarın delegasyonunu reddetme, kararların yurttaşlarca, bizzat ücretlilerce alabildiğine denetimden geçmesi; işçi hareketinin ta Paris Komünü'nde ve arkasından da devrimci sendikacılığın hayata geçirdiği bu fikirler, daha sonra devletçi ve bu arada Stalinci kültürlerce boğuldular. Oysa bunlar, Sanayi Devrimi'ne yabancı şeyler değil-diler ve o temel üzerinde gelişmişlerdi.

Öte yandan bugün, neredeyse bütün dünyada, bir demokrasi ihtiyacı, yönetilenlerle yönetenler arasında yeni bir ilişki ihtiyacı hissediliyor. Bilişim ve iletişim devrimi de, doğrudan demokrasiyi yaşama geçirmek için yepyeni araç-

lar sunuyor. Örneğin, bir bütçeyi oylamakta olan bir belediye meclisini “enter aktif” bir televizyon yoluyla denetlemek mümkün bugün; bunun gibi, insanların, telekonferans yoluyla bir dizi karara doğrudan doğruya katılmaları da imkân dahilinde.

İktisat, maliye ve yasama güçleri merkeziyetçilikten uzaklaştırıldığı ölçüde, Avrupa çapında da, dünya çapında da ilerici siyasal güçler arasındaki ilişkilerin farkına varılacaktır. Böylesi bir sistemde, yurttaşların her düzeyde girişimine dayanan –derinliğine– bir politik yenileniş söz konusu olabilecektir. Jean-Jacques Rousseau’yu, özyönetime dayalı sistemini kurarken o denli düşündüren mekân mesafesi, günümüzün yeni bilişim ve iletişim teknolojileri sayesinde bir sorun değil artık.

Bunun gibi, bilişim ve iletişim devriminin yeni olanakları, bir aydın öncüler grubunun başını çektiği –şiddete dayanan– bir siyasal devrim anlayışını da yeniden tartışılır duruma getirmiştir; “Kışlık Saray’ın zaptı,” ne denli saygı duyarsak duyalım, sadece bir tarihsel anıdır şimdi. İletişim devrimi, yeni tartışma ve fikir alışverişi kültürü gibi, yalnız Sovyet modeli değil Blanquist modele dayalı devrimlerin yapısıyla da zıtlaşıyor: “Bir Önce ve Bir Sonra” (Cennete kavuşma) fikri, bir kopuş düşüncesi yerine, fikirlerin –git gide ilerleyen bir süreç içinde– demokratik fethi, çok daha gerçekçi görünüyor artık; düşüncelerin karşılaşması ise, birbirine zıt iki kamptaki karşılaşmayı, bir tür savaş durumunu giderip yok edebilir. Bu anlamda, Habermas’ın, “tartışmanın kamusal mekânı” diye adlandırdığı ütopya, demokrasi-nin ve barışçı yoldan bir devrimci değişimin modern biçimine dönüşebilir pekâlâ.

Ancak unutulmasın, böylesi bir süreçte bile, filozof Daniel Bensaïd’in dediği gibi, siyasal coşkunun payı önemini her zaman koruyacaktır. Hele günümüzde, zamanın soğuk havasının korkutup kaçırtığı bir ortamda, siyasal tutkuyu canlı tutacak cesaret ve ataklığın uzağında kalmamalıdır. Politika, ne denli tehdit karşısında olursa olsun, sosyal eşitsizliklerin grafiğini indirmek ve dünyayı değiştirmek konusunda yapabileceklerimize bağlı kalacaktır bir yerde. Bütün sosyal hareketler, siyasal eylemi yenilemede birer dayanak noktasıdırlar. Git gide hareketlenen dünyanın öğrettikleri-

ni yakından izlemeli ve “zamanın havası”na da direniş içinde olmalı. Sosyal sorumluluğun günümüzdeki en yüce biçimi budur.⁽⁸⁾

İlk tanınması gerekenlerden biri de, –kuşkusuz– “küreselleşme”dir.

8) Bkz. Daniel Bensaïd, *Éloge de la résistance à l'air du temps*, Editions Textuel, Paris, 1999.

KÜRESELLEŞMEYİ TANIMAK

Bir yirmi yılı aşkın süredir, küreselleşme, egemen söylemin baş köşesindedir. Çağdaş toplumların dünya çapında birbirlerine bağlı oluşlarını dile getiren terim, aslında kapitalizmin yayılış mantığı ile ilişkisi belirtilmeden kullanılıyor; hele onun emperyalizmle ilişkisi es geçiliyor. Bu açıklık olmayınca, ister istemez sosyal sistemlerin doğasından bağımsız –dönüşü olmayan– bir dayatma söz konusu imiş gibi bir izlenim ortaya çıkıyor. Küreselleşme, seçimi ne olursa olsun, bütün ülkelere, dünya küçüldükçe kendini bir doğa yasasıymışçasına kabul ettiren bir şey mi gerçekten? Yoksa, emperyalist sermayenin, günümüzde stratejilerini meşrulaştırmaya hizmet eden bir ideolojik söylem mi? Öyle olunca, küreselleşmenin biçimi de, son bir çözümlemede, sınıflar mücadelesine bağlı olmak gerekmiyor mu?

Öte yandan, küreselleşme yeni bir olgu da değil.

KÜRESELLEŞMENİN JEOPOLİTİĞİ

Gerçekten, küreselleşme yeni bir olgu değil ve toplumların aralarındaki ilişki ve etkiler, kuşkusuz insanlık tarihi kadar eski. En azından iki bin yıldan beri, “İpek Yolu”, yalnız meta ve malları değil, Eski Dünya’nın, Asyalı, Afrikalı, Avrupalı olan Eski Dünya’nın, neredeyse bütün bölgelerinin evrimine biçim veren bilimsel ve teknik bilgilerin yanı sıra, dinsel inançları da taşıyıp durdu. Bununla beraber, bu ilişkiler ve onların kapsamı, modern zamanlarda büründükleri biçimden, yani kapitalist ilişkilerden pek farklıydı. Küreselleşme, sistemlerin mantığından, onların açılıp serpilmesini sağlayan temelden ayrılamaz haldedir. Kapitalizm öncesi sosyal sistemler ise, iktisadî yaşamın siyasal-ideolojik dayatmalarına tabi bir mantık üstüne kuru-

luydu; kapitalizmin mantığında bunun zıddı yürürlükteydi: Eski sistemlerde iktidar zenginlik kaynağı iken, kapitalizmde zenginlik iktidar kurar. Eski ve modern sosyal sistemler arasındaki bu birbirine zıt durum, eski çağların küreselleşmeleri ile kapitalizme has küreselleşmelerin mekanizma ve etkileri arasında –ister istemez– büyük bir farklılığa yol açıyor.⁽¹⁾

Gerçekten, eski çağların küreselleşmesi, daha az ilerlemiş bölgelere, ötekilerle arayı kapamak için birer “şans” tanıyordu. Bu şanslar, duruma göre yakalanıyor ya da yakalanmıyordu. Ancak bu, söz konusu toplumların sadece kendi iç koşullarına, özellikle de, onların siyasal, ideolojik ve kültürel sistemlerinin, en ilerlemiş bölgelerin meydan okumalarına gösterdiği tepkilere bağlı kalıyordu. Bu türden başarılar içinde en çarpıcı örnek, Avrupa tarihindedir: Ortaçağ’da kıta, bir uzun süre Çin, Hindistan ve İslam dünyası gibi çok daha ilerde merkezlere kıyasla kenarda kalmış, gecikmiş ve öyle olduğu için de oralara bağımlı haldeydi. Ne var ki, Avrupa, 1200 ile 1500 tarihleri arasında, yani pek kısa bir sürede açığını kapar; ve Rönesans’tan başlayarak, bir yeni tipte merkez kimliğiyle kendini kanıtlar ve kendisinden öncekilere kıyasla çok daha güçlü, çok daha yaratıcı olur. Bunun nedeni ise olsa olsa şudur: Avrupa feodal sistemi, çevrede de bulunsa, öteki merkezlere oranla pek büyük bir esneklik ve bükülgenliğe sahipti.

Modern zamanların –kapitalizme bağlı– küreselleşmesi ise, bu söylediklerimizin tersine, kutuplaştırıcı niteliktedir; bunun anlamı şu ki, kapitalizmin dünya çapında yayılışının mantığı, sistemin yandaşları arasında, kendiliğinden ve git gide büyüyen bir eşitsizliğe yol açıyor. Bir başka deyişle, bu tür küreselleşme, kendi iç koşullarına göre kullanılacak ya da kullanılamayacak bir arayı kapama “şans”ı tanımıyor yandaş ülkelere. Arayı kapamak ise, iradeci politikaları için içine sokar hep ve bunlarsa, kapitalist yayılmanın

1) Bkz. Samir Amin, “Géopolitique de la mondialisation”, *Le Manifeste Communiste aujourd'hui*, Les Éditions de l’Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 335-341. Samir Amin’in fikri tavrını Doğu ve Türkiye bakımından da yorumlayan ilginç bir yazı için bkz. Attilâ İlhan, “Mazlumların Yüzyılı”, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1999.

tek yanlı mantığı ile uzlaşmazlığa düşerler; öyle olunca da, söz konusu politikalar, bağları koparmayı hedefleyen sistem karşıtı davranışlar olarak görülür. Bu bağlantıyı kesme, kendi yağıyla kavrulma, “tarihin dışına çıkma” gibi aptalca bir girişim anlamını taşımasa da böyledir. Böylesi bir süreçte rol oynayan öğelerin ayrıntısına girmeden, tekrar hatırlatmış olalım: Kapitalist küreselleşme, dünya ekonomisinde eşitsizlikleri zorunlu olarak daha da ağırlaştırırken, niteliği gereği kutuplaştırıcıdır. Böylece, günümüzdeki küreselleşme, korkunç çelişmeler içindedir. Onların git gide vahimleşmesinin kaynağında ise, –ister merkezde ister çevrede olsun– halklardan gelen direnişler kadar, bizzat egemen emperyalist blokun bağrındaki uyuşmazlıkların artması olgusu yatıyor; belirttiğimiz direnişler geliştikçe, bu uyuşmazlıklar da güçlenecektir.

Söz konusu çelişmelerin belli başlı olanları hangileridir?

Bu çelişmelerin en belli başlı olanı, dünya sisteminin yeni iki yarısını birbirinin karşısına diken zıtlışmadır. Gerçekten, gördüğümüz şu: Bütün Amerika kıtası, Batı Avrupa ve Afrika’daki eklentisi, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’nden arta kalan ülkeler, Ortadoğu, Japonya, küresel yeni liberal tasarıyı yaşama geçirmenin ortak bunalımı ile iç içeler. Buna karşılık, Doğu Asya –Çin, Kore, Tayvan, Güneydoğu Asya–, bu söylediğimiz bütünün alabildiğine etkisi dışında kalıyor. Açık nedeni de şudur: Bu dünya parçasını yöneten iktidarlar, başka bölgelerde kendisini dayatmış olan dizginsiz küreselleşmenin buyrukları altına girmeyi reddediyorlar. Hindistan, bu yeni “Batı” ile yeni “Doğu” arasında yarı yolda bir yerde. Asya’nın bu seçimi, onun tarihsel köklerinin tartışmasına girmeden söylemiş olalım, bölgenin başarısının bir nedenidir ve iktisadî kalkınması da, dünyanın öteki yarısının bir durgunluk içinde bulunduğu bir sırada pek büyük bir hızlanışa tanık olmuştur. Birleşik Devletler’in stratejisi, Doğu Asya’nın dünya sistemi ile ilgili ilişkilerinde kazanmış olduğu bu bağımsızlığı kırma ile yapıp tutuşmaktadır. Son yıllarda bu bölgeyi kırıp geçirmiş olan mali bunalım bunun bir göstergesidir. Böylece, söz konusu strateji, çevresinde bütün bir Doğu Asya’nın git gide

billûrlaşacağı Çin'e yönelik aslında. Bu strateji, Japonya'nın bağımlılığına bel bağlamış halde şimdilik: Japonya'nın ise, yalnız Çin'e değil, Kore'ye ve Güneydoğu Asya'ya da karşı koymak için, Washington'un desteğine ihtiyacı var; ve söz konusu strateji de, bu amaçla, bir Asya-Pasifik bölgesinin (APEC) Doğu Asya bölgesinin yerine geçmesini öneriyor.

Avrupa, görülebilir çalkantılara uğramaya aday bir ikinci bölgedir. Gerçekten, Avrupa Birliği tasarısının geleceği, yönetici sınıflarının yeni liberal inatlaşması ve halk sınıflarının git gide büyüyeceğe benzer protestosu yüzünden tehdit altındadır. Ne var ki, bu tasarı, Doğu Avrupa'da yaşanan kaostan da tehdit ediliyor. Çünkü, yeni liberalizmin kısa vadeli mantığı, Doğu Avrupa'nın ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinin "Latinoamerikanlaşması" seçimine götürdü. Oysa büyük bir olasılıkla Almanya'nın yararına işleyecek olan bu çevrelilik, bir "Alman Avrupa" yararına bir evrim adına ağırlığını hissettiriyor. Orta vadede bu seçim Amerikan üstünlüğünün dünya çapında sürmesini destekliyor; Almanya'nın bu durumda seçimi de, Japonya gibi, Washington'un dümen suyunda kalmaz. Ancak, uzun vadede, Avrupa içinde –şimdi uykuya dalmış– düşmanlıkları uyandırmak gibi bir tehlike de taşıyor o.

Dünyanın öteki bölgelerinde, nerede kimin kazanacağı belli değildir. Latin Amerika'da, ALENA, hiç de rastlantı sayılamayacak biçimde, Meksika'da Chiapas'ın ayaklanmasıyla çakıştı; ve ALENA'nın kıtanın bütünü için sunduğu genişleme tasarısı, kıtanın güneyindeki başkentlerde, dizginsiz bir küreselleşme ile karşılaştı. Brezilya, Arjantin ve Uruguay'ı bir araya getirip Şili'ye, Paraguay ve Bolivya'ya açılan MERCOSUR tasarısı, başlangıçta tartışmasız bir yeni liberal görüşü yansıtsa da, bölgede, görece de olsa bir özerkleşme doğrultusunda evrilmeyeceği söylenemez.

Böylece, küreseleşmenin çelişmelerinin günümüzde gelip vardığı nokta, Amerika'nın üstünlüğünün sürdürülmesine yeni bir şans tanır durumda. "Daha az devlet", her yanda daha az devlet anlamındadır. Birleşik Devletler ise, bunun dışındadır ve çifte bir tekel, dolar ve askerî müdahale gücü sayesinde, maiyetinde parlak Almanya ve Japonya olmak üzere, dünya çapında üstünlüğünü sürdürüyor; Doğu

Asya karşısında ise, Washington, onu Avrupa ve Rusya ile olası bağlaşıklıklardan yoksun kılmanın aranişı içinde.

Buradan kalkarak diyeceğiz ki, dünya sisteminin geleceğı, alabildiğıine bilinmezlik içindedir; öyle olunca, içinde güç ilişkilerinin ve olası bir istikrarı dayatacak mantıkların dile geleceğı küreselleşme biçimleri de bilinmezlikler taşıyor. Bu belirsizlik, çeşitli “senaryolar” kurmaya elverişlidir, çünkü her şey tasarlanabilir durumda. Yine de, kapitalizmin iç mantığına uygun gelişme eğilimlerinin yanı sıra, çağdaş dünyanın koşulları içinde ete-kemiğe bürünebilecek halk mücadelelerinin sistem karşıtı çıkışları üstüne bir şeyler söylenebilir.

Çağdaş kapitalizmin evrim eğilimleri, Samir Amin’e göre, “beş tekeli”in güçlenişı çevresinde belirginleşiyor; emperyalizmin kutuplaştırmacı küreselleşmesine biçim veren bu tekeller şunlar: 1) Yeni teknolojiler tekeli; 2) mali sermayelerin dünya çapında akışını denetleyen tekeli; 3) gezegenin doğal kaynaklarına girişin denetimi; 4) iletişim araçlarının ve medyaların denetimi; 5) kitle tahrip silahlarının denetimi. Bu tekellerin uygulanışı, çokuluslu büyük sanayi ve mali sermaye ile onların hizmetindeki devletlerin, ortaklaşa, birbirini tamamlayan, ama kimi zaman da uyuşmazlıklı eylemleriyle gerçekleşiyor. Bu tekeller, hep birlikte, emekçilerin sömürölmesinden doğan kazanç ve aşırı kazancın bu büyük sermaye yararına toplaşmasına imkân veren “küreselleşmiş değer yasası”nın yeni biçimlerini belirliyor. Böylece, söz konusu yasanın yayılışındaki bu yeni aşama, dinamik çevre ölkelere sanayileşmeleri yoluyla “arayı kapama”ya olanak sağlamıyor; tersine, emeğin –uluslararası planda– yeni bir eşitsiz bölüşümüne yol açıyor ve çevre ekonomilerde yerel üretim etkinlikleri, egemen sermayenin taşeronları gibi bu işbölümünde yerlerini alıyorlar.

Değer yasasının bu biçiminin egemenliğiyle tutarlı olarak, gelecekteki bir küreselleşme tablosunu tasarlamak güç değil. Geleneksel egemen merkezler, şimdiden görülebilir hiyerarşiler üreterek çıkarlarını koruyacaklar: Birleşik Devletler, araştırma-geliştirmedeki üstün durumu, dolar tekeli, sistemi askerî yönden koruma yoluyla, dünya çapındaki egemenliğini sürdürecektir; Japonya, İngiltere ve Almanya,

çeşitli yönlerden onu destekleyecekler. Doğu Asya, Doğu Avrupa, Rusya, Hindistan, Latin Amerika, sistemin çevre bölgelerini oluşturacaklar; Afrika ile Arap ve Müslüman dünyalar, gelişmelerin kıyısında, –kendilerinden başka kimseyi tehdit etmeyen– iç kıvranırlarına terk edilmiş bir halde yaşayacaklar. Ama nerede olursa olsun, yoksulluk, kıytırık işler ve işsizlik de halkın önemli bir bölümünün yakasından eksik olmayacak...

Gelişmelerin arkasında gölgesi biçimlenen ve yeni liberalizmin “evrensel mutluluğa doğru geçiş” diye propagandasını yaptığı bu küreselleşme, kuşkusuz bir yazgı değil. Tersine, modelin kırılmalığı pek açık. İstikrarı ise, halkların kendilerine ayrılmış insanlık dışı koşulları sonuna kadar kabullenmelerine; ya da ayaklanmaların şurada-burada, birbirinden kopuk, –etnik ve dinsel– düşler içinde çıkmazlara gelip saplanmalarına bağlı. Sistemin ayakta kalmasında el ele veren medya ile askerî araçlar, kuşkusuz bu durumu sürdürmeye çalışacaklar. Bunun örnekleri ise günümüzde adım başındadır.

Peki ne yapmalı?

Bu emperyalist küreselleşmenin meydan okumasına karşı yanıt, başta söz konusu beş tekelin gücünü azaltmadan geçiyor; bağlantıları koparıp atma da bu amaca dönük olmalı. Bu yoldaki stratejiler, her ülkenin kendi koşullarına uygun olarak, halktan gelen ve demokratik siyasal ve sosyal güçlerin gerçek seferberliğine dayanacaktır. Bu genel çerçeve içinde, sistem karşıtı bir mücadelenin çevresinde örgütlenebileceğı temel ilkeler şunlar olabilir:

En başta, antitekel/antiemperyalist/antikomprador/antitüketimci bir halk ve demokrasi cephesi, ya da cepheleri kurulmalıdır. Halk ve çalışan sınıflar yararına güç ilişkilerini kırıp parçalamak, egemen sermayenin stratejilerini başarısızlığa uğratmanın ilk koşuludur. Bu cepheler, yalnız ekonomik ve sosyal hedefleri ve onlara ulaşacak yolları tanımlamakla yetinmeyecek; dünya sistemi içindeki hiyerarşileri de gözetip kollayacaktır. Hatırlatmada yarar var: Hedeflerin ulusal boyutlarının önemi hiç küçümsenmemeli. Burada “ulusal” derken, ilerici bir anlamda kullanıyoruz onu; her türlü karanlıkçı, etnikçi, dinsel köktenci ve şöven yorumla-

rın uzağında bakmalı ona. Şu sıraladığımız yorumları bugün sermayenin yüreklendirdiğini ise bilmeyen yoktur.

Öte yandan, sisteme karşı bütünleşme, Latin Amerika çapında, Afrika, Güneydoğu Asya çapında olacaktır; onların yanında Çin, Hindistan ve Avrupa yer alacaktır. Böylece, Samir Amin'in deyişiyle "çok merkezli bir dünya"ya doğru gidiş olmalı; küreselleşmenin bir başka biçimi de budur. Bu çerçeve içinde, bölge içi ve bölgeler arası "teknik", hatta sermaye "piyasa"larının örgütlenme biçimleri de tasarlanabilecektir.

Bütün bu programlar, ulusal çapta olduğu kadar dünya çapında da, bir demokratikleşme tutkusuna güç verecektir. Bütün bunlar, aynı zamanda, "dünya çapında kapitalizm"den –denebilecekse– "dünya çapında sosyalizm"e geçişin, uzun sürecek bir geçişin içinde yerlerini alırlar; ya da böylesi bir geçişin bir aşamasıdır.

Daha başka sorunları da var küreselleşmenin.

KÜRESELLEŞME: BİR SORUNLAR YUMAĞI

Dünya piyasası fikri ve bir ölçüde de gerçekliği, biliyoruz kapitalizmin eseri. Karl Marx, daha o yıllarda, "Bir dünya piyasası yaratma eğilimi, bizzat sermayenin kavramına dahildir" diye yazıyordu. Gerçekten, daha baştan başlayarak, piyasanın işleyişi, bir yerden sonra ulusal sınırları aşar. Batı'da, XII.-XIII. yüzyıllardan kalkarak, büyük fuarlar yolları açar; XVI. yüzyılda Amerika'nın keşfi (1492) ve fetihiyle ilk küreselleşme gerçekleşir. İkinci küreselleşme, 1885 ve 1887 arasında Berlin Konferansı ve Afrika'nın bölüşümüyle aynı tarihtedir. Bu olguların, emperyalizmle çakıştığını hatırlatmaya gerek yok. Bir üçüncü küreselleşme, sömürgelerin bağımsızlığını izler. Şimdi içinde bulunduğumuz ve bir dördüncüsü olarak adlandırabileceğimiz "yeni küreselleşme", birbirine bağlı şu dört olayı kapsıyor: Firmaların ulusların sınırlarını aşması; Batı'da devlet düzenlemelerinin zayıflaması; Doğu'da sosyalist planlamanın çöküşü; ve son olarak, mali sermayenin ekonomiye el koyması.

Bununla beraber. ekonominin küreselleşmesi, onun karşılığı olan bir şeyin, yani "dünyanın ekonomikleşmesi"

ile gerçekleşiyor. Bunun anlamı da şudur: Yaşamın bütün görünüşleri ekonomik sorunlara, giderek metalaşmaya dönüşmüştür. Bu biçimiyle küreselleşme, teknolojik ve kültürel dir de; ve yer küredeki yaşamın bütününü kapsar. Özellikle politika, ekonomik olanın içinde eriyip çözülür. Böylece küreselleşme, Aydınlanma Çağı'nın getirdiği evrensel ve insanı bağımsızlaştırmak isteyen değerlerin genelleştirilmesinden çok daha farklı bir şeydir; ya da demokrasi, insan hakları, dünya çapında kardeşlik gibi yüce değerlerin piyasanın dümen suyuna sokulmasıdır. Buradan kalkarak, dünyanın ekonomikleşmesi, zihniyetlerde ve onların pratik sonuçlarında bir değişikliği de gerektiriyor. Bu bir yerde, günlük yaşamda “tek düşünce”nin zaferine, giderek “her şeyin metalaştırılması”na varır.

Ne var ki, sorunları da var bu sürecin.⁽²⁾

Dünyanın metalaşması, ulus-devleti yıkıyor ve politikanın özünü boşaltıyor; çevre üzerinde korkunç tehditlerde bulunuyor, ahlakı bozup kültürlerin temeline su üşürüyor.

Gerçekten, küreselleşme ulus-devleti yıkıyor. Kimilerinin uygarlığın zaferi diye karşıladıkları ticaret anarşisi, ekonomik dışlama ve siyasal ve sosyal kaos ile devletlerin parçalanıp dağılmalarının nedenidir. Politikanın yıkılması ve ekonomik olanın içinde erimesi, herkesin herkese karşı savaşını yeniden başlatacak; ekonominin yasası olan rekabet, *ipso facto* politikanın yasası olup çıkacaktır. Politika yukarıdan yıkıldığında, onun aşağıdaki sonucu halkın siyasetten uzaklaşmasıdır; güçsüzleşen yurttaş yurttaşlığına yüz çevirir, hakları ve ödevlerinden vazgeçer.

Küreselleşme, çevreyi tehdit ediyor. Oysa çevre ticari alışverişin dışında kalmalıdır. Doğal zenginliklerin yağması sınır tanımıyor. Doğanın haksızca sömürülmesi tehlikesine onun kirletilmesini de eklemeli. Küreselleşme ile atbaşı giden tüketim toplumu çevre sorunu diye bir şeyi umursamıyor.

Küreselleşme, ahlakı yıkıyor. İşadamları ile piyasanın ahlakı sözde kalıyor. Hile ve aldatma kural, dürüstlük istisna-

2) Serge Latouche, “La mondialisation démystifiée”, Edward Goldsmith/Jerry Mander, *Le procès de la mondialisation*, Fayard, Paris, 2001, s. 22-27; aynı eser içinde, Jerry Mander, “Face à la marée montante”, s. 29-48.

dır. Damping, fiyatlarda oynama, sanayi casusluğu, vergi kaçırma ve daha bir yığın davranış, hep başvurulacak yollar-
dır. Mali cennetler, kirli paranın yuvalarıdır. İş yaşamında
bir dolar eşiği vardır. Böylece, ahlak dışılık günlük yaşama
usul usul gelip yerleşiyor.

Küreselleşme, kültürü de yıkıyor. Moderniteyi nitele-
yen ekonomik emperyalizmle ekonominin emperyalizmi,
kültürü folklora indiriyor ve müzelere tıkıyor. Batı, bizzat
kendi bağrında, kültürün yerine mekaniği, yurttaşları bü-
tünleştirmeye değil dışlamaya çalışan mekaniği koruyor;
çevresindeki kültürleri de ezip pestilini çıkarıyor. Çokkültür-
lülük, bir gerçeklik ya da gerçekleştirilecek bir tasarı ol-
maktan çok, bir özlem, bir mitos, bir oyalayıp kandırmaca.
Bu kültürel emperyalizmin, eski zenginliğin yerine koydu-
ğu sadece bir “trajik boşluk”, piç ve bezgin bir modernite
ile süslenmiş bir “boşluk kültürü”dür; ve onu da Güney ül-
kelerine doğru yola çıkarıyor.

Böylece devlet, politika, çevre, ahlak ve kültür üzerin-
deki bozucu etkisiyle, küreselleşme, dünya çapında bir teh-
likedir. Dünya piyasası, dünyanın metalaştırılması ve genel-
leştirilmiş rekabet yoluyla, insanlığın “teknokosmos” içinde
soyut planda bütünleşmesi, somutta sosyal bağın çözülmesi
pahasına oluyor; ve liberallerin –o pek aziz!– görünmez eli
ise, nedense hiç müdahale etmiyor buna. Gerçeğin bir yanı
da şu ki, Kuzey’in bu sosyal ve siyasal çözülüşüne, Güney’in
“kültürsüzleşme”si denk düşüyor; işi daha da dramatik ya-
pıp çıkan şu: Kuzey, bir ölçüde “dünyanın seçkini” olarak
görünse de, Güney’in, çoğu kez tek zenginliği, sadece kül-
türü var, ya da ondan kalanı...

Dolayısıyla, dünya çapındaki küreselleşme-tekbiçimli-
lik-metalaşma süreci, onu sınırlayan ve bir “seçenek” diye
ortaya çıkan iki tepkiye yol açıyor. Gerekli bir yer bulama-
dığından ve meşru olarak da tanınmadığından, bastırılmış
kültür, her yanda dönüp geliyor; çoğu kez tehlikeli ya da
şiddetli, hatta en zararlı biçimler altında, patlayarak dönüp
geliyor. Bu “bastırılmış dönüş”ün birbirinden ayrılabilen iki
biçimi var: Kimlik patlayışları ile köktendinciliklerin tırma-
nışı! Birincisi, etnonasyonalist parçalanmanın ve çoğu kez
beraberinde getirdiği etnik temizlemenin, soykırımların ve

kapalı kimlik terörizminin olduğu yerlerde baş gösteriyor: Lübnan'dan Kosova'ya, Ruanda'dan Bosna'ya olan bitenler birer örnektir; Korsika'da, Québec'te ya da başka yerlerde –görece– daha az şiddetli biçimlere bürünüyor. İkincisi, özellikle İslamcılık kisvesi altında, cinayetlere ya da şiddete batmış halde, Cezayir'de, Sudan'da, Afganistan'da, İran'da örneklerini sergiliyor; Brahmanizmin, Hristiyan tarikatların, hatta Budizmin içinde uç veren başka köktencilikleri unutmadan söylemiş olalım bunları.

Peki umut nerede?

Kaybolup gitmiş kültürlerle dönüş çıkar yol olmadığına göre, modernist ve akılcı geçmişi yadsımayan bir eleştirel aşma söz konusudur daha çok. Bunun hayata geçmesi de, tekniğin ve ekonomik olanın sosyalin içine “yeniden yerleştirilme”si ile mümkündür; yeni bir kültürün, bir siyasal rönesansın, çevre ile yeni ilişkilerin, yeni bir ahlakın doğuşu böyle gerçekleşecek. Bununla beraber, bu yeni kültür, bir “teknokrat” iradecilikten çok, tarihsel bir işleniş ve mayalanmanın ürünü olacaktır.

Sosyal dokuyu yeniden oluşturma umutları, tekrar edelim, ekonominin, sosyalin içine yeniden yerleştirilmesinden doğabilir. Bunun, Kuzey'de ve Güney'de kimi dışlanmışların ayakta kalmak için gösterdikleri çabalarda örneklerini görüyoruz. Bir kendi kendini örgütlenme, çoğu kez kitlesel bir karşı çıkış, bir direniş... Yaratıcı bir uyarlanış, hemen hemen her alanda, özellikle de sosyal planda kendini gösteriyor. Böylece, Gramsci'nin ünlü formülüne başvurarak söyleyecek olursak, aklın kötümserliğini iradenin iyimserliği ile ılımlılaştırmak mümkündür; iradenin iyimserliğinin yanına yüreğin sıcaklığını da katmalı...

Hiç de abartma değil, küreselleşme, Sanayi Devrimi'nden bu yana, siyasal ve ekonomik en köklü altüst oluşlara yol açmakta. Ancak, öyle de olsa, ne siyasal temsilcilerimiz, ne eğitim kurumlarımız, ne medya, bu gerçekliği ve onun ideolojik temellerini gerçekten ortaya koyacak bir girişimde bulunmuyorlar.

Oysa bu yükselen dalgaya karşı bir şeyler yapmalı!

Medyanın önerdiği dünya ekonomisine ilişkin betimleme ve öngörüler, genellikle bu yeni dünya düzeninin savu-

nucuları ile ondan çıkarı olanlardan geliyor: Dev işletmelerin şefleri, onların hükümetler nezdindeki bağlaşıkları, uluslararası kuruluşların - bugüne değin görülmemiş bir güçle donanmış- merkezi bürokrasisidir bunlar. Onların görüşü de -hiç şaşmaz biçimde- iyimser, dahası ütöpik kalıyor: Bütün dertlerimizin devası küreseleşme olacaktır, deniyor.

Bu iyimserliği açıklayan da, şu son onlu yıllarda hepsi de her yanda ve çarpıcı biçimde başarısızlığa uğramış kurumları, stratejileri ve politikaları uygulamakta sahip oldukları özgürlüktür. Sosyal düzenin git gide çözülüşüne, yoksulluğun artışına, meskensizlerin ve topraksız köylülerin çoğalışına, şiddetin ve geleceğe dönük kaygıların yoğunlaşmasına yol açan, aslında bunlardır. Bizleri bir çevresel felaketin eşiğine de onlar getirdiler: Yerkürenin iklimindeki değişiklik, ozon tabakasındaki delik, hayvansal ve bitkisel türlerin -kitle halinde- yok olması, havanın, toprağın ve suyun kirlenmesi böyle oldu.

Bizden kalkınmaya inanmamız istendi: Oysa yoksulluğu ve doğal ortamların yıkımını daha da ağırlaştıran gerçekte bu önerilen kalkınma idi; dahası, onu her yanda -kayıtsız şartsız- uygulamayı, yani "küreselleşme"yi hızlandırdığımızda, sonuçların çok daha güzel olacağı söylendi.

Bereket, yolu değiştirmek için pek fazla gecikilmiş değil...

Ne yapmalı?

Tuttuğumuz yön kötü, o zaman bir yenisine doğrulmamız gerekiyor. Denizde giderken bir yarla karşılaşıldığında bir yarım tur yapılır ve bir başka yol aranır.

Şunu anlamak önemli: Bugün izlenen yönü, biz yurttaşlar seçmiş değiliz. Demokratik süreç, küreselleşmenin araçlarını dayatmak için kontak yaptı. Bu bakımdan. Batılı demokrasiler kötü bir toplum tasarısını kabule zorlamak için, ekonomik ve askerî gücünü kullandı. Küreselleşmeye doğru itilmiştir insanlık. Batı'nın çıkarlarına uygun bir tasarıdır bu: Kendi kurumlarının, işletmelerinin ve siyasal seçkinlerinin rastladığı ve git gide artan sorunlara yanıt vermek için işler yönlendiriliyor. Bu yönü izlemek, halkların ve gezeğenin çıkarına değildir. Sanayi ülkelerinde, çoğu insan kabul etmekte güçlük hissetse de, en güzel olanı, yerel ekonomi-

leri yeniden canlandırmak, en azından bir bölümüyle kendi kendine yeter hale gelmelerine gayret etmektir.

Şunu da gözden uzak tutmamalı: Dünyadaki halkların çoğu, bugün bile, görece ekonomilerini koruyorlar; içlerinden çoğu “yoksul” da değil, yoksul olanların çoğu da serbest mübadele politikaları yüzünden bu hale düşmüş. Ayrıca sanayileşmemiş ülkelerden hatırı sayılır bir bölümü, yerel ekonomilerin yıkılmasının herkesin hayrına olacağı fikrini kabul etmiyor. Sonra, Batı’nın ekonomik modelinin bütün dünyada uygulanabileceği; yerel ihtiyaçların karşılanmasının zararına dışsattım uğruna üretimi artırmanın ve dizginlerinden boşanmış bir tüketimin uzun süre yaşayabileceği akla aykırı görünüyor.

Ama nasıl yön değiştirmeli?

Bu görev, militan binlerce çevreci örgüte, insan hakları savunucularına, sendikacılara, küçük tarımcılara ve yeni iktisat düşünürlerine düşüyor. Hemen hatırlatmalı da: Şu içinde bulunduğumuz serbest mübadele döneminde pek ters karşılanabilecek olan “yeniden yerelleştirme”yi, korumacılığın yeni bir biçimi olarak almamalı; bu, yerel kaynakların, el emeğinin ve doğal ortamların korunmasına yönelik bir kavram. İhtiyaçların yerinde karşılanmadığı bir yerde, ancak bu halde dünya ticaretine başvurulabilir. Böyle bir sistem, sosyal olarak da ekolojik olarak da daha çok yaşama olanağına sahiptir.

Wendell Berry, bu Amerikan filozof ve tarımcı, küreselleşme yandaşlarıyla yerel ekonomileri savunanlar arasındaki zıtlıkta, gelecek onlu yılların büyük siyasal uyuşmazlığını görüyor.

Doğrudur, izlenecek yol henüz iyice tanımlanmış değil, ama bir şey pek açıktır: Yerele dönüş kaçınılmazdır. Yaşayabilir tek çözüm budur, günümüzde izlenen yol ise felakete götürüyor. Bununla beraber, yığınla insan çıkıp bir yön değişikliğinin ütöpik olduğunda ısrar edecektir. Ama bugün tezgâhlanmış olan dünya ekonomisinin, doğal sınırlara da ahlaka da meydan okuyan böyle bir ekonominin uzun süre yaşayabileceğine inanmak: İşte budur ütopya!

İster istemez şu da sorulacaktır: Bütün bu olumsuzlukların yükünü asıl çekenler kimler?

Üçüncü Dünya’dan söz etmek gerekiyor.

KÜRESELLEŞME, ÜÇÜNCÜ DÜNYA’NIN FELAKETİ Mİ?

Amerikalılar ve Avrupalılar, işsizliğin artışının sorumluluğunu, çoğu kez, düşük ücretle çalışan Üçüncü Dünya ülkelerinin üzerine atar, ya da oralardan kaynaklanan göçe bağlarlar. Ne var ki, suçlu daha çok yeni biçimiyle ekonomik sömürgeciliktir; çünkü, göçe yol açan altüst oluşları o tezgâhlıyor ve en yoksul ülkelerin sırtına onların binbir zararlı sonucunu yüklüyor; o ülkelerin ekonomisi ise, şimdi yabancı firmaların hükmü altındadır ve kaynakları da, yerlerinden sökülüp Kuzey’e, zengin sanayi ülkelerine doğru yola çıkarılmaktadır. Ticaretin yeni kuralları, Güney ülkelerinin elinden neredeyse her türlü direniş, korunma ya da farklı ekonomik yolları araştırma olanağını çekip almaktadır. Sömürgeciliğin bu yeni biçiminin çevre ve sosyal yapılar üzerindeki olumsuz etkileri ise saymakla bitmez.

Konunun üzerine biraz daha yakından eğilmeli.⁽³⁾

Sömürgecilik döneminden ve Batılı sistemlerin Üçüncü Dünya’ya gelip sokulmasından önce, görece kendi kendine yeten topluluklar halinde yaşıyordu oralarda: Temel ihtiyaç ürünleri ekilip biçiliyor, günlük geçimi tamamlamak üzere balık ve kara avcılığı yapıyordu; yerel kaynaklara ve hünere dayanan bir ev ya da ufak çaplı tezgâh üretimi, barınma, giyinme ve başka ihtiyaçları karşılıyordu. Yaşamın ve üretimin biçimleri, doğal ortamla genel olarak uyum içindeydi.

Sömürge yönetimi, yeni ekonomik sistemleri ve başka tarım ürünlerini ekip biçmeyi dayatırken, onların yanına maden sanayi işletmesini de ekledi ve ülkeyi dünya pazarına bağladı; Üçüncü Dünya’nın ürünleri dışarıya yollanıyor ve Batı’nın sanayi mamulleri geliyordu; bunlar olurken, Güney ülkelerinin sosyal ve ekonomik yapısı da değişikliğe uğramış oldu. Yapılar, tüketim biçimleri ve yeni teknik sistemler, Üçüncü Dünya ekonomilerine öylesine kök saldı ki, siyasal bağımsızlığın elde edilişinden sonra bi-

3) Martin Khor, “La mondialisation, fléau du Tiers Monde”, Edward Goldsmith/Jerry Mander, *Le procès de la mondialisation*, Fayard, Paris, 2001, s. 263-278.

le, Batılı değerlerin, ürünlerin, teknik ve sermayenin akışı sürdü ve genişledi. Güney ülkeleri, dünya ticaret, maliye ve yatırım sistemlerine git gide bağımlı olup çıktı; uluslararası firmalar oralarda üretim işletmeleri kurarken, ürünlerini sattı. Sanayileşmiş ülkelerin yönetimleri, Dünya Bankası gibi çok yanlı kurumlar ve uluslararası bankalar, pahalı altyapı tasarılarını akçalamak üzere, Üçüncü Dünya devletlerine milyarlarca dolar borç verdi ve ateş pahası teknikler yolladı. Batı'nın vakıfları, araştırma ve bilim enstitüleri de desteklerini ortaya koyuyor, Üçüncü Dünya'yı "modernleştirme" amacıyla yeni tarım yöntemlerini gözden geçirip açıklığa kavuşturmaya çalışıyorlardı; bir başka deyişle, Üçüncü Dünya'yı uluslararası kuruluşların sağladığı teknolojilere bağımlı kılmanın koşullarını yaratmanın arkasındaydılar.

Bu modern teknolojileri akçalamak için, Üçüncü Dünya ülkeleri, dışarıya, en başta da doğal kaynaklarını daha çok satmak zorunda kaldılar. Söz konusu ülkeler, ekonomik olarak, mali ve teknik olarak, dünya ekonomik sisteminin burgacına kendilerini git gide kaptırmış durumdaydılar ve sonuç olarak, kendi hünerlerini, bağımsızlık yeteneklerini, kendilerine güvenlerini, birçok halde de yaşamlarının bağlı olduğu kaynakları kaybediyorlardı. Ne var ki, Batı'nın ekonomik ve teknolojik sisteminin kendisi de bunalım içindedir. Üçüncü Dünya, bugün işte buna, pek egemen olamadığı bu sisteme koşulmuş durumdadır. Böylece, Güney toplumlarının çoğu ayakta kalıp yaşayabilmek için, gelecek onlu yıllar boyunca büyük çetinliklerle boğuşacak ve çok acı çekeceklerdir.

Kimi ayrıntılar önemlidir ve açıklayıcıdır.

Gerçekten, çok sayıda uluslararası firmalar, üretim birimlerini, güvenliğe ve çevreye ilişkin düzenlemelerin pek gevşek, hatta olmadığı Üçüncü Dünya'ya taşımışlardır. İçlerinden kimileri de, ticaret çabalarını Güney pazarlarında yoğunlaştırıyorlar; çünkü, düşük nitelikte ya da açıkça zehirli olup sanayi ülkelerinde yasaklanmış ürünlerini oralarda satabiliyorlar. Böylece, Üçüncü Dünya halkları, şimdi, alabildiğine zararlı ve tehlikeli teknolojilerle karşı karşıyalar ve yer yer trajediler yaşanıyor; 6.000 kişiyi öldüren

ve 200.000 insanı da sakat bırakan Bhopal trajedisi, içlerinden en çarpıcı olanıdır. Söylemek bile fazla: Sanayi ülkelerinden gelen teknikler ve tehlikeli ürünler, Üçüncü Dünya’da –genel olarak üretim ve tüketim ihtiyaçlarına daha uygun– yerel teknik ve ürünlerin yerine geçiyorlar çoğu kez.

Modern sanayi sistemi, Üçüncü Dünya tarımını allak-bullak etmiştir. Besin maddelerini çoğaltma adına yapıldığı söylene de, “yeşil devrim”, geleneksel düzen ve usülleri altüst ederken, kapitalist piyasaların yaygınlaştırılmasından başka bir şeye yaramamıştır; bunu, Amerikan kimya sanayisi örgütlemekte ve Birleşik Devletler’in yardım programları da mali olarak desteklemektedir. Şimdi çoğu şey, uluslararası örgütlerin ve zengin ülke firmalarının denetimi altına girmiştir. Üçüncü Dünya tarımcı ve devletleri, git gide onların insafına terk edilmiş durumdadır. Öte yandan, görece yeni olan biyoteknolojinin tarıma uygulanışının da, Üçüncü Dünya ekonomileri üzerinde korkunç etkileri olmaktadır.

Çoğu Güney ülkesinde, protein ihtiyacı balıkçılıktan karşılanır ve öteden beri bir temel ekonomik etkinliktir. Geleneksel ağ, sepet ve sürtme ağı sıradan usüller olsa da çevre ilkelerine saygılıydı ve bütün avlanma araçları da yerel sanayinin ürünleriydiler. Genellikle yabancı işadamlarına ait modern araçlar işin içine girince, aklın almayacağı bir üretim gerçekleşse de denizin dibi de kurutulmuştur; çoğu Üçüncü Dünya bölgelerinde balık rezervlerinde bir düşüş görülmektedir. Güney’de milyonlarca balıkçının yaşama olanakları tehdit edilirken, “yoksulun eti” olarak görülen balık tükenir haldedir; olduğunda da ateş pahasıdır. Irmaklarda balıkların zehirli atıklarla öldürüldüğü ve köylerde tüketilir suyu zehirlediği de ayrı bir olgudur.

Üçüncü Dünya’nın ayrı bir kaynağının, tropikal ormanların hızla yok olma yolunda oluşu bir başka trajedidir. Bu ağaçlar, uluslararası şirketlerce kesilip sanayi ülkelerine kereste olarak yollanmakta, ya da yerle bir edilen orman, Amerikan “hızlı yemek” (*fast-foods*) hatlarına et hayvanı yetiştirmek için otlığa dönüştürülmektedir. Bu yıkım daha da hızlanmıştır; bunun çevresel ve sosyal sonuçları ise tek kelimeyle korkunçtur.

Batılıların tüketim eşyası, fabrika ve dev enerji tasarımları da, Üçüncü Dünya'nın huzurunu kaçırmaktadır. O dünyanın yöneticileri ve seçkinleri de, bütün bunların "gelişmişlik" belirtisi olduğuna inansalar bile, hepsi bir sorundur. Hele dev enerji tasarımları uğruna girilenler o ülkeler için korkunç birer dış borç tuzağıdır.

Bütün bu anlatılanlardan çıkan genel sonuç şudur: Güney'in zenginlikleri Kuzey'e doğru akmakta ve orada toplanmaktadır. Kuzey, yani dünya nüfusunun beşte biri, git gide zenginleşmekte ve dünya çapında kaynakların pek zayıf bir bölümü, Güney'in, yani yoksul çoğunluğun temel ihtiyaçlarını karşılamaya yaramaktadır; ve o çoğunluk, git gide sefalet içine gömülmektedir. Çağımızın en büyük sosyal trajedisi işte budur!

Bu bozulma, Genel Tarife ve Ticaret Anlaşmaları (GATT) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kuruluşu ile daha da vahimleşmiştir. DTÖ, uluslararası kuruluşların denetlediği, ama yasama, yürütme ve yargısal yetkilerle donanmış dünya çapında bir hükümdür aslında ve bu yetkiler, bankalar, sigorta şirketleri, bilişim ve iletişim, medya, turizm, ilancılık, hatta sağlık, eğitim ve çevre gibi alanlarda ulusal devletlerin yetkilerinden önce gelirler. GATT'ın yeni kuralları, Üçüncü Dünya'da bugün de ulusal girişimlerin elinde bulunan birçok alanın birkaç yıl içinde uluslararası firmaların eline geçebileceğini gösteriyor. Güney'in çoğu sanayi ve tarımı, daha şimdiden uluslararası, başta da Amerikan firmalarının sultanı altındadır. Bu yeni yönetimin arkasından, Üçüncü Dünya'nın sorunları olsa olsa daha kötüye gidebilir.

Peki ne yapmalı? Bir başka yol seçmeli değil mi?

Gerçekten şu çizdiğimiz bilanço açıkça gösteriyor ki, gelirlerin, zenginliğin ve iktisadî iktidarın daha adilce bölüşülebilmesi ve gelişmiş dünyanın –aptalca tırmandırılmış– tüketim düzeyini indirmek zorunda kalabilmesi için, uluslararası iktisadî ve mali düzenin baştan aşağıya yeni bir dökümü gerekiyor. O olursa, teknolojik merdivenin basamakları azalacak, giderek korkunç enerji, hammadde ve gereksiz nesnelerin üretimine ayrılan başka kaynakların savurganlığı da küçülecek. Üçüncü Dünya'ya "ılımlı", daha orta halli

bir teknoloji uygun geliyorsa, gelişmiş dünyanın çevresel ve sosyal bakımdan yatalak yüksek teknolojisinin yerini almak üzere, daha da gereklidir bu.

Ne var ki, gelişmiş ülkelerin bunu kendiliklerinden kabul edeceklerini pek umut edemeyiz. Onların, bunun zorunda kalmaları gerekiyor: Bu da, Üçüncü Dünya'nın -70'li yıllardaki- Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEP) anlayışıyla yeni bir tek cephede birleşmesi yoluyla olabilir; ya da daha vahimi, dünya ekonomik sistemi çökünce, böylesi bir değişiklik ister istemez gündeme gelecek.

Kaynakların ve gelirlerin yeniden bölüşümü Üçüncü Dünya için de kendisini dayatıyor: Köylülerin kendi topraklarını işleyip büyük tarım işletmelerinde ya da uluslararası şirketlerin orman kıyımı şantiyelerinde iş dilenmemesi için bu şart. Ayrıca bu, önceliklerin de gözden geçirilmesine yol açacak: Lüks sanayiler ve büyük tasarılar terk edilecek, temel nesne ve hizmetlerin üretimine dönülecektir. Yoksulların alım gücü artarsa, bu temel nesne ve hizmetlere istem de hareketi izleyecek. Sorun, özellikle yiyecek üretiminde, konut ve sağlık hizmetlerinde, ülkenin dünya piyasasına daha az bağımlı kılınmasıdır. Gelirlerin yeniden bölüşümü ve yerel tarım ve sanayilerin tekrar canlandırılmasına dayanan ve git gide artan bağımsızlık, Üçüncü Dünya'yı daha cesur yapacaktır: Uluslararası şirketleri kurallara uymaya zorlarken, çevresel olarak sürdürülebilir bir kalkınmaya uymayan ürünler, teknolojiler, sanayi ve tasarıları reddedebilecek ve gerçek ihtiyaçları ölçüt olarak alacaktır.

Böylesi bir kalkınma ilkesini seçmek şarttır.

Yarının çevrece sağlıklı toplumları da Üçüncü Dünya'da ortaya çıkacaktır. Çünkü, Güney ülkelerde, kültürleri doğal ortamla uyum içinde olan yerel toplulukların yaşadığı geniş bölgeler, her şeye karşın bugün de vardır. Bu söylediklerimiz, geleneksel olana körü körüne bağlanmak anlamına alınmamalı. Sorun, doğa ve toplulukla uyum içinde olanın, layık olduğu biçimde korunması ve modernleştirme adına yutulup yok edilmesini önlemektir. Ayrıca, yalnız Üçüncü Dünya'nın yönetimleri değil, gelişmiş dünyanın insanları da, sermayelerin git gide artan bir bölümünü çekip alan modern teknolojilere saplantılarından kendilerini kurtarmalıdır.

Çevresel olarak sağlıklı, sosyal olarak hakkaniyetli, –beslenme, su, sağlık, eğitim ve bilişim gibi– temel ihtiyaçlarımıza yanıt verebilecek politikalar tasarlamalı ve onları kabul ettirmenin mücadelesini vermeliyiz. Yumuşak teknolojilere ihtiyacımız var; dahası tüketim nesneleri arasında bir öncelik düzeni kurmalıyız. Bir teknoloji bize bu fırsatı vermiyorsa kabul edilmemeli. Öte yandan, teknikler ve üretilenler tehlikesiz olmalı; temel insan ihtiyaçlarına yanıt vermeli; çevreyi çapından düşürmemeli ve doğal kaynakları yok etmemelidir.

Çevresel olarak sağlıklı ilkelere dayanan, insanın hakları ve ihtiyaçları ile uyum içinde yeni bir ekonomik ve sosyal düzeni kurmak, imkânsız olmasa da kolay bir iş değil elbette; adım başında başarısızlıklarla karşılaşmaya aday. Ama öyle de olsa, çağımızın en büyük işi bu! Çünkü sorun, ister Üçüncü Dünya’da soluk alsın ister gelişmiş ülkelerde, insan soyunun ve üzerinde barındığı gezegenin yaşaması ve geleceği sorunudur.

Öte yandan, şu soruyu da yanıtlamak gerekiyor.

“ULUS-DEVLET” ÖLDÜ MÜ?

Modern anlamıyla, Batı Avrupa’da feodaliteden çıkarken kurulan devlet, XIX. yüzyıl boyunca, siyasal örgütlenişin önde gelen örneği olmuştur. Ulusal kurtuluşa soyunmuş her girişim, bir devlet kurma hedefini başa yazdı ve her devrim de bir devletin kalıpları içine döküldü. Görünüşe göre, devletin seçeneği yoktu ve devlet modernitenin bir simgesi, son sözüydü. Bu devlet biçiminin yayılışını uluslararası baskı da destekledi: Uluslararası ilişkiler devletlerin çevresinde yapılandı ve devlet biçiminin kabulü de, uluslararası topluluğa giriş için zorunlu bir belge olup çıktı.

Devlet, uyrukluğun tek çerçevesi ve kimliğin yegâne ilkesi olarak, kubbenin kilit taşına dönüşür ve toplumların tutarlılığının temel ögesi olur. Devlet, bu görevini şu üç planda yerine getirir ki, siyasal düzenin temelidir her biri: Kolektif kimliğin dile getirilmesi ve savunulması (simgeleştirme görevi); sosyal düzeni koruyup gözetme (egemenlik

görevi); ve son olarak da, davranışları uyumlu hale getirmek ve sosyal uyumsuzlukları çözmek (düzenleme ve ayarlama görevi). Birbirinden ayrılmayan bu üç görünüş birbiriyle yakından ilişkilidir. Devlet, bir yasa ocağı ve bütünleştirme ögesi niteliğiyle ortaya çıktığı andan başlayarak nasıl bir kimlik ilkesi oluyorsa; siyasal egemenlik de, bir işaretler düzenini dayatarak ve kolektif görevleri üstlenerek yerine getirilir. Düzenleme ve ayarlamaya gelince, hukuksal ve maddi bir baskı gücü simgesel öğelerle iç içe kullanılarak gerçekleşir.

Bu görevlerin yaşama geçmesi, belli bir mekân sınırları içinde oluyor ve devlet de “egemenlik”ini o mekânda ile ri sürebilir. Mutlakiyetçi devlette, bu sınırlar, kralın iktidarının sınırlarını belirtirken; ulus-devlette, ulusal topluluğun kimliğini ve son olarak da, iktisadî ve sosyal korumanın uygulama alanını gösterir. Çevresi böylece kuşatılmış mekânda, devlet, yıllarca, kimsenin tartışamayacağı ve rekabet edemeyeceği “tek söz sahibi” olarak görüldü.

Ne var ki, küreselleşme ile bu yapı çözülüp dağılır halde:⁽⁴⁾ Devlet iktidarının etki alanının sınırları bulanık olup çıkmıştır; her türden akım o sınırları aşıyor ve devletler, bunları denetlemekte, yönlendirmekte ve gerektiğinde engellemekte yetersizlik içindeler. Bunun sonucu olarak, devletlerin düzenleme ve ayarlama yetenekleri de rastlantıya bağlı kalıyor; ve iktisadî ve sosyal dengeler de, ellerinden alabildiğine kaçmış durumda artık. Bununla bağlantılı olarak, bu akımları düzenleyip ayarlamak üzere, devletin ötesinde yeni mekanizmalar ortaya çıkar halde: Siyasal görev, daha geniş alanlara, devletlerarası, hatta devletlerüstü mekânlara doğru yer değiştirmekte. Bu dinamik, özellikle Avrupa düzeyinde kendisini gösteriyor: Orada ulusal üstü tip-te kurumlar doğmuştur ve yetkilerinin alanını, üye devletlerin yetki alanının aleyhine –ağır ağır ve bilinçli biçimde– genişletiyorlar.

Böylece devlet, uyrukları üzerindeki simgesel egemenliğini kaybetmişe benzer. Siyasal bağa yol açıyor diye bili-

4) Bkz. Jacques Chevallier, “Même allégé de certaines fonctions, l’État reste un cadre privilégié de régulation politique des sociétés”, *80 idées-forces pour entrer dans le 21e siècle*, La Découverte, Paris, 1999, s. 148-150.

nen ulusal kimlik eski gerçekliğini sürdürmüyor; bu kimlik, en uçtaki kimliklerle, ulus-devletin ötesinde gelişen yeni dayanışma bağları arasında çekiştirilip durmaktadır artık. Yeni yurttaşlık mekânları oluşmuştur ve devletin tek başına söz sahibi olmasını kabul etmemektedir. Hatırlatmaya gerek yok: Bu “kimlik” çekişmesi, uyrukluğun devletçe denetimini daha da güçleştirirken, siyasal bütünlük için de tehlikeler yaratıyor; bundan en çok yararlanan da, ulusal kimliğin ağırlığı altında ezilmiş merkezkaç güçler oluyor. Devletlerin zayıflaması da, azınlık grupların yeniden ortaya çıkışına varıyor; beraberinde başka sorunları da getirecek...

Ne var ki, bütün bu söylediklerimiz, devletin, bir siyasal örgüt biçimi olarak artık aşıldığı anlamına gelmemeli. Ekonomilerin git gide artan nüfuzu, devletin eylem yeteneğini daraltsa da, kimi temel kolektif görevlerin (asayiş, adalet, savunma) sorumluluğu sürüyor; onların yanı sıra ekonomik ve sosyal sorumluluklar da. Gerçekten devlet, ekonomik denge ile sosyal tutarlılığın ihtiyacı olan “düzenleme ve ayarlama ayrıcalığı”nı en yüksek düzeyde hep elinde tutar; onun aracılığı, küreselleşmenin kimi zararlı sonuçlarını gidermek için gereklidir. Bunun gibi, devlet, yeni rakiplerle (çokuluslu firmalar, hükümetlerarası örgütler, uluslararası güçler) karşı karşıya olsa da, uluslararası ilişkilerin merkezindeki yerini sürdürüyor. Devlete seçenek olabilecek hiçbir şey de ufukta açıkça görülüyor.

Gerçekten, içinde yeni bir siyasal örgütleniş modeli taşıyan Avrupa’nın inşası, devlet mantığı ile uyuşur haldedir. Bu yeni yapı, devletler arasında yumuşak bir işbirliğini biçimlendirirken, ulusal özelliklere de saygılıdır; ya da daha federal bir sisteme doğru evrilse de, Avrupa, devlet çerçevesi ile bağlarını koparmış değil: 1992 tarihli Maastricht Antlaşması’nın öngördüğü “Avrupa yurttaşlığı”, ulusal yurttaşlıkların üstünde bir ek, bir yardımcı yurttaşlıktır. Öte yandan, devlet modeli, kurtuluş hareketlerinin de referansı olarak kalıyor; ulusal ideoloji ile bağları koparmak şöyle dursun, olsa olsa yeni bir ulus-devletin aranışı içindedir. Özetle, başlangıç noktalarının silikleştiği, kesinliklerin aşındığı bir dünyada, devlet, toplumların bütünlüğünün temel

ilkesi, kolektif kimliğin ayrıcalıklı mekânı olarak kalıyor; ve kuşkusuz uzun zaman da öyle kalacak.

Devletin rolüne ilişkin bir başka noktaya da değinmeli.

XX. yüzyıla damgasını vuran süreç, devlet biçiminin genişlemesi ve yaygınlığı olmuştur derken, şunu da belirtmeli:⁽⁵⁾ Liberal devlet modelinde, devlet, sınırlı birtakım temel görevleri yerine getirir diye anlaşılırken; onun müdahale alanının, git gide bütün bir toplumu içine almaya kadar varan bir genişleme içinde olduğu da görüldü. Bu genişleme, kuşkusuz çeşitli biçimlerde oldu: Sosyalist ülkelerde, devlet, sosyal yaşam üzerinde tek başına ve bütünlüğüne bir egemenlik kurarken (totaliter devlet), gelişmekte olan ülkelerde, devlet, sosyal bütünleşmeyi ve ekonomik gelişmeyi sağlamayı üstlenmiş olarak, –tek başına olmasa da– asıl kutup oluyor ve bütün iktisadî ve sosyal ilişkiler onun çevresinde yapılanıyordu (otoriter devlet); liberal tipte ülkelerde ise, sosyal mekân çoğulcu bir örgütleniş üzerine kurulu kalıyordu. Bununla beraber, bu ülkelerde bile, “sosyal devlet” (*welfare state*) anlayışının ortaya çıkışıyla, devletin görevleri derin bir değişikliğe uğruyordu: Devlet, sosyal himaye ve huzuru sağlamak amacıyla, ekonomik yaşama müdahale etmeli, kalkınmayı ve tam istihdamı güvenceye bağlamalı ve sosyal planda bir yeniden bölüşümün aracı olmalıydı. Batı Avrupa’da “görkemli otuzlu yıllar” (1945-1975), bu devlet korumacılığının da açılıp serpilme yıllarıdır.

Ne var ki, 80’li yılların başlamasıyla bir geriye dönüş de kendini gösterdi. Devletin genişlemesi hareketi yalnız durmakla kalmadı; devlete daha ortahalli bir rol de biçilir oldu her yanda. Ulus-devletlerin kazandığı mevzilerin temeline su üşüren bir küreselleşmenin yeni gelişmeleri de bu durumu alabildiğine körüklüyordu. Hareket Doğu’da pek çarpıcı idi ve totaliter devlet çöktü: Devlet işletmelerinin dağılışı ve yönetilen ekonominin sona erışı, özel girişimin egemen olduğu bir ekonomik düzene yol açtı; devletin zırhı ortadan kalkınca, özerk sosyal kurumlar da gelişti. Bunun gi-

5) Bkz. Jacques Chevallier, “L’État reste présent dans l’économie, mais à la manière d’un stratège et non plus d’un pilote”, *80 idées-forces pour entrer dans le 21e siècle*, La Découverte, Paris, 1999, s. 107-109.

bi, Güney’de, uluslararası mali kurumların dayattığı sert önlemler, kamu kesiminin hegemonyasının da sonunu getirdi. Liberal ülkelerde ise, kamu kurumlarının iktisadî eylem yeteneği tükeniyordu: Planlamacılık terk ediliyor, para düzenleme görevi bağımsız makamlara bırakılıyor, iktisadî ajanlar üzerindeki baskılar hafifletiliyor, kamu işletmeleri özelleştiriliyordu. Bütün bunların sonucu olarak da, sosyal devlet anlayışı, sosyal politikalar tutkusu sona erdi. İstikrar adına sosyal giderler azalır oldu ve sosyal yardım mekanizmaları –reform diye– eski güçlerini yitirdiler. Özellikle Birleşik Devletler’de ve İngiltere’de olan budur. Bütün bunlar, sosyal devletin mantığının da geçersizleştiğini gösteriyordu.

Ne var ki, bu geriye savruluş, geleneksel liberal modelle dönüş anlamını taşıyor. Devlet, çağdaş toplumlarda, bir dizi temel görevi üstlenmiş halde; Batılı ülkelerde kamu giderlerinin hacminde ve zorunlu vergilerin ağırlığında anlamlı bir azalma yok. Geçiş dönemini yaşayan ülkeler daha da çarpıcı bir örnek: Oralarda, piyasa ekonomisinin yolunda gitmesi adına, devlet kurallar getirip kurumlar yaratıyor, zorunlu hizmetlerde bulunarak aracılık yapıyor. Uygulamada olan bitene bakıp şöyle diyebiliriz: Geçmişin liberal devletinden farklı yeni bir devlet modeli yaratılmak isteniyor sanki; sosyal yaşamda varlığını kuvvetle duyuran, ama müdahale biçimleri kökünden değişikliğe uğramış bir devlet modeli! Dünya Bankası’nın 1997 tarihli raporunda, aşırılıklarını eleştirmenin arkasından devletin rolünün eski saygınlığına kavuşturulmak istenmesi, bu gelişmenin anlamlı bir işaretidir. Ekonomilerin durmadan üst üste yığılması, artık devletin, gelişmenin temel değişkenlerine egemen olmasını engellerken, sosyal dengelerin altüst oluşu yeni kolektif himaye biçimlerine geçişi de dayatıyor. Böylece, gözlerimizin önünde oluşan iktisadî ve sosyal değişikliklerin yararına gerçekten yeni bir devlet doğmakta.

Nedir bu devletin baskın niteliği?

Şu: Devlet, ekonomide yerini koruyor; ama gerçekten etkileyemeyeceği hareketleri yönlendirmeye çabalayan bir “pilot” olarak değil, bir “stratej” olarak artık! Açık bir ekonominin ortaya çıkışı, devleti, klasik eylem araçlarından yoksun bırakıyor ve gelişmeler karşısında iradeci bir tavırda bulunma olasılığını yasaklıyor ona. Bunun gibi, üretici

etkinliklerin yolunda gitmesini isteyen rekabetçi mantık, gerekçesi eski gücünü yitirmiş görünen bir kamu kesiminin dağıtılmasına götürüyor onu. Bununla beraber, devleti, gelişmenin bir motoru olarak görüp ekonominin –bütünüyle olmasa da– temel kesimlerinin anahtarlarını eline veren bir anlayışın geriler oluşu, yükümlülüklerden sıyrılma anlamına da gelmiyor. Devlet, büyük dengelerin sürdürülmesini sağlamakla yükümlü, gerektiğinde farklı nitelikte dayatmaları da bütüne getirip sokan bir “düzenleyici ve ayarlayıcı” olarak görünüyor. Piyasa ekonomisinin evrimi de bu müdahaleyi zorunlu kılıyor: Ekonomik hareketlenişlerin git gide karmaşıklaşması, teknolojik değişiklikler, mali işlemlerin doğallıktan uzaklaşması, mübadelelerin küreselleşmesi, bütün bunların yanı sıra, iktisadî iktidarların giderek artan baskısı, oyunun kimi kurallarını saptayabilecek, kimi disiplinler getirebilecek ve kimi çıkarları koruyabilecek makamların bulunmasını dayatıyor. Öte yandan devlet, güçlük içindeki işletmelerin ya da temel sektörlerin yardımına koşarken, ticaret mantığının dayattığı ülkesel dengesizlikleri düzeltirken, piyasaya yardımcı bir görev içindedir de.

Bunların yanı sıra, devlet, sosyal himaye konusundaki temel rolünü de terk etmiş değil: Sosyal devletin temel line su üşüren yığınla baskıya karşın, asgari himaye ağını sağlamak her zaman devlete düşüyor. Sosyal politikalar, çeşitli nedenlerle pek büyük bir ayıklanmaya uğrasa da, dışlamanın çok farklı biçimlerine karşı mücadele gündemden düşmüş değil; desteksiz insanların da yardımına koşmak gerekiyor. Bütün bunlar gösteriyor ki, devlet, bir kez daha, sosyal bağdaşıklıkla sürmesinde; çağdaş toplumların evrimindeki dinamiğin durup durup yırttığı sosyal dokunun yeniden dikilmesinde görev sahibidir ve yalnız onun üstesinden gelebileceği bir iştir bu!

Son olarak, demokrasi üstüne ekleyeceklerimiz var.

DEMOKRASİYİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Ulus-devletler kurulurken, XVIII. yüzyılın sonlarından başlayarak, siyasal ilişki ve iktidarın yapısı da yeni bir içerik kazanmıştır. Demokratik ilke, yurttaşlar topluluğu-

nu, iktidarın temeli olmaya götürmüştür: Otorite, halktan geliyorsa meşrudur ve ancak onun rızasına dayanan bir baskı kabul edilebilir. Bununla beraber, bu demokratik ilkeye, iktidara kimi düzenlemeler getiren temsili yönetimin mantığı da bir yön verecektir: Halk, kamu işlerinin yürütülmesinde doğrudan sorumlu değildir; onun seçtiği temsilciler, onun adına hareket edip karar verirler bu konuda. Her yurttaşın “kamusal konu”ya doğrudan katılımına dayanan İlkçağ demokrasisinden farklı olarak, modern demokrasi, iktidarın gerçekte temsilcilerce kullanıldığı bir “yönetilen” demokrasi olarak anlaşılmıştır. Gerçi, bu temsilcileri, bir örgütlenmiş yarışma çerçevesi içinde bütün yurttaşlar seçerler ve “kamuoyu”nun sürekli denetimi altında kalırlar; ama öyle de olsa, temsili demokrasinin mantığına göre, yurttaşlar, iktidarın fiili kullanılışını yöneticilere bırakmışlardır ve seçim de, onların meşruluğunu sağlamaktadır.

Doksanlı yıllar, bu anlayışın zaferini perçinler; başka seçenekler, sosyalist ülkelerde egemen “halk demokrasisi” ile ilerlemekte olan ülkelerde revaçta olan “gerçek demokrasi” görüşü çöker ve “liberal demokrasi”, tek meşru siyasal rejim tipi olarak Doğu’ya da Güney’e de kendini kabul ettirir.

Ne var ki, Batı’da bunalım içine girer.⁽⁶⁾

Gerçekten, böyle bir bunalım yaşanıyor ve çok cephe-
li: Yığınla skandala bulaşmış bir “siyasal sınıf”ın saygınlığını yitirmesinin sonucu, bir temsil bunalımı var; seçimlerde çekimserliğin yükselişi ve siyasal partilere ilgisizliğin gösterdiği bir katılım bunalımı var; özel alana kapanma, kolektif referansların kaybı, toplumsal çatlakların derinleşmesinin getirdiği bir sosyal ve siyasal ilişki bunalımı var. Bu bunalım, sadece bir söylem ve inanışa bağlı değil; temsili demokrasinin mekanizmalarında derinliğine bir sapmaya varıyor. Böylece, hem temsilcilerin her şeye yetkili oluş-

6) Bkz. Jacques Chevallier, “Le gouvernement représentatif ne paraît plus suffisant pour répondre à l'exigence démocratique”, 80 idées-forces pour entrer dans le 21e siècle, La Découverte, Paris, 1999, s. 157-159. Ayrıca Samir Amin, Üçüncü Dünya, Demokrasi ve Sosyalizm, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.

larını sınırlandırmak, hem de temsilin mantığına karşı demokratik mekanizmaların hareketliliğini sağlamak gerekiyor.

Nasıl?

Bugün, Kuzey’de, ama git gide Güney’de ve Doğu’da da, hukuk devleti temasına verilen ağırlık, aslında temsilcilerin iktidarını sınırlama kaygısının bir sonucu. Gerçekten, hukuk devleti, devlet organlarının karar serbestliğinin, her düzeyde hukuk normlarınca çerçevelenmesini gerektiriyor; bu kurallara saygı da bir yargıcın müdahalesiyle güvenceye bağlanmıştır. Seçilmişlerin paylaşılmaz bir otoritesi yoktur ve iktidarlara özünde sınırlıdır. Böylece, hukuk devleti, demokrasi ile temsili sistem arasında her türlü karışıklığı bir yana atarak, demokrasiye daha tam bir anlayış getiriyor. Temsilcilerin kabul ettikleri kanunların anayasaya uygunluğunu denetlerken, anayasa yargısı, sonunda, demokrasinin özü olan halkın anayasa yapma egemenliğini güvenceye bağlamış oluyor. Bunun gibi, yargıçlar, siyasal rüşvet olaylarını da koğuştururken, yaptıkları, bizzat temsilcilerin kabul ettikleri yasalara onların saygı duymalarını sağlamaktır aslında.

Bununla beraber, yargıcın oynadığı yeni rol demokratik mantığı da etkilemez değil. Hukukun üstünlüğüne ağırlık tanınırken, seçimden gelen meşruluk da göreceleştirilmiş oluyor. Bu gelişme, öte yandan, günümüzde görüldüğü gibi yargı iktidarının gücünü de yükseltiyor. Yargıç, seçilmişlerin ellerinin uzanmaması gereken kimi temel değerlerin koruyucusu; ve yöneticilerin kaprisli davranışlarına karşı yurttaşların haklarının savunucusu olarak ortaya çıkıyor.

Demokrasinin bu yeni anlayışı şu başka biçimlere de bürünüyor: Yeğleyişlerin anlamını aydınlatmak için uzmanlara başvurmak; uygulanabilir çözümleri öğrenmek ve bir uzlaşmanın yollarını araştırmak için bilge kişilere çağrıda bulunmak; özgürlüklerin en iyi biçimde korunmasını sağlamak ve karşılaşan çıkarlar arasında hakemlik etmek için, bağımsız düzenleme ve ayarlama mercileri kurmak. Bütün bu mekanizmalar, seçilmişlerin yanı sıra, seçimden başka meşruluk ilkelerine dayanan yeni demokrasi aktörlerini ortaya çıkarıyor.

Öte yandan, temsili yönetim, demokrasinin gereklerine yanıt vermede tek başına yeterli değil artık; çünkü, yurttaşların siyasal haklarını, temsilcilerin bir sıradan belirlenişine indirgiyor. Oysa, temsildeki bunalım, bu görüşün devrini tamamladığını ortaya koymuştur. Demokratik ideal, yurttaşların kolektif yeğlemeler üzerinde söz sahibi olmalarını istiyor; ve yurttaşlık, uzaktan seyretme yerine aktif bir yurttaşlığa doğru evriliyor. Bütün ülkelerde ve –ulusal ve yerel– her düzeyde, referandum tekniğindeki gelişmenin altında yatan bu. Çok çeşitli biçimlerde düzenlenen doğrudan halk oylaması, temsili bunalıma çare bulmakta pek gerekli görülüyor. Böylece temsili demokrasi, kötüye kullanmaları düzeltmek ve yönetenlerle yönetilenler arasında açılan mesafeyi gidermek üzere, yarı-doğrudan demokrasi öğeleriyle tamamlanıyor.

Referandum uygulaması, daha genel bir sorunla da ilgili ve yurttaşların, “sürekli demokrasi” diye adlandırılabileceğimiz bir çerçevede, siyasal sürece daha etkin katılmalarını sağlıyor. Artık politika üretmek için örgütlenmiş grupları biraraya getirmek yetmiyor; aynı zamanda, kamuoyu araştırmalarıyla, hatta “yurttaş konferansları”yla, halkın katılımını yüreklendirmek de gerekiyor. Katılımcı militanlığın gelişmesi, yurttaşların kararlar üzerinde egemen olma ararışının da bir sonucu. Bütün bu değişiklikler, filozof Jürgen Habermas’a göre, iletişim, tartışma, görüşme üstüne kurulu bir “tartışmacı politika” modelinin doğuşunu haber veriyor. Onunla, demokratik mantığın temelleri yeniden yakalanmış olacak. Bu katılımcı ve sürekli demokrasi dolaısıyla, bireylerin kolektif eğleyişlere daha güçlü biçimde sahip çıkmalarına dayanan yeni bir yurttaşlık bağı da gelişmekte git gide.

Bir başka konu daha var...

Berlin Duvarı’nın yıkılışı, beraberinde, artık biliyoruz, otoriter ve tek partili rejimlerin çöküşünü de getirmişti. Demokrasi rüzgârı bütün dünyada olanca gücüyle eserken, 90’lı yıllar, rekor sayılabilecek ölçüde seçimlere sahne oldu. Çok partililik alabildiğine ilerledi ve çoğu kez, Güney Afrika örneğinde olduğu gibi, demokratik bir seçeneğin yerleşmesine imkân verdi. Bununla beraber, birçok devlette, çok

partililik pek gelişmiş de olsa, ne demokrasi ne de insan haklarına saygı ile eşanlama gelmiyor; çok partililik, demokrasinin zorunlu bir koşulu, ama yeterli değil.⁽⁷⁾

Niçin?

Liberal demokrasi modeli, “Soğuk Savaş”ın sonundan beri genelleşti; ne var ki, çoğu ülkelerde, çok partililiğin gelişi, sadece bir dış görünüş, sahte bir olgu. Örneğin, 1990’lardan başlayarak, Fransızca konuşan Afrika ülkelerinde, dış yardım, insan haklarına daha saygılı olma koşulu- na bağlanınca, tek partili yığınla sistem de çökmüş oldu. Öyle de olsa, bir on yıl sonra, çok partililiğin gerçek bir siyasal değişiklik getirmediği görüldü: İktidar, aynı seçkinler grubunun tekelindeydi; söz konusu seçkinler de çoğu kez rüşvet ve yolsuzluklar batağına saplanmıştı; insan haklarına saldırı geçer akçe olmayı sürdürürken, saygınlıktan uzak siyasal partiler halkın özlemlerini temsil edemez durumdaydı. Örneğin, –1965’ten 1997’ye kadar iktidarda kalan– Mobutu’nun Zaire’sinde, 1995’te yüzlerce siyasal parti bulunuyordu, ama suçlara boğulmuş bir devlette, insan haklarının ihlali de alıvalı adiyeden olup çıkmıştı.

Barışçı bir geçiş sürecini desteklemek üzere, 90’lı yıllar boyunca hükümetler arası örgütlerin öncülüğünde düzenlenen seçimlerde çoğu kez önem verilen, biçimsel bir çokpartililik olmuştur. Açıktır ki, devletlerin içişlerine karışmama ilkesi de fazla ileri gitmeye imkân vermiyordu. Kimi Batılı yönetimlerin çıkarı da, işlerin biçimselde kalmasını gerektiriyordu.

Siyasal partilerin çokluğu demokratik siyasal yaşamda örgütlenişin önemli bir aşaması olarak görülmüştür. Ancak bu çokluk, bir yeğleme özgürlüğü ilkesini de varsayar. Geçmişteki komünist tek partili rejimlerde, halka, serbestçe seçme, hele temsilcilerini özgürce belirleme konusunda hiçbir hak tanınmamıştı. Buna karşılık İran’da, dar anlamda si-

7) Bkz. Patrick Baudouin/Antoine Bernard, “Les progrès du multipartisme cachent la persistance du manque de démocratie”, *80 idées-forces pour entrer dans le 21e siècle*, La Découverte, Paris, 1999, s. 151-153. Konuya daha çok küreselleşme ve Türkiye’nin sorunları açısından yaklaşan, Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge Kitabevi, Ankara 1996; Alpaslan Işıklı, *Küreselleşme ve Demokratikleşme*, 2. baskı, Tüze Yayıncılık, Ankara, 1996.

yasal partiler olmasa ve temel haklar sistemli olarak çiğnenmiş de olsa, 1996 parlamento seçimleri, özellikle 1997 Mayıs'ındaki Cumhurbaşkanlığı seçimleri, üstelik yüzde 89'luk bir katılışla, bir değişiklik kararlılığını ortaya koyarak, reformcu bir başkanı iktidara getirmişti; bir başka söyleyişle, halk, hem de totaliter bir ortamda, üstelik "muhalif bir başkan"ı seçebilmişti. Özgür yeğleme, genellikle belli bir rejimin iktidarını sürdürme adına ortadan kaldırılıyor. Çok partililikle özgür yeğleme, her ikisi birden, ancak 1948 tarihli Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'ndeki özgürlüklerle bir arada olduğunda gerçekten güvenceye kavuşmuş olabiliyor. Siyasal özgürlüklerin yanı sıra, iktisadî ve sosyal haklara saygı da pek önemli; sosyal eşitsizliklerin sivrileştiği bir toplumda, bir halkın kendi yazgısına serbestçe karar verebilme yeteneği de yabancılaşılmaya uğruyor.

Özetle, doksanlı yıllardan beri, şu ders bir kez daha öğrenilmiş olmalı: İnsan haklarına saygı, gerçek bir çok partililiğin belirleyici ögesi olduğu demokrasi ve iktisadî, sosyal, kültürel gelişmişlik, etle tırnak gibi birbirine bağlıdır; onlar birlikte ilerliyorlarsa, toplumun siyasal yapısı sağlam temeller üzerindedir, rejim de sarsıntısız yürüyebilir.

Ayrıca, sorunlar ve uğrundaki mücadeleler de küresel çaptadır.

ENTERNASYONALİZM VE MÜCADELELERİN KÜRESELLEŞMESİ

“Enternasyonal” deyince, kapitalist toplumu sosyalist topluma dönüştürmek ve işçi partilerini dünya çapında bir federasyonda birleştirmek amacıyla, bu partilerin kurdukları örgütler anlaşılıyor. 1795’te Eşitler Tertibi’ni canlandıran Babeuf ve Londra’da Komünist Birliği’ni (1847-1852) kuran Marx ve Engels, bu enternasyonalist fikrin öncüleri olmuşlardır.

Arka arkaya dört Enternasyonal kurulmuştur.⁽¹⁾

“Birinci Enternasyonal” adı verilen Emekçilerin Enternasyonal Derneği, 28 Eylül 1864’te Londra’da kurulur. Katılanlar, Proudhon ve Blanqui’nin yandaşlarıyla, İngiliz pozitivistleri, Karl Marx’ın çoğu fikirlerini kabul ederler; Marx da açış konuşmasını kaleme alır. 1867 Lozan Kongresi’nde, Bakunin ve çevresindeki anarşistler de katılırsa da, 1872 La Haye Kongresi’nde örgütten atılırlar; onlar da gidip –son kongresini 1881’de yapacak olan– Anarşist Enternasyonal’i kurarlar. Marx’ın Enternasyonal’i, polis baskısı yüzünden merkezini New York’a taşır; 1876’da da dağılır.

İkinci Enternasyonal, Avrupa sosyalist ve sosyal demokrat partilerince, 1889 Temmuz’unda Paris’te kurulur. Marksist öğretinin sınıflar mücadelesi fikrini kabul etmekle beraber, bir parlamenter Cumhuriyetten yana olur ve Lenin’in önerdiği proletarya diktatörlüğüne karşı çıkar. Birinci Dünya Savaşı patlayınca da, –Rus ve Sırlar dışında– sosyalist liderler, burjuva hükümetlerin istedikleri askerî kredileri onaylarlar. Ne var ki, bir azınlık, bu “şoven sosyalist” çoğunluğun tavrını –çeşitli kongrelerde– eleştirir ve kayıtsız-şartsız

1) Genel bir fikir için bkz. Annie Kriegel, *Les internationales ouvrières*, PUF, coll. “Que sais-je?”, Paris, 1964.

bir barışın imzalanmasını isterler. Ancak bu azınlık da, “merkez” (Karl Kautsky) ve “sol” (Lenin) arasında bölünür; Lenin, “kapitalist savaşın iç savaşa dönüşmesi” yolunda bir çağrıda bulunmuştur. İkinci Enternasyonal, daha sonraki yıllarda sağ eğilimlerin elinde oradan oraya savrulur; 1939’da etkinliklerine son verirse de, “Sosyalist Enternasyonal” adıyla, 1951’de Frankfurt Kongresi’nde yeniden kurulur.

Üçüncü Enternasyonal’i, 1919 Mart’ında Moskova’da Lenin kurar. En güzel enternasyonalist geleneklere sahip çıkmak ve dünya devrimci hareketinin yönetici gücü olmak isterse de, Rus Komünist Partisi’nin sultası altına düşer ve onun görüş ve stratejisi komünist partilere dayatılır. İkinci Dünya Savaşı’nda, Sovyetler Birliği ile Müttefikler arasındaki ilişkilere engel olduğu görülünce, Stalin, 15 Mayıs 1943’te Üçüncü Enternasyonal’i dağıtır.

Bir Dördüncü Enternasyonal, Trotsky’nin girişimiyle 1938’de kurulur. Stalin karşıtı komünist partilerin eylemini çekip çevirmek ister; ve –Trotsky’ye göre– Sovyet yöneticilerinin ihanetine uğramış dünya devrimini yeniden canlandırmaya soyunur.

Enternasyonallerin serüveni işte bu!

Bugün, “Sosyalist Enternasyonal” dışında hiçbir ayakta değil; ama yeni bir Enternasyonal kurma düşüncesi de canlılığını sürdürüyor.

Kimler, hangi içerikle yaşama geçirecek onu?

YENİ YÜZYILIN ENTERNASYONALİZMİ

Marx ve Engels’in *Komünist Parti Bildirisi*’nin meziyetlerinden biri de, artık biliyoruz, küreselleşmeyi –daha o zamandan– haber vermiş olmasıydı. İki genç yazar, kapitalizmin, dünyanın iktisadî ve kültürel bakımdan birleşmesi sürecini daha ileriye doğru götürmekte olduğu düşüncesinde ısrar ediyorlardı; sadece bir yayılma de değil, bir “egemen” olma idi bu.

Burjuvazi, kendine benzer bir dünya yaratıyordu.⁽²⁾

2) Bkz. Michaël Löwy, “L’internationalisme du XXIe siècle”, *Le Manifeste Communiste aujourd’hui*, Les Éditions de l’Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 343-353.

Kapitalizmin bugün, XX. yüzyılın sonu ile yeni bir yüzyılın başlarında gelip vardığı noktaya bakarak, başarısını, yüz elli yıl öncesinde olduğundan çok daha fazla ispat ettiği bir gerçek değil midir? Kapitalizm, bütün yeryüzünde, iktidarını bu kadar tam, mutlak, evrensel ve sınırsız kurmamıştı. Geçmişte hiçbir zaman, kurallarını, politikalarını, dogmalarını, bütün dünya uluslarına bugün olduğu kadar dayatmamıştı. Uluslararası mali sermaye ve çokuluslu girişimler, devletlerin ve halkların denetiminden hiçbir zaman böylesine kaçmamıştı. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kurumlar şebekesi, insanlığın yaşamını serbest kapitalist piyasanın ve kapitalist kazancın sert kurallarına göre yönlendirip denetlemekte, hiç bu denli sıkı olmamıştı. Son olarak, hiçbir dönemde, insan yaşamının bütün alanları –sosyal ilişkiler, kültür, sanat, politika, cinsellik, sağlık, eğitim, spor, eğlence– sermayeye, bugünkü kadar tam bağımlı olmamıştı ve “bençil hesabın buzlu sularına” böylesine derinliğine gömülmemişti.

Ne var ki, Marx ve Engels’in yaklaşımında yetersizlikler de vardı.

Gerçekten, sermayenin küreselleşmesi üstüne, *Komünist Manifesto*’nun ilk sayfalarındaki parlak –ve peygamberce!– çözümleme, örneğin modern burjuva sanayi uygarlığı üstüne yetersiz bir eleştiri koyar ortaya. Kaynağı da şudur: Marx ve Engels’in bakışı, bir yerde açıkça “Avrupa merkezli”dir; öyle olduğu için de, “bütün ulusları, en barbar olanlarına kadar, uygarlık akımının içine sürüklemekte” burjuvazinin gösterdiği yeteneğe bakıp hayranlıklarını belirtirler. Görünüş odur ki, Batı’nın sömürgeci egemenliğinden, burjuvaziye “uygarlaştırıcı” bir tarihsel rol biçmektedirler: Bu sınıf, “Barbar ya da yarı barbar ülkeleri uygar ülkelere, köylü halkları da burjuva halklara, Doğu’yu Batı’ya tabi kılmıştır”. Ne var ki, Batı burjuva dünyasına bakıp, bir yerde “sözde uygarlık” dedikleri de olur.

Marx, sonraki yazılarında, Hindistan ve Çin’deki Batı sömürgeciliği üstüne çok daha eleştirel yaklaşacaktır. Ancak, “burjuva uygarlığı” üstüne Marksist radikal bir eleştiri görmek için, emperyalizmin modern kuramcılarını, ya-

ni Rosa Luxemburg'u ve Lenin'i beklemek gerekecektir; onlar, söz konusu uygarlığın kurbanlarına, yani sömürge halklara bakıp bu eleştiriye ete-kemiğe hüründüreceklerdir. Sosyalist devrimlerin, büyük olasılıkla sistemin çevresinde, yani bağımlı ülkelerde başlayacağını söyleyen Trotsky'nin "sürekli devrim kuramı"nın da bu eleştiriye katkısı vardır. Öte yandan, Kızıl Ordu'nun kurucusu, devrimin, ileri sanayi merkezlerine, özellikle Batı Avrupa'ya doğru genişlememesi halinde, başarısızlığa mahkûm olacağını da ekliyordu sözlerine. Ama hemen hatırlatmalı da: Marx ve Engels de, sosyalist devrimin, Batı Avrupa'ya yayılmadan önce, köylülüğün ortakçı geleneklerine bakarak Rusya'da başlayacağı varsayımını da –bir vesileyle– dile getirmişlerdi.

Ne var ki, şu nokta açık: Marx ve Engels, "serbest mübadeleci" bir iyimserlik ve oldukça ekonomisist bir tavırla, hiç de doğru olmayarak, "burjuvazinin gelişmesi, ticaret serbestliği, dünya piyasası, sanayi üretimi ile yaşam koşullarının tek biçimli hale gelmesi sayesinde, ulusal farklılıkların ve halklar arasındaki zıtlıkların git gide kaybolacağını" da söylüyorlardı *Komünist Manifesto*'da.

XX. yüzyılın tarihi, ne yazık ki, bu öngörüyü doğrulamadı: İki dünya savaşı ve uluslararasıda yığınla uyuşmazlık, sermayenin dünya çapında yayılmasının bir sonucudur; ister dünya pazarına egemen olmak için emperyalistler arası çatışmalar biçiminde olsun, ister emperyalist baskıya karşı ulusal kurtuluş mücadelesi ya da başka biçimlerde olsun, neden aynıdır. Günümüzde de, kapitalist küreselleşmenin, nasıl kimlik kaçışlarını ve milliyetçilikleri beslediğini hatırlatmak bile fazla.

Öte yandan, Marx ve Engels'in, burjuvazinin üretici güçleri geliştirmedeki –emsalsiz– yeteneğine bakıp "doğa güçlerine egemen olma"yı ve "bütün kıtaları tarıma açma"yı nasıl sevinçle karşıladıklarını biliyoruz. Sermayenin üretici güçlerinin sınırsız gelişmesinin ne türlü çevresel sorunlara yol açacağını hesaplayamıyorlardı. Marx, gerçi daha sonra, özellikle *Kapital*'de, sermayenin mantığının toprağa ve emek gücüne getireceği tükeniş üzerinde duracaktır. Ancak çevre sorununun, Marksist kuramın içine –olunca ciddilikle– gelip girmesi, son onlu yılların eseridir.

Son olarak, şu nokta üzerinde duralım: Marx ve Engels, burjuvazinin düşüşü ile proletaryanın zaferini de, “kaçınılmaz” olgular olarak görürler. Plekhanov, bu düşünme biçiminin arkasından gidip, “Bizim programımızın zaferi, yarın güneşin doğuşu kadar kaçınılmazdır” diyecektir. Peki öznел etkenin, bilincin, örgütlenişin, devrimci girişimin yeri ne olacaktır? Her şey güneşin doğuşu kadar kesinse, niçin siyasal bir parti kurmalı, mücadele etmeli, bir dava için yaşamı tehlikeye atmalı?

Gerçekten, Rosa Luxemburg’un *Sosyal Demokrasinin Bunalımı* adlı eseri, ilk kez o, sosyalizm ya da barbarlık seçeneğini, işçi hareketi ve insanlık için tarihsel bir seçim olarak sunar. Onunladır ki, Marksizm, tarihe düz bir çizgi olarak bakışla, “garantili” bir gelecek düşüyle ilişkisini kesin olarak koparır. Daha sonra Walter Benjamin’in yazılarında, tarihsel maddecilik adına, ilerleme ideolojilerinin derinliğine bir eleştirisi görülecektir; çünkü bunlar, tarihin “dalgası ile yüzmeye”yle yetinen bir düşünle besleyerek Alman ve Avrupa işçi hareketinin silahlarını elinden alıyordu.

Aslında *Komünist Manifesto* da, Aydınlıklar felsefesi-ne ve Hegel’e mirasçı olan, tarihin “ilerlemeci” felsefesinin ürünüydü. Ne var ki, Marx ve Engels de, tarihin tek çizgili bir yorumunu reddediyorlardı: Modern işçi, serften daha kötü duruma düşmüş; burjuvazi de, insan kişiliğini mübadele değerine indirgemişti.

Buna, şunu da eklemeli: *Komünist Manifesto*, kapitalizmin dünya çapında gücünü ortaya koyarken, bu egemenliğe karşı uluslararası mücadeleye de çağırıyordu. Marx ve Engels, şunun bilincindeydiler: Sermaye, bir dünya sistemi olarak, kurbanlarının, proletarya ile bağlaşıklarının dünya çapında bir eylemiyle yenilebilir olsa olsa. *Manifesto*’nun son cümlesi hatırlanmalıdır: “Bütün ülkelerin proleterleri, birleşiniz!” Bunun bir yüz elli yıldır, en radikal akımların bayrağı ve sloganı olması ise hiç de boşuna değildir. Ahlak-sal olduğu kadar stratejik bir çığlık, bir çağrı, bir buyruk vardır onda; onca savaş, bulanık çatışma ve ideolojik sis ortamında bir pusula hizmeti görmüştür mücadele edenlere.

Bugün ise, uluslararası işbirliği dramatik bir boşluk içindedir.

Nasıl?

1848'de proletarya, dünyanın başka kıtaları bir yana, çoğu Avrupa ülkesinde bir azınlıktı. Bugün, sermayenin sömürdüğü ücretli emekçiler kitlesi –işçiler, müstahdemler, hizmet çalışanları, geçiciler, tarım işçileri–, dünya nüfusunda çoğunluğu oluşturuyor. Dünya kapitalist sistemine karşı sınıf mücadelesinde tartışılmaz temel güç, işte budur ve öteki mücadelelerin ve sosyal aktörlerin, çevresinde eklemlenebileceği ve eklemelenmesi gereken mihverdir.

Gerçekten sorun, sadece proletarya ile ilgili değil: Kapitalizmin kurbanlarının bütünü, ezilen tüm sosyal kategori ve gruplar –kadınlar (*Manifesto*'da neredeyse yok gibidirler), ezilen ulus ve etnikler, işsizler ve dışlanmışlar–, bir sosyal değişmenin ilgilileri durumunda. Şu ya da bu sosyal grubu değil, bütün olarak insan soyunu ilgilendiren çevre sorununu hatırlatmak bile abes.

Berlin Duvarı'nın arkasından, sosyalizmin, sınıflar mücadelesinin, dahası tarihin sona erdiğine karar verildi. Ama şu son yıllarda, Fransa'da, İtalya'da, Güney Kore'de, Brezilya'da ya da Birleşik Devletler'de, daha doğrusu dünyanın her yanında patlak veren sosyal hareketler, bu zırvaları yalanlıyor. Tersine, alt sınıflarda asıl çarpıcı olan, uluslararası işbirliğindeki kımıldanışların istenildiği gibi olmayışdır.

Marx ve Engels için, enternasyonalizm, hem proletaryanın dünya çapında sermayeye karşı bir örgütleniş ve mücadele stratejisinin ana parçası, hem de devrimci hümanizmanın dile geliyordu; söz konusu hümanizmanın gözünde ise, insanlığın kurtuluşu en yüce bir ahlak değeri ve mücadelenin de nihai amacıydı. Bütün dünya, hiçbir sınır tanımadan onların fikir ve eylemlerinin ufku ve devrimci ütopyalarının da içeriği idi. Öyle olduğu için de, yaşamlarının önemli bir bölümünü, uluslararası dayanışmaya somut ve örgütlü bir biçim vermeye harcadılar.

Onların ve onlardan sonra gelenlerin bu uğurda yaptıklarının öyküsü pek bilinir: 1864'teki Birinci Enternasyonal'den Dördüncüsüne kadar, bu tarih bunalımlar, bürokratik yozlaşmalar ya da bir kenara çekilişlerle doludur. Öyle de olsa, enternasyonalizm, XX. yüzyıl boyunca, özgürleştirme eylemlerinin en güçlü itici güçlerinden biri olmuştur. Enternasyonalizm, Stalinli yıllarla Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına uyarlandıysa da, bir bürokratik soysuzlaşma dö-

neminde bile, İspanya İç Savaşı'nda (1936-1938) Uluslararası Tugaylar'ın arkaya bıraktıkları unutulmaz örnek vardır. Daha da yakın tarihlerde, bir yeni kuşak, 1968 yılındaki başkaldırılarda ya da Üçüncü Dünya devrimleriyle dayanışmada, enternasyonalist eylemin zevkini yeniden tattı.

Bugün ise, ivedi çözüm bekleyen sorunlar, geçmişteki herhangi bir dönemden çok daha fazla uluslararasıdır, enternasyonalidir. Kapitalist küreselleşmenin meydan okumaları, yeni liberalizm, mali piyasaların denetlenemeyen oyunları, Üçüncü Dünya'nın korkunç borcu ve yoksullaşması, çevrenin git gide çaptan düşmesi, akla ilk gelen örneklerdir ve dünya çapında çözüm bekliyorlar.

Bununla beraber, şu da görülüyor: Büyük sermayenin yerel –Avrupa– ya da dünya çapında birleşmesi karşısında, hasımlarının tavrı, çarpıcı bir bütünlük içinde değil. Vaktiyle, XIX. yüzyılda, işçi hareketinin en bilinçli kesimleri, burjuvaziye oranla ileri bir konumda idi, bugün tersi bir durum egemen. Örgütlenme, işbirliği, ortak istemler çevresinde uluslararası ortak eylem, hiçbir zaman bu denli ivedi olmadı, ama bu denli de zayıf! Yeni liberalizme karşı çıkış, bütün ülkelerin sendikal ve halksal hareketlerinin ortak noktasıdır. Buna çeşitli örnekler verilebilir.

Ama asıl soru şudur: Nasıl bir enternasyonalizm söz konusudur?

Hemen söylemeli: Bir ara olduğu gibi, bloklara ya da “rehber devletler”e tabi sahte enternasyonalizm ölmüştür. Böylesi enternasyonalizmler, çapsız ulusal bürokrasilerin aleti oldu; onlar da, kendi devlet politikalarını yasallaştırmakta yararlandılar bunlardan. Yeni bir başlangıcın zamanı gelmiştir; o, geçmişin en güzel enternasyonalist geleneklerinden de yararlanacaktır elbette.

Devletlerden bağımsız yeni bir enternasyonalizmin tohumları, orada burada görülüyor. Mücadeleci sendikacılar, sosyalistler, Stalincilikten arınmış komünistler, dogmatik olmayan Trotskistler ve sekte olmayan anarşistler, proleter bir enternasyonalizmin geleneğini yenileştirmenin yollarını arıyorlar. Dünyanın bir tek bölgesiyle sınırlı kalsa da, ilginç bir girişim örneği Sao Paulo Forumu'dur; 1990'da kurulmuştur ve Latin Amerika'nın belli başlı sol güçlerinin tartışma ve eylem merkezidir; amacı da, yeni li-

beralizme karşı mücadele ve halkların büyük çoğunluğunun çıkar ve ihtiyaçları ile ilişkili olarak, seçenek yollar araştırmaktır.

Öte yandan, feminizm ve ekoloji, ırkçılık karşıtlığı, kurtuluş teolojisi, insan haklarını savunma ya da Üçüncü Dünya ile dayanışma gibi dünya çapında hareketlerde, yeni enternasyonalist duyarlıklar ortaya çıkıyor. Bütün bu akımlar, Sosyalist Enternasyonal gibi mevcut kurumlardan yararlanmıyorlar; Sosyalist Enternasyonal ise, ayakta kalmış da olsa yerleşik düzene pek bulaşmış haldedir. Ne denirse densin, görülen o!

Bu çeşitli eğilimlerin, Kuzey'den ve Güney'den gelen en etkin temsilcilerinin bir örneği, 1996 Temmuz'unda Meksika'da toplandı: İnsanlık adına kardeşçe amaçlarla ve yeni liberalizme karşı bir konferanstı bu; toplantı, Chiapas dağlarında bir yerdeydi ve Zapatist Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun çağrılısıydı. Söz konusu devrimci hareket ise, özgün biçimde şu üç şeyi bir arada başarmıştı: Yerel olarak Chiapas yerlilerinin mücadelesi; ulusal olarak, Meksika'da demokrasi için mücadele ve enternasyonal olarak da, yeni liberalizme karşı dünya çapında mücadele. Orta halli bir ilk adım bu; uluslararası dayanışmayı yeniden kurmak gibi güzel bir yönü de var.⁽³⁾

Şu nokta da açıktır ki, kapitalist küreselleşmeye karşı bu küresel mücadelede, dünya ekonomisine egemen olan ileri sanayi ülkelerindeki mücadeleler kesin bir rol oynayacaktır: Uluslararası güçler ilişkisinde derin bir değişiklik, kapitalist sistemin "bağrı"na dokunmazsa imkânsızdır. Birleşik Devletler'de mücadelecı bir sendikal hareketin yeniden doğmuş olması cesaret verici bir işarettir; ancak, yeni liberalizme karşı en güçlü direniş hareketleri Avrupa'da oluyor, aralarında kıta çapındaki işbirlik bugün de pek az gelişmiş görünse de öyle.

XXI. yüzyılın enternasyonalizmi ise, şunların aynı yönde gelişmesi ve işbirliğinden doğacak: Antikapitalist ve anti-temperyalist sosyalist gelenekteki yenileşme; Marx ve En-

3) Söz konusu hareket için bkz. Eduardo Galeano, "Le défi du Chiapas", *Manière de voir*, Novembre 1995, sy. 28, s. 68. Ayrıca, Ignacio Ramonet, "Marcos marche sur Mexico", *Le Monde Diplomatique*, Mars 2001, sy. 564, s. 1, 16.

gels'in *Komünist Manifesto*'da başlattıkları proleter enternasyonalizmi; evrensel, hümanist, özgürleştirici, çevreci, feminist ve demokratik yeni sosyal hareketler.

Son olarak, küreselleşmenin bir niteliği üstünde de durmalı.

EDGAR MORİN'İN SÖYLEDİKLERİ...

Edgar Morin, ünlü ve ilginç bir Fransız düşünürüdür. Kendisini “bilginin kaçak avcısı” olarak nitelendirmekten hoşlanan düşünür, bir elli yıldan beri, bilimsel bilginin git gide karmaşıklaşması ve onun insansal, sosyal ve siyasal sorunlarla karşılıklı etkileri üzerinde duruyor. Sosyolog olarak yetişse de, onun sınırları içine sığışmayı reddediyor; daha genişliğine bir alanda, felsefe, ekonomi, politika, çevre-bilim, hatta biyolojiye kadar uzanan bir alanda dolaşmayı seviyor. Hepsini bir bütün içinde ele alıp düşünme çabasında: Çünkü, ona göre, bütün bilgileri birbirine yeniden bağlayacak yerde, bölüp parçalara ayırıyor, birbirinden soyutluyoruz. Özellikle içinde bulunduğumuz yeni “planeter” çağla zıtlaşır bir haldir bu. Küresel bir duruma yanıt da küresel olmalı. 2001 yılında Ocak ayının son haftasında, Davos ve Porto Alegre’de yapılan iki büyük doruk toplantısını birbiriyle karşılaştırırken ilginç değerlendirmelerde bulunuyor.

Kendisiyle yapılmış bir söyleşiyi olduğu gibi alıyoruz.⁽⁴⁾

– *İsviçre’de Davos Ekonomik Forumu ile Brezilya’da Porto Alegre’de ilk dünya forumunun aynı ana rastlaması, size ne esinletti? Şu son iki yıldır, 1999’da Seattle, 2000’de Prag ve Nice’teki olaylar, tarihe damgasını vuran olaylar mıdır?*

– 1999 sonunda Seattle’deki karşılaşma, bir bakıma anımsızın oldu. Yine de yeni bir şeyler vardır olanda. Yeni liberal küreselleşmenin karşısına çıkanlar, şunun farkına varmışlardır: Bir küresel soruna yanıt da ancak küresel olabilir.

4) Bkz. Edgar Morin, “Porto Alegre, L’internationale citoyenne en gestation”, (recueilli par Vittorio de Filippis), *Libération*, 5 Février 2001, s. 26-27.

Porto Alegre’de, reddiyelerden dünya çapında önerilere geçme çabası görüldü. Bir seçenek olasılığı Sovyetler Birliği’nin yıkılışı ile kayboldu; sosyalist denen modelin de çöküşü idi bu. Sosyal demokrat model de, bir uzun süreden beri tükeniş noktasına varmıştı. Ekonomik yeni liberalizme karşı çıkanların yapacakları tek şey vardı: Eleştirmek! Bu gerisin geri giden, dahası gerici fikir, enternasyonalizmin kimi mirasçılarınca savunulduğunda daha da tuhaf kaçıyordu. Bilindiği gibi, günümüzdeki küreselleştirici akışı –akla yatkın biçimde de olsa– eleştirmek yetmiyor; önermek de gerekiyor. İşte Porto Alegre, bir yol aranışını haber veriyor. Erdemi şurada: Çözümü açıklayıp bildirme iddiasında değil, onu hazırlamak istediğini ortaya koyuyor.

– *Bir küreselleşme karşıtlığından bugün de söz edilebilir mi?*

– Seattle’de, küreselleşme karşıtı bir dalga kabarmışsa, onun yol açtığı bir başka küreselleşme dalgasıdır, olan bu! Aslında, Amerika’nın fethiyle doğan planeter çağın başlarından beri, tek bir bütünün içinde, çifte pervaneli ya da uskurlu, birbirinden ayrılmaz ama birbirine zıt iki küreselleşme var: Birincisi, gezegenin bütün bölümlerini git gide sıkı bir ilişki içine soktu; ama bunu, toprakları zorla ele geçirmeye, sömürgeciliğe, köleleştirmeye başvurarak yaptı. Öteki küreselleşme, aynı zamanda, Dominiken rahip Bartolomé de Las Casas’ın hümanizması ile başladı; ünlü rahip, 1542’de, İspanyol ilahiyatçılarına, yerlilerin –İsa ziyaret etmese de– insan varlıkları olduğunu kabul ettiriyordu. Öte yandan Montaigne, bütün uygarlıkların kendilerine özgü erdemleri olduğunu ortaya koyar. Sonra, hümanist fikirler gelişir, her insanı birbirine eşit olarak görür; özgürlük, insan hakları, halkların hakkı düşüncelerini yayar. Victor Hugo’nun özlemi Dünya Birleşik Devletleri’dir. Sosyalist enternasyonallerin kardeşlik fikirleri de aynı doğrultudadır. Öte yandan, boyun eğdirilmiş ve sömürgeleştirilmiş halklar da, bu fikirlere sarılarak siyasal kurtuluşu elde edebilmişlerdir. XX. yüzyılın sonlarında, ikinci küreselleşme doğup gelişmeye başladı: Hümaniter hareketle, gönüllü örgütlerle, sınır tanımayan hekimlerle, Uluslararası Af Örgütü’yle, Uluslararası Kurtuluş Hareketiyle, Yeşil Barış’la...

Porto Alegre, işte bu ikinci küreselleşmede yeni bir andır. O, kendisinde, (nükleer silah, canlıkürenin aşağılanması gibi) insanlığın yaşam ve ölüm sorunlarının bilincini biraraya getiriyor; teknik-ekonomik gelişmenin etkisiyle, nicelikler uğruna niteliklerin –bütün yeni tehlikelere de yol açarak– çaptan düşüşünün farkında (deli dana sorunu artık küreseleşmiştir, genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, vb. öyledir); hep “gelişme” diye söylenip geçirtilen şeylerin gayriinsani etkilerinin, bu arada eşitsizliklerin artışının, azıman kentlerin doğuşunun, banliyölerin gettolaşmasının, kırsalın çölleşmesinin bilincindedir; çokuluslu şirketler ve dünya çapında mafyalar çağında kapitalist kazancın da dizginlerinden boşanmasının gayriinsani etkilerine karşı çıkıyor. “Sıradan yeme” (*malbouffe*) ile tarımın sanayileşmesi, yaşamın niteliğindeki düşüş, kârların başını alıp gitmesi arasındaki bağılıkları görmeye başlıyor. Dünyada yaşayanların bir yazgı ortaklığı içinde oluşunun bilincine doğru bir adımdır bu. Böylece, küreselleşmenin iki yüzü olduğunu görmek gerekiyor: Biri, salt teknik ve ekonomiktir ve kâra dayanıyor; öteki yüz ise, bir dünya çapında yurttaşlığı, Yerküre dediğimiz bir yurda ait olmanın bilincini hazırlıyor. Bu hareketlenişlerin arasında hazırlanmakta olan bilinç, bizi, Yerküreyi bir “dünya-toplum”a dönüştürüp uygarlaştırmaya götürecek bir “yurttaş enternasyonalı”ne de hazırlıyor.

– Bu “yurttaş enternasyonalı” ile ötekiler arasındaki fark nedir?

– Temel farklılık şu: Geçmişin enternasyonalleri ulusal gerçekliklerin bilincinde değildi. Ulusun, egemen sınıfların hizmetinde bir mistifikasyon olduğunu düşünüyorlardı; proleterlerin yurdu yoktu. Oysa, ulusal gerçekliğin öylesine güçlü olduğu ortaya çıkmıştır ki, iki büyük enternasyonal, milliyetçilikler içinde batıp yok oldular... Bugün, bir dünya çapında yurttaşlık, somut ulusları yadsımadan, soyut eski enternasyonallerin yerine geçmelidir. Çağımızdaki sıkıntı ulus değil milliyetçiliktir; bu milliyetçilik, ulusal çerçeveleri aşan sorunları çözmek üzere her türlü üstün kolektif makamları reddettiği gibi, insanlığın yaşamsal ihtiyaçlarının farkına da varmamış durumda. Bir çoğulcu yurttaş kimliğine sahip olmamız gerekir, olabiliriz de: Ulusumuzun yurt-

taşları, bizimle ilgili olarak Avrupalı yurttaşlar, son olarak da Yurt-Dünya'nın yurttaşları. Böylece, özleri aynı ve bir-biri içinde bütünleşen yurtlarımız var bizim: Enternasyonalizmde eksik olan, Yerküre yurtseverliği ile ulusal yurtseverlik arasındaki işte bu bağıdır.

– *Her iki küreselleşmeyi nasıl nitelemeli?*

– Bir yanda, yerleşip oturmuş, alabildiğine örgütlü, “tek” denen az çok bağdaşık bir fikirle canlı, teknoekonomik bir küreselleşme var. Öte yanda ise, pek çeşitli akımlara mirasçı olan, ama henüz örgütlenmemiş bir küreselleşme görülüyor; öyle olduğu için de, örgütlenmede çok güçlüklerle karşılaşacak. Birinci küreselleşme bunalıma girmiştir; ılımlıları var, düzenleyip ayarlama formülleri arıyor; lafta da olsa –yoksulluğa karşı mücadele gibi– hümanist değerleri kendi içine sokmayı deniyor. İkincisi, kaynar halde ve geçmişin büyük hümanist ve sosyal akımlarıyla XXI. yüzyılın yeni sorunları arasında bir bağ kurmak zorunda. Birinci küreselleşme, daha iyi bir toplum kurulamayacağı görüşünde ve bizim toplumumuzun da ona göre tek amacı olmalı: Teknik-ekonomik gelişme! İkincisi ise, daha iyi bir toplumun özlemini duyuyor. Birinci küreselleşme, hesaba girmeyen ne ki var onun körlüğü içinde, donuk, kapalı ve iç karartıcı teknokratik düşüncenin coşkusunu yaşıyor. İkincisi, potansiyel olarak, geçmişin, hümanizma, demokrasi, sosyalizm gibi özgürleştirip bağımsızlaştırıcı zengin akımlarını taşıyor kendisinde.

Bununla beraber, Porto Alegre'yi idealize etmemeli! Benim, dünya-toplum için bir uygarlık politikası diye adlandırdığım şey, henüz ortaya çıkmış değil onda. İçinde bağnazlığın zehirlerinden ve geçmişlerinin düşlerinden arınmamış öğelerin gruplaşıp çekirdeklenmesi tehlikesi var; çeşitli kıtaların birbiriyle çelişen ihtiyaçları altında çözülüp dağılma tehlikeleri de bulunuyor.

Öte yandan, Davos'u da yerin dibine sokmamalı! Oraya da, dünya ekonomisinde zorunlu bir düzenleme ve ayarlama bilinci gelip girmiştir; “tek düşünce”, orada çoğulcu olma eğiliminde. Öyle sanıyorum ki, gelecekte, Batı Avrupa'da yüzyılın sonlarında olduğu gibi, bir zıtların diyalektiği yaşanacak. O dönemde, emeğin partisi ile sermayenin partisi arasındaki uyuşmazlık, “koruyucu devlet”e gelip

varmıştı; ne var ki, bu kez, uygar bir dünya-topluma ulaşması gerekiyor.

– *Artık büyük tasarılar, ideolojiler olmadığı duygusunu paylaşıyor musunuz?*

– Büyük tasarı, işte karşımızda: İnsanlığı kurtarmak, Yerküreyi uygarlaştırmak! İletişim ağının dünya çapında korkunç yayılışına bakarak söyleyecek olursak, böyle bir fikir teknik olarak ütöpik değil. Öyle olduğu içindir ki, bir dünya-toplum için, çekirdek ya da tohum halinde öğeler var. Eksik olan, siyasal bilinç ve Yurt-Dünya’ya yurttaş olarak ait olma bilinci. İdeolojilerin sona erdiği hikâyesi saçmadır, zırvadır, boş lakırdıdır. İnsanların mitosa, ideolojiye hep ihtiyaçları vardır. Önemli olan, aldatıcı mitoslara değil, iyi mitoslara, iyi ideolojilere sahip olmaktır. Komünist ideoloji güzel ve adildir; insanın insanı sömürmesine son verilmesini istiyordu. Ne var ki, söz konusu ideoloji, insanın insanı sömürdüğü bir rejimin hizmetinde oldu. Demokratik sosyalizm kadar komünizmi de dile getiren özlemler, durmadan yeniden doğan özlemlerdir: Onlarla anlatılmak istenen, daha fazla özgürlük, kendini daha fazla gerçekleştirme, daha fazla kardeşlik, daha az baskı, daha az adaletsizliktir.

– *Dünya çapında yurttaşlık, ekonomik küreselleşme gerçekliği ile, zorunlu da olsa dünya çapında bir politikanın gerçeklerden uzaklığı arasındaki bir çelişmeyi ortaya koyuyor mu?*

– Bir başlangıçtayız ve her gerçekçi fikir, başlarda gerçekten uzak görünür. O fikir yayılmalı, kökleşmeli, bir kuvvet-fikir (*idée-force*) olup çıkmalıdır. Felaketlerin bilincine vardıkça bu da hızlanacaktır. Yerkürenin ısındığının farkına varıldığında, Rio’da (1992), Kyoto’da (1997) ve La Haye’de (2000) olmak üzere, siyasal düzeyde üç toplantı oldu. Onlar, gerekli kararlara varmamışsa, felaketin bilincine henüz yeterince erişilememiştir de ondandır.

– *Devrim kelimesini hiç kullanmıyorsunuz, neden?*

– Başta şundan: Devrim kelimesi, ondan yararlanan baskı güçlerince tozlanıp kirlendi. Sonra, “sil baştan” diyen devrimci mitos, barbarlığa götürüyor. Devrimi, koruyup saklama ile birleştirmeli. Hiroşima’nın ertesinde filozof Karl Jaspers, “İnsanlığı kurtarmak isteniyorsa, her şeyi de-

ğıştırmek gerekir” diyordu. Dünyayı değıştırmek isteniyorsa, geçmişin kültürünün bütün hazinelerinden alacağımızı almalıyız. Devrimsiz koruyup saklama mümkün değildir; ama koruyup saklama olmadan da devrim olmaz.

– *Dünyamızın normal halinin, bir kaos durumu olduğunu düşünmez değil misiniz?*

– Gerçi uyumsuzlıkların, düzensizliğin olmadığı –tam bir ahenk içinde– bir dünya tasarlanamaz. Ancak, bugünkü kaos, kendisinde, bir yıkım ve gerilere savrulma olasılığı kadar, yeni bir dünyanın doğuş imkânını da taşıyor. Körü körüne ve git gide hızlanarak ilerledikçe, bunu daha iyi anlıyoruz. Bir uzay gemisi olan Yerküre, birbirine bağlantılı dört motorun ittiği bir Titaniktir; o motorlar da şunlardır: Bilim, teknik, sanayi ve ekonomi ve onlar da birbirine bağlıdır. Bilim, sıkı sıkıya teknikle bağlaşıklık içindedir ve bilim, bilimadamlarının da denetiminden kaçan dev iktidarlara yaratmıştır. İyiye de kötüye de yarayan bilim nereye gittiğini bilmiyor; ne ahlakın ne de politikanın denetiminde. “Sıradan yeme” gibi kötü bilim de vardır. Teknik de iyiye ve kötüye hizmet ediyor. Ekonomi, körü körüne kârın itip götürdüğü bir şey. Geleneksel anlamda politika, baştan aşağıya kemikleşmiştir ve mutlak bir miyopluk içindedir. Öyle olduğu içindir ki, politikayı yeni bir ruhla canlandırmak ve onu bir ahlaka bağlamak gerekiyor. Bunun ise pek uzağındayız!

– *Nerede bulmalı umudu?*

– Gözlerimizin önünde oluşan yeni başlangıçta; toplumlarımızın karnında kaynaşan canlılıkta; siyasal ve sosyal diriltici güçlerdedir umut; ve hepsi de doğuş halindedir! Şair Hölderlin, “Tehlikenin çoğaldığı yerde kurtaran da çoğalır” diyor, işte bu inanışta umut! Son olarak ve özellikle daha fazla akıl ve daha fazla bilinçtedir umut! Bugün savaş, fikir alanında sürüyor. Fikir, beynin sadece bir üstyapısı değildir; beyin de, yalnızca genomun bir üstyapısı değil: Bunun kanıtı şu ki, insan aklı genomun denetimini ele alabilir ve yarın onu da biçimlendirecek. İnsan aklı, bilinç ve sorumluluk eksik olduğunda, korkunç olabilecek güçlere sahip. Ne var ki, bu bilince sahip olduğunda, aşılmaz görünen determinizmlerin de üstesinden gelebilecek durumda. Şu, bugün yaşamsal olup çıkmıştır: Fikirlerimiz, yeni siyasal ve

dünya çapında bilincin düzeyine çıkmalı ve kör bir gidişin denetimini eline alabilmeli. İnsanlığın yazgısı, kesin olarak, bilinç ve insan zekâsının alanında olup bitecek olana bağlı böylece.

İşte Edgar Morin'in söyledikleri!

Küreselleşme üstüne, bir hüyük iktisatçının, René Passet'nin söyledikleri de önemli.

RENÉ PASSET'NİN SÖYLEDİKLERİ...

René Passet, ünlü bir Fransız iktisatçısıdır.

Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde, ekonomik bilimler üstüne yıllarca ders veren ve bir kalkınma uzmanı da olan profesör, şimdi, “yeni liberal salçalı” küreselleşmeye karşı –kurumsal ve siyasal– pek çarpıcı mücadele veren bir derneğin, ATTAC'ın da yöneticileri arasındadır. *Le Monde diplomatique*'de yazan düşünürümüzün eserleri arasında, özellikle şu ikisi, *Ekonomik ve Canlı* (1979) ile *Yeni Liberal Hayal* (2000) pek önemli. Ekonomik, sosyal ve çevresel dev sorunların çözümü için çiğnenmiş sakızları çiğnemeyip yeni yollar arayan René Passet, son olarak “*Karşı*” *Diye Bilinen Birinin Küreselleşme Övgüsü* adlı bir yergi yayımladı (Fayard, 2001). Düşünür, bu küçük ama pek çarpıcı kitabında kimi yollar öneriyor.

Kendisiyle yapılmış bir söyleşiyi olduğu gibi alıyoruz.⁽⁵⁾

– *Kitabınız, daha adından başlayarak, keskin ve iğneleyici bir özellikte. Bunu yazmaya götüren ne oldu sizi?*

– Günümüzde “küreselciler” denince, dünyayı, her şeyden önce, finans temsilcileriyle uluslararası firmaların açgözlülüğünün saldırılarına açmak isteyenler anlaşılıyor; “karşı-küreselciler” de, onların manevralarına karşı çıkanlar, insanlık camiasının birliğini hedef edinmiş küreselci idealin zıddı insanlar anlaşılıyor. Bu pek açık anlam çarpıtmasına karşı çıkmak gerekiyordu. Yeni liberal küreselleşme tek mümkün olan şeymiş gibi gösteriliyor. Baştan aşağı-

5) Bkz. René Passet, “Il faut replacer l'homme au coeur de l'économie”, (Recueilli par Michel Abescat), *Télérama*, 13 juin 2001, sy. 2.683, s. 56-58.

ya yanlış! Tek bir “küreselleşme” değil, birbirinden çok farklı mantıklara uyan birçok küreselleşme var.

Bir örnek: Esasında nedir ekonomi?

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere dünyayı değiştirmek için, insan kaynağı olarak erkekleri ve kadınları, sermaye, mal, para olarak da maddi öğeleri birbiriyle ilişki içine sokan bir etkinlik değil mi? Bu etkinlik, böylece, iki temel etkeni karşı karşıya getiriyor: İnsan etkeni ile, bir kitabımda (*Ekonomik ve Canlı*, Payot, 1979) “ölü nesneler” diye adlandırdığım şeyi! Bunun sonucu olarak ekonomik mantığı kavramanın birçok biçimi vardır: “Ölü nesneler”den kalkarak, yani sermaye, para ve mal açısından yaklaştığınızda sonuç başkadır; insana ölçü olarak yaklaştığınızda başkadır. Bu son durumda, ölçütleri pek farklı olabilecek bir başka akla yatkınlık (*rasyonalite*) söz konusudur. Bu farklı mantıklardan, yine birbirlerinden pek farklı küreselleşme anlayışlarının doğacağı nasıl görülmez olur? Böylece, “birçok” küreselleşmeler, ama tek bir küreselcilik vardır. Bizim arkasından koştuğumuz da bu sonuncusudur.

– *Kitabınızda bu “yeni akla yatkınlık” üzerinde pek ısrarlısınız. Niçin?*

– Çünkü, maddi akla yatkınlığı, “yürekten gelen”in karşısına koymaktan ibaret söyleme güvenmiyor, kaçınıyorum ondan. Liberal söylem, uluslararası mübadeleye ilişkin olduğunda, o görüşten bakılırsa bütünüyle akla yatkın bir dizi veriye dayanır; ve gerçekten aydınlık bir dizi ölçüte varır sonunda. Örneğin, küreselleşmenin baş kelimesi serbest mübadeleyi alalım. Denildiğine göre, her ülke onun sayesinde, doğanın kendisini en iyi donattığı ürünlerde uzmanlaşabilir; daha çok mal elde edilir ve –her ulus bizzat imalatı da istediğinde– en uygun fiyata olur bu. Aslında, XVIII. yüzyılın sonlarından kalkarak Adam Smith ve Davit Ricardo ile yerleşmeye başlayan “emeğin uluslararası işbölümü” adlı klasik görüştür bu.

Bir dizi sonuç doğar bundan: Ürünler arasında tam eşitlik onlardan biridir, yani bir ülkenin üretimini, emeğin uluslararası işbölümünün erdemlerini tehlikeye atacak biçimde kayıramazsınız; sonra, bir ülkeye yaptığınız kayırmayı, rekabeti bozmamak için başkaları için de yapmalısınız. Buradan kalkıp Dünya Ticaret Örgütü şunun altını çizerek

durur: Yabancı girişimcileri kendi girişimcilerinizmiş gibi karşılayınız! Eğer sadece mal açısından bakıyorsanız, bütün bunlar mantıksaldır, tutarlıdır. Bir araba bir arabadır, bir kental buğday da bir kental buğdaydır. Birini, ötekine oranla daha çok kayırmak için neden yoktur. Ne var ki, bugün mübadelelerden yararlananlar uluslar değil, uluslararası girişimlerdir ve aslan payını onlar elde etmektedir. Ve, örneğin tarımda “serbest rekabet”, yiyecek sağlayan tarımların makineleşmiş tarımlarca –baştan aşağıya– yerle bir edilmesine götürmüştür.

İşte, buradan kalkarak, “ölü nesneler”in bu akla yatkınlığı karşısında, daha güçlü olan bir başkası, ekonominin insansal amaçları üstüne kurulu bir başka akla yatkınlık vardır diyorum. “Ölü nesneler”in akla yatkınlığı, bize, “Eşit işlemde bulununuz” derken, insansal akla yatkınlık, en az kayrılmış olanları korumak amacıyla tersini söyleme iznini veriyor; bir başka söyleyişle, her ülke için kendi yaşamsal ya da doğmakta olan etkinliklerini, daha da ileri giderek sağlık, eğitim ya da kültür gibi insanın temel haklarına ilişkin etkinliklerini koruma hakkını hatırlatıyor.

– Böylece, yeni liberal küreselleşmeye gerçekten seçenek olabilecek bir şey kurmak söz konusu. Peki, bunun başlıca hedefleri nedir?

– Hedeflerden söz etmiş olmanızdan mutlu oldum, çünkü, bana genellikle seçenek olabilecek “model” soruluyor. Hemen önerebileceğim bir modelim yok! Bir toplum, uzun bir evrimin ürünüdür; sosyal bağları, kültürel bağları yaratan bu evrimdir ve onlar da, toplumu perçinler ve ona kimliğini kazandırır. Kimi deliler oldu tarihte; adlarını zikretmenin anlamı yok, kâh siyah gömlekli, kâh kahverengi gömlekli, kâh kızıl gömlekli idiler; ve olmuş bitmiş yetkin bir sistem adına anlayışlarını insanlığa dayatabileceklerini sandılar. Büyük fenalıkları olmuştur insanlığa hepsinin de! Bir modeli dayatmak amacıyla sosyal bağı sertlikle koparıp yok ettiğinizde, topumu ayakta tutmak için ne kalıyor geriye? Baskı...

Kendi hesabıma, günlük eylemde öncülük edecek bir uzak hedeften, bir ütopyadan söz etmekle yetinirdim. Bir gerçekçi hedeften de. Geri dönülemez olaylar vardır. Örneğin bilgisayar böyledir. Karar çıkarıp onu ortadan –iyi ki!–

silemezsiniz; geçmiş yıllarda demiryolu da böyleydi. Böylece, onların hesaptan çıkarılamayacak bir veri olarak sonuçlarını kabul etmek gerekir: Toplumu onların ağıyla kuşatmalı ya da ekonomide bütün sektörlerin birbirine bağımlılığı kabul edilmelidir.

Buna karşılık, günümüzdeki değişimin öteki öğeleri, pekâlâ tersine çevrilebilir durumdadır. Yeni liberal küreselleşme, kimi insanların sandıkları gibi sadece bir teknolojik evrimin ürünü değildir; Reagan-Thatcher yıllarındaki bir siyasal seçimden doğmuştur o. Bir politikanın yaptığını bir başka politika bozabilir.

– *Özel olarak düşündüğünüz ne?*

– Sermaye hareketlerinin toptan serbest bırakılması, yeryüzünde, ulus-devletlerin, yani kamusal alanın iktidarına gerçekten yer değiştirtmiş, uluslararası finansın, yani küreselleşmiş özel çıkarların iktidarına kapıları açmıştır. Bugün onların mantığıdır dayatan! XX. yüzyılın başlarında, Henry Ford'un, Amerikan otomobil sanayisinin bu öncüsünün döneminde, ücretlerle işletmelerin kârları arasında bir "erdemli daire" imkânı vardı; yani, yüksek ücretler vererek istem, giderek büyüme ve kârlar beslenmiş oluyordu. Bugün ise, sermaye gelirleri ile bütün öteki gelirler arasında sadece ve sadece zıtlık söz konusu: Çünkü sermaye, bu öteki gelirleri artırarak kendi kısa vadeli kârlarını yoluna koyamaz. Böylece, bütün geri kalan fazladır: Ücretler fazladır, sosyal himaye fazladır, devlet fazladır, hatta üretici yatırım fazladır! Kördüğüm işte buradadır ve öncelikle üstüne yürünmesi gereken de budur. Küreselleşmiş sermayenin gücüne bağlı sapma ve aşırılıklara dur demek ve kararın merkezine de insanı yerleştirmek gerekiyor.

– *Gerçekten büyüleyici bir bakış, ama somut olarak söylemek istediği ne?*

– Söylemek istediği şu: Kişiyi, yeni liberallerin bireyinin yerine geçirmek! Onların "birey"inin canlı hiçbir içeriği yok; toplumda bir "atom", duyarlılığı olmayan, ötekiyle ilişki diye sadece bezirgân alışverişini gören, tam bir soyutlama! İçinde, dünyanın bütün mekanist görüşlerinin öğütüldüğü bir çark! Ama tersine, kişiyi göz önünde tutmak istediğinizde, başka sorunlar çıkacaktır karşınıza, denklemi de başka türlü kurmalısınız.

Pek somut biçimde söylemek gerekirse, kararın merkezine insanı yerleştirmek demek, ekonomik ilke ile ticaret ilkesini, sosyal ve çevresel ölçütlerle saygı ilkesine tabi kılmak demektir. Bu, bütün ölçütleri değiştiriyor, ama, öyle hiç de toplumu, “piyasanın erdemleri”nden yoksun kılma diye bir amacı yok. Bireysel girişim, toplumun yazgısını kimi bireylerin ellerine terk etmiş değilse, bırakınız o da yaşasın!

– *Bütün bu düşünceler, söz konusu çıkarların gücüne orana pek sıradan kalıyorlar. Köklü bir değişimi nasıl örgütlemeli?*

– Kendi hesabıma, bir süredir daha çok iyimserim: AMİ’yi, yeryüzünde yatırımlara tam bir özgürlük tanıyıp devletleri de özel çıkarların kolan kayışı rolüne indirgeyen bu anlaşılmayı alaşağı etmede yurttaş hareketlerinin başarıya ulaştıkları 1998 tarihinden beri böyleyim; sonra Monsanto’nun, bu büyük tarım kimyacısının, bitkileri olgunluğa eriştiklerinde içlerindeki tohumu kısırlaştıracak ve böylece çiftçileri her yıl yeni tohumlar almak zorunda bırakacak bir yöntem olarak “Terminator” tasarısını geri çekmek zorunda kalışından beri böyleyim; Güney Afrika yönetiminin AIDS’ye karşı mücadelede, kendi ilaçlarını kabul etmeyip de onu suçlayarak söz konusu yönetime dava açan uluslararası büyük ilaç firmalarının, dünya çapındaki kınama hareketi karşısında davalarından vazgeçmek zorunda kalışlarından beri böyleyim.

Gerçi, uluslararası mali çevrelerin ve grupların temsilcileri pek güçlüdür; ancak bütün bir ekonomik örgütlenişin de sahibi değiller. Sunuma (arz) egemen durumdalar; ancak bizim de, istem (talep) üstünde kutsal bir etkimiz var.

İşte, René Passet’in de söyledikleri!(6)

Bu süreçte sol aydınlar düşen ne?

SOL AYDINLAR VE KÜRESELLEŞME

XX. yüzyılın sonlarında sol kültüre en kesin darbeyi vuran asıl olgu nedir diye, kime sorarsanız sorunuz, nere-

6) Onlara, en son, ünlü bir iktisatçının, Amartya Sen’in, “Küreselleşmenin On Gerçeği” adıyla hatırlattıklarını da eklemeli (Bkz. *Le Monde*, 19 Temmuz 2001).

deyse şu belli yanıtı alacaksınız: “Komünizmin çöküşü!”. Oysa, çağımızda kültürel ve siyasal büyük bir kopuş olmuşsa, o çok daha öncelerden kendini belli etmiştir. “Küreselleşme” ya da “post-modernite” diye adlandırılan veya ikisinin birden söz konusu olduğu bir “yeni çağ”a girdiğimiz söylenir. Adı ne olursa olsun, böylesi bir değişiklik, hemen bütün fikir akımlarının oluşturduğu geniş yelpazeyi bir nakarat gibi dolaşıp durmaktadır.⁽⁷⁾

Bu sözde yeni çağın genel görünüşünü neredeyse herkes tanıyor. “Küreselleşme” açısından bakıldığında, çağın temel niteliği, açıktır ki uluslararası sermayedir: Dünya çapında piyasa, uluslararası olup çıkmış üretim, ulus-devletin egemenliğinin sermayenin uluslararası kurumlarına doğru yer değiştirmesi... Her şeyi açıklayan uzun vadeli bir tarihsel süreç varsa, belki bu teknolojik değişiklik, bilişim ve iletişim çağının baskınına uğrayıştır. Komünizmin çöküşü, bu gelişmeleri yaratmış değil güçlendirmiştir; sermayenin yayılışının önünde hiçbir engel yok artık!

Peki “postmodernite” açısından baktığımızda görünen ne?

“Postmodernite” açısından baktığımızda da görünen aynı şey aslında: Bir bilişim çağındayız, dünya ekonomisi, en azından genel çizgileriyle doğmuştur. Altı çizilmesi gereken önemli kültürel, ideolojik ve psikolojik değişiklikler de var: Geçmişin bütün eski kesinlikleri kaybolmuştur; bütün ahlaksal ve siyasal temeller dağılmıştır; kimlikler akışkan hale gelmiştir ve kolayca elden kaçmaktadır, “birey yönünü yitirmiştir”... Ortaya çıkan “postmodern” çağa kapıyı açan, komünizmin çöküşü değilse, en azından düşlerin dağılmasını ve Aydınlanma tasarısının bir kenara itilmesini hızlandırdığı da bir gerçek.

İlk bakışta, günümüz dünyasının bu taslakları oldukça akla uygun gelebilir. Gerçekten, savaş sonrasının beklenmedik başarılarının sona erişinden beri, kapitalist ekonomide ve politikada, işçi hareketini de aşındıran önemli deği-

7) Bkz. Ellen Meiksins Wood, “Les intellectuels de gauche et l’obsession des mutations contemporaines”, *Le Manifeste Communiste aujourd’hui*, Les Éditions de l’Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 363-371.

şiklikler oldu. “Küreselleşme” ya da “postmodernizm”e karşı, güncel gerçekliklerimizi dile getirmeleri bakımından, bütün kuşklarımızı bir yana bıraktığımız halde bile, onlar bir kopuş noktası olarak neyi temsil ediyorlar?

Olgunun kendisi önemli: Üretimde aralıksız devrim, bütün sosyal koşullarda kesintisiz altüst oluşlar, hep sürüp giden bir belirsizlik ve kaynaşma... Sabit ve donmuş bütün ilişkiler silinip süpürülmüştür; yeni oluşan ne ki var, kemikleşmeye bile vakit kalmadan köhnemiş hale geliyor. Katı olan, bakıyorsunuz bir anda buharlaşmış.

Ama bütün bunlar, “çağımızın özellikleri” deyip geçiştireceğimiz şeyler değil; bunlar, aslında kapitalist sürecin bir parçası; bizzat kapitalizmin evrim yasalarının, daha baştan başlayarak gelişmelere egemen olmuş sistemin mantığının bir sonucu. XXI. yüzyılın başlarında kapitalizmin XX. yüzyılın ortalarındaki kapitalizmle aynı olmaması bir sorun değildir. Tersine, önemli olan şu: Kapitalizm sürekli değişiyor; ancak bu gelişmelere daha baştan akılla kavranılır bir “süreç mantığı” egemen olmuştur ve bu mantık bugün de, dünya çapında bir genişleme ve sosyal koşullarda sürekli altüst oluşlarla ortaya çıkıyor.

Öyle olunca, sağcısı bir yana yığınla sol aydının, küreselleşmeden, bir “süreç” olarak değil de bir çağ olarak bahsetmelerindeki ısrar neden? Onu, kapitalist sistemin mantığına –daha baştan– kök salmış değişme sürecinin bir parçası olmaktan çok, birbirinden kopuk bölümlere ayrılmış bir tarihte bir aşama olarak göstermelerindeki direniş niçin?

Bu sorunun yanıtı karmaşık kuşkusuz; önemli bir yanılla da politik ve kendine özgü tarihsel kökleri var. Bizim bugün de içinde yaşadığımız ve “Sol’un Okulu” diye de adlandırdığımız kültür, günümüzdeki koşullardan değil, 1950 ve 1960 yıllarının tarihsel deneyiminden doğmuştur. Çağdaş değişimden söz edenlerin hepsi, o yıllarda yetişmiş kuşağa mensup değil elbette; ancak “Sol’un Okulu”nun bütün kültürü o kuşağın duyarlılığıyla kuruldu.

O dönemde kendine özgü olan nedir?

İlk akla gelen, açıktır ki 60’lı yılların kızışma ve kaynaşması! Bir de o yılların sol’unun o tarihten bu yana gelip durduğu nokta, tam bir yenilgidir. Ama hangi yenilgiden söz

ediyoruz? 60'lı yılların muhalefet kültürünün asıl yönlendiricileri devrimci sosyalistler olmadı; bu, Birleşik Devletler için daha da doğrudur. 1950'li yıllarda "Sol'un Okulu"nın kültürel oluşumunda asıl rolü devrimci sosyalistlerin oynadığını da söyleyemeyiz. Sovyet tipi komünizmin yazgısı hakkında ne düşünürsek düşünelim, o ister bir yenilgiyi temsil etsin ister "albatros'un ölümü"nü, bugünkü sol kültürün sosyalizmin başarısızlığının sonucu olduğunu söylerken de çok şeyi açıklamış olmayız. Peki, bugün içinde bulunduğumuz durumu açıklayabilecek biçimde, 60'lı yılların kuşağı hakkında ne diyebiliriz?

68 Mayıs'ının önemini ya da 60'lı yılların başka ülkelerdeki radikalizmini hiç de göz ardı etmeden, burada Birleşik Devletler için bir parantez açmak, orada olan biten üstüne birkaç şey söylemek gerekiyor; onunla ilgili kimi saptamaların başka ülkeler için de genelleştirilmesi mümkün olabilir belki.

Özellikle Birleşik Devletler'de, 60'lı yılların kuşağı, kapitalizmin –bir bakıma– "altın çağı"nda büyüdü. XX. yüzyıl, gerçek bir tarihsel dönüşüm yaşadı ise, orada savaş sonrası kuşağın iki savaş arası kuşağın yerine geçtiği sırada oldu bu. Bu iki kuşak, açıktır ki birbirinden bütünüyle farklı iki deneyime sahipti. İki savaş arası kuşak, hem 1929-30 Büyük Bunalım'ının, hem de İkinci Dünya Savaşı'nın deneyiminden geçmişti. Onun, kapitalizm üstüne asıl deneyimi, kapitalizmde normal diye görüp düşündüğü, ekonomik bunalım ve savaştı.

Peki, savaş sonrası kuşağın deneyimi nedir? Temel kanısı ne olabilirdi? Kapitalizm deyince ne düşünebilirdi? İngiltere'de, 60'lı yılların kuşağı gözlerini gerilere çevirdiğinde, savaştan dönen ve bir İşçi Partisi hükümetini seçen işçi sınıfından askerleri görebiliyordu; ve bu işçilerin içinde kimileri, gerçekten devrimci bekleyişler içindeydi. Ama Birleşik Devletler söz konusu oldukça, onunla İngiltere arasında önemli farklılıklar vardır ve sadece iki ülkenin işçi hareketi bakımından da değildir bu. Gerçekten, Birleşik Devletler'de çoğu, hatta radikal üniversite öğrencilerinin çoğunluğu, kendilerine sosyalist diyenlerden bazıları bile, kapitalist ekonomiyi düşünmüyorlardı. Büyük şirketlerin ikti-

darı ile devletin iktidarına karşı çıkış kuşkusuz pek yaygındı. Ancak, çoğu insan için, yurttaşlık hakları uğruna ya da Vietnam savaşına karşı mücadeleler, kavganın asıl alanı olup gerçekten kapitalist ekonomi ile ilgili değildi. Açıktır ki, antiempyralist ve Siyahların kurtuluşuna yandaş gruplar vardı ve Leninist ya da Mao'cu tavırlar içindeydiler. Ama özel bir durumu temsil ediyorlardı ve bu sonuncuların kapitalizme karşı tam bir bilinçleniş içinde oldukları da kuşkuludur.

Her halükârda, ırkçılığa karşı ve antiempyralist en radikal kimi tavırlar bile zorunlu olarak antikapitalist değildi. Kapitalist ekonomiye yollamada bulunduklarında, olasıdır ki çoğu, ona son vermekten çok dışlanmış grupları sistemle bütünleştirmeyi düşünüyorlardı. Böylece denebilir ki, bir anlamda Keynes'çi ya da bilincinde olmasalar da sosyal demokrat idiler. Buradan kalkarak, o kuşaktan çoğu radikal, az çok daha insansal ve demokratik bir kapitalizmin, içinde ırkçılığın ve empyralizmin olmadığı bir kapitalizmin özlemini taşıdıklarını söyleyebiliriz.

Ne var ki, durum, şu belirttiğimizden daha karmaşıktır. Yığınla militan öğrenci, “devrimci” özelemlerini getirip kapitalizmin çerçevesi içine hapsetmişlerse, yolları çok büyük engellerin tıkaomasındandı da bu. Antikapitalist olsun ya da olmasınlar, ırkçılığın ve özellikle de Soğuk Savaş'ın azgın güçleriyle karşı karşıyaydılar. Dahası, devlet iktidarının korkunç duvarına çarpıyordu kafaları. Bir başka söyleyişle, 60'lı yıllar, çoğu insana devrimci bir dönem olarak görünüyorsa, bu nitelemeyi, ilan edilen değişiklik hedeflerinden çok onların ne ölçüde gerçekleştiğine bakarak yapmalı. Kuşkusuz pek önemli değişiklikler oldu. Ama kapitalizm de yerinde kaldığından, dünya fazla iyileşmedi. Savaş sonrasında yükselişi sona erip de sermayenin saldırısı başlayınca, durum da hızla kötüye gitti. Böylece, burada söz konusu olan, bir tarihsel hayal kırıklığı ise, bu aslında daha insanca bir kapitalizmin başarısızlığının yarattığı hayal kırıklığıdır.

Bir başka nokta da şudur: Savaş sonrası kuşaktan çoğu insan, özellikle Birleşik Devletler'de, işçi sınıfının bir değişiklik etkeni olabileceğine inanmaz olmuşlardı. Bu, derece derece öteki ülkeler için de doğrudur; Birleşik

Devletler’de ilginç olan şu ki, sosyalistler bile, tüketim toplumunun işçi sınıfını satın aldığı kanısında ydılar. Kim geçebilirdi onun yerine? Belki üniversite öğrenileriyle aydınlar! Sonucun başarısız olduğunu gören kimi insanlar da, acayip bir yenilgi duygusuyla, bir başka ölçüsüzlük içine düştüler: Her türlü sosyal değışikliğin fikrini reddederek, “devrim”in mekânını okula, metinlerin iskolastik incelenmesine doğru değıştirdiler. Sonunda şu da ortaya çıkmıştı: Kapitalizmin sınırları vardı ve daha fazlasını veremiyordu.

Kapitalizmin mantığı yeniden keşfedilmişti.

Bugün gelip durduğumuz nokta şudur: Kapitalizmin mantığı, savaş sonrasının –olağanüstü ve bir anlığına– hızla yükselişinin arkasından, yeniden kendisini dayatıyor. Olan bitene ister “küreselleşme” densin ister “postmodernite”, 1970’lerden başlayarak bu kendini dayatan, özünde kapitalizmdir ve her türlü umuda son vermişe benzer.

Bir uzun süre “sosyal devlet” ve kapitalist sistem içinde gerçeleştirilmiş bütün kazanımlar desteklendi; bunları bugün de desteklemeli. Ama bu, “insan yüzlü” bir kapitalizme; onun, gerçekten demokratik, insansal ve sosyal bir düzen kurup sürdürebileceğine inanmak anlamına da gelmemeli. Sosyal demokrasi, kapitalizmin tarihinde kısa ve geçici bir an olsun olmasın, herhalde kendine özgü tarihsel koşulların ürünüdür. Göz ardı edilmemesi gereken şudur: Günümüzdeki olaylar, kapitalizmin mantığında köklü bir değışiklik olarak karşılanmamalı; onun, her zamanki mantığıdır karşımızdaki. Vaktiyle olduğu gibi bugün de pek önemli değışiklikler olmuştur; ama şu son gelişmelerin büyük bir tarihsel kopuşu temsil ettiklerine bizi inandıracak çok az neden vardır.

şu da bir gerçek: Kapitalizm, eskisinden çok daha fazla olarak, daha evrensel, daha tartışılmaz, daha belli olup çıkmıştır. Ne var ki evrenselleşme, sahip olunan görüşe göre farklı bir renge bürünmektedir. Tarihsel küreselleşme modeli, kapitalizmin zaferinden başka bir şey görmeme eğilimindedir. Küreselleşmeyi, tarihsel bir süreç olarak Marx fark etmişti; sistemin temel çelişmeleri ile kapitalizmin yayılışının çelişmeli mantığının da altını çizmişti. Bu bakım-

dan küreselleşme, Marx'ın öngörülerini doğruluyor: Bu öngörülere göre, kapitalist bunalımı aşma yolunda her girişim, daha da yıkıcı bunalımları hazırlayacaktı; ve, gelecekteki bunalımları önleme olanaklarını daraltacaktı. Kapitalizmin çelişmeleri yeni biçimde ve daha da vahimleşmiş olarak ortaya çıkıyor; çünkü, yine Marx'ın dediği gibi, bunalımdan çıkmanın eski yöntemleri git gide daha az geçerlidirler; ayrıca şu nedenle ki, kapitalizmin alabildiğine evrensel olup çıktığı bir gerçektir.

Örneğin, kapitalizmin âdeti, bunalımlarını, emperyalizme başvurarak dışarıya yayılıp öyle çözmekti. Şimdi ise, kapitalizm politik olarak evrenselleştiğinden, emperyalizmin eski biçimleri, askerî güç kullanarak sömürgelere yayılma, kullanılır olmaktan çıkmıştır artık. Emperyalizmin yeni biçimleri, yani mali denetim, piyasaları ayarlama, borçlandırma, vb., kapitalist pazarın mantığına –git gide daha derin biçimde– kök salmıştır ve böylece sistemin çelişmelerine daha uyarlıdır.

Kapitalizmin evrenselliği şunu da dile getiriyor: Kapitalist ekonomi, daha da fazla olarak küresel rekabete katılıyor; kapitalist ekonomilerin çoğu, neredeyse intihar edencesine dışsatımlara bağılıdır ve daha çok rakip aynı dünya pazarı için çalışıyor. Bu rakipler, aynı zamanda kendilerini daha “rekabet edebilir” kılmak amacıyla, sürekli ararış içindedirler. Bütün bu başdöndürücü hareketleniş ortamında, çeşitli ülkelerdeki işçi hareketi de bir kez daha hayatta olduğunun işaretini vermeye başlamıştır; dünyanın neredeyse her yanında, sokak gösterilerinden daha çaplı tavır alışlara kadar, yeni liberalizme ve küreselleşmeye karşı varlığını ispatlamaya çalışıyor.

Özetle, günümüzdeki gelişmeler, bir tarihsel kopukluk değil, tersine, kapitalist gelişme ve yayılma sürecinin bir parçasıdır. Bu süreç, hep çelişmeli oldu; bugün daha da derinliğine öyledir. Kapitalizmin güçleri, aynı zamanda zayıflıklar da taşıyor; bu da bir gerçektir. Küreselleşme, git gide daha saydamlaşan çelişmeleri ile, kapitalizme karşı politikaların bir çıkış noktası da olabilir. Böylece, kapitalizmin çelişmeleri anlamlı işaretler taşıyorlar: Birincisi, gerçekten insansal ve demokratik bir kapitalizm, hiçbir zaman uzun ömürlü olamaz, bunu yeniden kavırıyoruz; ikincisi, yeni im-

kânlar yeni politikalara zemin hazırlıyorlar artık, sosyalist politikalar da diyebiliriz onlara.

Sol aydınlar, bunun bilinci içinde olmalıdırlar!(8)

Konuya, bir başka planda, bir Avrupa sosyal hareketinin çerçevesi içinde de bakmak gerekmiyor mu?

BİR AVRUPA SOSYAL HAREKETİNİN VAATLERİ

Amerika Birleşik Devletleri'nin ve her konuda yetkili Dünya Bankası'nın, kendi çıkarları doğrultusunda bir yürüyüşü dayattıkları bir ortamda, Avrupa çapında bir sosyal hareket zorunlu görünüyor. Niçin?

Kimlerin eseri olabilir böylesi bir hareket?(9)

Sorunlara “akla kara” ve “ya hep ya hiç” açısından bakan basın büyük bir bölümü için, Avrupa, bir bankaya ve tek bir paraya indirgenmiş; sınırsız bir rekabetin imparatorluğuna tabi bir kıtadır. Avrupa için tek seçenek olarak, böyle dar bir giysinin içine tıklınmayı görürler. Örneğin bir “sosyal Avrupa”nın da olabileceğini hiç düşünmezler.

Ama yalnız onlar değil, Fransız sosyalistleri ve Avrupa sosyal demokratları da bir bulanıklık içinde yüzmektedir. Biri, İngilizvari bir “sosyal liberalizm”in arkasına takılırken; ötekiler, istikrarlı bir para ve kuş uçurtmayan bir bütçe uğruna, son iki yüzyılın sosyal mücadelelerinin en gözde kazanımlarını, başta da “sosyal devlet”i tasfiyeye vermişlerdir kendilerini; o kadar ki, ekonomik güçlerin tehdit ettiği dayanışmaları kolektif ve örgütlü bir eylemle koruma duygusunu bile yitirmişe benzerler. Çoğu Avrupa ülkesinde iktidarda oldukları halde, bu şansını kullanıp, ortaklaşa gerçek bir sosyal politikayı düşünüp hayata geçiremeyeişlerinin anlamı başka ne olabilir? “Mali piyasalar”ı kolektif önlemler-

8) Türkiye'deki --çoğu sol-- aydınların tavrını göstermek bakımından, “Küreselleşmeye Teslimiyet Tek Seçenek Değildir” adıyla yayımlanan bildirge için, bkz. *Mülkiye*, 1999, sy. 214, s. 29-33. Daha da genel olarak, Paul Baran, “Aydın Sorumluluğu”, (çev. Ali Tartanoğlu), *Mülkiye*, 2001, sy. 228, s. 7-18.

9) Bkz. Pierre Bourdieu, “Pour un mouvement social européen”, *Manière de voir*, Juillet-Août 2000, sy. 52, s. 78-82.

le denetlemeyi düşünecek yerde, işleyişlerini desteklemek üzere toplantı üstüne toplantı yapmak da ne oluyor? Bir büyük kalkınma tasarısının parçası olabilecek, özellikle eğitim, sağlık ve sosyal sigorta konularında, Avrupa çapında kurumlaşmalara kol-kanat germekten uzak durmak neyin nesi? Avrupalılar arasındaki mübadele artıp dururken, içerde rekabetin en zararlı biçimlerini sınırlayacak; onunla da yetinmeyip, Avrupa dışında, özellikle de Birleşik Devletler'den gelen –rekabet kurallarına çoğu kez aykırı– buyruklara karşı kolektif bir direnişe girişecek yerde, sessiz kalmak nasıl olabilir?

Bu soruları artırmak mümkün. Görünüş o ki, “küreselleşme” idi, uluslararası rekabetti, şuydu buydu derken, 70’li yılların ortalarından beri uygulanan sosyal konudaki gerici politika sürüyor: Kamu müdahalesinin azaltılması, sendikal hakların gözden geçirilmesi, işten çıkarmaların kolaylaştırılması, özel yatırıma –vergi indirimi yoluyla– devlet yardımı, patronların yüklerinin hafifletilmesi, vb. Kısacası, Avrupa’nın sosyal demokrat yönetimleri, programlarında ilan ettikleri halde, gerçekleştirmek için de bütün koşullar bir araya gelmişken, bir sosyal politikayı istemediklerini açıkça ortaya koyuyorlar.

Nereye varacağız buradan?

Şuraya: sosyal tarihin bize öğrettiğine göre, sosyal bir hareket olmadan sosyal bir politika mümkün değildir, onu böylesi bir hareket dayatır; ve bugün insanların kafalarına kazılmak istenenin tersine, piyasa ekonomisini “uygarlaştıran” da, piyasa değil sosyal hareket olmuştur. Böylece, sırtını polise, cezaevlerine ve askeri Avrupa’ya dayamış bankalar ve para Avrupa’sının karşısına bir sosyal Avrupa’yı çıkarmak isteyenler için sorun, bu amaca ulaştırabilecek güçlerin nasıl seferber edileceği, nerede ve ne zaman seferber edileceğini bilmektir.

Akla ilk gelen de açıktır ki, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu olacak. İçine sadece Fransızların CGT’sini kabul etmiş olan söz konusu konfederasyon, patronların, üstelik iyiden iyiye donanıp Brüksel’in kararlarını etkileyen kuruluşuna, Avrupa Sanayi Konfederasyonları ve Müstahdemleri Birliği’ne karşı, örgütleniş bakımından olsun, bilinen

mücadele silahlarına (grevler, gösteriler, vb.) dayanıp Avrupa çapında gerçek kolektif sözleşmeler dayatma yoluyla olsun, pek bir şeyler yapabildiği söylenemez.

Böylece, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun, en azından kısa vadede, militan bir sendikacılığa bağlanması beklenemeyince, önce, geçici de olsa, ulusal sendikalara yüzümüzü çevirmekten başka çare yok. Kuşkusuz onların da, yeni görevlerine uyabilmeleri için yığınla engel var önlerinde. Onlar için de militan sendikacılık tehdit altındadır. Buradan kalkarak diyeceğiz ki, bir sosyal Avrupa'nın motoru olabilecek Avrupa sendikacılığı, yeniden inşa edilmeyi bekler; az çok radikal şu bir dizi kopukluk pahasına olacaktır bu: Ulusal, hatta milliyetçi özelliklerden kopuş; devletlerin sınırları içine hapsolmuş sendikal geleneklerden kopuş; "küreselleşme"nin aşıladığı ekonomik yazgıcılıktan kopuş; yeni liberalizmden, dahası "sosyal liberalizm"den kopuş...

Bu yenilemiş sendikacılık, her türlü hukuksal ve idari engelleri aşabilecek, ulus içinde mesleksel, etnik kaynaklara bağlı sosyal takanakların üstüne çıkabilecek güçte; gerçekten enternasyonalist bir ruhla donanmış, insanları arkalarından sürükleyebilecek kişileri göreve çağıracaktır.

Aykırı kaçacak da olsa söylemeli: Gençlerin, özellikle de göçmen çevrelerden gelen gençlerin önemli bir yeri olacaktır bu süreçte.

Öte yandan, her türlü direniş stratejisinin şartı olan enternasyonalist tavrın her yurttaşa gelişmesine de çalışmalı. Kamu ve özel kesim sendikaları arasında eşgüdüm ve ortak çalışma konusunda yeni eylem biçimleri yaratıp onları kurumlaştırmanın yararları büyüktür. Sendikal ve başka alanlarda "fikirleri dönüştürmek": "Sosyal"ın dar anlamıyla bağları koparmak için bu zorunlu; sağlık, konut, taşınma, bilgilendirme, eğlenme, kadın-erkek arası ilişkilerde yeni istemleri birbirine bağlamak için de böyle. Birleşmiş bir Avrupa sendikal konfederasyonu inşa etmek, ilk bakışta nedenli ütöpik görünürse görünsün, kolektif ve bireysel sayısız değişimlerin yönlendirilmesi için hiç kuşkusuz kaçınılmaz. Avrupa sosyal hareketinin oluşması işte bütün bunların sonucu olacak.

Böylesi güç bir girişimi düşünmek için, yararlı da olsa, geleceğin Avrupa sosyal hareketini tasarlarken, onunla ge-

çen yüzyılın işçi hareketi modeli arasında fazla benzerlikler kurmaktan da sakınmalı. Avrupa toplumlarının sosyal yapısı, hem de sanayide işçilerin yeri bakımından pek köklü değişikliklere uğramıştır. Şimdi, yeni örgütleniş biçimleri ve yeni mücadele silahları; meslekler arasında da yeni dayanışmalar söz konusudur. Özellikle emeğin eğretiliği üzerinde iyiden iyiye düşünmek ve yeni davranış biçimleri ortaya koymak gerekiyor.

Yeni sendikacılık, eğreti emek politikasının kurbanları arasında yeni dayanışma biçimleri üzerinde titizlik gösterecektir, göstermeli de. Eğretilik, bugün neredeyse her meslekte alabildiğine yaygın: Eğitimde, sağlık ve –gazeteciler gibi– iletişim mesleklerinde, müstahdemlerle işçiler arasında görüldüğü kadar çok. Yeni sendikacılık, bütün stratejileri –mümkün olduğu kadar geniş– çözümleyici bir eleştiriye tabi tutmalıdır; işin dikkat çekici yanı, bu stratejilere, bilerek ya da bilmeyerek, sosyal demokrat hükümetlerin kimi reformları omuz veriyor; daha da ilginç, bizzat bu stratejilerin kurbanlarının olan biten hakkında aydınlık bir fikirleri yok ve boş düşlerin arkasından gittikleri gibi, onları aralarında kuzu kuzu bölüşüyorlar da. Böylece, yeni sendikacılığın çözümlemesi pek gerekli olduğu kadar alabildiğine güç de.

Ancak, bunların yanı sıra ve özellikle, çok yaygın olup gerçekliği olduğu gibi görmeyi engelleyen ve değişim için de cesaret kırıcı olan başka önfikirlerle de bağları koparmak gerekiyor: Fransa’da “politologlar”la, okuldan “yetişme” gazeteciler arasındaki zıtlığı hatırlatmalı; sonra, içinde CGT’nin de bulunduğu “protestocu sendikacılık” ile, –Alman DGB Konfederasyonu’nun temsilcisi olduğu– “uzlaşma sendikacılığı”nı hatırlatmalı. Bu hareketsizleştiren anlayış şunu görmeyi engelliyor: Sosyal fetihler, ancak yeterince örgütlü bir sendikacılık eliyle elde edilebilirler; patronların ve teknokratların elinden söküp alabilecek bir güç olmadıkça bir kazanım hayaldir. Yeni liberal iktisatçılar, iş uyuşmazlıklarına son vermeyi, bir yerde bireysel seçimlerin bir eseri olarak gördükleri için, “protestocu sendikacılık”tan kurt görmüş gibi kaçıyorlar; onlara göre, “uzlaşma sendikacılığı”dır önemli olan, ama emekçiler okkanın altına gidiyormuş her defasında, e o kadarcık da olacak!

Ne söylemeli son olarak?

Gerçekten sosyal bir Avrupa'yı kuracak olan, akla yatkın bir ütopyadır. Bunun çerçevesinde birleşebilenler, davayı kazanacaklar. Sendikalar bunu anlamalı ve militan temellerini de ona göre donatıp pekiştirmeliler. Sendikacılıkta en büyük engellerden biri, kısa vadeli korporatif çıkarların üstüne çıkıp onları aşamamaktır. Gelişmeler de oraya varmıştır ki, konulara evrensel bir iradecilik açısından yaklaşılmalıdır. Özellikle işsizler hareketini sosyal hareketle bütünleştirmeli ve ekonomik ve mali güçlerin boy gösterdikleri yerlerde onların karşısına dikilmelidir; bu boy gösterme de artık uluslararasıdır, boy ölçüşme yerlerinden biri de ister istemez orası olacak.

Son uluslararası hareketler içinde en dikkat çekici olanlardan biri, hiç kuşkusuz, işsizlerin Avrupa yürüyüşüydü. Büyük çoğunluğun dikkatinden kaçmış olsa da, taşıdığı bir anlam vardı ki şuydu: Yalnız sosyal hareketin önemini değil, onun da ötesinde, enternasyonalizmin yaşamsal gerekliliğine işaret ediyordu; daha da açığı, düşünce ve eylem biçimlerinde enternasyonalleşmenin zorunluluğunu gösteriyordu...

VII

ULUSAL SORUN

“İşçilerin yurdu yoktur. Sahip olmadıkları bir şeyi ellerinden almak da mümkün değildir (...) Halklar arasındaki ulusal sınırlar ve zıtlıklar git gide kayboluyor; bunları asıl ortadan kaldıracak olansa, sadece burjuvazinin gelişmesi, serbest mübadele, dünya piyasası, sanayi üretiminin ve onunla örtüşecek yaşam koşullarının bir örneklidir.”

Defalarca yorumlanmış olan bu cümleler, Marx ve Engels’in evrendeşçiliğini (kozmpolitizm) pek güzel dile getirir. Bu sözler, kültürlerin ve zihniyetlerin evrimiyle ilgili belli bir iyimserliğe de tanıklık eder. Ne var ki, Marx’ın düşüncesinde ulusal sorun üstüne durmuş-oturmuş bir görüşün yokluğundan söz etmek de neredeyse gelenek haline gelmiştir. Ancak, bunu da kabul etmek mümkün değil: Marx ve Engels, ulusal olgu ile ilgili açık-seçik bir kuram geliştirmediler kuşkusuz; öyle de olsa, uygulamadaki girişimleri boyunca, ulusal olgu hakkında tutarlı bir görüşleri de oldu. Ulusal engellerin, serbest piyasa ya da uluslararası emekçi dayanışması karşısında uzun süre direnemeyeceği yolunda, liberallerle sosyalistlere has bir iyimserlik içinde yüzmediler elbette; ama Engels’in “tarihsiz halklar” üstüne olan işaretlerinin zayıflığına karşın, ulusal sorunun önemini de yadsımadılar.

İçinde bulunduğumuz dönemde, şu üçlü gerçekliği yaşıyoruz: Gerici ya da ilerici olsun, ulusal türde duyguların canlılığı; Üçüncü Dünya’nın güçlükleri ve “uluslararası komünist hareket”in tersliklerinin körüklediği klasik enter-nasyonalizmin başarısızlığı; kıtalar arasında ve her kıtanın boyutlarında, bir uluslararası dayanışma ruhunun direnişini sürdürmesi. Öte yandan, bu üçlü gerçeklik, “Marksizm”in mirasını yeni baştan ele almaya ve kuramsal olduğu kadar pratik planda da yeni sentezlere girişmeye zorluyor bizi.⁽¹⁾

Nereden girmeli konuya? Belki şu soruyla!

ULUS KENDİNİ NİÇİN DAYATTI?

Ulus, hem bir toplum hem de onun rüyasıdır; bir gerçeklik olduğu kadar bir mitos da. Bir tarihsel-etnik topluluktur ulus; bir ülke üstünde yaşayan insan gruplarının aralarında oluşturdukları biçimlerden biri. Kapitalist burjuva modernitesine bağlı tarihsel-etnik gruplaşmanın mümkün tek biçimi değildi bu; etnik toplulukların uzun dizisi içinde, XVIII. yüzyıldan başlayarak evrensel çapta bir çekimden yararlanmışsa, beş öge arasında –görece– bir denge kurabilmesi yüzündendir. Çağdaş toplumlar için temel nitelikte olan bu beş öge şunlardır: Üretimin ve mübadelelerin bir mekânda toplaşması; istikrarlı ve modernleşmiş hukuk kuralları; düzenlenmiş ve genişlemiş bir devlet ülkesi; demokratik egemenliğe dayanan, genişliğine bir siyasal kadro; ortak bir kültürün dayanakları. İnsan soyunun daha da soyut evrenselliği ile yerel çerçevenin darlığı arasında bir aracı olarak kendini sunan ulus, varolan mekânda örgütlenmelere gitti ve bir duyarlılıkla (ulusal duygu), dahası bir tekel halinde (milliyetçilik) bir zihni çerçeveye sağladı. “Ülke”nin ekonomik ve sosyal rasyonalitesi, mübadelelerin modern ufkuna için pek sınırlıydı. Öte yandan imparatorluk, bütün üyelerinin bölüşeceği bir topluluğun zembereklerini bulamamıştı. Ulus ise, akla da uygun görünüyordu ve aşk temeline dayayabilirdi.

Nasıl direnebilirlerdi insanlar bu çifte çekiciliğe?

Ulusal tipte topluluk, insanlık tarihinde bir andır.

Kendini merkez alan bir gelişme ve ulus-devletlerin genel dengesi üstüne kurulu klasik biçimiyle, bu tipin geleceği belirsizdir; tutarlılığı ise, içerden –kimi bütünleşme biçimleriyle– sürekli aşındırılırken, uluslararası olguların git gide yükselişi onu etkilemektedir. Ne ekonomik ne de kültürel planda, etkinliklerin mekânı artık ulusların ülkesi ile sınırlı

1) Bkz. Roger Martelli, “La Question nationale”, *Le Manifeste Communiste aujourd’hui*, les Éditions de l’Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 255-263. Daha da genişliğine aynı yazarın, *Faut-il défendre la nation?* La Dispute, Paris, 1998; Michael Löwy, *Patrie ou planète? Nationalismes et internationalisme de Marx à nos jours*, Éditions Page deux, Paris, 1997.

değil. Bununla beraber, görece de olsa gerileyiş bir eğilimdir sadece. Avrupa’da uluslarüstü belli bir gelişme olmuşsa da tartışmalıdır ve ulus, insanlığın büyük bir bölümünde halkların temel referansı olarak kalmaktadır. Ayrıca, ulusal çerçevenin yoğunluğunun azalıp sulanmasının, aşılmasının en etkili koşulu olduğu da kesin değildir. Deneyimler ters yönde bir eğilim gösteriyor. Evrensellik ya da enternasyonalizm adına bile olsa, ulusal özellikleri yadsıma, ulusları aşan hümanist bir gelişmeye yol açmıyor; tersine, daha çok, en dar biçimiyle milliyetçi bir tepkiyle yüz yüze getiriyor. Niçin? Çünkü ulus, sık dokulu, yoğun ve derinliğine bir tarihsel olgudur; oluşumu da, esas olarak XVIII. yüzyılla XX. yüzyıl arasında yer alır ve henüz her yana da yayılmış değildir.

Hiçbir ulus aynı koşullarda ortaya çıkmadı. Bununla beraber, aşağı yukarı her yanda, ulusal bilincin gelişip yayılması, halkın büyük katılımı ile iç içe oldu. Söz konusu katılım da, her yerde aynı biçimde olmadı; ama ulusların oluşumu, şu ya da bu biçimde, Gramsci’nin başlıca örneğini Fransa’da gördüğü “halksal-ulusal” bir yapılanmadan yola çıktı. Ulusal yaratış ve demokratik siyasallaşma da, genel olarak atbaşı gitti. Ulus-demokrasi beraberliği temeldir: Hiçbir sosyo-politik güç, tasarı ve kültür, bugüne değin –şu ya da bu biçimde– “ulusallaşma” kavramına erişmemişse, kendisini dayatamamıştır.

Bunun bugün de geçerli olmadığını söyleyebilir miyiz?

Gerçekten, ulusun meşruluğunu oluşturan öğeler geçerliklerini yitirmiş değil. Ulusal imgelemin gücü, halkı, bir tasarı üretebilecek yurttaşların siyasal topluluğu haline getirdiği anda başlamıştır. Kolektif tasarılar hazırlamak için, daha geniş toplulukların ortaya çıkması zorunlu kuşkusuz. Böylesi topluluklar olmadığı sürece, uluslararası işler, büyük teknik kuruluşlara, çokuluslu girişimlere ya da uluslarüstü yönetimlere bırakılmış olacak. Son onlu yıllarda, dünya çapında bir seçkinler topluluğu oluştu: Aralarında sürekli bir iletişim içindeki bu topluluk, ortak bir deneyimle donanıyor; aynı kural ve değerleri, giderek aynı sorumlulukları bölüşüyorlar. Ne denli yetkili olurlarsa olsunlar, tercihler bu tek gruba bırakıldığında, bundan korkunç bir karışıklık ortaya çıkacak ve bu da, tepki olarak “etnisite” felaketlerini kızıştıracak olsa olsa.

İnsanlar, uluslar çerçevesinin ötesinde siyasal halk olarak oluşamadıkları sürece böyle olacak. Şimdilik böylesi bir durum söz konusu değil; çünkü, yeni tipte bu tür toplulukları içine alabilecek sosyo-politik tasarılar ete-kemiğe bürünmemiş halde. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, ulusun meşruluğu, burjuvazinin kendisiyle beraber taşıdığı yeni bir toplumun çekiciliğiyle besleniyordu. Burjuvazinin iktidar iştahı ile halkın demokratik düşü, ulusal ülkeyi çekip çevirmek için birleşmiş durumdaydı; ve böylece, eyaletler ya da imparatorluklar gibi, bütün öteki egemenlik biçimlerine karşı durabiliyordu. Bütün bu söylediklerimiz artık daha da belirsiz. Liberallerin önerdikleri evrensel piyasa, görünüşte bir gerçeklik taşıırken uluslararası yaygın kurumlara da sahip; ve bütün bunlar, Kuzey'e olduğu kadar Güney'e de yaptırımlar uyguluyor. Ne var ki, arkasından çekip götürecek bir ideal değil bu; çünkü, insanları bölüyor ve uluslar arasında farklılıklar ve mertebeler yaratıyor. Öte yandan, sosyalizm ve komünizm de, uluslara canlılık getirebilecek ve tutarlı bir dünya düşünce gerçeklik sağlayabilecek bir seçeneği, bir ütopyayı hayata geçirmeye girişmişti. Ne var ki, onların enternasyonalist düşleri ortaya konan modellerin başarısızlığı yüzünden zayıfladı. Avrupa sosyalizminin geçirdiği bunalımlar, Sovyet yakasında komünist rejimlerin çöküşü ve Üçüncü Dünya'nın soluksuz kalışı, ta 1848'de başlamış bir atılımı –kısmen de olsa–durdurdu.

Bütün bunlara, “uluslararası” düşüncesinin güçlüklerini de eklemeli.

“Uluslararası” düşüncesinin Avrupa'da olduğu kadar dünya çapında da karşılaştığı güçlükler, önce, işte bu sosyal gelişmelerdeki başarısızlığın birer yansımasıdır. Gerçekten, 1789 dalgası, ulus adına yelkenleri açmıştı, ne var ki ulus, kendi açısından bu yelkenleri şişirecek bir şey yapmadı; bunun gibi, yeni bir toplum ihtiyacı, köhnemiş sosyo-politik kadroları silip süpürmeye ve ulusa bir biçim vermeye çağırıyordu. Oysa bugün, halkları kendi çevresinde toplayabilecek kolektif ve kucaklayıcı dev görüşler pek yok artık. Bu da, dünya çapında vaatlerin ufkunu karartmaya ve ortakçı

yapılanmalar karşısında tereddüt uyandırmaya yetiyor. Bunun acısını en çok çeken de, başta Avrupa'dır: Bizatihi bir ideali temsil etmiyor o, olsa olsa gerekli bir çerçeve durumunda.

Ama, uluslararası dayanışmaların doğuşuna daha da etkili olarak çalışmanın anı gelip çatmıştır kuşkusuz; çünkü, herkesin paylaşacağı bir deneyimin temelleri var artık. Uluslararası mübadeleler, kültürel karışma ve lehimlenişler, emekçilerin uluslararası hareketlenişleri, dünya çapında olsun bölgesel olsun, tutarlı toplum tasarılarını bekler halde; bütün bunlar yapılp hayata geçirildikleri gün, ulusal açılıp serpilme nasıl vaktiyle kapitaist sanayi toplumlarının doğuşuna damgasını vurmuşsa, şimdi de yeni bir modernitenin kapısı açılacak belki de. Ancak deneyimleri, dayanışmaları, temsil ve tasarıları birbirine bağlayan zincir dövölüp ortaya konmadığı sürece, ulus hesapta tutulmalıdır. Çelişmeler ve evrilmelerle dolu da olsa, birer kültür halinde billurlaşan zihni araçlarla insanların tarihlerini özümstedikleri tarzlardan biri olmuştur ulus. Jean-Jacques Rousseau'nun tekrarlamaktan hoşlandığı şu sözleri hatırlanmalıdır: "Ancak yurttaş olduktan sonradır ki, tam anlamıyla insan oluyoruz." Ulusal içtenlik ve yurttaşlığın pratikte dile gelişi, bugüne değin hep bir arada oldu.

Böylece ulusu, önemini ve gelişmesinin koşullarını göz ardı etmeden göreceleştirmek mümkündür. Ulus bir yerde bir etnik topluluktur ve ulus olarak da sonsuza kadar çoğalması düşünülemez. Ancak ulus, egemen halkın kendi varlığını doğrulamaya eklemlenmiş tek topluluk biçimidir de. Bu nitelik, ulusa, bir anlamda, daha önceki etnik toplasmalardan daha üstün bir değer veriyor. Belli bir ülke temelinde yurttaşlık bilinciyle kolektif bir kimliği birbirine bağlayan sadece ulus oldu. Günümüzde modernite dediğimiz şeyi tanımlamak öyle pek kolay olmasa da, en azından şunu söylemek mümkün: Modernite, her bireyi, tarihinin ve tercihlerinin sahibi kılma yeteneğidir. Birey, dünyayla olan temasındaki araçları kaybettiğinde, ayakta kalamaz. Ulus da, bütün sosyal biçimler gibi ölümlü; ancak, bireyleri hareketlendirip bir siyasal düzene sokmada etkili olmayı sürdürüyor. Böylece, içine girdiğimiz yeni bin yıla damga-

sını vuracak şu çelişmenin altını da izmeli: İnsanlığın gelişmesi, sadece uluslar-arasında değil, dünya çapında oluyor git gide; demokrasinin yeni ağı da, ister istemez buna uyacaktır.

Nasıl?

ULUSA SAYGIYA EVET, KUTSALLAşTIRMAYA HAYIR!

şöyle de söyleyebiliriz: Ulus, siyasallaşmayı en çok yapılandıran bir ereve olarak kalırsa, dünya da sosyalizasyonun bir erevesi olmaya yönelir. İşte bu noktada küreselleşme korkutmaktadır. Küreselleşme, tarihsel olarak yeni bir oluşum. Gerçi tarih, sınırlarının ve devletlerin dışına ve pek ötelere yayılan sosyal biçimleri ve siyasal kurumları gördü. Bir “dünya-ekonomiler” ağı oldu; arkasından da, XIX. yüzyılın sonunda dünya çapında bir emperyalizme tanık olundu. Ne var ki, piyasa sisteminin yayılışının evrensel bir dayatma görünümünü alması, ancak 1945’ten sonradır. Peki böyle bir hareket niçin korkutuyor? Çünkü, “küreselleşme” terimi, birbirine kopmaz biçimde bağlı şu iki gerçekliği anlatıyor: Tüm yeryüzünün kapitalizmin sultanı altına girişi ve bir “dünya-toplum”un ortaya ıkışı.

Böylece, küreselleşmenin iki yüzü var. Ondan yana olmanın ya da ona karşı çıkmanın pek bir anlamı yoktur. Ancak, onun nasıl yürüyüp gelişmesi istendiği yolunda hemen fikrimizi söylemeliyiz. Son kitaplarından birinde, Samir Amin sorunu şöyle koyuyor: Denetimli ya da dizginsiz bir küreselleşme midir istediğimiz? “Dizginsiz” bir küreselleşme, genelleşmiş piyasaların, rekabetin ve kuralsızlığın hegemonyasını dayatan bir ekonominin küreselleşmesidir; “denetimli” bir küreselleşme ise, seçilmiş bir politikanın sonucu olan, insanın gelişmesi, ortak yarar ve ortak uygarlık kuralları üstüne kurulu bir küreselleşmedir. Dünya çapında çevresel dengelere uyulmadığında, uyuşmazlıkların alanı genişlediğinde ve Kuzey’le Güney arasındaki farklılıklar büyüdüğünde, hiçbir ulus sürdürülebilir bir kalkınma iddiasında bulunamaz. Bu söylediklerimiz gerekse, asıl strate-

jik olan, dünya çapında gerçek bir camianın temellerini atmaktır.⁽²⁾

Aynı zamanda, gerçekçilik, ulus ve onun kuramsal ve zihni çerçeveleriyle uyuşmaya da zorluyor; başta şu nedenle ki, ulus ve yurttaşlık, karşılıklı ilişkileri içinde düşünülmeyi sürdürüyorlar. Sosyal çatlakları bir bölümüyle aşmış –oldukça– geniş insan toplulukları ortamında, ulus, dünün, bugünün ve geleceğin gelip kaynaştığı simgesel bir pota olarak kalmaktadır; böyle bir pota olmadan da her türlü ortak tasarısı belirsizleşir. Böylece ulus, yurttaşlığın ve politikleşmenin –neredeyse– eşsiz bir çerçevesidir. Ekonomik, teknolojik ya da kültürel birçok alanda, ulusal çerçeveyi aşan mekân, daha şimdiden ulusal mekândan daha akla yakın görünüyor. Bununla beraber, söz konusu mekân henüz tam bir egemenliğin siyasal kararlılığına da sahip değil. Böylece, alabildiğine kolektif olabilecek bir üstün egemenliğin temelleri sağlanmadığı sürece, ulusal egemenliğin genel çerçevelerini kırıp parçalamak tehlikeli olabilir. Şunu da söylemeli: Ulusal egemenlik her durumda uygulanacak değildir; uluslar üstü düzeyde kısmen sınırlanabilir; yukarıya ya da aşağıya doğru devredilebilir de. Şimdiki halde, bölüşülmüyor.

İdeal olan bu mudur?

Şöyle söylemeli: Örneğin gezegenimiz ya da toprak ana ile somut ilişkiler söz konusu olduğunda, uluslararası hukuk devreye giriyor ve sınırların istikrarını ya da göreceleşmesini dayatabiliyor; denizin yükselişi, ülkesel koşulların çapını daraltabiliyor. Bütün bunlarla, kapalı ülke düşünceleri zayıflıyor; ve himaye ya da kendi kabuğuna çekilme fikri, kimi zaman –geçici de olsa– meşru olan bu tür tavırlar, eşit mübadeleden çok rekabetçi gelişmelerin başını alıp gittiği bir dünyada tutucu kalmaya mahkûm. Açıkça belirtmekte yarar var: Milliyetçilik ve şovenizm, ulus-devletlerin karşısına dikilmiş en korkunç tuzaklar olup çıkmıştır.⁽³⁾

2) Bkz. Samir Amin, *L'Ethnie à l'assaut des nations. L'Avenir des minorités en Europe centrale et orientale*, L'Harmattan, Paris, 1994. Ayrıca, Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1998.

3) Konunun Türkiye bakımından taşıdığı önemi göstermek üzere bkz. Seyhan Erdoğan, "Türkiye'de İki Farklı Milliyetçilik", *Mülkiye*, 1999, sy. 216, s. 113-132.

Başka tuzaklardan da söz edilebilir. Örneğin, hangi ulus söz konusu olursa olsun, bir yerde ağır basan, içinden çıkıp gelineen topluluğun düşsel belleğidir. Birey ulusla karışır; ulusun varsayılan çıkarı ise, bütün özel çıkarların önünde eğilmesi gereken bir temel erdem haline gelir. Bu alışkanlıktan sıyrılınmış değildir; ve bir yüzyılın sonu ile bir yenisinin başlangıcında içine gelip girdiğimiz belirsizlik, bu kaybolup gitmiş topluluklar nostaljisini çoğu kez besleyip duruyor. Kimi zaman şiddetli olan bu tepkileri anlamak mümkün; ama yine de, uygarlığın yeni bir atılımının, bireysel bağımsızlığın genişlemesinin gerekleri önüne –tehlikeli biçimde– gelip dikiliyorlar. Toplum, eğer hâlâ kalmışsa kabile bütünlüğünden bireye doğru kayabilir; bu da, sosyal yapı ve ulusal bütün üzerinde yankılara yol açacaktır. Tarih, birkaç yüzyıl oluyor, ulusal topluluğu devlette somutlaştırdı; ve çoğu kez, savaşçı bir coşkuyla itaati erdemleştirdi ve birey, devletin çıkarı olarak görülen bir kolektif çıkar önünde eğilir hale geldi. Oysa ne bireye, ne de ulusla devlete bakışımız, artık böylesi bir klişe içine sığışamaz. Gelip durduğumuz noktada, “etnik-ulus”tan “yurttaş-ulus”a doğru evrildiğimizin bilinci içinde olmalıyız.

Bu süreçte, şunların altını çizmeli: Kuşaktan kuşağa nakledilen mirasın anlamı ya da bir ortak köken mitosunun bütünleştirici etkisi, geleceği ve belleği işleyen geniş kolektif tasarılar çevresinde yeniden toplaşmadan daha güçlü olamayacaktır. Başka bir deyişle, ulus-devlet ve etnik-ulus, yurttaş-ulus yararına silikleştikçe ve ancak bu koşulla ulus ayakta kalabilir. Fransa gibi ulusal belleği sayesinde bu yolda ilerlemesi kolay olacak ülkeler vardır. Ama mümkünü söylemek, gerçekleşmeyi de garanti etmiyor. Daha önce de söyledik: Fransa’da ulusal duygu, iki yüzyıldan beri, halk-ulusla devlet-ulus arasında, yurttaşlar toplumu ile –kendisine ve farklılığına bakıp övünen– imparatorluk arasında bocalayıp durmuştur. Belki de, halk-ulus eğilimini güçlendirmenin, devletçiliği geriletmenin, sorumluluklarla yetkileri yaymanın ve kamusal mekânı yenileştirmenin zamanı gelmiştir.

Avrupa’ya gelince...

Avrupa, ulusla dünya arasında bir aracı olduğunda bir anlam ifade edebilir. Yaşlı Kıta, insanların rastlantıyla ya da tarihten ötürü ait oldukları ulus türünden bir topluluk, değildir; ortak mirasımız olmaya yönelmiş bir dünya da değildir. Avrupa, bir ortaç gerçeklik olarak, bir dünya-toplumun doğuşuna katılırsa bir anlam ifade edebilir; ve, ulusların egemenliğine saygılı olduğu ölçüde güçlü olabilir. Avrupa Birliği'nin, insan deneyimlerinin işbirliğini ve ortaklığını sağlama ve güçlendirme yolunda çalıştıkça şansı vardır. Egemenlerin görüşme ve pazarlık yeri olur da, dünyanın geri kalanını Schengen anlaşmasının kapalı sınırlarının dışında tutmayı sürdürürse, bir aldatmaca, bir tuzak haline gelir. Öyle olunca da hiçbir şeye yaramaz: Ne ortak bir Avrupa evi kurulmasında rolü olabilir; ne de, Avrupa'yı, geleceksel olarak ulusa ayrılmış niteliklerle donanan bir ulusbenzeri bir gerçeklik diye düşünmenin yolunu açabilir. Öte yandan, Avrupa'yı, iki rakip kutupla, yani Amerika ve Güneydoğu Asya ile rekabete soyunmuş bir sistemin üstün devleti olarak düşünmede de hiçbir ileri yan yoktur. Soğuk Savaş'ın iki kutupluluğundan ekonomik savaşın "Üçlü Topluluk"una geçmek, emperyalist mantıktan çıkmada, daha da önemlisi dengeli bir dünya düzenine gitmede çıkar yol değildir. Dünyanın büyük ekonomik merkezlerinin oluşturduğu bu "Üçlü"de yerini güçlendirecek, sadece bunun tutkusunu taşıyacak bir Avrupa'nın geleceği olamaz.

Peki Avrupa'yı, bir "kuvvet-Avrupa" ya da bir "toplum-Avrupa" olarak düşünebilir miyiz?

"Kuvvet-Avrupa" terimi yeğlendiğinde, dar liberal normlara göre piyasaların bütünleşmesine öncelik tanımak anlamsız olmayacak; ve uluslararası alanda siyasal birörneklik kaygısı, yürütmenin yapısı, Avrupa Komisyonu ile Avrupa Konseyi için düşünülen siyasal önlemleri merkezi-leştirilmeye götürecektir. Buna karşılık, "toplum-Avrupa" terimi dikkati çekiyorsa, bu halde de, devlet düzeninde bütünleşme yerine sorumlulukların yayılması yeğlenecektir ve bu amaçla da, Avrupa Parlamentosu'nun rolü güçlendirilecek, –mesleksel olsun olmasın– derneklerin girişimi genişletilecek, ulusal parlamentolara daha fazla göndermede bulunulacaktır. Ticari hasım olmaktan çok, insansal üstünlüklere, kolektif emek deneyimine, karma geleneklere ve kamusal

hizmete değer verilecektir. Sonunda, konfederal yol federal yoldan daha çok akla yakın görülecek ve egemen çözüm yöntemi olarak da görüşme ve uzlaşma kabul edilecektir. Eğer, Avrupa halkları, her düzeyde farklılıklarının üstüne çıkmayı başarırlarsa, o zaman kurumsal bütünleşme yolu daha da açıkça izlenecek ve konfederasyonları araştırma dünya çapında mümkün olacak.

Ulus, Avrupa ve dünya arasında bir seçime gitmenin fazla bir anlamı yok. İyice düşünüldüğünde, istisnasız her alanda şu aynı felsefe kendini kabul ettirecektir: Tasarıların kurumlara, aktörlerin yapıları, kültürlerin aygıtlara üstünlüğünü sağlamak! “Ulus”u savunmalı mı? Aslında, gerçek anlamda savunulmuyor, bizzat ulusun kendisi değişikliğe uğruyor. Öte yandan, yerelden dünya çapında olmaya kadar sosyal yaşamın her aşamasında, asıl sorun da şudur: İnsanın gerçek gelişmesi için kurmayı istediğimiz toplum hangisidir? Ulusların kayboluşunun buna yanıt vermede bir ön şart olduğunu düşünmek güçtür. Tersine, mali piyasaların ve “katıksız” liberalizmin küreselleşmesinden korkmak gerekir. Ama bu küreselleşme ile ulus adına mücadele de mümkün görülemiyor; olsa olsa insansal, modern ve ilerici bir fikir, bir dünya görüşü adına, ama yalnız bununla sermayenin dünya çapında öldürücü bir üstünlük sağlamasının karşısına çıkılabilir. Bu ise, ulusa saygıyı gerektiriyor, ama onu kutsallaştırmayı hayır!

Konuyu kapamadan önce, Yugoslav dramının öğrettiklerini yeniden hatırlatmakta da yarar var.⁽⁴⁾

YUGOSLAV DRAMININ ÖĞRETTİKLERİ...

Milliyetçilik, Avrupa’da 1789’dan beri en güçlü siyasal duygudur. Çelişmelerle dolu bir duygudur bu; romantik eğiliminde de, heyecana verir ve ulusların kurtuluşunu yüceltenleri, sadece onları sürükler arkasından. Ne var ki, “öteki”ni çabucak ortadan kaldırmaya götüren uğursuzbir görünüşü de vardır. Öylesine doğrudur ki bu; filozof Karl

4) Bkz. Ignacio Ramonet, “Une régression de la raison politique”, *Manière de voir*, Février 1993, sy. 17, s. 6-7. Ayrıca, Alpaslan Işıklı, “Yugoslavya Örneği”, *Mülkiye*, 1999, sy. 216, s. 187-203.

Popper'in dediği gibi, "O destani kabile ortaklığı çağına dönmeye kalkıldıkça, o oranda Engizisyona, gizli polise ve romantik gangsterliğin içine düşülmüş olur". Eski kıtanın bağrında ortaya çıkan milliyetçiliklerin şiddeti, kaygılandırmaktan başka bir şeye yaramıyor. Öyledir çünkü, milliyetçi söylemin arkasında, "etnik olarak arınmış" bir ülke düşü kendini belli ediyor git gide. Bu aptalca duruma karşı İngiliz tarihçisi Eric J. Hobsbawn şöyle diyor: "Dünyanın bir 170 kadar devletinde etnik ve dil yönünden bağdaşık on iki devletten fazlası çıkmaz ve olasıdır ki, adına konuştuğu "ulus"un bütününe kucaklayan hiçbir devlet yoktur". Peki, bu tehlikeli ve aldatıcı araştırmadan nasıl kaçınmalı?

Modern milliyetçilik, tarihsel olarak, Almanya'da, Fransız Devrimi'nin evrenselci tasarısına karşı çıkmak üzere doğdu. Tek biçimli ve akılcılığın soyut fikirleriyle yönetilen pespektifine karşı, milliyetçiler, kutsallaştırılmış şeyler ileri sürüyorlardı: Toprak, dil, kandı bunlar. Evrensel bir toplum ütopyasının kendisini dayatma tehlikesini gösterdiği her yerde, milliyetçilik kudurgan bir çehreyle doğar. Enternasyonalist komünizm bu ütopyalardan biriydi; onun yerine bugün sınır tanımayan piyasa ütopyası ile, her yanda aynı üretim ve aynı yaşam biçimini dayatan küreselleşme çıkmış bulunuyor.

Bu tür ütopyalara karşı, milliyetçilik tam bir çare midir? Kendisi de geriye dönük bir ütopya olmuyor mu? Bir topluluk, aynı dili konuştuğu için bütün gerilimleri ve uyuşmazlıkları –sihirli bir değnekle– ortadan kaldırabilir mi?

Demokrasi, ülkenin bir bölümünün, etnik-kültürel özelliğini ileri sürerek tam egemenliğe can atmasına ve halkların kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi hakkına dayanarak bağımsızlığını istemesine nasıl engel olabilir? Vaclav Havel, 20 Temmuz 1992'de istifasını verirken, şunu kabul etmişti: "Slovakya'nın bağımsızlığı adına baskılar, biz federalistlerin düşündüklerimizden daha ağır bastı; buna, ben de saygı duymalıyım". Bir başka tavır gösterseydi, Avrupa'nın bağrında yeni bir savaşı tutuşturacaktı bir olasılıkla.

Yugoslavya'nın ve Sovyetler Birliği'nin yıkılışının arkasından Çekoslovakya'nın sona ermesi, Doğu'da federal

bütünlüklerin kayboluşunun bir işareti uygulamada. Geriye Rusya Federasyonu kalmışsa, o da çatlama tehdidiyle yüz yüze. Daha önceki büyük bölünüşten doğan çok etnikli devletler, iç savaşların pençesinde kıvrandılar, belki daha da kıvranacaklar: Azerbaycan'da, Gürcistan'da, Moldavya'da böyle oldu...

Yugoslavya'daki savaşların kaynağında, işte bu art arda kırılmaların baş döndürücülüğü yatıyor: Hırvatistan 1991'de bağımsızlığını ilan eder etmez, ülkedeki Sırp azınlık da (nüfusun yüzde 12'si) –Sırbistan ordusunun desteğiyle– kendi bağımsızlığını ilan ediyor ve yeni bir savaş başlatıyordu.

Yugoslavya, bilindiği gibi “Güney Slavları ülkesi” anlamındadır. 1918'den önce, onların üçte ikisi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun uyruklarıydılar; ötekiler, Hırvatlar Macaristan yönetimine tabiydiler; bağımsız Yugoslavlar ise, Karadağ krallığı ile Sırbistan krallığı arasında bölünmüşlerdi.

Slovenlerle Hırvatlar Katoliktirler ve Latin alfabesi kullanırlar; Sırlar Ortodoks olup kiril harfleriyle yazarlar; Müslümanlar ise, çoğunlukla Latin alfabesinden yararlanırlar. Bütün bu farklılıklara karşın, Sırların, Hırvatların ve Müslümanların tek ve aynı dili, Sırpça-Hırvatçayı konuşmaları yüzünden, bir güçlü birlik duygusu, uzun bir süreden beri egemen olmuştur. İmparatorluğun Slavları, yani Slovenlerle Hırvatlar, iktisadî yönden Sırlarla Karadağlılardan daha ileri olsalar da, aşağılanma içindeydiler: Aralarından yüzde 1,5'ten az bir bölümünün oy hakkı vardı ve Slovenya'da tek bir üniversite yoktu.

İşte o yüzdendir ki, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1918'de çöküşünün arkasından bir ulusal devlet yaratma atılımı, 1 Aralık 1918'de Yugoslavya'nın birleştirilmesine varır ve Sırların, Hırvatların ve Slovenlerin Krallığı ilan edilir.

Tarihsel köklerin, kimliğin yüceltilmesi ve birbirine benzer değerlerin paylaşılması, bir ulusu yaratmaya yeter mi? Yugoslav yurttaşında, ortak bir yurda ait olma duygusu, böyle yeni bir duyguya yol açmak için de yeterli mi bu? Birliğe giden yolda farklılıklar ne denli küçümsendi ise, birliğin kurulmasının arkasından, bunlar, o denli uyuşmazlık

kaynağı da oldular; giderek, bu devletin yaşamını zehirlerken onu parçalanma tehlikesini yarattılar. Böylece, milliyetçilik Yugoslavya'nın harcında işe yaradı, ama milliyetçilikler onu yıkılışa götüreceklerdi.

Gerçekten, 1980'de Tito'nun ölümünden sonra, mezkûç güçler, ülkenin yaşadığı ağır ekonomik bunalım artıkça, etkilerini de o oranda gösterir oldular. 1989'dan sonra ve komünist rejimlerin çöküşüyle, çözülmenin tehlikeleri çoğaldı. Sırbistan, eski federasyonunun bu temel ögesi, eski komünistler –ve Büyük Sırbistan'ın yandaşlarıncı– denetlenirken, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, muhalefet partilerince yönetiliyorlardı. Böylece, var olan ayrışıklıklara, siyasal görüş farklılığı da gelip eklenmişti. Sosyalizm, varolan uygulamasıyla bir başarısızlık simgesi olduğundan, Slovenya'nın, Hırvatistan'ın ve Bosna-Hersek'in tek başlarına kalmayı, ya da gelişme imkânlarını farklı çerçevelerde aramayı istemelerine şaşılabilir mi?

Onların bu bağımsızlık arzusunu, kimi Avrupa devletleri (Almanya, Avusturya), başkalarından –Fransa– çok daha fazla hoşnutlukla karşıladılar. Böylesi bir bağımsızlığın zorunlu olarak ortaya çıkaracağı sorunları düşünmüşler midir?

Nitekim, özellikle Hırvatistan'da, orada Krajina ve Slovenya bölgesinde yaşayan yığınla Sırp, ne pahasına olursa olsun, bağımsız bir Hırvatistan'ın yurttaşları olmayı istemişlerdir; ve elde silah, bölgelerinin Sırbistan'a bağlanmasını öne sürmüşlerdir. Bunun gibi, Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franjo Tudjman da, 1991'den başlayarak, yüzde 40'ı Müslüman olan Bosna-Hersek'in bölünmesi fikrini ortaya atarken, bununla, orada Hırvatların oturdukları bölgelere doğru sınırlarını genişletmek amacındaydı. Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Alija İzzetbegoviç, bu isteğe, Türkiye'ye, Libya ve İran'a giderek “siyasal destek” aramakla yanıt verdi.

Böylece, sınırlarda her kesip biçme uğursuz gelişmelere gebeydi. Nitekim, artık serbest kalmış olan Arnavutlar, Kosova'daki Arnavutların yazgısıyla ilgili olduklarını açıkladılar. Onları başkaları izlediler: Macaristan, Voyvodina'daki Macar azınlığın yazgısıyla ilgilenirken, Romanya, Slovakya ve Ukrayna'daki başka Macar topluluklara da ko-

ruyucu bir gözle bakmaya başladı. Sonunda Yugoslavya, komünist iktidarın parçalanmasının beraberinde getirdiği felaketlerin ölçüldüğü bir trajik labratuvar olup çıkmıştır.

Kaygılı insanlığın önüne, genel rahatsızlığın asıl kaynakları olarak, milliyetçilik ve “kimlik erdemleri”nin tutkulu yüceltilişi çıkarılıyor. Bir başka kötülük kaynağı da “öteki”dir; yabancıdır, göçmendir asıl suçlu olan. Ekonomik iflas ise bu hastalıklı gerginlikleri kızıştırıyor. Toplumun ihtiyaçlarına çare bulmak, yalnız o sorunu çözebilir oysa. Ne var ki, bu ihtiyaçlar dev gibi. Ve Batı, komünizme karşı zaferini yırtırıncasına ilan ettikten sonra, bu sorunları göğüsleyemeyeceğini itiraf edemiyor bir türlü. Ne politik irade sahibidir bu konuda, ne yeterli mali araçları var. Güney’in karşısında bir süredir ne yapmışsa, Doğu’nun karşısındaki tavrı da o artık: Yani onu ezen dram önünde korkunç bir kayıtsızlık! Yugoslav barutluğunun patlamasını da işte bu yüzden kabul etti.

Bundan kuşkulananların gözleri önünde, barbarlığın modern uygarlığın orta yerinde yaşattığı bir örnek var artık. Avrupa’nın bağrında, zulüm ve vahşet, Sırları, Hırvatları ve Müslümanları karşı karşıya getirdi. Bitti denirken, orada burada hâlâ silahlar kan kusuyor. Sorunun kendisi önemli: Niçin bu iğrenç savaş? Hiçbir kanıt, üçüncü bin yılın şafağında, böylesi bir kin ve yıkım fırtınasının kopmasını haklı gösteremiyor. Nasıl söndürmeli bu kor yığını? Hemen bütün cephelerde on binlerce insana mal olurken, daha da uçta güçlerin doğuşuna da yol açmış bu öç sarmalı nasıl durdurulacak?

Yugoslav dramının yol açtığı acılar, yıkım ve vahşet, bir yüzyıl biterken, hoşgörüsüzlüğün ve ırkçı çılgınlığın bir simgesi olarak, Avrupa’nın omuzlarına çökmüştür; tehdidini, yeni bir yüzyılın başlarında da sürdürüyor, daha da sürdürecektir. Onca yılın ardından, 23 Aralık 1991’de Slovenya ile Hırvatistan’ın bağımsızlığını aceleyle tanıyarak Yugoslav Federasyonu’nun çöküşünü yüreklendirmiş olanların, başta da Almanya’nın ihtiyatsızlıklarının çapını şimdi çok iyi anlıyoruz.

Bu, Belgrad’daki Büyük Sırbistan bağnazlığının da önünü yeniden açmış; Birleşmiş Milletler’in Sırbistan’a

uyguladığı –ama gerektiği gibi uygulanmayan– önlemler de gericiliği git gide azdırmıştır. “Sırp Kalesi”ni –ne olursa olsun– savunma kararlılığı, bir savaşçı milliyetçiliği beslemiş, Radikal Parti’yi (aşırı sağ) yükselişe geçirirken, Slobodan Miloseviç’i de halkın gözünde kahraman yapıp çıkmıştır.

Eski Yugoslavya’daki uyuşmazlık, öylesine adaletsizliklere ve vahşete yol açmıştır ki, büyük demokratik güçlerin, başta da Avrupa Birliği’nin pasifliği, bir siyasal suça bürünmüştür. Daha düne kadar herkesin gözleri önünde “etnik temizlik”in uygulandığı bir kıtada, o kıta hakkında konuşma hakkını kendinde görenler, Maastricht antlaşması’nda tanımlandığı biçimiyle “Avrupa yurttaşlığı” fikrini, bu yüce gönüllü düşünceyi nasıl savunacaklardır?

Gerçeğin bir başka önemli yanı da şu: Bosna-Hersek’ten başlayarak, alınan kararların ve yapılan antlaşmaların uzun süreli bir siyasal çözüme ulaştırmadıkları da ortada. Ancak bunu da sağlamak gerekiyor. Böylesi bir çözüm ise, olsa olsa laik, demokratik ve çok etnikli bir devletin yaratılmasından geçiyor.

Son birkaç yıldır olup bitenlerin, özellikle “Kosova bunalımı”nın Balkanlardaki uyuşmazlığa eklediği boyutları da belirtmeli. Söz konusu bunalım, Makedonya’da ve Balkanların başka yerlerinde yaratacağı olası etkilerin yanı sıra, NATO’nun giriştiği bombardımanlar vesilesiyle, Amerika Birleşik Devletleri’ni uyuşmazlıkta asıl söz sahibi de yapıp çıkmıştır. Aslında Kosova, Birleşik Devletler için hiçbir yönden stratejik bir önem taşımıyor; 1991’de başlayan Balkan bunalımının içine –geri geri giderek– gelip girmişse, NATO’ya yeni bir meşruiyet kazandırma aşkınadır. Soğuk Savaş döneminde ve Sovyetler Birliği’ne karşı kurulan bu örgütün, Sovyetler Birliği’nin, Avrupa komünist rejimlerinin ve Varşova Paktı’nın çöküşünden sonra varlık nedeni kalmamıştı. Batı Avrupa’da onun yerine bir özel savunma birliği düşünülüyordu ve girişimleri de görülüyordu. Ne var ki, Birleşik Devletler için böyle bir gerekçenin değeri yoktu: Avrupa’da bir güç olarak kalmak isteyen, dahası etkisini Polonya’ya, Çekya’ya ve Macaristan’a yayma arzusundaki Washington, NATO’yu güçlendirmenin bir fırsatı olarak bakmıştır “Kosova bunalımı”na.

Dahası var: Yaşadığımız dünyanın başta gelen niteliği küreselleşme ise, bu, Birleşik Devletler'in tam egemenliği ile de iç içe görülüyor. İşte, küreselleşmenin mantığına uymak ve tehlikelerini göğüslemek amacıyla, Birleşik Devletler, NATO'yu yeni çağın silahlı kolu yapmak istiyor; İngiltere'yi, Almanya ile Fransa'yı da başlıca bağlaşıkları olarak görmek arzusunda bu çağda ve bir ikinci aşamada Japonya ile Güney Kore de katılacaklardır onlara. Birleşmiş Milletler Örgütü, bir manevi otorite durumuna indirgenmiştir, bunalımlara müdahalesinde onun gerçek hiçbir gücü yoktur; Avrupa Birliği'ne oranla Avrupa Konseyi'nin durumu da bir bakıma böyledir.

İşte, Kosova bunalımı, NATO için yeni stratejik görüşünü uygulama fırsatını vermiştir Birleşik Devletler'e. Demokratik uluslar topluluğunu genişletme ve güçlendirme yolundaki bu görüşü, Washington'da 26 Nisan 1999 günü resmen kabul etmeden birkaç hafta önce yapıyordu Kosova'daki çıkışını. Böylece, deyimdeki demokrasi de, zorunlu bir koşul olarak, küreselleşmenin Batılı modelinin kabulünü ve Birleşik Devletler'in hegemonyasına başegmeyi de varsayıyordu.

Balkanlardaki yeni savaşın gerçek nedenleri işte bunlardır.

KADINLARIN YERİ

“Feminizm” kelimesi Fransız diline 1837’de girer; sözlüklerde, “kadınların hakları ve toplumdaki rollerinin genişletilmesini savunan bir öğreti”nin adı olur. Fransa’dan ve İngiltere’den başlayarak, özellikle orta sınıflardan gelen kadınlarla işçi kadınlar, binlerce yılın ezilmişliğini ve erkeklerle olan eşitsizliği dile getirirler; iktisadî, siyasal ve kültürel haklar isterler. XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında başlayıp bütün bir XX. yüzyılda süren –kıran kırana– mücadelelerin sonunda, büyük kazanımlar söz konusudur: İlk savaş eğitim adına olur; ona, seçimlerde oy hakkı ve “eşit işe eşit ücret” için mücadele de eklenir. Kavga, bir tarihten sonra, sıradan bir eşitlik istemini aşar; daha da genel olarak, “başkaları gibi insan olma” mücadelesine dönüşür ve “bedenine sahip olma” da gelip işin içine girer. Öte yandan, kadınlar bağımsızlık, silahtsızlanma, barış ve kalkınma yöntemine varıncaya kadar, bütün insanlığı ilgilendiren davalara da sahip çıkarlar. Gelip durduğumuz noktada, feminizm, işte bu bütünlük içindedir.⁽¹⁾

Ne var ki, fikirler açık seçik ortada da olsa, mücadele, dünyadaki kadınların büyük çoğunluğu için kazanılmış değil henüz. Daha katedilecek uzun bir yol var! Ama feminizm, fikri üretkenliği ile gündeme egemen durumda ve kadınlar git gide büyük bir potansiyel ve siyasal bir güçtür artık. Bunun getirdiği sorunlar da var: Örneğin sol hareket, böyle bir güçle bağlaşıklığını –gerektiği biçimde– nasıl kurmalıdır?

1) Bir panorama için bkz. Server Tanilli, *İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?* Adam Yayınları, 3. bası, İstanbul, 2001, s. 283-310. Fransızcada yeni yayımlanan bir feminizm sözlüğü, bu zenginliği gözler önüne seriyor: Bkz. Helena Hırata/Françoise Laborie/Hélène Le Doaré/Danièle Senotier, *Dictionnaire critique du féminisme*, PUF, Paris, 2000.

KADIN SORUNUNDA NASIL BİR SOL STRATEJİ?

Ailenin kendine özgü biçimleri, kadınlar ve çocuklar üzerindeki baskı, aile içindeki bağımlılık, “baskıcı ve iki yüzlü ahlak”, bütün bunlarla üretim biçimi arasındaki bağlantıyı saptayan *Komünist Manifesto*, kadınların uğradığı baskıyı çözümleme için ana temaların da altını çizer. Ne var ki, bu temalar *Manifesto*’da geliştirilmiş olmayıp, daha sonraki eserlerde, özellikle Engels’in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı kitabında daha ayrıntılı olarak ele alınmışlardır.

Soruna, sadece üretim ilişkileri açısından değil, “sınıflı toplum ilişkileri” açısından da eğilen bu eserlerin yaklaşımını, sonraki yıllarda, çoğu sosyalist ve Marksist sol terk ederek, bir yerde açıkça antifeminist olan ekonomist politikaların yararına tavır almışlardır. Bunların olumsuz sonuçları pek iyi bilinir.

Marx ve Engels’in, *Komünist Manifesto*’dan başlayarak kadın sorunu üstüne bütün kuramsal çalışmalarının bir yeni değerlendirmesine girişirken, bu ayırım yapılmalıdır. Böylesi bir girişim, bir yandan çağdaş sosyalist, feminist ve ilerici akımlar ve öte yandan da Marx ve Engels’in katkıları arasındaki bağlantıyı da ortaya koymalıdır.

Bir gerçeği belirtmekte de yarar var: Marx ve Engels, kadınların üzerindeki baskının kökenleri ya da bu baskıya son verecek strateji üstüne “son söz”ü söylemiş değiller; kadınların kurtuluşuna yönelik ayrıntılı bir plan hazırlamadıkları gibi, kapitalizm sonrası toplumlarda sosyal ilişkilerin biçimini de tanımlamış değillerdir. Kapitalizm sonrası toplumlarda “cinsel ilişkilerin düzenlenmesi”, Engels’in dediği gibi, “yeni kuşağın ortaya çıkışından sonra kararlaştırılacaktır”. Şunları söylüyordu düşünürümüz: “Yaşamları boyunca, parayla ya da bir başka sosyal iktidar aracılığıyla bir kadına kavuşmamış bir erkekler kuşağıyla, gerçek aşkın dışında bir gerekçeyle ya da ekonomik bir kaygıyla kendini bir erkeğe terk etmemiş bir kadınlar kuşağı düzenleyecek cinsel ilişkileri. Kendi pratiklerini kendileri ve her bireyin davranışı üstüne genel görüşü de yine kendileri belirleyecekler. İşte hepsi bu!”

Böylece, *Manifesto*'nun yazarları, haklı olarak şu düşüncedeydiler: Kadınların üstündeki baskının daha da derinliğine bir çözümlenişi ve onları bu baskıdan kurtaracak stratejilerin hazırlanışı, gerçek durumlardan yola çıkarak bu mücadeleye katılmış olanların eseri olabilir. Aslında, bu alandaki eksiklikler Marx ve Engels'in zimmetine yazılmaz; bu eksikliklerin günahı, olsa olsa sonraki yıllardaki sol'un omuzlarındadır. Marx ve Engels'in gelecekle ilgili gözlemleri yoktu, olamazdı da; onların eserlerinin içeriğini reddedenlerin ise, konuyu saptırmaktan başka bir rolleri olmadı.⁽²⁾

Nasıl?

Başta, kadınların üstündeki baskının nedenleri söz konusu olduğta, kimi eleştirmenlere göre, bu baskının kaynakları özel mülkiyetin, ailenin ve sınıf toplumunun gelişmesinin dışında aranmalıdır. Örneğin, ataerkil bir düzen ya da sınıf ilişkilerinden bağımsız bir üretim biçimiyle! Oysa bu görüşler, çağımızda kadınların yaşamında gerçekten olup bitenleri açıklayamaz: Kadınların çalışma yaşamına kitlesel olarak girmelerinin siyasal dinamiğini, bu olayın “sosyal devlet”in yayılmasıyla ilişkisini, günümüzde de süren sosyal şemaların ve aile biçimlerinin altüst oluşunu, bu görüşlere dayanarak anlayamayız. Her kuramın denektaşı gerçek sosyal olgulardır: İşte *Manifesto*'da geçici olarak sergilenen fikirler, bu olguların süzgecinden geççe geççe, Engels, ondan sonra da sosyalist feministlerce geliştirilmişlerdir. Bütün bunlar, kadınların tarihini anlamada; onların kurtuluş mücadelesini ilerletecek stratejileri geliştirmede; ve kadınlara karşı sermayenin yeni saldırısına direnmede yardımcı oluyorlar.

Bir gerçek de şu: İşçi sınıfı hareketinin özellikleri var. O, geçmiştekilerden farklı olarak, bir azınlığın azınlıklar yararına yürüttüğü bir hareket değil. Başka bir söyleyişle, kurtuluşu, bütün insanlığın kurtuluşunu da beraberinde getirecek bir sınıftır bu; ama, öte yandan, şimdiki düzenin ezdiği tüm ezilenlerin onunla özdeşleşmelerini ve yolun onun-

2) Bkz. Anne Kane, “La place centrale des femmes”, *Le Manifeste Communiste aujourd'hui*, Les Éditions de l'Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1998, s. 128 vd.

la bir bağlaşıklıkta geçtiğini fark etmelerini de gerektiriyor bu kurtuluş. *Komünist Manifesto*'nun yayımlanışından bu yana gerçekleşen devrimler şu görüşü doğrulamışlardır: “Toplumsal bütün kitlelerinin temsilcisi olarak” ortaya çıkmayı unutmak, ya da Lenin’in dediği gibi, “Hangisi olursa olsun, toplumun yakasına yapışmış tüm despotluk, baskı, şiddet ve yolsuzluk halleriyle” mücadeleyle es geçmek, işçi sınıfını yenilgiye mahkûm eder.

Yukardaki alıntının gösterdiği gibi, böylesi bir toplum, işçi sınıfınca, pratikte ancak bütün ezilenlerin ve sömürülenlerin –ve bu arada kadınların– mücadelelerini düzenli olarak destekleyerek ve bu uğraşı sol hareketin bağrına oturtarak gerçekleştirilebilir. Bugün, geçmiştekenden çok daha fazla olarak, örneğin yığınla kadının ücretliler arasına gelip girmesiyle işçi sınıfının uğradığı değişiklik de gösteriyor ki, kadınlar, işçi hareketinde pek önemli bir yer tutuyorlar. Kadınları kitle halinde her organında bütünleştirmeyen ve kadınların önceliklerini uğraşlarının ilk sırasına koymayan bir sol hareket başarıya ulaşamaz.

Peki nasıl olmalıdır sol’un stratejisi?(3)

150 yıllık bir deneyimin gösterdiği gibi, kapitalist ülkelerde, işçi sınıfının potansiyel gücünü desteklemek şöyle dursun, işçi sınıfı, çoğu kez dar fikirli “sınıf” politikalarının hükmü altına sokulmuştur; ekonomizm de bu darlıklardan biridir; ya da işçi sınıfının en çok yararlanan kesimlerinin doğrudan çıkarlarına hizmet eden stratejiler egemen olmuştur.

Bunun sonucudur ki, sol’dan yığınla kadın yabancılaşmaya uğrarken; kadın hareketleri içinde işçi sınıfına hasım politik eğilimler güçlenmiştir. Örneğin İngiltere’de, XX. yüzyılın başlarında, kadınların oy hakkı için yürüttükleri mücadelede onları destekleyecek önemli işçi sınıfı kesimlerinin olmayışı, burjuva güçlerini palazlandırmış ve feminist hareketin büyük bir bölümünün “rayından çıkma”sına yardımcı olmuştur.

Ama bunun tersinin örnekleri de vardır: Sosyalist hareket kadınların mücadelesini desteklediğinde, onların hakla-

3) Bkz. Anne Kane, agy., s. 130-133.

rındaki ilerleme bütün bir işçi sınıfının da ileri doğru adımlar atmasına yol açmıştır. Bunun yine İngiltere’den ve yakın tarihlerden verilecek örnekleri vardır: Orada, 70’li yıllarda, erkeklerle kadınlar arasındaki “ücretlerde eşitlik” adına verilen mücadeleler sırasında, bu ilkenin uygulanmasının erkeklerin ücretlerini düşürecek bir sonuca varacağını iddia edenleri olaylar yalanlamıştır; nitekim, kadınların ücretleri arttığında, ulusal ekonomide bütün ücretlerde genel bir artış olduğu görülmüştür. Öte yandan, İşçi Partisi’nin, partiyi kadınlar için daha çekici kılmak ve oylamalarda “cins farkı”nı gidermek için aldığı önlemler de, İşçi Partisi’ni 1979’daki yenilgiden 1997’deki zafere kadar götürmüştür.

Bütün bunların anlattığı ne?

Sınıflı bir toplumda, işçi hareketinde, kapsayıcı bir siyaset stratejisi, sadece dar üretim ilişkilerini değil sosyal ilişkilerin bütününe göz önünde tutmayı gerektiriyor. Engels, bunu şöyle dile getiriyor: “Tarihte belirleyici etken, sonunda, doğrudan yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir”. Böylece, bugün içinde yaşadığımız dönemde, hem emeğin hem de ailenin gelişmesine göz kulak olmak, yaşamsal bir önem kazanmıştır.

Gerçekten, kapitalizmin bir özelliği de aileyi çökertmeye yönelmesidir: Kadınları çalışmaya götürür ve bunun sonucu olarak, onları, altında yaşadıkları baskıya karşı kolektif mücadeleye hazırlayan temeli de yaratırken; kadınların çalışmasının kapitalist biçimi, aynı zamanda, ailede görmeyi istedikleri kişisel ihtiyaçlardan da onları yoksun kılar. Savaş sonrası dönem, bunu pek iyi ispatlamıştır.

Bugün kadınlar, çoğu ülkede emek gücünün yarısına yakınına oluşturmaktadır. Bu iktisadî değişiklik, bir yandan kadınların kurtuluş hareketini beslerken, geleneksel ailede bir altüst oluşu da hızlandırır ve özellikle ev işlerinin görülmesindeki bilinen şemayı zorlayarak eski ailenin tersliklerini ortaya döker. Öte yandan, kadınların ev çalışmalarını karşılayacak bir sosyal seçenek de olmadığından kadınların gerilimi yoğunlaşır. İngiltere’de çocuklu ailelerin yüzde 22’si, boşanmaların büyük çoğunluğu kadınlardan gelen istek yüzünden olduğundan, ananın temsilciliğindedir ve genellikle yoksulluk içindedir bu aileler; iş bulma olanakları daha da azdır ya da en düşük bir gelire mahkûmdurlar.

Oysa sermaye, 90'lı yılların başlarından beri güçlü konumundan yararlanarak, kadınların sosyal durumunun sonucu olan çelişmeleri daha da derinliğine ve daha da hoyratça sömürmenin arkasındadır. Bu stratejinin temel ögesi, “sosyal devlet”e saldırıp onun çökertmedir: Çünkü, bunu yaparken, işçi sınıfında ve kadınlar arasındaki eşitsizlikleri azaltmaya yarayan ev çalışmasının sosyalizasyonu önlemlerini tasfiye etmeyi de programına almıştır.

Bunun gibi, kapitalizm, kadınları emek piyasasından uzaklaştırma şöyle dursun, iş yaşamında onları sömürmeyi yoğunlaştırmıştır. Böyle bir süreçte, “sosyal devlet”in eksiklikleri, başta ailenin, kadınların ödenmemiş emeğinin bağımlılığını daha da artırıyor. Git gide artan sayıda çalışan kadınların çoğunluğu, “sosyal ücret”te kesintiler sonucu, “dalgаланan” emek piyasasına –daha da az ücretlerle– bağlanmak zorunda kalıyor.

Bütün bunlar, derin bir sosyal çözülmenin nedenidir. Kadınların ekonomik statüsündeki iyileşme, onları sosyal ve politik olarak öne çıkarmıştı; ama “sosyal devlet”e saldırı, kadınların toplum içindeki genel statüleri üzerinde bir tehdit olup çıkmıştır. Bu saldırı, aile değerlerinin sarsılmasında da rol oynuyor. Aynı saldırı, feministler arasında da pek keskin politik bölünüşlere yol açıyor: “Liberal” feminizm ya da sözde feminizm, bir azınlık da olsa, çoğu kez şamatacı ve yaygaracı havasıyla, sosyalist feministlerin karşısına çıkıyor. Böyle bir süreçte, bu sonuncuların, kadınlar arasında politik birliği sağlama görevleri eskisinden de fazla bir önem kazanmıştır.

Nereye varacağız buradan?

İçinde yaşadığımız dönemde, kadınların emek piyasasında git gide artan yoğunlaşması ile ailenin varlığını sürdürmesi arasında mutlak bir çelişme ortaya çıkmıştır. *Komünist Manifesto*, vaktiyle, ailenin neyin üzerine kurulu olduğunu sorarken, şu yanıtı veriyordu: “Sermaye ve kişisel kazanç üstüne!” Açıklaması da şöyleydi: “Aile, tam biçimiyle, sadece burjuvazi için vardır; ne var ki, bu aile, ekle riyle, yani proletarya için aileyi zorla ortadan kaldırırken genel fuhuşla da tamamlanmış oluyor”. Bu sözleri, Marx ve Engels, işçi sınıfının aile yapısında –İngiltere’de– kapitaliz-

min ilk gelişmesinin yol açtığı aşınmaya bakarken söylemişlerdi. Burjuvazinin, bir yerde işe müdahale edip aileyi güçlendirme yolunda kendi yetenek ve çıkarını göz ardı etmiş; ve işçi sınıfında ailenin ortadan kalkış tehlikesini aceleyle haber vermiş de olsalar, temel sezgileri doğrudanmıştır yine de...

Gerçekten, XX. yüzyılda “sosyal devlet”, her şeye karşın ailenin güçlendirilmesinde bir önemli adımdı. Günümüzde sermaye, bu gücü azaltarak, kadınların emek piyasasında aşırı sömürülmelerine girişmiş bulunuyor. Buna karşı sol hareketin tavrı, kadınları, “sosyal hareketin motoru” olarak görüp savunmak olmalıdır. Perspektifler donuk da olsa, 150 yıl önceki durumdan farklı bir haldedir kadınlar. Geçmişte benzeri gösterilemeyecek bir potansiyel iktidardır onlar: Sendikalarda, partilerde ve kadın örgütlerinde örgütlenmişlerdir. Bu politik güçle bütünlüğüne bir bağlaşıklık kurma ise, her zaman olduğu gibi, işçi sınıfının önderleri kadar sol hareketin başını çekenlere düşüyor.

Ancak, sol için, kadın hareketinin geleceğe açık tavrı da çekici bir rol oynuyor, oynamalı da.

Feminizm, geleneğe karşı ilerlemeden yana oldu.

GELENEĞE KARŞI İLERLEMEDEN YANA

Kadın, en eski yüzyıllardan çağımıza kadar, iki düşünce akımının, gelenekle ilerlemenin kesiştiği noktada olmuştur hep:⁽⁴⁾ Gelenek, batıl inançlara, köhnemiş düşüncelere dayanarak, onu, evine, çıkmaması gereken bir coğrafi mekâna bağlar, bir eşitsizlik duvarı ile çevreler; ilerleme ise, şimdiki zamanın yüzünü –henüz gerçekleşmemiş de olsa– ideal bir geleceğe çevirir, yaşamın imkânlarını, haklarla sarmaş-dolaş bir halde sergiler. Birinde yaşamın katılığı ve soğukluğu, ötekinde yumuşaklığı ve sıcaklığı vardır; biri durağan, öteki dinamiktir.

4) Bkz. Andrée Michel, *Le féminisme*, PUF, coll. “Que sais-je?”, 7e éd., Paris, 2001; Ney Bensadon, *Les droits de la femme des origines à nos jours*, PUF, coll. “Que sais-je?”, 5e éd., Paris, 1999. Daha da geniş olarak, Geneviève Fraisse, *Les femmes et leur histoire*, Gallimard, Coll. “Folio”, Paris, 1998.

Yüzyıllarca gelenek ağır basmıştır kadınlar için. O yüzyıllar, sınıfsal bir temeli de olsa, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğine, yani ataerkil bir düzene dayandığından, kurallar, ister istemez “cinsiyetçi” bir damga taşıyordu. Çağımız, çeşitli nedenlerle, işte bu cinsiyetçi yapıya karşı çıkıyor. Demokratik ülkelerde git gide tasfiye olunan hukuk, özünde bu nitelikteki bir hukuktur; onu, açıktır ki, binlerce yılın iktidar ayrıcalıklarından yararlanan ve hakları da başta kendileri için düşünen erkekler yaptı. Hukuksal, ekonomik ve siyasal bağımsızlık isteyen kadınlar da, –cinsiyetçi olduğundan– kendileri için adaletsizliklerle dolu ve ihtiyaçlara da yanıt vermeyen bu düzeni değiştirmek ve yaşamın gereklerine açmak istiyorlar. Onların görüşlerini dile getiren feminizm, içinde çeşitli eğilimleri de taşısa, bir yerde geleceğe karşı ilerlemeden yanadır. Ama sol’un mayasında da bu yok mu? O yüzdendir ki feminizm, sol’un doğal bağlaşığdır. “Daha özgür ve insanca” bir geleceğı hazırlamada, ikisinin yan yana olmalarını yaşam dayatıyor. Dinci, gerici, sağ’cı parti ve politikaların, sol’a karşı çıkarken feminizme de ateş püskürmelerinin altında işte bu kaygı yatıyor.

Ne var ki, tıpkı sol gibi, feminizmin de kendi yolunu açması kolay olmadı.

Mücadeleye daha öncelerden de başlansa, düğümlerin art arda çözölüşü, XX. yüzyılda, özellikle de onun ikinci yarısında olur. O yüzyılın başlarında, Ortaçağ’dan beri gelişen yığınla tema, Batılı feministin bilincinde yer etmiştir.

Neler mi var aralarında?

Başta şu: Erkeklerle kadınlar arasındaki farklılıklar, doğadan değil her iki cinsin geçtiğı farklı eğitimden ve kimi mesleklerin eğitiminin de kızlara yasaklanmasından ileri geliyor.

Sonra şunlar geliyor: Kadının ailede medeni haklardan yoksun kılınması ve kimi iktisadî ve siyasal görevlerden uzak tutulması kabul edilemez; cinsel konuda çifte ahlaka yer yoktur; kadınların kurtuluşu olsa olsa kadınların eseri olabilir; kadının, evliliğın dışında da zevk alma hakkı vardır; kadınların kurtuluşu, bütün çalışanların kurtuluşundan ayrılamaz; kadınlar mücadelelerini bütün bir toplumun sorunlarına ve ihtiyaçlarına yaymalıdırlar. Son olarak da şu: Tüm

Ülkelerin kadınları haklarını elde etmek için dayanmak zorundadırlar.

Bu fikirler, sayısız uygulamalara, direnilere ve bakalrılara aılanmı haldedir ve eylemcileri arasında Avrupa toplumlarının her sınıf ve kesiminden insanlar vardır; en korkunç engellere göğüs gererek mücadelelerini yürütmüşlerdir. Bu, XX. yüzyılın balarından bugüne değin, Batılı feministlerin mücadelelerinde kuraldır.

XX. yüzyılın ilk yarısında, Batı'da, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, kadınların iktisadî, ailevi ve siyasal haklarını elde etmek için örgütlü mücadele sürer ve savaşın ertesinde de, kadınların oy hakkı mücadelesi –Fransa dışında– 21 ülkede başarıya ulaşır. Ama dönemin asıl çarpıcı olayı, Sovyetler Birliği'nin kuruluu ve kadınların o vesileyle elde ettiği fetihlerdir.(5)

Gerçekten, Batılı feministler, iktisadî, siyasal ve medeni haklarını kazanmanın kavgasını verdikleri bir sırada, Rus kadınları, kendilerine bu hakları verecek 1917 Devrimi'ni –erkeklerle beraber– hazırlarlar. Bu hakların kadınlara, Rusya'nın yeni yöneticilerince bir armağan olarak verildiğini söylemek, onların Devrim ncesi büyük mücadelelerini gölgeler. Başta Alexandre Kollontay'ın ta 1907'den balattıı –zellikle çalışan kadınlar için– mücadele, devrimi yapanlara da esin verir: İlk kararnameler, onları korumak içindir; bunun gibi, ailede kocanın egemenliğine son verilir, boşanma kolaylatırılır ve evlilik dışı ocuk meşru çocukla eşit sayılır. Ayrıca kadınların kavgasını yaptıkları başka haklar vardır ki, Devrim'in patlak vermesinde rol oynarlar. Bolşevik Devrimi'nin arkasından kadınlar orduya girer, Beyaz Ordu'ya karşı gerilla savaşlarında safları tutarlar; Komünist Parti'de bir Kadınlar Bakanlığı (*Genotdel*) oluşturup alıa karşı mücadele, yeni hükümeti i savaşta desteklemek ve kadın hakları için kadınları seferber ederler.

Ne var ki, Kollontay, Lenin ve Trotsky gibi aydın ve politikacılar unu çabucak anlarlar: Kadınlara ailede ve i yaşamında verilen haklarda eşitlik, iki cins arasında sosyal

5) Bkz. François Balibar-Nadya Labica, “Femmes” ve “Fminisme”, *Dictionnaire critique du marxisme*, PUF, Paris, 1999.

koşullarda eşitlik sağlanmamışsa güçsüz kalırlar; hele hele kadın ailede ev işleriyle de yükümlü oldukça... Buradan kalkıp “kolektif ev işleri birlikleri”nin kurulmasına girişilir. Ne var ki, bu ve başka olanaklar daha sonra –üretim aşkına– kesintiye uğrar, hatta yok edilir. Yasal çocuk aldirmaya son verilir, boşanma güçleştirilir. Ailede geleneksel kadın ve erkek konumuna dönüş, sosyalist toplumun inşası için gerekli görülür. Her şeyden önce, Plan’ın gerekleri vardır. Kadının ekonomik bağımsızlığı, siyasal ve kültürel yaşama katılması sürse de, Stalin döneminin bu geriye atılan adımları sonunda, Devrim’in başlarındaki havadan ve kadınlar yararına kazanımlardan –neredeyse– eser yoktur; geçmiş yılların, –Kollontay’ın deyiimiyle– “Rüzgâr gibi özgür” ideal yeni kadının yerine, “Güçlü ve acılı Sovyet Anası” tapıncı geçmiştir.

Ama yine de faşizmden farklıdır durum...

Sovyetler Birliği’nde bunlar olurken, Almanya, İtalya ve İspanya gibi faşist rejimlerde sistemli bir öğreti iktidara yön vermektedir: Kadın, aşağı bir varlık olduğundan, ailede kocasına hizmet etmek ve devlete de çok çocuk vermekle yükümlüdür. Nazi Almanya’sı, üç K’lı (*Kinder, Küche, Kirche*, yani çocuk, mutfak, kilise) bir slogan kabul eder. Kamu kesiminde çalışan bütün kadınları işten çıkaran ilk ülke o olur. Dahası, genç kızları kültürün dışında bırakmak amacıyla bir dizi önlem alınır: Liselere ve karma okullara girişleri yasaklanır ve özel okullarda ev işlerine hazırlanırlar; lise bitirme için kızlara sadece yüzde 10’luk bir kota ayrılır. Hekimlik de kadınlara yasaklanır. Nazi öğretisine göre, “kadın bir tür hayvandır. Aile tek doğal bağıdır ve cinsel özgürlük isteyen bir kadın, bir Yahudi, bir Siyahi ve eşcinsel gibi erdemsiz ve alçaktır. Feminizm, bir burjuva sapıklığı, doğal düzeni bozmadır. Nazi toplumu, kadını dışlayan ve Ana’yı yücelten eşcinsel kardeşlerden oluşmuştur”. İspanya’da, Cumhuriyet döneminde kadınların elde ettiği bütün kazanımları (1931’de oy hakkı, Katalonya’da çocuk aldırma hakkı), Franco’nun faşist rejimi ortadan kaldırır.

Çok geçmeden patlayacak İkinci Dünya Savaşı, kadınların faşizme karşı yoğun ve örnek mücadelesine bir vesile olur. Kadınların –cephelerde ve fabrikalarda– katılımı olmasaydı, Avrupa’da faşist işgale son vermek asla mümkün

olamazdı. Savaş sonrası başlayan yüzyılın ikinci yarısı ise, çoğu konuda olduğu gibi kadınların durumunda ve feminist harekette de yepyeni bir dönemdir.

Aslına bakılırsa, savaşı izleyen yirmi yıl boyunca (1945-1965), Batı'nın ve Doğu'nun gelişmiş ülkelerinde yönetimler, kadına bakışlarında köklü bir değişiklik içinde değildirler: Toplum, kadınların potansiyelini geliştirme için değil, tersine kadınlar toplumun üretim ve yeniden üretim ihtiyaçları için vardırırlar, diye düşünülür. Savaş sırasında üretimde ve orduda onlardan yararlanılmış ve ihtiyaç kalmadığında da evlerine yollanmışlardır.

Öyle de olsa, Simone de Beauvoir'ın 1949'da yayımladığı *İkinci Cins* adlı eserindeki saptamalar ve sesleniş kadınların kulaklarındadır. Tazeliğini bugün de sürdüren bu kitapta, yazar, "Kadın olarak doğulmaz, kadın olunur" diyordu: Kadınların rolünü sınırlayan doğa değil, -kadınların da az çok suç ortağı oldukları- bir yığın önyargı, âdet ve köhne yasalar. Bu soylu kalem, rahata ve sosyal bütünleşmeye kavuşmak için aklını başka şeylere --örneğin evliliğe!- takıp bağımsızlıklarını yitirmiş kadınları sarsmak için de, onların kadın olarak saygınlık duygularına sesleniyordu. Bu ses, bütün sosyal sınıfların ve bütün kıtaların kadınlarına ulaşmış ve onların kurtuluş mücadelelerine esin vermiştir. Ama feminizmin yeniden kuruluşu, 1965-1980 yıllarına rastlar.

İlk aşamada, kimya ve tıp tekniğindeki ilerlemeler gebeliği önlemede etkili olurlar ve onlar sayesinde kadınlar, ilk kez, binlerce yıllık girişimlerinin gerçekleştiğini, yani cinsellik ile hamileliğin birbirinden ayrıldığını görürler. Simone de Beauvoir da şöyle demişti: "Kadınların kurtuluşu rahimlerinde başlar". Buradan kalkarak, bu araçların bütün kadınların hizmetine verilmesi ve çocuk aldırma konusunda çoğu ülkede hâlâ yürürlükte olan yasaklamaların sona ermesi için kadınlar seferber olurlar. Baş da, Kuzey Avrupa ülkeleri ile Amerika Birleşik Devletleri çeker.

Onun kadar çarpıcı olan, 60'lı yılların sonuna doğru, Birleşik Devletler'de, İngiltere'de, Fransa'da ve çoğu Batılı ülkede, yeni bir kadın kuşağının ortaya çıkışıdır: 1935'le 1945 arasında doğan, antifaşist ya da antikolonyalist müca-

delelerde kendilerinden öncekiler gibi aşınmamış ve bütün olarak daha üstün bir bilgi düzeyindeki bir kuşaktır bu. Kuzey Amerika’da ve Avrupa’da yeni kadın hareketlerini o kuşak yoğuracaktır. Bir bilanço ortaya koymak gerektiğinde, sonuç çarpıcıdır; feministler, bütün alanlarda yenilikçi olmayı başarmışlardır.

Örneğin, ideolojik ve bilimsel alanda, feministler, kamu ile özel birbirinden ayıran, kamu kesimindeki erkeklerle öncelik tanıyan ve kadınları özeline içine iten, –sağ’dan ya da sol’dan– bütün eski siyasal ideolojilerin maskelerini indirmişlerdir. Şunu gösterirler: Böylesi bir ayırım siyasaldı ve kadınların sömürülmesini ve erkeklere bağımlılığını gizliyordu. Aileye kapatılan kadınlar, toplumun ihtiyacı olan emek gücünü ürettiği ve yeniden ürettikleri halde, toplum, “kadınların biyolojik niteliği” deyip –aslında ekonomik olan– bu üretimin karşılığını vermiyor. Kapitalist sistemden önceki ataerkil sistem de, kadınların ailedeki bu “görünmez üretim”ine dayanıyordu. İşte feminist mücadele işe bu noktadan koyulmalıdır: Kadınlar, ilk sömürünün buradan başladığını görmeliler; ev ekonomisine bu bağımlılığı görmedikleri sürece, kurtuluşları mümkün değildir. Ekonomi bilimini de, bu noktada tartışmaya açmalıdır.

Öte yandan, “özel yaşam” alanında da, feministler, gündelik hayatta özel yaşamla genel yaşam arasına dikilmiş engelleri de reddederek yenilik getirirler. Bunun gibi, edebiyatta, medyada, reklamlarda kadınların cinsiyetinin öne çıkarılmasına karşı çıkarlar. İşe alınmada ve ücretlerde eşitlikte, kadınlara –erkeklere oranla– bir farklılık gözetilmesine karşı koyarlar. Kadınlara karşı cinsel baskı ve şiddet konusu, en duyarlı ve yoğun mücadelelere yol açar ve uluslararası bir niteliğe bürünür.

Son olarak “siyasal yaşama katılma” konusunda da, feministler ısrarlı bir mücadele sürdürürler. Kadınların, seçimlerde seçme ve seçilme hakları uğruna bir yüzyıldan fazla bir zaman önce başlattıkları mücadele, erkeklerin oy haklarının tanınmasından sonra da olsa, bir yerde tartışılır olmaktan çıkar ve seçme-seçilme hakkında kadın-erkek eşitliği sağlanır. Ne var ki, son yıllarda, konunun bir başka yanı gündeme gelip girmiştir.

Gerçekten, Kuveyt gibi birkaç ülke bir yana, neredeyse her yerde, yasalar, kadınların seçme ve seçilme haklarını kabul ediyorlar. Ama uygulamada, parlamentolara ve hükümetlere kadınların girmeleri konusunda pek büyük adımlar atılmış değil. Öte yandan, politik eğilimi ne olursa olsun, her ülkede, kadınlar, siyasal yükselişlerini frenleyen yığınla engelle karşılaşıyorlar; önyargılardan günlük yaşamın çetinliklerine kadar uzanan engeller bunlar.⁽⁶⁾

Peki kadınları, insanlığın yüzde 52'sine yakın bir kitleyi temsil eden bu özgün "azınlık"ı, dünya işlerinin yönetiminde yerlerini almaya nasıl yüreklendirmeli?

Soru, hararetli tartışmalara yol açmış halde.

Feminist hareketin pek güçlü olduğu Kuzey Avrupa'da, partiler, 70'li yıllardan başlayarak kadınlar için kotalar koydular ve onları git gide artırarak –neredeyse– bir eşitliğe vardılar. Bu uygulama, Avrupa'nın geri kalan bölümünde, özellikle de sol parti çevrelerinde yayılmaya başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, durum çelişmelidir.

Denecek odur ki, kadınların davası haklı ise, siyasal temsilde kadın-erkek eşitliği ilkesi de haklıdır ve pek uzun süren bir adaletsizliği –bir bölümüyle– düzeltmek fırsatını sağlayacak. Hareket başarıya ulaşırsa, demokrasi nereden olursa olsun bir "eksik kalmış demokrasi" ayıbından kurtulurken; belki daha da önemlisi, siyaset sınıfının dünya çapında yenilenmesinin yolu açılmıştır ki, XXI. yüzyılın devrimleri arasında hiç kuşkusuz önemli bir yeri olacaktır onun da.

Böylece eşitlik, kadınlar için bir hedef olarak kalıyor. Siyasal temsilde kadın-erkek eşitliği, bu eşitliğe götüren yollardan biri olabilir kuşkusuz. Ama bir şartla: Niceli ve politiği aşmak, bir paylaşma anlayışıyla ufkumuza gelip yerleşirse! Ütopik denecektir kuşkusuz, olsun, kamçılayıcı ama! Hiç bitmemiş, açık, belki de hiç sonu gelmeyecek bir tarihin yolu gibi...

6) Konunun Türkiye bakımından özelliklerini –daha da genel bir çerçevede– ele alan ve Seyhan Erdoğan, Serpil Üşür, Oya Fişek, Sündüz Hazar'la Nurşen Girgin'in katıldığı bir bilimsel toplantı için bkz. "Demokratik Kadın Örgütlenmesi Gündemi ve Sorunları", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 1997, sy. 197, s. 34.

Son olarak, sol'un, feminizmde birkaç önemli konudaki temel uzlaşmayı da bilmesinde yarar var.

FEMİNİZMDEKİ TEMEL UZLAŞMALAR

Kadınların tarihi, her şeyden önce, üzerlerindeki baskının yerleşmesi ve sonra da onun örtülmesidir; örtülme, baskının bir parçası. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa feministleri ile bugün onlara katılan Üçüncü Dünya feministlerinin –belki– en çarpıcı uğraşları, işte bu sessizliği bozmaya başlamalarıdır. Ama hemen eklemeli de: Kadınların tarihi, aynı zamanda bu baskıya ve onun örtbas edilmesine direnmenin tarihi de. Çok öncelerden başlayan, Kuzey ülkelerde 70'li yıllarda büyük bir ivme kazanan hareketlenişin dinamizmi, günümüzde Güney ülkelerinin feminist örgütlerince temsil ediliyor. Bu örgütler, kadının saygınlığını sağlamada ve yoksulluklarını derinleştiren bugünkü gelişme modeline bir seçenek aramada alabildiğine vuruşkan durumdalar.

Bir yirmi yıldan beri, feminist hareket, dünya çapında büyük değişiklikler içinde. Gündem zaman zaman ve sorundan soruna değişse de, radikal olsun olmasın, hemen bütün feministler, kadınların davasını daha da ileriye götürmek için, işbirliğini kabul ediyorlar. Geçmişte Kuzey ve Güney feministleri arasındaki anlaşmazlıklar, bugün yerlerini çok boyutlu uzlaşmalara bırakmış halde.

Özellikle üç konuda çarpıcı bir uzlaşma var.⁽⁷⁾

Birinci uzlaşma, kadınlara karşı şiddetin mahkûm edilmesi ve kadınların insan hakları üstüne. Bu uzlaşma, kadın cinsinin kişiliğine saygı kavramından yola çıkıyor. Bu saygı, kadınlara karşı işlenen bütün şiddet biçimlerine karşı durmayı içeriyor ve aralarında şunlar var: Kocalar-dan gelen dövüp sövme ile yaralamalar, ırza geçme, çokkarırlılık, vb. Mahkûmiyet, aile içindeki özel şiddet kadar, savaş sırasındaki ırza geçmeleri de kapsıyor. Özel yaşamda şiddete uğrayan kadınlara karşı feminist dayanışma çeşitli

7) Bkz. Andrée Michel, age., s. 113-125.

örgütlenişlere götürürken (Fransa’da ya da Avrupa’da SOS-Seksizm, iş başındaki kadınlara kullanılmış şiddete karşı Avrupa Derneği), savaş sırasında şiddet kurbanı kadınlara el uzatma Yugoslavya’daki savaş sırasında gelişti. Üstelik, uluslararası hukuku da hemen etkiledi: İkinci Dünya Savaşı ertesinde Nazi suçluları için kurulmuş Uluslararası Nürnberg Askerî Mahkemesi konuya eğilmemişken, Yugoslavya’daki savaş vesilesiyle kurulan Uluslararası Lahey Ceza Mahkemesi, feministlerin isteğiyle, savaş sırasındaki ırza geçmeleri “insanlığa karşı suç” olarak ilan etti.

Kadınlara karşı şiddet konusunda feministler arasındaki uzlaşma, gerçi aynı felsefi ve sosyal gerekçelerden yola çıkmıyor; öyle de olsa, şiddeti mahkûm etmede, bütün dünya feministleri birleşiyorlar.

Müslüman dünyada, köktendinci şiddetin kurbanı olmuş kadınların mücadeleleri, şiddete direnişin çarpıcı bir örneğidirler. Köktendinciliğin dini kullanması, kuşkusuz siyasal amaçlarıdır ve dünya çapında bir bunalımı çözmek üzere bir kin politikasına başvuruluyor; bütün bir halkın acısını çektiği bir ekonomik felaket ortamının günahı kadınlara yüklenmek isteniyor. Kimi zaman kadınların öldürülmesine kadar çağrıda bulunan bu baskıya karşı ise, bütün sosyal sınıfların, bütün bir Müslüman dünyanın kadınları ayağa kalkıyorlar; ve yazar, sanatçı, gazeteci, araştırmacı ve üniversite profesörü kadınlar öncülük ediyorlar bu direnişe. Onların, direnirken başvurdukları kavramlar da hep demokrasi, laiklik ve kadının bağımsızlığı oluyor. Endonezya’dan Cezayir’e kadar, hemen her Müslüman ülkede gördüğümüz budur.

Kadınların şiddete karşı dünya çapında bu direnişleri çerçevesinde olmak üzere, Birleşmiş Milletler’in –1993 Haziran’ında– Viyana’da düzenlediği bir konferansın sonunda şunların altı çiziliyordu: “Kadınların ve küçük kızın insansal hakları, evrensel insan haklarının parçasıdır; başkalarına devredilemezler ve bölünmez bir bütündürler”. Bu, Pekin Dünya Kadınlar Konferansı’nda tekrarlandı. Üçüncü Dünya’dan, kadınlara karşı şiddeti yeren başka sesler de onlara eklendi.

Bir ikinci uzlaşma, egemen kalkınma modelinin eleştirilmesi ve seçenek çözümler bulma gerekliliği üstüne. Kuzey ve Güney’de bütün gönüllü örgüt feministleri, büyük sanayi ülkelerinin ve onların değirmenine su taşıyan uluslararası kuruluşların (Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, vb.) amentü haline getirdikleri bir ekonomik kalkınma modelini reddediyorlar. Bu model, bir “küreselleşme” çerçevesinde meta ve hizmet üreten ekonomilerin azgın rekabetine dayanıyor; dünya ticaretinin, elbette en başta bu ekonomilerin gelişmesi için sınırlar da açılmalıdır. Bu gelişme, arkasından kalkınmayı, yani az-gelişmişlik sorunlarının, işsizliğin, sefaletin, kentsel bunalımın ve dünyanın yığınla bölgesini kıvrandıran büyük ağırların giderilmesini getirecek diye gösteriliyor. Bu reddin, Susan George ve Vandana Shiva gibi öncüleri oldu: Biri, yoksul ülkelerin borç yükü altında boğulduklarına işaret ederken; öteki, çokuluslu şirketlerin beslenme güvenliğini çökterebilecek uygulamalarına karşı çıktı.

Pek yoksul kadınların ihtiyaçlarına yönelik kararlar çıkaran, 1975’te Meksika’da düzenlenmiş ilk Dünya Kadınlar Konferansı’ndan beri, Güney’in feministlerine Kuzey’in feministlerinin de katılmasıyla, bu sapık modele direniş gündemden düşmedi. 1980’de Kopenhag’da toplanan İkinci Dünya Kadınlar Konferansı’nda şu istatistikler de yayımlandı: Kadınlar, ödenmiş ya da ödenmemiş emek saatlerinin yüzde 66’sını da temsil etseler, dünyadaki gelirin yüzde 10’unu elde edebiliyorlardı ve toprakların da yüzde 1’inin mülkiyetine sahiptiler.

1985’te Nairobi’de düzenlenen Üçüncü Dünya Kadınlar Konferansı’nda, söz konusu model, özellikle Afrikalı feministlerin ağır eleştirisine uğradı. Yabancı güçlerin kıtada uyguladıkları yeni-sömürgeci politika, kadınların ve halkların temel ihtiyaçlarını umursamıyorlardı. Irk ayrımcılığının yanı sıra, Afrika’nın bağımlılığı, oradaki her türlü bunalıma yardımcı oluyordu. Bundan en çok etkilenen de kadınlardı. Buradan kalkarak, kıtanın bağımsızlığı ve temel ihtiyaçlarını göz önünde tutarak bir kalkınma anlayışının ilk adımları atılmaya başlanır. Dışarıya olan ve en başta kadınları yıkan borcun yanı sıra, kaynakların bir azınlığın elinde toplanmasına varan sosyal eşitsizlikler üzerinde durulur. Nairobi

Konferansı'ndan bir on yıl sonra, 1995'te Pekin'de toplanan dördüncü Dünya Kadınlar Konferansı'nın resmî raporunda şu gerçek açıklanıyordu: Dünyamızda, "kabul edilemez bir yoksulluk" içinde yaşayan bir milyardan fazla insan vardı. Söz konusu rapor, ayrıca, dünya ekonomisinin dogması haline gelmiş dizginsiz piyasa ekonomisini de mahkûm ediyordu.

Güneyli kadınların, Afrikalı ve Hindistanlı kadınlara bakıp –ayakta kalmak için– kadın üretim, ticaret ve kredi kooperatifleri kurduklarını da hatırlatmalı. Bunlar, aynı zamanda egemen ekonomik modelin katılığına bir seçenek olarak da ortaya çıkmışlardı. Kadınların bu alandaki kitlesel katılımı, onların ekonomik geleceklerini, ekonominin küreseleşmesine egemen azgın rekabet modelinde değil kooperatif modelinde gördüklerini gösteriyor.

Kadınların şiddete direnişlerinin mantığında, çağdaş toplumların militerleştirilmesine karşı çıkış da var. Bu da, bireysel çapta ya da gönüllü kuruluşların içinde yer alarak oluyor; Barış ve Özgürlük İçin Uluslararası Kadın Birliği, söz konusu kuruluşlar arasında ilk akla geleni. Kadınlar, dünyada askerî giderlerin aşırı düzeyine karşı çıkıyorlar: Çevreyi savunma adına yapıyorlar bunu; uyuşmazlıkların çözülmesinde silahlı şiddetin yerini diplomasi ve uzlaşmanın alması için yapıyorlar. Birleşmiş Milletler'e göre, kadınlar, yeryüzünde barış güçlerinin yüzde 64'ünü oluşturuyorlar. Kadınların barış için oynadıkları rol de çok boyutlu: İşlerin içyüzü ortaya konurken, uyuşmazlıkları önleme ve uzlaşmalara kadar uzanıyor bu rol.

Gerçekten feministler, kadınların gelişmesi ile aşırı silahlanma arasındaki zıtlığı erkeklerden çok daha iyi açığa çıkarıyor ve bir ulusun militerleştirilmesini onun güvenliğini ve barışı sağlaması olarak gören sahte denklemi gözler önüne koyuyorlar. Feministler, Kopenhag'daki Uluslararası Kadın Konferansı'nda (1980), adalet olmadan barışın olmayacağını altını çizdiler. Şunu sergilediler: İster ulusal devletler olsun, ister özel büyük gruplar ya da uluslararası örgütler olsun, askerî güç, siyasal iktidarı ve zenginliği ellerinde tutanların silahlı koludur; ve bu askerî güç, daha güçlünün hukukuna dayanan, zenginlerin daha zengin ve yok-

sulların da daha yoksul oldukları toplumlarda, ayrıcalıkları –olsa olsa– daha da güçlendirmek için vardır. Birleşik Devletler’de Marion Anderson şunu göstermiştir: Askerî giderleri artırma pahasına sivil görevlerin ortadan kaldırılmasının yükünü, kadınlar erkeklerden daha fazla çekiyorlar; bir başka araştırmaya göre, bir on yıldan beri, savaş kurbanlarının sayısı sivillerin yüzde 90’ını içine alıyor ve çoğunluk da kadınlarda.

Savaşların önlenmesinde kadınları rolü, en başta anti-militarist ve antinükleer mücadelelerde kendini gösteriyor; bunları da, sadece silah ticaretini durdurmak için değil, satıcı büyük sanayi ülkelerinde silah üretimine de son vermek için yapıyorlar. Kuzey ülkelerinde, kadınlar, nükleer karşıtı mücadelelerin en dinamik öğeleridirler: Rusya da dahil, Birleşik Devletler’den Japonya’ya kadar, nükleer denemelere, yeni santrallerin yapılmasına, atıkların gömülmesine, kısacası nükleere ilişkin olup yerkürenin kirlenmesini ağırlaştıran ya da atom bombaları üretmek için gerekli malzemenin yayılmasına yol açan her şeye karşı duruyorlar. Erkeklerden çoğu kez daha fazla, askerî olduğu kadar sivil alanda da nükleerin terk edilmesini istiyorlar. Her alanda dile getiriyorlar bu isteklerini. Bu istekler, daha az girift, ama nükleer kadar öldürücü ve çevreye felaket yağdıran silahların üretim ve ticaretine karşıdır da. Daha da anlamlı bir örnek: Rusya’da Angarsk kenti kadınları yüz kadınlık bir “parlamento” oluşturdular: Görevi de, Baykal Gölü’nün ve çevre bölgenin kirlenmesine karşı mücadele etmek; ve çocuklarla yetişkinleri çevre sorunları konusunda eğitmek.

Kadınların görüşme ve uzlaşma yoluyla bir uyuşmazlığa –şiddete dayanmayan– bir seçenek bulma konusunda oynadıkları rol da pek çarpıcıdır. Araştırmalar göstermiştir ki, bir uyuşmazlığı çözmeye askerî bir şiddetin gerekip gerekmediği konusunda erkeklerle kadınlar arasında büyük bir uçurum var; kadınlar, erkeklerden çoğu kez iki ya da üç kez daha fazla karşılar savaşa. Bunun sonucu olarak, dünyanın her yanında, kadınlar, uzlaşmak için yapılan gösterilerin öncüsüdürler.

Somut örnekleri de var: İrlanda’da kadınlar, iç savaşı durdurmak için Kadınlar Koalisyonu (*Women’s Coalition*)

adlı bir siyasal parti kurdular; bir süre önce Lübnan'da, Sicilya'da, iç savaş çılgınlığına karşı gösterilerde bulundular, aynı şeyi günümüzde Korsika'da yapıyorlar; İsrail'de ve Belgrad'da, "karalar giymiş kadınlar", genel tavra meydan okuyarak, karşı cephenin kadınlarının kendi düşmanları olduklarını reddedip onlarla barış istediklerini sokaklarda haykırdılar; Rusya'da askerlerin anaları Çeçen cephesine giderek oğullarının geri dönmesini istediler. Böylece kadınlar, çağdaş toplumlarda militerleşmenin ve silah ticaretinin ortaya saldıgı silahlı şiddet azgınlığına karşı çıkıyorlar. Kolombiya'dan, Cezayir'den Bosna-Hersek'ten, oralardaki kadınların direnişlerinden verilecek anlamlı örnekler de vardır. Birmanya'da, bir kahraman kadın (San Sun Kyi), ülkesini yöneten askerî cuntaya barışçı yoldan kafa tutmuştur. Afrika'da kadınların gönüllü barış örgütleri, bir uyuşmazlığı çözme söz konusu olduğunda, bütün görüşmelere katılmayı istiyorlar.

Kadınların mücadelesini nitelendiren –şiddete dayanmayan– demokratik seçenek, Korsikalı kadınların şu sloganında özetlenebilir: "Silahların yasasına hayır, adalete ve barışa evet!" XXI. yüzyılın bütün kadınlarının sahip çıkabilecekleri bir slogandır bu. Ayrıca saldırıya uğramış bir insanın ya da ülkenin kendini savunmasının yolunu da engellemez; zaten bütün yasa ve uluslararası antlaşmalar bu yolu tanıyorlar.

Özetle, yeni feminist devrimin otuz yılı aşmış deneyimlerinin gösterdiği şudur: Kadınların bilinçleniş ve girişimciliklerinde büyük bir mesafe katedilmiştir. Kadınlar, feministlerin etkisi altında, egemen patriyarkal sistemin ve piyasa ekonomisine dayanan küreselleşmenin kesinliklerini ve temellerini sarsmışlardır. Askerî tehdit de işte bunları garanti etmektedir. Bu egemen model, en güçlüünün yasasına güvence sağlamak için, kadın-erkek farklılığı, sosyal sınıflar ya da etnik üstüne geleneksel tabakalaşmalardan yararlanıyor; dahası, insanların ve halkların temel ihtiyaçlarını horluyor, köktendinciliğe ve faşizme götürüyor. Feministler, bütün dünya kadınlarının insan hakları için saygı isterken; ailede, işletmede, ulusta ya da uluslararası camiada –hiyerarşi üstüne kurulu– geleneksel modellere seçenek olabile-

cek modeller önerirken; sınırları aşarak kadınlar arasında haberleşme ve dayanışma ağları kurarken, barış içinde bir başka dünyanın hazırlanmasına katkıda bulunuyorlar. Bu başka barışçı dünya da, kadın-erkek arasında, sosyal sınıflar ve uluslararası adalet üstüne kurulacaktır. Böyle bir dünyanın doğuşu ise, insanlığın yeryüzünde yaşamını sürdürmesinin tek şansdır kuşkusuz.

Sol hareketin de vazgeçemeyeceği kavramlardır bunlar.

DİRENİŞLER VE SEÇENEKLER

Ulusal olsun yerel olsun, geleneksel eylem biçimlerinin ötesinde, bir başka düzede direnişleri örgütlerken, seçenekleri hazırlamanın da zamanıdır. Baştan aşağıya reförma uğratılmış ve demokratikleştirilmiş, piyasayı etkili olarak çekip çevirebilecek uluslararası kuruluşlar önemlidir, ama sadece onlarla yetinilemez; evrensel değer ve hakların taşıyıcısı dünya çapında bir sivil toplumun doğuşu da önemlidir. Uluslararası barışı ve demokrasiyi kurmak; egemen toplum modelini değiştirmek; dünyayı ortaklaşa kalkındırmaya giderken geleceğini birlikte kurmak; onların yanı sıra “ekonomiyi insansallaştırmak”, üzerinde mutlaka durulması gereken seçeneklerdir. Bugün, ivedi olarak çözümü gereken sorun ise şudur: Ortasında çırpındığımız “liberal çıkmaz”dan sıyrılmak için ne yapmalı?

Konuya oradan başlayacağız.⁽¹⁾

LİBERAL ÇIKMAZDAN NASIL SIYRILMALI?

Liberalizmin havarileri, bir yirmi beş otuz yıl önce kazandıkları ve alabildiğine de çıkar sağladıkları savaşı, günümüzde, kamuoyunda olsun olaylar planında olsun git gide kaybeder durumdadırlar. “Daha az devlet” deyip o zinciri kırdıklarında, harikalar yaratacaklarını söylüyorlardı. Ama, bir süredir olaylar kendilerini yalanlıyorlar: Dizginlerinden boşanmış bir kapitalizmin acı meyvelerini tadıp yüzlerini buruşturan insanlar, devletin müdahalesini istiyorlar: Piyasaya müdahale, bankacılığa müdahale, tarıma müdahale,

1) Bkz. Claude Julien, “Pour sortir de l’impasse libérale”, *Manière de voir*, Novembre 1995, sy. 28, s. 78-82. Konuya bir başka yaklaşım için, Alain Touraine, *Comment sortir du libéralisme*, Fayard, Paris, 1999.

kısacası körü körüne bir ekonomizm ve kıran kırana rekabete müdahale...

Haksızlar mı? Çünkü demokrasi, onun genelay ilkesi, iktidarı yurttaşların çoğunluğuna verir. Yasaları yapan, zengin ya da yoksul, herkese uygulanacak kuralları saptayan o çoğunluktur. Devlet, işte onun yaptığı yasalar ve koyduğu kurallarla yönetilir. O çoğunluğun ise, kendi içinde bir bölüm insanın işsiz dolaşmasına ya da dışlanmasına razı olabileceği söylenemez. Bir sanayi ve maliye “seçkin”lerinin, genel gönenci ve herkesin mutluluğunu sağlama adına ortaya çıkıp devletin bir kenara çekilerek “kendi” işlerine karışmamasını istedikten sonra, binlerce işsiz üretmesi halinde, insanlar “nedir, ne oluyoruz?” diye devlete dönüp sormazlar mı? Çünkü, ne demokrasi ne de devlet, bir “seçkin” azınlığın çıkarına hizmet edemez. Hele o azınlığın içindeki kimi insanların, siyasetçilerle kol kola girip adları yığınla yolsuzluğa karışmışsa, demokrasinin de devletin de “teyak-kuz” haline geçmesi doğal değil midir?

Uzun süre, Batılı medya, yolsuzluğu lanetlerken, onu Üçüncü Dünya’nın despot rejimlerinin ayırıcı bir niteliği olarak görüyor ve öyle sunuyordu: Küba’da Batista, Saint-domingue’de Trujillo, Zaire’de Mobutu, Filipinler’de Marcos ve başka yerlerde başkaları vardı. Ama bir süredir yolsuzluk, hem de yaygın biçimde, Avrupa’da, Birleşik Devletler’de ve Japonya’dadır da... Yargı organının da müdahale siyle, “Temiz toplum, temiz siyaset” oralarda gündemin ilk sıralarına gelip oturmuştur; “Temiz Eller”, kirliliğin kaynaklarını araştırıyor. Olan biten, üstelik hukukun, adaletin, demokrasinin, dürüstlüğün ve ilerlemenin beşiği olarak gösterilen ülkelerdedir.

Kuralları çiğneme, Reagan’ın ve Thatcher’in başını çektikleri bir dönemle görülmemiş bir gelişme gösterirken, liberaller olan biteni fazla umursamamışlardır. Şunu unutuyordu bu insanlar: Söz konusu kurallar, ne bir düş ürünü, ne de Marksist bir güdümcülüğün eseriydiler. Dayanılmaz yolsuzluklara karşı deneyim bulmuştu onları; büyük bir kazanım ve demokrasinin bir ifadesiydiler; en zayıf olanları korumak ve bireysel özgürlükleri ekonomik makinenin ezmesi için keşfedilmişlerdi. Geneloyla daha da güçlenen bu kurallar, usüller, sınırlar, yasaklar koyuyorlardı; işletmeler-

de, banka işlemlerinde, sözleşmelerde... bunlara uyulacaktı. Bir bakıma, bizzat demokrasi idi bunlar.

Ne var ki, çılgın bir rüzgâr esmiş; beraberinde çıkarıcılığın ve dümenciliğin kudurganlığı, ekonominin malileştirilmesi ve girift işlemlerin arkasına takılması, enformatik sayesinde işlemlerin anında yapılması, sermayelerin uçuculuğu, “altın çocuklar”ın yükselişi ve baş döndürücü zenginleşmeler, hemen her ülkede ahlakı horlarken korkunç iflaslara da götürmüştür. Öte andan, “mali cennetler”e demokratik rejimler hoşgörüyü bakar olmuş, kuralları yığınla hinoğlunun nasıl kolayca saptırdığı görülmezden gelinmiştir. Özetle, kuralların çiğnenmesi, gençloya borçlu olduğumuz pek önemli kazanımları hurdaya çıkarmıştır. Yurttaşları kendi özel alanlarına kapamış ve yığınla yağnacıyı ortaya salmıştır.

Aslında, yeni liberalizm ve onun kuşkulu uygulamaları üstüne fazla mürekkep harcamak da boşuna. Üzerine sözde kuramsal bir cila çekilse de, gerçekte olup bitenler özdeki çürüklüğü sergilemeye yetiyor. İşin garip yanı, kimi saygın iktisatçıların sözlerini de dinleyen olmamıştır. Örneğin, Amerikalı büyük ekonomist John Kenneth Galbraith, 29 Mart 1994 günlü *Le Monde*’da kendisiyle yapılan bir söyleşide şöyle diyordu: “Ücretlerin indirilerek işsizliğe karşı mücadele edileceğine hiç inanmıyorum. Tersine, ücretleri indirirseniz, alım gücünü azaltmış, giderek işsizliği artırmış olursunuz”. Ayrıca, “Sosyal adalet, sadece adil değil, gerçek bir ekonomik göreve de sahip”. Böylece, işsizliğin artması ve ücretlerin gerilemesi, yalnız adaletsiz olmakla kalmıyorlar; ekonomik makineyi de frenliyor ve felce uğrattıyorlar.

Sağ, bunları birer hastalık olarak görse de, ileri ülkelerde daha az istihdama yönelen teknolojik değişiklikler ve işlemlerin küreselleşmesi gibi başka gerekçelerle sürdürmüştür. Sol da, olan bitene dur diyebilecek gücü görememiştir kendinde; ama söz konusu gerçeklere bir bakıma o da inanmıştır. Daha doğrusu, sağ da sol da, daha güzel günlerin bekleyişi içinde, yataktaki hastaya hemen hemen aynı ilaçları tavsiye etmişlerdir; hatırlatmaya gerek yok, sağ’ın reçeteleri daha kuvvetli dozlarda olmuştur.

Tek çare olarak, ekonomik determinizmin bu “modern” söylemini –sağ’dan da sol’dan da– dinlemekten yorgun düşmüş hastanın “yeter!” diye haykırması kalıyordu. Ancak, iktidardaki “seçkinler”in arkalarına kitle iletişim araçlarını da alıp önerdikleri sert ekonomizm, kamuoyunu duygusuzlaştırıp sonunda yurttaşları zehirlemeye kadar varmıştır. Meksikalı büyük yazar Carlos Fuentes’in romanlarından birinde bir kahraman şöyle bir öykü anlatır: “Köyümde bir kör dilenci vardı ve sürekli köpeğiyle dolaşırdı. Bir gün köpek kaçtı ve dilenci de görür oldu”. “Seçkinler”, elbette köpek değiller ve kendiliklerinden çekip gitmeyecekler.

Ne yapmalı?

Yeniden görür olmak, her şeyden önce, bu insanların olayları sunuş biçimlerini, görüşlerini, çözümleme ve stratejilerini reddetmeyi gerektiriyor. Örneğin Sosyal Güvenlik Sisteminin yenileştirilmesi ve bütçe açığının kapatılması mümkündür. Ama sağ’ın işitmek istemediği ve sol’un da ucundan ucundan dokunduğu yöntemlere başvurarak! En başta, liberal katılıkla bağları koparmak gerekiyor. Böylece, imkânlar ortaya çıkacak ve ciddi başarı şansları belirecek. Özellikle işsizlik, ya da işten çıkarmalar konusuna böyle eğilmeli; çünkü doğrudan doğruya insan harcanıyor onunla; hayatlar karartılıyor...

Bir süre var ki, bugün hâlâ kabul gören kuramları tartışmaya açan ve yeni bir ekonomik mantıkla olguları düşünüp değerlendiren insanlar görülüyor. Ne var ki, değişmeye pek az yatkın, her türlü imgelemi kovan bir “gerçekçilik” anlayışına bağlanmış iktidardaki “seçkinler”, –Marx’ın zamanı geçti ya!– Adam Smith’e ya da Ricardo’ya sımsıkı sarılıp uzun süredir çığnenmiş yollarda yürümekte ısrar ediyor, onların bir çıkımaza götürdüklerini görmüyorlar.

Hele sol partiler, özellikle işsizlik sorununa eğildiklerinde, esrarlı bir dünya karşısında değildirlir. Gerçekliği karanlığa boğma –karanlıkçılığın görevi budur!– ve temel tartışmayı içinden çıkılmaz hale getirme yolundaki bütün çabalara karşın, bir başka politika mümkündür.

Gerçekten, her alanda, çalışma, sosyal ilerleme, tarım ve tarımsal gelişme, genel sağlık, gelirlerin dağılımı, konut,

şehircilik, çevre korunması, milli eğitim, partilerin mali kaynakları ve işleyişi, ticari rekabet, Avrupa'nın inşası, bütün bu konularda her şey ortadadır; sanayileşmiş ülkelerin çalışan sınıfları ile sanayileşmekte olan ülkeler için felaket getiren bir politikayı dünya çapında yapılandırıp uygulayan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların reforma muhtaç yanları da gözler önündedir. Sonra işsizlik, yoksulluk bölgeleri, dışlamalar vb., birer yazgı değildirler.

İşte, bir başka politikaya temel olacak malzeme!

Ne var ki, şarlatanlar ve onlara hizmet edenler, her şeyi çarpıtıp sunarken, komünizmin çöküşünü bile, katı ve sert bir kapitalizme sapmak için gerekçe olarak kullanmışlardır. Aslında yanılıyorlar ve seçmenlerini de aldatıyorlar: Komünizme karşı zafer kazanan sistem, derinden derine değişmiş, bir kanala sokulmuş, kimi zaman dizginlenmiş; insanın söylemeye dili varmıyor ama söyleyelim, “uygarlaşmış” bir kapitalizmdir; geçen yüzyılın ikinci yarısında, genelo, devletin ekonomik ve sosyal düzene yürekli müdahalelerini hoş karşıladığı için, demokratik uygulamalarla –tam olmasa da– “insansallaşmış” bir çehreye bürünmüş bir kapitalizmdir.

Yine son yarım yüzyılın “sosyal fetihler”ini, “yönetici sınıflar”, homurdanarak ama şöyle ya da böyle kabul etmişlerse, “halk”ı komünizmin büyüünden uzak tutmakta bir araç olarak gördükleri içindir. “Kızıl tehlike” ortadan çekilince, bu sosyal fetihler, her türlü gerekçe ve yararlarını kaybetmiş mi oluyorlar? Şunu da unutmak olur bu: Bu fetihler, ekonomik gelişmeyi de hızlandırdılar ve desteklediler.

Dizginsiz ve başıbozuk bir liberalizm, çok daha fazla skandallara yol açacağından, demokrasi, artık tam zamanıdır, haklarını yeniden kuşanarak, ekonomik etkinliği büyük çoğunluğun çıkarına tekrar yönlendirecek yeni düzenlemeleri bulmalıdır. Bu savaş, ulusal çerçevede, Avrupa Birliği'nde ve dünya çapında –aynı anda– sürüyor. Söz konusu savaş, bu her üç düzeyde de, ekonomik güçleri herkese uygulanacak kurallara tabi tutmak eğiliminde.

İnsanları aldatmaya gerek yok: “Piyasa”, daha güçlünün yasasından başka “kural” tanımıyor. Demokrasi ise,

düzenlemeler getirmek üzere genelaya dayanıyor; söz konusu düzenlemeler de, liberal propagandanın hilâfına, ekonomik etkinliği kösteklemiyor, tersine ona bir çerçeve çiziyor ve destekleyip gerçek anlamını kazandırıyor.

Demokrasi, ama barışla iç içe ve dünya çapında!

ULUSLARARASI BARIŞI VE DEMOKRASİYİ KURMAK

Barışı ve demokrasiyi dünya çapında gerçekleştirmek, zaman zaman tavsar da olsa, önemini yitirmemiş bir sorundur.⁽²⁾ Yönetimler, iş çevreleri ve kamuoyu, genel olarak başka sorunlarla uğraşır halde: İşsizliğin sürmesi, kökten-dinciliğin direnişi, göç dalgalarının çoğalması, ekonominin istikrarı... Bunlara diyecek yoktur; ama kullanılınsa da silahların git gide karmaşıklaşıp yetkinleşmesi, dünyamızı bir oligarşinin yönetir olması, yığınla önerinin arkasından Birleşmiş Milletler Örgütü'nün hâlâ bir reformdan geçirilmesi, daha da genel olarak dünya çapındaki kurumların ideal bir yapıdan uzakta oluşları herkesi kaygılandırmalı. Hele uluslararası kuruluşların gelecekteki biçimleri üstüne ileri sürülen düşüncelere yararsız, dahası ütöpik olarak bakılması, hiç de doğru değildir. Bütün bunların tersi doğrudur: Güvenliğin ve ekonominin temel sorunları, ulusal ve uluslararası kurumlar köklü bir değişikliğe uğrarlarsa çözülebilirler. Geleceğe dönük olarak tutarlı bir görüş ileri sürmekten daha ivedi başka bir şey yoktur bugün.

Hangi nedenlerle böyledir bu?

Üç neden üzerinde durulabilir.

Birinci neden şudur: İçinde bulunduğumuz dönem, "tehlikelerin yükseldiği" ve bunu durduracak hemen hiçbir engelin de bulunmadığı bir dönemdir. Siyasal yöneticiler, işsizlik, ücretlerin düzeyi, kitlesel göçler, daha da genel olarak güvenlik gibi sorunları ulusal düzeyde çözebilecek-

2) Bkz. Maurice Bertrand, "Construire la paix", *Manière de voir*, Novembre 1995, sy. 28, s. 83-85. Ayrıca Yıldız Sertel, *Savaş Rüzgârları. Savaşlar, Küreselleşen Emperyalizm, Bunalım*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.

lerini söylediklerinde yalan söylüyorlar. Bilmez değiller: Çözümlere ancak dünya çapında ulaşılabileceğini ve günümüzdeki görüşme ve karar sisteminin, Birleşmiş Milletler'den başlayarak, yeterince tutarlı olmadığını iyi biliyorlar. Öte yandan, seçmenler de, bulanık da olsa şunu hissediyorlar: “Birbirine bağımlılık”, “dünya çapında köy”, “uluslararası camia”, ya da “Güvenlik Konseyi”nin otoritesi” üstüne siyasal söylem, dünyanın aslında bir oligarşice yönetildiğini, onun neredeyse hiçbir demokratik denetime tabi olmadığını ve özellikle de sorunları çözemeyeceğini gizler gibidir.

İkinci olarak, ekonomi ve güvenlik konusundaki ulusal politikalar, “uluslararası bağımlılık” niteliğini taşıdıkları kabul edilse bile, kısa vadeli seçim gerekçelerine, dar ve başka uluslarınkine ters bir ulusal çıkar anlayışına tabi oluyorlar. Öyle oldukları için de aralarında zıtlaşıyorlar. En önemli sorunların çözümünü imkânsızlaştıran nedenlerden biridir bu. Kurallar dünya çapında uygulandıklarında, işsizliğin sürekli yükselişi ve ücretlerin düşüşü durdurulabilir. Daha genel bir deyişle, dünya ekonomisinin istikrarı, para, bütçe politikası, borçlar ve ticaret politikası konularında bütün devletler ortak kurallara uyarlarsa sağlanabilir. Güvenlik konusunda uyuşmazlıkların durdurulmasında, örneğin göç hareketlerinin dünya çapında bir soruna bürünmesinin önüne geçilmesinde, yoksul ülkelerin ekonomilerine yapılacak katkılar, özellikle dünya zenginliklerinin bir bölümünün yeniden bölüşümü etkili olabilecektir.

Son olarak, barışın git gide yerleştirilmesi için zorunlu kültürel iletişim, uluslararası kurumların, yalnız hükümetler değil sivil toplumun temsilcileri arasında da sağlayacağı uyumla ve demokratik denetimle gerçekleştirilebilir. Dünya çapında bir toplumun bütünleşmesinin denetimini apayrı bir kurum da üstlenebilir.

Bir başka söyleyişle, bugün, dünyamızdaki temel sorunları çözebilecek hiçbir sistem yoktur. Öyle olunca da, bu sorunların git gide ağırlaşması kaçınılmazdır. İşsizliğin ve dışlamanın yükselişi, ücretlerin düşüşü, sosyal karışıklıklar, göç dalgalarının kabarması; ırkçılığın, milliyetçiliğin ve faşist hareketlerin karşılıklı yükselişi, bütün bunlar, bir karabasan dünyasına götüren dayanılmaz tehlikelerdir.

Böylesi bir gelişmeyi durdurmada işe yarayabilecek çözümler ise, olağanüstü fikri bir çabayı da gerektiriyor. Aşılması gereken büyük engeller var: Devletlerin mutlak egemenliği, kolektif güvenlik, orduların rolü, dünya toplumunun bütünleşmesi imkânını piyasanın yasalarına bırakma gibi basma-kalıp düşünceleri terk etmeliyiz. Köklü kurumsal bir değişiklik zorunluluğu ağır basıyor; ne var ki, hemen her alandaki küreselleşmeye oranla kurumların gelişmesindeki bir gecikmişliği de gidermek gerekiyor.

Aslında, böylesi bir gecikme, eşyanın doğasındadır ve bir bakıma her zaman oldu. Sonraları dünya çapında boyutlar kazanacak olan Avrupa toplumu Ortaçağ'ın sonlarından başlayarak ete-kemiğe bürünürken, sosyal yapılara oranla kurumsal yapıların gecikmişliği açıktı. Değişme, Avrupa'da en geç XVI. yüzyıldan başlayarak üretim biçiminde (kapitalizmin doğuşu) görüldü; onunla sosyal bir değişiklik de (burjuvazinin yükselişi) birlikte gündeme girdi; arkasından, daha önceden var olan ideolojiye karşı başkaldıran yeni bir felsefi tavrın doğuşuna (XVIII. yüzyılın Aydınlanmacı filozofları) tanık olundu; sonra da, yeni kimliklerin bilincine varıldı (ulus fikri ve ona denk düşen duygular). İçerdeki rejim değişiklikleri (1789'dan XX. yüzyıla kadar uzanan devrimler ve demokratik evrimler) daha sonra gerçekleşti. Son olarak da, politik birimlerin bir bütün olarak değişimi birkaç yüzyılı gerektirdi; XIV. yüzyıldan başlayarak dar bir coğrafya mekânında (Batı Avrupa'nın birkaç ülkesinde) doğmaya başlayan ulus-devletler sistemi, bütün dünyaya yayılmak için sömürgeleikten kurtuluş yıllarını beklemek zorunda kaldı.

Şimdi, bir başka sürece değinmeliyiz.

Küreselleşmenin dayattığı siyasal birimlerin görünümündeki değişme, vaktiyle feodal dünyanın yığınla ve bağımsız prensliğini Avrupa'da 20-30 devlete dönüştüren değişiklikle aynı niteliktedir. Artık söz konusu olan, Avrupa'da ve yeryüzündeki parçalanmışlığı, siyasal karar merkezlerindeki bu çağdışı bölünmüşlüğü dünya çapında tutarlı bir sisteme dönüştürmektir. Bugün her türlü kuramsal değişikliğe karşı çıkan direnişler de, vaktiyle ulus-devletin dayattığı değişikliğe feodal yapıdan gelen direnişler gibi-

dir: O zaman da, sosyal gerekçesini yitirmiş bir iktidar biçimi direnirken, yöneticiler kör bir tutuculuk içindeydi; var olan yapıyı destekleyen ideolojinin evrimi ağır aksak gidiyor ve yeni güçler de bir başka ideoloji ve yeni iktidar biçimleri yaratmakta, giderek iktidarı almakta güçlükler karşındaydı.

Böylesi bir soruna klasik çözüm, yani “evrensel imparatorluklar” çözümü, bir yana bırakıldı. Bugün de, bir büyük gücün hegemonyasını ötekiler üzerinde dayatması güçtür. Böylece, belki tek çözüm görülüyor: Bir tür demokratik “federasyon”! Tarihin tanıdığı federasyonlar pek özel koşulların ürünü olmuştur; bugün de, “dünya çapında bir federasyon”u kurmayı koşullar dayatıyor. Kurulu düzenin sahipleri şunu görmeliler: Çelişmeler, bunalımlar geriye dönüşler oluyorsa, bu bir yerde yapısal bir gecikme yüzündendir; bunu gidermek ise güç değildir. Bu yapılmazsa yol açacağı tehlikeler büyüktür; milliyetçilikler ve faşizm üzerine kapanmış bir dünyaya dönüş onlar arasındadır.

Bugün, yönetici sınıflar, kendi düşünce alışkanlıklarını ve ayrıcalıklarını tehlikeye atacak, giderek gerekli reformları hayata geçirecek büyük değişiklikleri göze alma yeteneğinde midirler? Bu, pek açık görünmüyor. Belki tek umut, siyasal ve ekonomik yöneticilerden bir bölümünün öne düşüp, özellikle kurumlar planında radikal yenilikleri kabul ettirmeleridir. Ortadakilere ek olarak görülebilir ağır bunalımlar bu yeni çözümleri bulmaya zorluyor, daha da zorlayacak. Felaketlerin öncü işaretleri her geçen gün daha da göze çarpıcıdır.

Ama şunu da hatırd tutmalı: Yapısal işsizliğin artmasına, para kurlarındaki dalgalanmalara, içi savaşımlara ve göç dalgalarına bağlı bunalımların bugüne değin kullanılan yöntemlerle yakın bir gelecekte alt edilebileceklerini düşünmek doğru değildir. Ancak, ağır bunalımlar, çarparken kurtarıcı da olup zihniyetleri değiştirebilir ve devlet adamlarına yenilikçi birtakım çözümleri dayatabilir. Ne var ki, kaçınılmaz olarak korumacılığa, milliyetçiliğe, ırkçılığa, faşizme de götürebilirler.

Günümüzde egemen fikirler arasında, felaketli bir geleceğe doğru gittiğimiz düşüncesi için bütün şanslar mev-

cuttur. Ona karşı verilecek yanıtlar da, yeterince hazır olmadığı gibi herkesçe kabul edilmiş de değil. Ama bugünden başlayarak, bütünlüğüne bir görüş taslağı ortaya koyamaz mıyız?

Şu noktaların altını çizmek kaçınılmaz halde:

- Büyük devletlerle dünyanın belli başlı bölgelerinin temsilcilerini, dünya çapında bir Güvenlik Konseyi halinde, dorukta düzenli olarak karşılaştıracak bir yol bulmalı;

- Halkların doğrudan doğruya temsilcilerini seçecekleri bir Dünya Parlamentosu kurmanın demokratik olarak yolunu açmalı;

- Bu Konsey'e ve bu Parlamenta, uyuşmazlıkları önlemede; yoksulluğa, cehalete ve umutsuzluğa götüren derin nedenlere karşı mücadelede stratejiler çizme görevi verilmeli;

- Bu organlar önemli mali kaynaklarla donatılmalı;

- Ulusal azınlıklarla sivil toplumu temsil eden organlar kurmalı;

- Bir Dünya Merkez Bankası'nın temelleri atılmalı;

- Bölgesel yapılaşmaların örgütlenişindeki eşitsizliğe bakarak, onların gelişmelerini destekleyecek bir sistem yaratılmalı!

Yeryüzündeki uyuşmazlıklara yanıt verme şansına sahip olabilecek dünya çapında ve bir başka tipte kurumlaşmayı düşlemek elbette kolay değil. Bu yoldaki bir taslağın, bunalım halinde somut çözümler üretmede yetersizliklerle dolu olacağı da açık. Her şeyden önce, bunalımlara getirilecek yanıtlar, bunalımlara yol açan alanlara göre farklılıklar taşıyacak. Ne olursa olsun, reform konusunda hemen her alanda önerilerden oluşan taslaklar var elimizde. Bunlar, yer yer ütöpik de karşılanabilir. Hâlâ uzun ve sabırlı araştırma çabalarına muhtaç durumdayız.

Böylece, tehlikelerin yükseldiği bir ortamda, sonunda kabul edilecek politika ve stratejilerin tanımlanmasında aydınların sorumluluğu büyük görünüyor. Sırası geldiğinde devlet adamlarının kabul edebilecekleri mümkün, makul ve yabancılık çekmeyeceğimiz bir çözüm taslağı ortaya koymak, öyle kolay iş değil. Dünya çapında barış ve demokrasi sorunlarının daha şimdiden ciddiye alınması gerektiğinin altında işte bu güçlük de yatıyor.

Bir başka seçenek de, egemen toplum modelini değiştirmektir.

EGEMEN TOPLUM MODELİNİ DEĞİŞTİRMEK

Küreseleşme hareketine ekonomi egemen; bu egemenlik, toplum modelimizi bir bütün olarak belirliyor; böylece, küreselleşmenin dayattığı ve güçlendirdiği işte bu modeldir. Aydınlığa çıkarılması gereken de, günümüz toplumlarının neredeyse hepsinin üzerinde ekonomik saplantıların egemen olduğu bir dünya sisteminin git gide artan baskısıdır.

Önce, ne anlaşılmalıdır “toplum modeli” derken?

“Toplum modeli” derken⁽³⁾ söylenmek istenen, bireyler ve gruplar arasındaki sosyal ilişkilerin bir bütünüdür. Neye bağlıdır bu sosyal ilişkiler? Çağa, coğrafyaya, doğal kaynaklara bağlı bir dizi maddi koşullara kuşkusuz. Sonra, belli bir yapıdaki bir üretim ve mübadele etkinliklerine. Onların yanı sıra, bu bireyler ve gruplar arasında, kurumlar aracılığıyla iktidar ilişkilerine: Bu kurumlar hiyerarşileri, rekabetleri, hak ve ödevleri, daha da genel olarak toplum yaşamının kurallarını tanımlıyorlar. Bu maddi koşulların, bu etkinlik, iktidar ve kurumların arkasında da, bu birey ve grupları –belli bir tutarlılık içinde– bir sosyal bütün olarak oluşturan şey vardır: Bir değerler, inançlar, idealler, tercihler sistemidir bu; aralarında sosyal dayanışmanın ayrıcalıklı kurumları, örneğin aile, sınıf, din, çalışma yeri, eğlence topluluğu ve bir de, sosyal başarının ve saygınlığın ölçütleri yer alır.

Sanayi Devrimi’nden, Aydınlıklar ve moderniteden doğmuş toplumlarda, daha da genel olarak bugün küreselleşme sürecine tabi toplumlarda, ekonomik saplantıların hükmü altına giren, işte bütün bu etkenlerdir. Bilimin ve onun teknolojik uygulamalarının sınırsız ilerlemesi; malların ve hizmetlerin sürekli artışına yönelmiş bir üreticilik;

3) Bkz. Christian Comélieau, “Economie et modèle de société”, *Manière de voir*, Novembre 1995, sy. 28, s. 86-88.

kapitalist piyasa kurallarına (rekabet, tüketicilerin egemenliği, azami kazanç, biriktirme, ücretliliğin artışı) göre yayılma ve onun örgütlenişi: Egemen sosyal sistemin başlıca belirleyicilerini oluşturan ekonomik saplantılar da, işte bunlardır.

Böylece, kapitalizmin yapılandığı ya da git gide nüfuz ettiği toplumlarda, egemen değerler, karar ve başarı ölçütleri, sosyal istemin ifade biçimleri, para, rekabet, etkililik, verimlilik ve üretkenlik oluyor. Bireylerin ve grupların konumları, esas olarak, kendilerine ayrılmış ekonomik role bağlı kalıyor: Özellikle iktidarın, saygınlığın ve gelirlerin eşitsizliği göz önüne getirilsin; dahası, tüketicinin sözde egemenliğinin ötesinde, finans, reklam ve medya iktidarlarının ölçsüz ve kimi zaman yolsuz ayrıcalıkları hatırlansın! Kurumlara gelince, geniş ölçüde, bir egemen ekonominin ihtiyaçlarına göre yönlenecekler; özellikle mülkiyet hakkında, çalışma ilişkilerinde, düzenin sürdürülmesinde böyledir.

Nasıl değiştirilecektir bu egemen toplum modeli?

Liberal ideolojinin egemen olduğu yerde, gerçi en aza indirilmiş bir devlet, sosyal düzene bekçilik etmektedir; ne var ki, bu sosyal düzen bireysel aktörlerin kararlarının bir topaklanması (*agregation*) ürünüdür. Ancak, biraz daha yakından bakıldığında görülür ki, bu bir araya gelmiş yığınla karar, önem bakımından derin bir eşitsizlik içindedirler ve içlerinden bazıları da açıkça egemen durumdadır. Sonra şu da görülür: İdeolojiye karşın, yığınla karar aslında kolektiftir: Ne kadar silikleştirilmeye çalışılırsa çalışılsın, özellikle sosyal ve iktisadî oyunun zorunlu kurallarını saptadıkları ölçüde kamusal kararlar; bunun gibi, sendikalardan ve çeşitli örgüt ve derneklerden gelen kararlar böyledir. Bu sonuncuların kararlaştırma gücü, bireysel olayların sıradan bir toplamına indirgenemez. Son olarak, en bireysel kararlar, bir araya toplandığında, kişilerin başta hiç istemedikleri kolektif etkilere yol açarlar: Trafiğin kilitlenişi, ya da kent sel mekânın kirlenişi ilk akla gelen örnekleridir bunun. Liberalizmin, önemi git gide artan bir gerçekliği, toplum modellerinin anlaşılmasında kolektif sorumluluğun büyük yeri olduğunu yadsıması mümkün müdür?

Ancak, liberalizmin paradoksal niteliğini yine de belirtmeli: Ticaret kapitalizmini kuran liberalizm, özünde bireycidir ve sadece bireysel aktörleri (girişimcileri, ücretlileri, tüketicileri, tasarruf sahiplerini, vb.) tanır; böylece, tanım gereği, toplumu kavramını, toplum modeli, toplum tasarısı kavramlarını, hatta kolektif sonuçları bilmez, yadsır.

Öte yandan, küreselleşme, kapitalist ekonomik modelin mantıksal sonucu ve yayılışının hızlanması olduğuna göre, ekonomik egemenliğin, yani liberalizmin, sosyal örgütlenişin bütününde güçlendirilişine yöneliktir yüzü. Bu egemenlik eşitsizdir gerçi, bağdaşık değildir; onun için fark etmez. Sonra küreselleşme demokrasi ve yurttaşların bağımsızlığı için tehlikeli görülüyorsa, bunu, en başta iktisadî saplantılara tanıdığı mutlak üstünlükte ve onun da yol açacağı derin dengesizliklerde aramalı; onlara, miliyetçi içe kapanışları, sosyal dışlama ve marjinalleşmeleri, bir de ekolojik felaketleri eklemeli. Oysa bütün bunlar, bugünkü dünya sisteminin –yukarıda belirttiğimiz– niteliklerine bağlıdır. Öyle olunca da, ilk karşı çıkılması gerekenler de, işte bu niteliklerdir.

Ama nasıl?

Liberalizm, devlet mekanizmaları hakkında cesaret kırıcı şeyler söyler öteden beri. Kimi zaman haklıdır da. Ama daha da önemli olan şudur: Kamu güçlerinin, kurumsal rollerini yeni bir değerlendirmeye tabi tutmaları mümkündür. Özellikle, işsizliğe karşı mücadelede en etkili olabilecek olan, yine de onlardır günümüzde. “Toplum modeli”nin kimi temel koşullarını değiştirecek en güçlü eylem silahı kamunun elindedir. Ama sadece kamusal iktidarların, bu arada egemen iktisadî aktörlerin kararlarına bel bağlamamalı: “Küçükler”in o dev çoğunluğunu, büyük bölümü egemen ekonomizmin çıkarlarına bağlı kalsalar da medyayı, siyasal tartışmayı ve sivil toplumu hesapta tutmalı.

Bitmedi!

Asıl sorun şudur: Bu alanda bir kolektif eylem söz konusu olduğunda, söz konusu eylem, hem siyasal iradeye, hem de o siyasal iradeye gerekli sosyal temele bağlıdır.

Liberal ideoloji, egemen toplum modelini değiştirmede, kolektif bir eylem fikrini ne tasarlayabilir, ne de tasarlamak ister: Çünkü, göz önünde tuttuğu sadece kendi özel çıkarlarının arkasından giden bireylerdir; ve genel çıkar diye, bu özel çıkarların toplaşmasıdır bellediği.

Böylece, egemen ideolojinin dışına çıkmayı ileri sürmek yetmez; bunun gibi, gerçek bir politik iradenin doğması için toplum modelinin değişmesi gerektiğini ilan etmek de yetmez. Bir siyasal iradenin doğuşunun önünde yığınla engel vardır ve her biri de kendine özgü sosyal bir ağırlığa sahiptir.

Toplum modelinin değiştirilmesinden söz ediliyor: Ama böyle gerçek bir değişikliği isteyen kim ve karşılığındaki özverileri kimler yüklenecek? Kuzey'in, Güney'in, Doğu'nun ayrıcalıklıları mı? Kuşkusuz değil, çünkü bu ayrıcalıklardan en başta yararlananlar onlar. Peki orta sınıflar mı? Hiç değil: Çünkü onlar, bu ayrıcalıklardan yakın bir gelecekte yararlanma umudu içindedirler. Öyleyse yoksullar, dışlanmışlar ve toplumun bir kıyısına itilmiş olanlar mı? Onlar, böyle bir şeyin ne fikrine sahiptirler, ne de onu gerçekleştirecek araçlara. Tek düşündükleri, hayatta kalmaktır. Geriye kimi politikacı ve kimi aydınlar kalıyor belki; içtenliklerini denemek gerekir; ancak onlar da bu işin tehlikesini göze alamayacaklardır bir olasılıkla.

Aslında ise, egemen toplum modeli, her halükârda değişecektir. Başta şu nedenle ki, ne ekolojik olarak ne de sosyal olarak uzun süre yaşaması mümkün değildir. Yaşarsa, belki pek küçük bir azınlık için yaşayacak; ama o azınlık da, kendisini koruyacak jandarmalarla çevrili olarak yaşamayı sürgüt isteyemez. Egemen toplum modeli değişecektir; oyunun kurallarıyla kaynaklara ve gelirlere müdahalede kamu gücünün rolünü yeni bir değerlendirmeye kavuşturacak bir sorumlu toplu eylem, söz konusu değişikliği hızlandırabilir.

Böylece, "seçenek yok" deyip durmamalı! Bir seçenek var ve iri adımlarla geliyor. En iyisi, edilgin olarak boyun eğmeyi istemiyorsak, onu hazırlamaktır.

Daha çaplı bir seçenek de, dünyayı birlikte kalkındırmaya girişmektir.

DÜNYAYI BİRLİKTE KALKINDIRMAK

Fransa'da, kurduğu vakıfla, evsiz-barksız kalanların ve dışlanmışların dramına karşı mücadeleleriyle tanınan Abbé Pierre, bir süre önce haykırıyordu: "Avrupa zengindir, kırk milyon yoksulluyla zengin!". Dünyamız ise, bu bakımdan daha da zengindir: Birleşmiş Milletler'in yayımladığı bir rapora göre, dünya işgücünün neredeyse yüzde 30'unun, yani iki buçuk milyar dolayında insanın, üretken bir işi yok. Yoksullar, artık zenginler için gerekli değil; öyle olduğu için de, git gide daha çok unutulma tehlikesindeler. Dünya nüfusunun beşte biri açlık çekiyor; dörtte biri içilebilir sudan yoksun ve üçte biri de tam bir yoksulluk içinde. Dünya nüfusunun en yoksul beşte biri gayri safi ulusal hasılanın şöyle böyle yüzde 1,4'ünü alırken, en zengin beşte biri de onun yüzde 84,7'sine el koyuyor. Sosyal bunalım, çeşitli biçim ve farklı yoğunluklarla, tüm ülkeleri sarıyor.

Bütün modellerin tükendiği bir dönemi yaşıyoruz.

Reel sosyalizm yıkıldı. Bunu tersinden okuyanlar da, tam bir piyasa ekonomisinin eşsizliği yolunda bir sonuca vardılar. Eski Sovyet bloku ülkeleri bir "big bang"ı yaşıyorlar bir süredir: Amaçları, o kötü sonuçları ve pek ağır sosyal pahasıyla bir anda kapitalizmi kurmak!

Bunun kadar çarpıcı bir başarısızlık da, Güney'de, sanayi ülkelerinin modellerine benzeşmeye çalışanların ortaya koydukları örneklerde. Kuralın dışına çıkan Doğu Asya'nın birkaç ülkesi ise, başarılarını, yeni liberal ütopyanın arkasından gitmeye değil; bir bakıma olağanüstü koşullara ve devletlerin geliştirdiği bir çalışma ortamına borçlular.

Batı'da, "sosyal devlet"e karşı yeni liberal ilahiyatın yürüttüğü vahşi saldırı bugün de sürüyor; pek pahalı olduğu bahanesiyle "sosyal devlet" neredeyse çökertilmiştir; Keynesçiliğin ve New Deal'in kazanımları bir yana atılmıştır. Bununla beraber, "sosyal devlet", Ignacio Ramonet'nin dediği gibi, "Modern Avrupa uygarlığının kalbi", bir yarım yüzyıllık sosyal mücadelelerin meyvesidir; reel sosyalizmin Batı kamuoyunun önemli bir bölümünün gözünde büyük saygınlık taşıdığı yıllarda ona karşı rekabetin eseri idi; bu yanı sıra, Avrupa kimliğinin temel ögesi ve Yaşlı Kıta'yı, Amerikan ve Japon rakiplerinden ayıran bir özelliktir.

Özetle, her yanda, sosyal ve ekonomik demokrasi geri-
liyor; beraberinde, kimi siyasal ve sivil hakları da tehlikeye
sokarak...

Nereye varacağız buradan?(4)

Güdümlü ekonomilerin başarısızlığıyla yeni liberal
ütopyaların gerçektışılığına bakarak, zengin ya da yoksul
bütün ülkeler, “karma ekonomi”nin demokratik düzenleniş
biçimlerini yeni baştan düşünmek, hatta onları yaratmak
zorundalar.

Şu üç noktanın da özellikle üstünde durarak: 1) Oyu-
nun kuralları, sosyalı, ekolojik ve ekonomik olanı en iyi bü-
tünleştirecek biçimde düzenlenmeli; 2) Gelişme mekânları-
nın yerelden ulusötesine eklemlenmesi söz konusu oldu-
ğunda, küreselleşmenin dayatmaları karşısında karar ba-
ğımsızlığı ve rekabete sınırlar koyma özellikle önem kaza-
nacaktır; 3) Son olarak, kamusal ile özel ikiliği aşılaraq,
özellikle hizmetler alanında sosyal ekonominin çeşitli bi-
çimleri zengileştirilerek, sivil toplum, devlet ve işletmeler
arasında birbirine destek olmanın yeni biçimleri yürürlüğe
konmalıdır.

Bütün bunlara koşut olarak, kamusal stratejilerde, ist-
tihadam politikalarına ayrıcalıklı bir yer verecek biçimde
köklü bir değişiklik kendini dayatıyor. Emeğe, çoğu kez, re-
kabet politikası ve işletmenin verimliliği açısından bakıldı.
Üretkenliği artırmanın rolü elbette yadsınamaz; ama teknik
gücümüzü çerçevelerken, ona bütün bir toplumun yararı
açısından da bakmalıyız. Yeri gelmişken söylemeli de: İkti-
satçıların çoğu, içinde bulunduğumuz dönemde, teknik iler-
lemenin iş alanını yaratmaktan çok daraltıp yok ettiğini
görmüyorlar. Bürokratik ilerlemeler şunu da düşündürür
yönde: “Mavi yakalılar”a, çok geçmeden “Beyaz yakalılar”
da gelip katılacak. Aynı zamanda, bütün ülkelerde, sosyal
hizmetler ve konut ihtiyaçları için büyük bir istem görülü-
yor. Eğitim, sağlık ve sosyal rehberlik, yarının büyük istih-
dam depoları. Çevre korumacılığı da, yeni iş alanları açıl-

4) Bkz. Ignacy Sachs, “Vers un codéveloppement mondial”, *Ma-
nière de voir*, Novembre 1995, sy. 28, s. 89-91. Daha da ayıntılı olarak
aynı yazardan, *L'Ecodéveloppement. Stratégies de transition vers le
XXIe siècle*, Syros, Paris, 1993.

masını gerektiriyor. Ne var ki, bütün bunların piyasa güçlerince çözülmesi şansı yoktur. Ama karma ekonomiler için böyle söyleyemeyiz. Öyle olduğu için de, ücretleri azaltarak değil artırarak yolları açmalı; bu arada, üretici yatırım için eldeki fonların git gide büyük bir bölümünü kısırlaştıran mali spekülasyonla da amansız bir mücadele içine girmeli, ağır vergilere bağlanmalı.

Öte yandan, çalışma zamanının azaltılması, yani herkesin çalışması için daha az çalışma üstüne tartışma fazla uzatılmamalı. Konuya makro-historik bir açıdan bakıldığında, insanlığın maddi ihtiyaçlarını karşılamada zorunlu çalışma zamanının azaltılması, ekonomik ilerlemenin de ölçütüdür. Serbest zaman ve kültürel gelişme devrimi, büyük bir hedef olarak görünüyor. Ancak uygarlık, eldeki zenginliğin de hakça bölüşümünü gerektiriyor ki, bu amaca ulaşmış olmaktan pek uzağız. Ama unutulmasın: Böylesi bir paylaşımda ilk adım, üretken işlerin çoğaltılmasıdır.

Şu noktaların da altını çizmeli: Çağımızda ekonomiler, enerji, su ve başka doğal kaynaklar bakımından alabildiğine savurganlık içindedirler. Ama bunu azaltma yolunda büyük çabalar da harcanıyor. Bütün bu etkinlikler alabildiğine yaratıcı iş alanları açacaktır: Onların kentsel olduğu kadar kırsal ortamda da büyük yararları dokunacaktır. Tarımda, gerçi gelecek, küçük işletmenin aleyhine olacak gibi görünüyor; öyle de olsa, ikinci yeşil devrim, tarımda, küçük işletmenin yararına yeni bir modernleşme biçiminin kapılarını açmıştır. Konu, Çin ve Hindistan gibi ülkeler için pek önemlidir: Dünyanın en kalabalık bu iki ülkesi, hâlâ büyük-bölümüyle tarımsaldır; öte yandan, Latin Amerika'da görülen azımsız kentleşme sürecinin Asya'da ve Afrika'da da tekrarı oralar için felaket kaynağı olacaktır. Kaldı ki, sanayileşmiş ülkeler de, bir tarımsal çölde kentsel bir adaya dönüşmekten kaçınıyorlar.

Ayrıca, sosyal, eğitim ve sağlık hizmetleri, bir de serbest kalan zamandan yararlanmaya bağlı hizmetler, yeni ve büyük alanlar açıyorlar. Bu söylediklerimiz, özellikle ücretlerin düşük olduğu Güney ve Doğu ülkeleri için önemlidir. Özellikle yoksul ülkelerde, en geniş anlamıyla sosyal hizmetler yararına kaynaklara bir parça destek olma, oralardaki yaşamın niteliğinde hissedilir bir iyileşmeye yol açabilir.

“Sosyal devlet”i kurmaya başlamak için refahı bekleyecek yerde, daha şimdiden birşeyler yapmanın da getirecekleri var.

Son olarak, klasik bayındırlık, yani altyapı çalışmalarının sağlayacağı yararları zikretmeli.

Zengin ülkelere gelince, kentlerde yapılacak çok şey var. Kentler, yeni bir yüzyılın başlarında yaşanır hale getirilmeli. Kentsel bunalım ise, onları en başa almayı gerektiriyor. Oraların baş derdi olan sosyal dışlamayı önleyecek olan ise, yeni iş alanları açmaktır.

İstihdam konusunda çaba, esas olarak, yerel ve ulusal girişimlere düşüyor. Dünya kapitalist ekonomisinin merkez çekirdeğine mensup olmayan ülkelerin gelişmesini sınırlandıran dış engelleri ortadan kaldırmak gereği yaşamsaldır. Yabancı sermayenin şart koştuğu alabildiğine yüksek faizler, çokuluslu şirketlerin kıskançlıkla korudukları teknik olanaklar, hemen her şey, bu alanda nasıl amansız bir mücadelenin yaşandığını gösteriyor. Sanayileşmiş ülkelerin, başka ulusların gelişmesine uygun uluslararası bir çevreyi ne ölçüde yaratacaklarını ve son olarak, dünya çapında bir ortaklaşa gelişme yoluna gerçekten girip girmeyeceklerini gelecek gösterecek...

Dünyayı birlikte kalkındırmak, bu arada yerkürenin geleceğini beraberce yaratmak söz konusu olduğunda, Avrupa’da bir vakfın, İnsanın İlerlemesi Vakfı’nın 1994’te düzenlediği bir platformda, “sorumlu ve dayanışmalı bir dünya kurma” adına saptanan ilkeleri de hatırlatmak yerinde olacak.⁵⁾ İnsanlığın ergeç karşılaşacağı bir değişim süreci için şunlar öngörülüyor:

“Toplumlarımız, bugüne değin olan biçimiyle yaşamayı ve gelişmeyi daha uzun süre sürdürürse, insanlık kendi kendini yıkacak. Böyle bir geleceği reddediyoruz. Bundan kaçınmak için, düşünme ve yaşam biçimimizi derinden derine değiştirmek zorundayız. Bu değişiklik, hepimizi yükümlülük altına sokuyor.” Milyon ve milyarlarca insan adına bir teşhiste ve stratejide anlaşılmamız gerekiyor. “Yaşadı-

5) Bkz. “Bâtir ensemble l’avenir de la planète”, *Manière de voir*, Novembre 1995, sy. 28, s. 95.

ğımız dünya hem tek hem de alabildiğine değişiktir. Geleceğimizi ve gelişmemizi sağlamak için bulunacak strateji, bizi bağlayan bu teklife ve bizi zenginleştiren bu başkalığa saygılı olmalıdır”.

“Üç büyük dengesizliğin acısını çekiyoruz: Gezegenin kuzeyi ile güneyi; her toplumda zenginlerle yoksullar; ve insanlarla doğa arasındaki dengesizliklerdir bunlar. Bu üç dengesizlik, ilişkilerde ve değiş tokuşta, toplumlar arasında, insanlar arasında ve insanlarla onların yaşam ortamları arasında üçlü bir bunalımı yansıtıyor”. Bu bunalımlar, birbirinden ayıramayacağı gibi, ayrı ayrı savuşturulamaz da: “Hangi düzeyde olursa olsun, insanlar arasında ve toplumlar arasındaki ilişkilerde bir ahenk kuramamışsak, insanla çevresi arasındaki ilişkilerde de bir ahenk kuramayız”.

Platforma göre, şu ilkeler temel olacağı benzer:

1) *Koruma ilkesi*: Atalarımızın bize miras bıraktıkları yerküre, sadece bizim değildir; onu biz gelecek kuşaklara da borçluyuz. Ne tuttuğumuz müstesna yer ne teknik yeteneklerimiz, onu kesip parçalama ya da dizginsiz yakıp yıma hakkını vermiyor bize. Bilim ve tekniklerdeki ilerlemeler, bize yeni bir özgürlük kazandırdı. Bu özgürlük, doğa karşısında bir saygı duygusuyla tamamlanmalıdır: O doğanın sınırlarına ve ritimlerine saygılı olmalıyız; temel nimetlerini, suyunu, havasını, toprağını, okyanuslarını, canlılarını ve yaşam için gerekli büyük dengelerini korumalıyız. Bunun için de, toplumlar, bölüp parçalamayacak, atıklarla temel dengeleri bozmayacak üretim ve yaşam biçimlerine doğrulmak zorundadırlar.

2) *İnsanlık ilkesi*: Her insan için kendine yakışır bir yaşama sahip olma olanağı; insanlarla toplumlar arasında saygı, hakbilirlik ve dayanışma; doğaya ve canlıya saygı, insanlığın insanlığının gerçek ölçüleridir.

3) *Sorumluluk ilkesi*: Bireyler, işletmeler, devletler, uluslararası kuruluşlar, toplumların ve insanların aralarında ve ortamlarıyla ilişkilerinde bir ahenk kurma sorumluluğu altındadırlar; bunu zenginlikleri ve güçleri ölçüsünde yerine getirmelidirler. Halklar, insanlığın yazgısından birlikte sorumludurlar.

4) *Ilımlılık ilkesi*: Açgözlülüğümüzü dizginlemeyi öğrenmeliyiz. En zenginler, soygun burgacına kendilerini kap-

tırmış olanlar, yaşam biçimlerini değiştirmeli, tüketimlerine bir ılımlılık getirmeli, yetingenliği öğrenmelidirler.

5) *İhtiyatluluk ilkesi*: Toplumlar, yeni ürün ya da yeni teknikleri, onların şimdiki ve gelecekteki tehlikelerini önleme yeteneğini elde ettikten sonra ve ancak bu halde kullanmalıdırlar.

6) *Çeşitlilik ilkesi*: Canlıların olduğu gibi kültürlerin de çeşitliliği, bütün insanların korumaları gereken bir zenginliktir. Uygarlıkların çeşitliliği, durumlara karşı koyuş ve ortamlara uygun yanıtlar bulmada, insanlığın en güvenceli imkânlardır elindeki. Yerkürenin genetik kaynakları onları bugüne değin korumuş ve değerlendirmiş topluluklara saygı içinde korunmalıdır.

7) *Yurttaşlık ilkesi*: Kendimizi ve bütün insanları, o uçsuz bucaksız insan camiasının üyeleri olarak görmeyi öğrenmeliyiz!

İşte, kurulması istenen “sorumlu ve dayanışmalı” dünya!

“Ne var ki, toplumlarımız, ivediliklerin burgacına yakananmış ve XIX. yüzyılın büyük mesianizmlerinden hayal kırıklığına uğramış bir halde, geleceği tasarlamaktan vazgeçmişe benzerler. Git gide karmaşık olup çıkan bu toplumlar, kendi değişimlerini düşünmekte güçlükler içindeler. Öyle olunca da, dünyanın evrimini yüklenmeye fazla hazırlıklı değiller. Böylece, tutarlı bir değişim sürecini tasarlamak ve görünür kılmak önemlidir. Nasıl yola koyulacağını söylemek, günümüzde, nereye gideceğini söylemekten çok daha önemlidir”.

“Kolektif bir değişim süreci” yaratma ise, şu çeşitli öğeleri içine alıyor: Eğitim; geleceğin ortaklaşa düşünmesi; teknik ve sosyal yeniliklerin eşgüdümlü olarak sürdürülmesi ve özümsemişi; son olarak da, yeniliklerin yayılması, başkalarınca benimsenmesi ya da değişikliğe uğratılmasında, “deneyim alışverişi ağları” kurup geliştirme ve aralarında işbirliğine girme.

Ama asıl belirtilmesi gereken şu ki, bir “yeni hümanizma”yı yaratmak da söz konusudur: İçinde birleştirici bir ahlakın olacağı; bilgiye ve çeşitli uygarlıkların kültürleriyle manevi değerlerine saygının yer alacağı bir hümanizma. Bütün bunların, Batılı modernitenin teknikçilik ve ekonomizmine birer karşı-ağırlık oldukları da unutulmamalı!

Sözü, bir başka seçeneğe, “daha insanca bir ekonomi”ye getirmenin sırasıdır.

“DAHA İNSANCA BİR EKONOMİ” YARATMAK

Tekrar olacak ama söylemeli: Zenginlikler dünya çapında artarken, eşitsizlikler de dramatik biçimde derinleşiyor; yararlar bir azınlık için birikirken, çoğunluk için de sosyal gerilemeler fazlalaşıyor: Çağdaş ekonomik yaşamın en belirgin nitelikleridir bunlar. Böyle bir durumun –kuşkusuz– kabul edilir bir yanı yok; üstelik yazgı da değil! İşte buradan kalkarak, piyasa ekonomisinin yetersizliklerini sıralamakla yetinmeyip, “seçenek” bir ekonomi aranişına girmek, dahası ekonomiyi “insansallaştırmak”; bu arada “sürdürülebilir bir kalkınma” stratejisi bulmak, son yılların büyük uğraşları arasındadır. Liberalizmin umurunda değildir; ama “cangıl yasası”nın uygarlığın yerini tutamayacağını bilenler, böylece bir bakış değişikliğine giderek siyasal irade-ciliğe çağrı çıkarıyor, nesnelerin despotluğuna karşı insanın özgürlüğüne bu yolla sahip çıkmak istiyorlar.⁽⁶⁾

Şimdiden su üstüne çıkmış gerçekler de var.

Bireylerin, bugün sosyal yapıda yer tutmalarının önemli bir biçimi olan “ücretlilik”, uzun bir süre insanların kaçtıkları bir şey olmuştur. Avrupa tarihinde iğreti, güdük ve horlanan bir ücretli durumdan, çalışanlara gerçek bir sosyal bütünleşme için haklar ve güvenceler sağlayan ücretli statüsüne tam üç yüzyılda geçilmiştir. Bu, “sosyal sorun”da onun ne denli önemli bir kazanım olduğunu gösterdiği gibi, bir tür toplumdan çıkarılma demek olan “dışlanma”ya karşı mücadelelerin haklılığını da gösterir.

Bu arada “çalışma özgürlüğü” kadar “çalışma hakkı” da, sosyal tarihin büyük kazanımları arasındadır. Toplumda

6) Genel olarak bkz. Jean-Paul Maréchal, *Humaniser l'économie*, Desclée de Brouwer, Paris, 2000. Daha da özel olarak, Philippe Baqué, “Sur les chantiers de l'économie alternative”, *Manière de voir*, Novembre 1996, sy. 32, s. 54-56; Jean-Paul Maréchal, “Demain l'économie solidaire”, *Manière de voir*, Juillet-Août 2000, sy. 52, s. 70-73.

emeğin zenginliğin bir temeli; onun özgürlüğünün de bir ilerleme ögesi olduğu, şiddetli çatışmaların sonunda doğmuş fikirlerdir.

Avrupa toplumlarında, burjuvazinin, sınıf çelişmelerinin üstesinden gelerek, işçi sınıfının da devrim yaparak sosyal sorunu çözemeyişinin sonucu, “sosyal devlet”in doğuşu ve en yenilikçi kavramlardan biri olan “sosyal mülkiyet”in ortaya çıkışı olmuştur; “sosyal sigorta” için de aynı şeyi söylemeli. Bütün bunlarla, ücretin içeriği, giderek rolü de derinden değişikliğe uğrar; özellikle sigortaya başvurma ücretlinin durumunu kökünden değiştirir.

Ücretli toplum, İkinci Dünya Savaşı’nın arkasından tam bir gelişme içine girecektir. “Görkemli Otuz Yıl” (1945-1975), özellikle Fordizmin atılımı, bu yapıyı doruğuna çıkarırken emeğe de “büyük bütünleştirici” rolünü tam anlamıyla oynatır: Çalışma, bilimsel bir örgütleniş (işlerin bölüşümü) içindedir; emekçilerin alım gücü iyileştirilmiştir; üretim ve tüketim, kitlesel bir standartlaşmaya kavuşturulmuştur; Keynekçiliğin mantığına uygun bir devlet müdahalesi vardır. Böylece “Fordist uzlaşma”, aslında çelişmeli iki özlemi, bireysel özerklik arzusu ile sosyal bütünleşme arasını uzlaştırmayı başarır.

Ne var ki, –görece de olsa– bütün bu kazanımlar, yani iktisadî kalkınma, çalışma, yaşam düzeyindeki düzelme ile sosyal fetihler, enformatik devrimle liberal ve küreselleşen bir piyasa karşısında direnemezler; sonunda emek iğreti olup çıkar. Bugün gördüğümüz işte budur!

Yapılması gereken de, kimi önlemlerin yanı sıra, siyasal iradeciliğin gelip işin içine girmesidir; yani, fazla da gecikmeden, 1980’li yıllarla ortaya çıkmış alabildiğine bireyci bir sosyal sözleşmeden, ne dışlama ne de iğretilelikle uyuşmayacak bir sosyal sözleşmeye geçmektir. Yeni sosyal sözleşmenin sütunlarından biri ise, hiç kuşkusuz, çalışma zamanının azaltılması, dayanışmalı bir ekonominin geliştirilmesi ile güvenceli bir gelir olacaktır.

Çalışma zamanının azaltılması üstündeki tartışmalar, sıcaklığını bugün de sürdürüyor: Bir uçta, ücretinden bir şey kaybetmeden haftalık 32 saate hemen geçilmesini isteyenler varsa, öteki uçta da ulusal ekonomiyi tehlikeye at-

mamak kaygısıyla 39 saat üzerinde ısrar edenler var. Şu ya da bu doğrultudaki eğilimlerin ağır bastığı bir konu bu. Mucizevi bir çözüm bulunamasa da, çalışma zamanının azaltılması, yine de üzerinde yürünmesi gereken bir yol. Ancak, şunu da hep hatırd tutmalı: Böylesi bir azalma, düşük istihdamı ortadan kaldırmak için zorunlu, ama yetersiz bir şarttır. Herkese sosyal bütünleşme olanağını sağlayacak bir tam istihdam ise, ancak dayanışmalı, ya da sosyal bir ekonomide mümkündür: Ancak onun gelişmesiyledir ki, zenginlik, çalışma olanağı ve sosyal bağ birlikte yaratılmış olur.

Dayanışmalı –ya da sosyal– ekonomi, en kısa bir deyişle, “yurttaşların katkılarından yola çıkarak, ekonominin demokratikleşmesine yardımcı olan etkinliklerin bütünü” diye tanımlanabilir. Daha da somut olarak, amacı kârı en yüksek düzeye çıkarmak olmayan, piyasanın ya da devletin tatmin edemediği –sosyal olduğu kadar çevresel– ihtiyaçlara yanıt arayan sosyal-ekonomik uygulamalar söz konusu. Değişik alanlarda (çocuk bakımı, çevre ıslahı, sigorta...) iş başında olan dayanışma ekonomisi, içinde farklı hukuksal yapılara sahip kooperatiflerin, yardımlaşma kurumlarının, derneklerin ve vakıfların yer aldığı bir süreç.

Kâr arkasında koşmanın zenginlikleri yaratan tek motor olduğunu düşünenlerin alabildiğine görmezden geldikleri, hatta horladıkları dayanışma ekonomisinin, yine de belli bir ekonomik ağırlığı var. Sosyal hizmetlere, eğitime ve araştırmaya, sağlığa, kültüre ve –kâr amacı taşımayan– eğlenceye kadar uzanan bir alanda, bu tür bir ekonomi kendine özgü bir dinamiğe sahiptir ve iş alanlarının yaratıcısıdır.

Dayanışma mantığı, yurttaşlık mantığı, gönüllü mantığı –ve pek gerektiğinde ticaret mantığı– arasında bir uzlaşmayı dile getiren dayanışma ekonomisinin özelliklerinden biri de, ekonominin bilinen çözümleme ve istatistik kalıplarına girmemesi. Ama öyle de olsa, dayanışma ekonomisi, iş alanı yaratırken; yaratılmış zenginliğin daha adil biçimde dağılımına katkıda bulunur, sosyal bağa bir canlılık getirir, sosyal sermayenin oluşumuna omuz verir, yaşam yıllarının uzaması ve teknoekonominin canlı kürenin sırtına bindirdiği tehlikelerle artan sorunlara bir yanıt vermeye çalışırken; hiç tartışmasız olarak ekonomik gelişme sürecine katılmak-

tadır. Bir düşünürün dediği gibi, aslında “Bugün önemli olan, ekonomik zenginliklerin yaratılışını artırmaktan çok, sosyal örgütlenişin –işsizlik nedeniyle dışlanmayı ne pahasına olursa olsun saf dışı ederek– herkese toplumdaki yerini verebilmesi ve orada etkin olmalarını sağlayabilmesidir”. Böylece, “dayanışma hizmetleri”ne talebin çığ gibi büyüdüğü günümüzde, dayanışma ekonomisine yedekte bir güç olarak bakmayıp onun kurumsal varlığı tanınmalıdır; bunun ise, yazık ki uzağında bulunuyoruz.

Böylesi bir kurumlaşmanın, yukarıda anlattıklarımızın ötesinde özellikle şu iki yararı olacak: Önce, demokrasinin olduğu kadar bizzat piyasa ekonomisinin de dibini oymakta olan yıkıcı bireyciliği dizginlemeye yarayacak; ikinci olarak, her şeyin metalaştırılmasına karşı bir baraj oluşturabilecek olan dayanışma ekonomisi, gönüllü hizmetlere çıkarıldığı çağrıyla, çalışma zamanının azaltılmasında bir öge olabilecek. Ama çalışma zamanının azaltılması olsun, dayanışma ekonomisinin geliştirilmesi olsun, bu süreci tamamlayacak olan, herkese, doğumundan ölümüne değin, güvenceli bir gelir sağlamaktır. Zorunluğun despotluğunu asıl geriletecek olan odur.

Bu fikrin kökleri, ta XVIII. yüzyıla kadar uzanıyor. Bir iki yüzyıl bekleyip de günümüzde yeniden ortaya çıkışının nedeni, düşük istihdamın ve dışlanmanın yükselişidir. Böyle bir “yaşam geliri”nden birçok olumlu sonuçlar bekleniyor; en başta da, özellikle düşük gelirli insanlara fazladan bir alım gücü sağlayacak; ayrıca yoksullara, yoksulluklarını hissettirmeyecek. Ne var ki, söz konusu gelir için gerekli parayı bulmanın güçlükleri de var.

Bu verdiğimiz örneklerle, “seçenek” bir ekonomi adına başkalarını da katmak mümkün: Bir yirmi yılı aşkın süredir, etrafa işsizlik ve dışlama yayan kapitalist ekonominin felaketlerine bakıp, ütopya ile pragmatizm arasında gezinen arayışlar içinde insanlar: XIX. yüzyılda “sosyal bir ekonomi” adına söylenenleri ve yapılanları da hatırlayıp, dayanışma ve özerklik, eşitlik ve paylaşma, insana ve çevreye saygı üstüne kurulu somut ekonomik deneyimlerden kalkarak “daha insanca” bir dünyanın müjdesi verilmek isteniyor.

Gelişmelere bakıp son olarak söylenecek nedir?

En başta şu: Karl Polanyi'nin deyişiyse, bir "piyasa toplumu"nun doğuşunu kaçınılmaz bir olgu olarak gösterip,⁽⁷⁾ onun aslında bir dizi siyasal ve ekonomik kararların bütünü olduğunu göz ardı etmek, öyle sadece çocukça bir inanış değil, hinoğlühince bir oyun da. Yaptığı asıl korkunç şey de şu: Yurttaşları, siyasal, sivil, sendikal... eylem aracılığıyla yazgılarını ellerine almaktan caydırıyor, onları kuşklar içine düşürüyor. Demokratik yaşam için son derece tehlikeli olan bu aldatıcı olduğu kadar çözücü de olan oyuna sol'un –hatırı sayılır– bir bölümü de katılmıştır: Onun gözünde de, yeni liberal görüşün ve onun sonucu olan politikanın "seçeneği" yoktur!

Sonsuz bir hayranlıkla "yeni ekonomi" diye sunulan ve 1990'ların ikinci yarısında popülerleştirilen şey, aslında 1970'li yılların ortalarına kadar revaçta olan görüşe oranla yenidir. Büyük bir iletişim şebekesince –dünya çapında– pompalanan "yeni ekonomi", baştan aşağıya mali piyasalara bağımlıdır; ve en ileri teknolojilere sırtını dayamıştır. Ancak, teknolojiler tek başına bir sosyal örgütleniş biçimini kendisinde taşımazlar; böylece, insana ve çevreye saygılı olabileceği gibi, piyasaların mantığına da hizmet edebilirler. "Büyük insanlık" kadar çevre de, her yönden, piyasaların hizmetindeki o teknolojilerin tehdidi altındadır. Böylece, daha iyi bir ekonomi, başta devlet müdahalelerinin yeni biçimlerini bekliyor. Ancak, asıl sorumluluk devlette ise, yurttaşlar da kendi sorumluluklarından sıyrılamazlar. Yurttaşların özellikle yapmaları gereken de şudur: Ekonomik konulara yeniden eğilmek! 1980'li yılları ve sonraki on yılın başarılarını niteleyen, eleştirici fikrin köretilişi olmuştu. Bugün ise, ekonomiyi yeniden insanın hizmetine sokma yolunda yoğun girişimler görüyoruz.

Şunu da hatırdan çıkarmamalı: 1970'li yılların ortalarında, 1945'ten sonra hayata geçirilmiş –sosyal plandaki– politikaları yönlendiren ideallerle bir kopuş olur. İkinci Dünya Savaşı, sadece bir askerî uyuşmazlık değildi; aynı zamanda, belli bir açıdan uluslararası çapta bir ideolojik iç sa-

7) Bkz. Karl Polanyi, *La grande transformation. Aux origines politiques et économiques de notre temps*, Gallimard, Paris, 1994, s. 106.

vaştı da. Müttefikler'in askerî zafer uğruna mücadeleleri, daha güzel bir toplum kurmak için de bir savaştı. Büyük İngiliz tarihçisi Eric Hobsbawm'ın dediği gibi, "Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, devlet adamları 1913'ün dünyasına dönmeyi düşledikleri gibi, kimse ne 1939'a, hatta ne de 1928'e ya da 1918'e dönmeyi düşlemiyordu". Ve Beveridge'in Raporu "sosyal devlet"in temellerini atıyorduydu ve Winston Churchill hükümeti de 1942'den başlayarak böyle bir devletin inşasına kalkıyorduydu, bir rastlantı değildi bunlar. Bir üç yıl sonra, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda, imzacı devletler, "sosyal ilerlemeyi desteklemeye ve daha büyük bir özgürlük içinde en iyi yaşam koşullarını kurmaya" kararlı olduklarını ilan ediyorlardı. 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 25. ve 26. maddelerinde, her insanın kendisinin ve bütün ailesinin sağlığını, huzurunu sağlamaya yetecek bir yaşam düzeyi edinme hakkını; işsizlik, sakatlık, dulluk, yaşlılık halinde kendini güvenceli görme hakkıyla temel eğitim hakkını ilan ediyor idiye, bu da bir rastlantı sayılmaz.

Bütün bu tasarıların gerçekleşmesinde bugün gelip durduğumuz nokta nedir?

Tek başına kimi rakamların söyledikleri vardır: 2000 yılının eşiğinde, dünyada 1,2 milyar yoksul, 800 milyon yetersiz beslenmiş insan, 100 milyon sömürülmüş çocuk, 40 milyon sokak çocuğu bulunuyordu; 1998'de Fransa'da, yoksullara yemek dağıtan bir lokanta zinciri (Restos du Coeur), 60 milyon yemek dağıtmıştı. Belki daha da anlamlı bir rakam: İçilebilir sudan yoksun 1,3 milyar insana bunu sağlayabilmek, bir yılda Avrupalıların dondurmaya ve Amerikalıların da kozmetiğe harcadıklarından daha az bir para gerektiriyor.

Bir toplumun gelişme düzeyi, ne olursa olsun, sadece kalkınma oranı ve kişi başına düşen ortalama zenginlikle değil, aynı zamanda en çaresiz insanların yazgısını düzeltmeye ayırdığı payla da ölçülür. Oysa, yukarda anladığımız insan haklarının gereğini yerine getirmek şöyle dursun, bugün içine gelip girdiğimiz dönem, Geneviève de Gaulle-Anthonioz'a sorsaydık, "paranın totalitarizmi" altındaki bir dönemdir diyecekti. Nitekim, adını zikrettiğimiz kadın, İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'da direnişçiydi ve toplama

kamplarında yattı; 1997’de kendisiyle yapılmış bir söyleşide şöyle diyordu: “Toplama kamplarında, Nazizmin ne olduğunu en iyi anlayabilecek bir yerdeydik; tıpkı bizler gibi yoksullar da ilk direnişçilerdir, çünkü çağımızda paranın totalitarizmine ilk uğrayanlar onlardır”.

Diyeceğimiz, bir başka dünya, daha insanca, daha adil bir dünya mümkündür. Onun kuruluşuna, her insan kendi testisinin büyüklüğü oranında su taşıyacaktır, taşımalıdır da...

FARKLI BİR GELECEK İÇİN UMUTLAR

“Daha insanca bir dünya” için onu değiştirmek gerek. 1 milyar insan sefaletle baş başa yaşarken 1 milyarın da gönençle sarmaş-dolaş olduğu bir dünya ile yetinemeyiz. Ama dünyayı değiştirmek için de, farklı bir gelecek kurmak gerekiyor. Onu kurmak da elimizde: Fikirlerimizi, davranışlarımızı, kurumlarımızı gözden geçirmeli; yolumuzun üstündeki molozları temizlemeli; yürüyüşümüze “büyük insanlık”ı da katmalıyız. Örneğin “insan hakları” gibi anlamlı başlangıçlara sahibiz; onları daha da genişletmek, güçlendirip yaymak bize bağlı. Eğitim için de aynı şeyleri düşünmeli ve yapmalıyız. Onlara başka uğraşları da kattığımızda diyeceğiz ki, hiç olmazsa yakın bir geleceğin gündemi şimdiden dolmuşa benzer; bütün bunları umutlarımızın gergefinde dokumak kalıyor, umutsuz yaşayamayız çünkü...

İnsan haklarından bahsetmişken, konuya oradan girelim.

İNSAN HAKLARINI GENİŞLETMEK, GÜÇLENDİRİP YAYMAK

Siyasal hakları, arkasından da sosyal hakları elde ettikten sonra, yurttaşlar, tehdit ve tehlikelere bakıp –bu kez kolektif– yeni bir haklar kuşağı ile de donanmak istiyorlar: İçinde barış hakkı, korunmuş bir doğa hakkı, dayanışmalı bir ekonomi hakkı, insanlığın ortak mamelekine katılma hakkı, kent hakkı, enformasyon hakkı, çocukluk hakkı, halkların gelişme hakkı... var bu kuşağın.

Genel olarak, şu birkaç soruna da değinmeli.⁽¹⁾

Birleşmiş Milletler, 1998 Aralık'ında İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin ellinci yılını tantanalı olarak kutlamadı. Gerçi hukukun gelişmesinde, bireyin uluslararası hukukta bir hak sahibi olarak algılanmasında ve bunun halkların bilincine de yerleşmesinde, uluslararası dayanışmanın olanakları içinde çok şeyler yapılmıştı. Ama, 80'li ve 90'lı yıllarda, yönetimlerin kazandığı hemen hiçbir zafer yoktur: Tiananmen Alanı'ndaki bastırma, Bosna ve Ruanda soykırımları, Brezilya ve Venezuela zindanlarındaki tutukluların boğazlanması, Cezayir'deki işkence ve kayıplar, Kolombiya'daki insan hakları savunucularının yok edilmeleri, hepsi de uluslararası camianın iflasları arasındadır; 1948 Bildirisi'ni olduğu kadar, o tarihten bu yana yapılmış dünya çapındaki toplantıları da yalanlar durumdadır bunlar; yalnız resmî kuruluşları değil hükümet dışı örgütleri de.

İnsan haklarına ilişkin uluslararası mevzuatın gelişmesinde bir ayırımın olumsuz etkisini belirtmeli: Yapay olduğu kadar aldatıcı da olan bu ayırım, sivil ve siyasal haklarla, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasındadır; ve Soğuk Savaş'ın ideolojik ve stratejik uyuşmazlığının kutuplu dünyasını yansıtır. Bunun da bir sonucu olarak, Uluslararası Af Örgütü, 1961'de kurulduğunda, tek bir konuyu ele alıp, bütün dünyada fikir ve görüşlerinden dolayı hapsedilmiş olan insanların hemen serbest bırakılmalarını istemişti.

Birleşmiş Milletler'in ve onun önemli organlarının, iktisadî, sosyal ve kültürel haklara fazla dikkat etmedikleri pek bellidir. İktisadî, sosyal ve kültürel haklar üstüne uluslararası antlaşmaya ilişkin bir protokolün ne denli ağırdan alındığını söylemek yetecek; oysa bu metin, kişilere, hakları çiğnendiğinde Birleşmiş Milletler'in bir uzman kurulunda şikâyet etme hakkını tanıyordu.

Ne var ki, kişinin iktisadî hakları ile öteki hakları arasındaki dengesizliği belirtmek artık önem kazanmıştır; çünkü, temel haklar üstüne tartışma git gide ekonomik alana kayıyor. Hükümetler, küreselleşmenin olumsuz etkilerine

1) Pierre Sané, "Garantir les libertés individuelles", *Manière de voir*, Juillet-Août 2000, sy. 52, s. 60-62; Monique Chemillier-Gendreau, "Universalité des droits humains", aynı derginin aynı sayısı, s. 63-65. Daha da genel olarak, Andrew Clapham, *Human Rights in Private Sphere*, Clarendon Press, Oxford, 1996.

karşı yurttaşlarını korumak için hiçbir şey yapmadıklarında, ekonomik haklara saygı duyup onları güçlendirmek pek açık olup çıkıyor. Dahası var: İktisadî ilerleme adına kişilerin horlandığı, işkenceye uğradığı, hatta öldürüldüğü de oluyor. Uluslararası Özgür Sendikalar Konfederasyonu'na göre, 1995'de 274 sendika üyesi öldürüldü.

Pek çarpıcı bir gerçek olup çıkmıştır: Küreseleşmenin dayanılmaz gelişmesiyle, hükümetler, çoğu kez siyasal iktidarın tekeline sahip değiller artık: Git gide uluslararası sanayi ve ticaret şirketleriyle mali kurumların etkisi altındalar ve bunun da insan hakları üzerinde derin yankıları oluyor. Öte yandan, dünya ekonomisinin yeniden yapılandırılmasının, uluslararası mali kurumlarla, ulus ötesi şirketlerin nüfuzunu güçlendirdiği de kuşkusuz. Oysa, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, "Bütün bireyleri ve toplumun bütün organlarını", insan haklarına evrensel saygı için katkıda bulunmaya çağırıyor. İşletmeler ve mali kurumlar da toplumun organlarıdır. Bu işletmeler, personel ve müşterileri bakımından bir dizi haklardan yararlanmalıdırlar: Özellikle bir ayrımcılığa uğramamalılar, yaşamları güvence altında olmalı, sendikalaşabilmeli ve hakkaniyetli çalışma koşullarına sahip olabilmeliler.

Ayrıca, bütün bu işletmeler, iş yaptıkları ülkelerde, hükümetlerin ya da silahlı muhalefet gruplarının işledikleri insan haklarını ihlallere son vermeye nüfuzlarını kullanmalılar. Onların adaletsizlik karşısındaki sessizliklerinin bir anlamı vardır. Nijerya'da 1995'te, Ken Saro-Wiwa'nın ve beraberindeki sekiz suçlananın ölüm cezasına çarptırılmalarını önlemek için bütün dünya bir kampanyayı sürdürürken, Uluslararası Af Örgütü, bu ülkede en önemli yatırımcılardan biri olan petrol kumpanyası Shell'in, müdahale etmesini istedi. Kumpanya, Nijerya'nın içişlerine karışmanın kendi görevi olmadığını söyledi. Oysa, Shelle gibi şirketler, devletlerin mali ve ticari politikalarını, çalışma mevzuatı ve çevre konusundaki düzenlemeleri sürekli etkiliyorlar.

Bunun gibi, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi ekonomik ve mali kurumların da, politika ve tasarılarını hazırlarken temel insan haklarını göz önünde tutmaları; iktidardakilere muhalefet eden sivil

toplum örgütlerini desteklemeleri ve insan hakları ihlallerini açıkça reddetmeleri gerekirdi.

Aşılması güç bir engel de, uluslararası mevzuatın kamusal, yani siyasal, adli ve sosyal kurumlarla, özel alan, yani aile ocağı arasında bir ayırım gözetmesinden kaynaklanıyor. Bu, özellikle erkeklerin rastlandığı birinci alana dikkat ediyor ve kadınların geleneksel olarak hapsedildikleri ikinci alanı savsaklıyor. Özel yaşama ve aileye ilişkin olup hem uluslararası hukukta hem de ulusal mevzuatta yer tutan doktrinler, bu yapay ayırımı güçlendirmişlerdir.

Nitekim bu ayırım, devletleri sadece kamusal alandaki ihlallerden sorumlu tutmaya götürmüştür. Bunun sonucu olarak, kadın haklarının ihlallerine üstünkörü bir ilgi gösterilmiş; böylece, işkenceye başvurmama kuralının yorumu, kadınlara ailede ve toplulukta (örneğin kadının cinsel organlarının sakatlanması) gösterilen şiddeti bir yana atmıştır.

Kadınların toplumdaki durumunun dokunulmaz sosyal ve kültürel geleneklere bağlı olduğu kanıtı, devletlere, sorumluluklarından sıyrılma bahanesini vermiştir. Kadınların medeni, kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal hakları, egemenlik ve eşitsizlik üstüne kurulu bu “kültürel” değerler adına hiçe sayılmıştır.

Ailede şiddet, genç evlilerin ateşe atılarak öldürülmeleri, kadının cinsel organlarını sakatlama, çocukların köleliği, azınlık gruplara bedensel saldırı: Bu gibi olaylar cezasız kalıp sürdükçe, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi’nin vaat ettiği “terörden arınmış bir dünya”ya kavuşmayı umut edebilir miyiz?

Çoğu uluslararası kurallar ve mahkeme içtihatları, bireylerin ailede ya da kendi topluluklarında işledikleri bu tip ihlalleri önlemeyi ve cezalandırmayı hükümetlere bırakıyor. Bu olmadığında hükümetler, yapılanların sorumluluğunu yapanlarla paylaşmalı; üstelik, söz konusu sorumluluğu daha da genişletmeli.

Daha da somut olarak yapılması gerekenlerden biri de şu: Evrensel İnsan Hakları Bildirisi’ndeki hakların kapsam ve anlamını, çeşitli kültürel, felsefi ve dinsel geleneklere çağrıda bulunarak genişletmek zorunlu görünüyor. İnsan kişiliğine ilişkin haklar, bütün insan topluluklarında, onla-

rın dilinde açıklanabildiği ve kendi değerleriyle ilişki kurulabildiğinde asıl boyutlarına ulaşabilecek ve güç kazanacak. Evrensellik çeşitliliklerden, onları dışlayacak yerde yararlanmalıdır.

Bir başka önemli sorun da şimdi anlatacağımız.

Devletler arasında engellerin silinir oluşu, hak ve özgürlüklerin denetimi konusunda, onların egemenliklerinde kasılıp sertleşmeyi de beraberinde getirdi; birçok durumda, devletler, uluslararası topluluğun bölüşeceği değerlere ve o topluluğun tamamlayıcısı olan yargı mekanizmalarına doğru gelişmeyi engelliyorlar.

Bu ortak değerleri, 1948 tarihli Evrensel İnsan Hakları Bildirisi ilan etmiş; onların ihlal edilmeleri halinde, 8. ve 10. maddelerinde, bireylerin başvuracakları yargı mercilerinden söz etmiş; bireylere, “tam bir eşitlik içinde, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede, hakkaniyete uygun ve herkesin önünde” davalarının görülme hakkını da tanımıştır.

Ne var ki, 40’lı yılların egemen hukuk kültürü, bir “ulusal kültür”dü. Ama öyle de olsa, Bildiri’nin iç dinamiği şudur: Toplumlari, giderek insanlık camiasını, ne olursa olsun, hakların ihlal edilmeleri halinde işe el koyacak yargı mercileriyle donatmak; devletin korumasının açık verdiği ya da bizzat devletin baskıcı olduğu zaman bile hukuku göreve çağırarak!

Konusu sınırlı da olsa Nürnberg ve Tokyo mahkemele-ri deneyimi, bu mantığın sonucuydular. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun, bir elli yıl kadar önce, aynı anlamda dile getirdiği bir dilek, sürekli bir Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin kuruluşu da, büyük bir gecikmenin arkasından gerçekleşmiştir. Ama kurulur kurulmaz da, bağdaşık bir gruptan gelme de, bir direniş karşısındadır.

Aslında, bir yanda “erdemli devletler” öte yanda “suçlu devletler” diye bir şey yoktur; ulusal, bugünse artık uluslararası çapta sosyal mücadelelerin konusu olan devlet iktidarları vardır. Devlet iktidarları ise, iç durumla (siyasal ama aynı zamanda ekonomik de) ve uluslararası etkenlerle ilişkili olarak, az çok demokratik bir nitelik taşıyabilirler ve böylece yurttaşlara yargısal güvenceler sağlayabilirler. Ama devletler olsun yurttaşlar olsun, hiçbirinin

kendiliğinden ve ilk ağızda aradığı, uluslararası bir adalet değildir.

Gelişmelerin uluslararası bir yargıya doğru evrilmesinde, dönüm noktası, bizzat devlet iktidarlarından gelen sapmalar olmuştur: Diktatörlüklerin canice uygulamaları; ekonomik hakların ve eşitlik ilkesinin çapından düşmesi; demokratik bir sistem kurmakla övünen gelişmiş büyük ülkelerde bile her dereceden yöneticinin yolsuzluk çamuruna bulanmaları, bütün bunlar, insanları harekete geçirmiştir. Bosna ve arkasından da Ruanda savaşlarının görüntüleri, cezasız kalmayı dayanılmaz hale getirmiş, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kuruluşuna giden yolu açmışlardır: Söz konusu mahkeme, geriye dönük yetkisi olmamak üzere, pek vahim olaylara (soykırımlar, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları) bakacaktır.

Sevinmeli mi bu yeniliğe? Elbette!

İşlerin yürüyüşünde hiç kuşkusuz güçlükler olacaktır. General Augusto Pinochet'nin olayı bu konuda şimdiden bir fikir vermektedir. Adam, ülkesinin en yüksek düzeyde sorumlusu idi. Canice eylemleri de sadece Şili ile sınırlı kalmadı, yabancıları da çarptı. Sonra bütün insanlık barbarlık sorunu ile ilgileniyor. Baskı yapan ve kan döken bir rejim, devletin egemenliği ve bağımsızlığı adına, uluslararası camianın gözleri önünde meşruluktan yararlanamamalı; adalet yerini bulmadan halklara unutınayı öğütlemenin anlamı yok! Pinochet, elini kolunu sallaya sallaya ülkesine dönebilmişse, bunda, yargılamaların yapısındaki birbirine uymazlık kadar, sistemdeki boşluklar ve bizzat politik güçlükler de rol oynamıştır.

Şöyle bir soru da sorulamaz mı: Bir “evrensel yetki” vardır; yani bütün dünyanın mahkemeleri, herkesin ya da kendi savcılarının girişimiyle bu türlü olaylara el atmalı değil mi? Evrensel çözüm belki tek çözümdür ve ortalığı temizlemeye yarayabilir. Ne var ki, bunun henüz pek uzağındayız. Yargısal pratik bağdaşık değil ve hukukçular bir yetkinin var olup olmadığını –ister istemez– tartışıyorlar. Her halde uluslararası bir düzenleme konuya açıklık getirmeli. Ayrıca, devletler de adaletin alanını genişletmeliler. Aksi takdirde, uluslararası bir yargı makamı yaratmak pek bir şeye yaramıyor.

Farklı bir gelecek yaratmada eğitimin rolü nedir?

XXI. YÜZYIL NASIL BİR EĞİTİM İSTİYOR?

Yeni bir yüzyılın eşiğinde, eğitim de bütün dikkatleri üstüne toplamış halde. İnsan soyunun ilerlemesi büyük ölçüde eğitime bağlı olmuştur. Onun geleceğimizi biçimlendirmede en güçlü silahlardan biri olduğunu ise, git gide daha çok hisseder durumdayız. Geleceğin aktörlerini nasıl yetiştirmeliyiz? XXI. yüzyılın bireylerini ve toplumlarını hazırlamada, eğitim, nasıl bir dinamik ve yapıcı bir rol oynayabilir?

Yanıtı yaşamsal, çetin sorular bunlar!(2)

Ama her şeyden önce nedir eğitim?

Eğitmenin, her dilde eşanlamı olan kelimelere başvurarak söylemek gerekirse, eğitim, bir yerde yetiştirmek, öğretmek ve yetkinleştirip olgunlaştırmaktır. Ne var ki, eğitim, ister ailede yetiştirme, ister okulda öğretim ya da bir konuda yetkinleşme olarak görülsün, bütün bu hallerde “öğrenilir”. Böylece “öğrenme” eğitimin özüdür: Her üç terimi de birleştirmekle kalmıyor, “fazladan bir şey” ekliyor onlara.

Gerçekten, yüzmeden cebire kadar, herhangi bir şey öğrenen kimse, her zaman ve en azından yurdunda “en iyi” olmayı da öğreniyor. Ne bu “en iyi” olmak? Şu: Herkesin kendinde taşıdığı insan olma yeteneklerini geliştirmek! Eğitim, konunun uzmanlarından Olivier Reboul’un dediği gibi, doğuştan son güne değin, her alanda, “insan olmayı öğrenmek”tir. Ailede yetiştirme, okulda öğretim, bir dalda yetkinleşme, bütün bunlar, bu “öğrenme” eyleminin parçalarıdır. Her halükârda, insan olma öğreniliyor. Böylece, eğitimi tanımlamak isteniyorsa, bu “insan” kavramı üstünde de düşünmek gerekmez mi?

İnsan bilimlerinin açıkladığına göre, bugün dünyaya gelmiş bir çocuk, tarih öncesi çağlarda doğan bir bebekten hiçbir noktada farklı değil. İnsanlığın, yüzyıllar boyunca fethettiği ne ki var doğal olmayıp “kültürel”dir; bir başka

2) Genel olarak bkz. Server Tanilli, *İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?* 3. bası, Adam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 255-282. Daha da özel olarak, Jérôme Bindé (dirigé par), *Les clés du XXIe siècle*, UNESCO/Seuil, Paris, 2000, s. 269-286.

deyişle, miras yoluyla değil eğitimle geleceğe taşınmıştır. Kısacası, insanı insan kılan her şeyi, dili, düşünceyi, duyguları, teknikleri, bilimleri, sanatları, ahlakı, insan “öğrendi”. Şöyle de söylemek mümkün: “İnsanlığa aday” olarak doğarız; insanlığın kültürel birikimini eğitimle öğrenerek “insanlaşır”ız.

Eğitimin içeriği, bir yüzyıldan ötekine ve toplumdan topluma değişken de olsa, eğitilme zorunluluğu evrenseldir, çünkü insana hastır o. İnsan doğası eğitilmeyi gerektiriyor; eğitimin her şeyi yapamayacağı da yine insan doğasının gereğidir. Buna karşılık, eğitim her şeyi yapamasa da onsuz da hiçbir şey mümkün değil.

Bu söylediklerimizden eğitimin amacını da çıkarıp şöyle diyebiliriz: Herkese, gerçekten insansal bir kültürün bağrında kendi doğasını gerçekleştirmek! Bu amaç ütöpik de görünse, eğitimi, bir doktrin ya da bir inancın doğrultusunda bir araç haline getirmekten koruyan tek çaredir.

Son olarak, eğitimi şöyle tanımlayabiliriz: Eğitim, her çocuğu, onu kademe kademe kültüre, yani hayvandan ayıran şeye götürebilecek süreçler ve usüller bütünüdür. Ancak, okulla da bitmez eğitim; okul öncesi başlar, okulla temellendirilir ve okul sonrasında da ömür boyu sürer. Eğitime son verildiğini gösteren bir insanlık diploması yok!

Ayrıca eğitim, üzerinde hep düşünülen bir konu.

XXI. yüzyılın başlarında, eğitimi yeniden düşünmede yardımcı olabilecek iki belge var elimizde. 1972’de, Edgar Faure’un başkanlığındaki bir komisyonun yayımladığı raporla, 90’lı yıllarda Jacques Delors’un başkanlığındaki yeni bir komisyonunun hazırladığı rapor.

Faure Raporu’nun adı, *Varolmayı Öğrenmek*, kuşkusuz pek anlamlı idi ve o dönemin coşku ve iyimserliğini yansıtıyordu: Ekonomik ve sosyal başarılarla dolu yıllardı o yıllar; sürekli ilerlemeye inanılıyordu, sömürgeciliğin çözülüşü tamamlanmış gibiydi, “barış içinde bir arada yaşama” fikri ve duygusu güçlüydü, uluslararası işbirliği mekanizmalarına sarsılmaz bir inanç egemendi... Gerçi 1968 olayları, belli bir bezginliğe yol açmıştı; ancak söz konusu Rapor, önceki bir on yılın verileri üstüne kuruluydu ve daha sonra “eğitimde

bunalım” olarak görülecek ilk işaretler yeni yeni fark ediliyordu.

Ne idi belli başlı tezleri o raporun?

Şu ikisi: “Sürekli eğitim” ile “eğitici toplum”! Birinci kavram, eğitim politikalarının kilit taşı durumundaydı; ikincisi ise, “bütün bir toplum”u eğitim sürecine sokmayı hedef alan bir stratejiyi öngörüyordu. “Öğrenme, süre ve çeşitliliği içinde, bütün bir yaşamla ilgilidir” derken, kurumsal eğitimin tekeli de tartışılır hale getirmiş oluyordu; sorunun bağrına öğretene, eğitici kurumu değil, “öğrenen”i yerleştiriyordu. Böylece, geleneksel yapıları sarsıyor, tutuculuk ve tıkanıklıkları ortaya koyuyordu.

O rapora yapılabilecek tek eleştiri belki şuydu: Eğitimin gücünü, ekonomik ve siyasal koşulları göz önünde tutamayacak kadar abartmış oluyordu. Gelişmekte olan ülkelerin çoğu maddi olanaklarını, sanayileşmiş ülkelerin onlara pek önemli bir yardımda bulunacağını da abartıyordu. Onların yanı sıra, dinleri ve eğitime olan etkilerini göz ardı ediyor; bireyler, etnik gruplar, sosyal sınıflar ve uluslar arasında git gide artan “eğitim farklılığı”nı savsaklıyordu. Buradan kalkarak, eğitimin birçok dalında elde edilmiş sonuçlar doyurucu olmaktan uzaktırlar.

Faure Raporu’nun arkasından, özellikle 90’lı yılların başlarında pek önemli şeyler olur: Berlin Duvarı yıkılır, komünist deneyim başarısızlıkla sonuçlanır; miliyetçi kudurganlıkları, köktendinciliğin yükselişini de söylemeli. Faure Raporu, ne bunları öngörebilirdi, ne de onların eğitime etkilerini. Böylece, Delors’un başkanlığında yeni bir eğitim komisyonu toplamaya, başta uluslararası koşullar götürüyordu: Totaliter rejimlerin çöküşü, insan hakları felsefesinin yükselişini hızlandırmıştır; şimdi git gide daha açıktır ki, eğitim politikalarımızın hedeflerini, eğitimle demokrasi, ya da daha doğru bir deyişle eğitimle özgürlük arasındaki bağda aramamız gerekiyor.

Faure Komisyonu, savaş sonrasının “parlak otuz yıl”ıyla (1945-1975) sömürgeciliğin çözülüş döneminden yararlanmıştı. Oysa yeni komisyon çok daha kaygılandırıcı bir durumla yüz yüzeydi: Güney bunalım içindeydi, sanayi ülkeleriyle Üçüncü Dünya arasında git gide büyüyen bir açık

vardı; sanayileşmiş ülkelerde de, kentte ve kırsalda işsizlik, sosyal ve ekonomik dışlanma...

Bir başka sorun, devletin rolüydü: Eğitimde, bütün olarak ya da bir bölümüyle devletçilik karşısında, bütçe sorunları da işin içine girince, bir hoşnutsuzluk görülüyordu. Ama, hele “eğitimin ticarileşmesi” karşısında, devlete sıradan bir düzenleyici olarak bakılabilir miydi?

Ayrıca, iletişiminde bir devrim olmuştu; bu yeni tekniği de pedagojiye yansıtmak gerekiyordu.

Son olarak, çevrebilim, son yıllarda büyük gelişmeler kaydetmişti. İnsan etkinlikleri ile çevrenin gerekleri arasında bir uyumsuzluğun farkına varılmıştı. Yeni bir kalkınma kavramına gitme ve ona uygun etik kuralları tanımlama zorunluluğu ortaya çıkmıştı; bunun kaçınılmaz sonucu, yeni üretim ve tüketim biçimlerini arayıp gerçekleştirmek olacaktı. İnsan, evrenin sahibi olmak da ne, olsa olsa onun bir “pansiyoner”i, bir barıncısı durumundaydı. Bunu ona anlatmak da eğitime düşüyordu.

Jacques Delors, yeni komisyon için, küreselleşmenin egemen olduğu bir çerçevede, sorunları, ulusal ve uluslararası düzeyde kimi yönelişleri belirlemeye çalışırken, dört temel sorun üzerinde duruyordu: Bunlar da, eğitim sistemlerinin “kalkınmanın etkileyici anahtarı” olması; onların, “toplumun evrimine uyma”da gösterecekleri yetenek; eğitim sistemi ile devlet arasındaki ilişkiler; son olarak da, değerlerin yayılması, karşılıklı anlayış, kısacası “barışın değerleri” sorunuydu. Öte yandan, üç büyük bunalım, yani ekonomik bunalım, ilerleme ideolojisinin uğradığı bunalım, belli bir biçimiyle ahlak bunalımı, eğitim sorununa eğilirken de göz önünde tutulmalıydı. Onlara, şu üç sorun, modern iletişim sistemlerinin günümüz eğitim sistemleri üstündeki çarpıcılığı; eğiticilik görevinin uğradığı değişiklik; ve bütün bu sorunları çözmek için mali kaynakların nereden sağlanacağı sorunları da eklenmeliydi.

Delors Raporu’na göre, eğitimin temelleri şunlardır: Tanımayı, yapmayı, birlikte yaşamayı ve var olmayı öğrenmek! Tanımayı öğrenmek için, yeterince geniş bir genel kültürü belli konularda derinliğine çalışma imkânı ile uzlaştırmak önemlidir; yapmayı öğrenmek için, okulla iş arasında bir ilişki kurmak gerekecek; var olmayı öğrenmek, bü-

yük bir özerklik ve yargılama yeteneğine bağlıdır ki, kolektif yazgının gerçekleşmesinde kişisel sorumluluğun güçlenmesiyle atbaşı gidecek ve XXI. yüzyıl herkeste arayacak bunu; son olarak, birlikte yaşamayı öğrenmek, “öteki” insanları, onların tarihlerini, geleneklerini ve manevi dünyalarını öğrenerek oluşacak. Geleceği yakalama ve uyuşmazlıkları savuşturacak ortak tasarıları gerçekleştirme anlayışı böyle yaratılabilir. “Ütopya” denecektir; sizizm ya da tevekkülle beslenen tehlikeli bir süreçten çıkmak için, gerekli ve yaşamsal bir ütopya bu!

Ayrıca eğitimi, Faure Raporu’nun daha önce belirttiği gibi, bütün bir yaşama yaymak ve toplumun bağrına oturtmak gerekir. Hızla değişen dünya kadar, mesleki yaşamdaki dönüşümlere de böyle uyulabilir. Böylece eğitim, toplumdaki değişikliklere sürekli uyarken, insansal deneyimin kazanımları da nakledilmiş olacaktır. Ama eğitimi bütün bir yaşama yaymak, çeşitli durakları, geçişleri savsaklama anlamına gelmemeli: Temel bilgilerin, yani okumanın, yazmanın, hesaplamanın yeri her zaman önemlidir. Klasik eğitim ile okul dışı yaklaşımlar birleşerek, çocuk, eğitimin üç boyutunu, ahlaksal ve kültürel, bilimsel ve teknolojik, ekonomik ve sosyal boyutlarını edinmiş olacak. Öte yandan, temel eğitim, dünya çapında yaygınlaştırılmalıdır. Ortaöğretimde de, programlar öylesine ayarlanmalıdır ki, her öğrenci, yazgısının 14 ile 20 yaş arasında kesinlikle mühürlenmediğine emin olmalıdır. Yükseköğretimin görevleri daha da kapsamlı ve naziktir.

Eğitim, hangi ülke olursa olsun, reform ihtiyacı içinde. Hele hele okulun yol ağzında durduğu bir dönemde...

Okul, git gide gelişen bir eğitici evrenin bağrında donup kalmış bir kurum gibi görünüyor çoğu kez; öyle olunca da, eğitim sistemini değiştirme eğilimi pek güçlü.

İlk göze çarpanlardan biri şu: Belli başlı eğitim sorunları birbirinden farklı iki hareketin karşılaşma noktasında yer alıyor. Bir yandan devlet, eğitimi, bugüne kadar yaptığı biçimiyle yönlendirebilecek ve ona para harcayabilecek durumda görünmüyor; öte yandan, eğitim kurumları ile yerel otoriteler, kendi yazgılarına daha çok egemen olmak amacıyla daha çok yetkinin özlemini çekiyorlar.

Bu bağlamda, okul, yerini bulmanın güçlükleri içinde; rolü ve yeri eskisi kadar mutlak değil: Bilgiyi başka eğitici çevrelerle paylaşıyor artık; yeni bilişim ve iletişim teknolojileri, öğretimde ve eğitimcilerin rolü karşısında ağırlıklarını ortaya koyuyorlar. Bundan başka, öğreticiler için, yalnız bilgilerini nakletmek değil, öğrencilere bu bilgilere erişme, onları kullanıp uygulama yeteneğini de kazandırma söz konusu. Okul çerçevesinde verilen eğitim, olsa olsa bir ilk adım; ama önemi şurada ki, öğrencilere bir bağımsızlık bilinci de veriyor.

Daha derinliğine bir sorun var: Gençlerde bilgiye erişmenin biçimleri değişti. Artık, aile ve okul gibi aracı yoluyla değil, onları doğrudan medya bilgilendirirken, heyecan da uyandırıyor, merakı itiyor, ama düzensiz yapıyor bunu; okul ise, onun arkasından, bu bilgileri düzene sokmak için çırpınıyor ve fazla bir şey yapabildiği de pek söylenemez.

Ayrıca, öğrenci zümresi de, köken olarak etnik olarak bağdaşıklığını yitirmiştir. Buradan kalkarak, okul, bir “bütünleştirme” sorunuyla yüz yüze.

Sorunlar sadece bunlar da değil: Kuruluşların ve bireylerin rolüne oranla devletin rolü ne olmalıdır? Sonra, evrensel mirasın korunmasıyla, onun ulusal kimlikler içinde ortaya konması arasında bir uzlaşmaya nasıl varılacak? Irkçılığa ve hoşgörüsüzlüğe karşı mücadele ederken, kültürel tekbiçimlilikle de nasıl savaşılmalı? Belki, üzerinde pazarlık edilemeyecek değerler bütünü adına bir “ortak kamusal kültürü” tanımlamak doğru olacak; buradan kalkarak da, dinsel ya da etnik bir temele dayanan okulların varlığı reddedilebilecektir. Bunun gibi, bugünkü okul programlarına insan haklarına, halklar arasında anlaşmaya, başka dilleri ve kültürleri tanımaya ilişkin dersler koymak yararlıdır. Böylece eğitim, gerçekten bir barış etkeni olabilecektir.

Öte yandan, eğitimin görevlerinden biri de, gençlere, içinde yaşadıkları toplumu değiştirmenin ve bunun için de, ilerleme ve sosyal değişmelere egemen olmanın araçlarını vermektir. Emek dünyasının ihtiyaçlarına yanıt verecek kalifiye ve uzmanlaşmış öğelerin yetiştirilmesi bu bakımdan da önemlidir.

Eğitim sistemlerinde değişimin emredici çağrısı karşısında başarı şansı, elbette bir yerde öğreticide gelip düğüm-

leniyor. Öyle olduğu için de, öğretici görevleri yeniden günün koşullarına uydurmak zorunludur. Çağdaş okul bağlamında, öğretmek, her şeyden önce bir yaratma, düşünme ve eylemde bulunma işlevidir. Bu, öğrenen durumdaki insanla bir karşılıklı etki eylemi, bilgiye ve aklın yapıcılığına götüren bir aracılık, bir öncülük, bir yol göstericilik eylemidir de.

Son olarak, okulda okutulanlar ve onların yöntemi üstüne de söylenecekler var: Büyük Fransız düşünürü Edgar Morin'in belirttiği gibi, çağımızda bilimler, git gide daha fazla birbirine kapalı bölmeler halinde; ve git gide karmaşık sorunlar çıkarıyor karşımıza. Kurumlarda düşünce alışkanlıklarının pek büyük direnişiyle karşı karşıyayız. Birbirine sırtını çevirmiş bölmeler halinde duran bilgiler, kafalar için zararlıdır. Öğreticiler, özellikle de ortaöğretimde, bağlı oldukları bilim dallarını daha geniş bütünlükler içinde birleştirmeli. Öte yandan, çocuklarda aradığımız kafa yapısı ve onlara bilgileri sunuş biçimimiz çağdışıdır. Montaigne, daha XVI. yüzyılda, “İyi kurulmuş bir kafa, tıka basa doldurulmuş bir kafadan daha değerlidir” diyordu. Oysa, eğitim düzenimiz hâlâ “tıka basa doldurulmuş” kafalar yetiştirmeye yönelik. Bunlarla çağı anlamaya imkân yoktur. Daha da açık söylemek gerekirse, çözmemiz gereken birbirine bağlı ve dünya çapında sorunlarla, git gide parçalı, birbirinden kopuk bölümlere ayrılmış düşünce biçimimiz arasında bir çelişme vardır. Bu düşünme biçimiyle, doğru bir bilgiye varılamayacağı gibi ciddi bir eğitim de mümkün değildir.

Ne yapmalı?

Her şeyden önce, insana, topluma, dünyaya ve evrene bir “bütün” içinde bakmalı. Bu göz ardı edildiği içindir ki, nükleer, çevresel, ekonomik ve fikri tehlikelerle yüz yüzeyiz; “kör düşünce” bizi felaketlere götürüyor; dizginlerinden boşanmış korkunç güçler insanlığın karşısına dikilmiştir. Bu bütünlüğü, bu bakış biçimini eğitime sokmalıyız: Çocuklarımız, bölüp parçalayarak değil, bir bütünlüğün içinde görmelidirler sorunları. Çağımızın istediği insanı, bu arada bilinçli yurttaş yetiştirmenin yolu budur. Böylece, eğitimde reform, düşünme biçiminde reformu da içeriyor; ve bu sonuncusu, hiç de “fikri bir lüks” adına değildir, tersine yaşamsal bir ihtiyaca yanıt veriyor. Sorun, XXI. yüzyılda daha da ağır basacak ve çözüm bekleyecektir.

Farklı bir gelecek yaratmada kültürlerin çeşitliliği ile evrenselin payı ne olacak?

KÜLTÜRLERİN ÇEŞİTLİLİĞİ İLE EVRENSELİN PAYI

Bir gerçeğin altını yeniden çizmeli: Dünyamızın uluslararası düzeni, hükümler devletler ilkesine dayanmayı sürdürüyor; böylece, dünya çapında bir alanda –bir “mozaik” gibi– devlet ülkeleri yer alıyor. Evrensel boyutlardaki sorunlar karşısında git gide daha çok yetersiz kalan bir bölünüş bu; söz konusu sorunlar ise bunalım içindeki dünyamızı sarsıp duruyorlar: Ozon tabakasının delinişi, tropikal bölgelerde ormanların vahşice yok edilişi, yoksul ülkelere zengin ülkelere doğru kitlesel göçler ve kaçışlar, dev banliyölerde bunalım, mikropların ve virüslerin hızla yayılması, uyuşturucu şebekelerinin uluslararası çapta yaygınlaşması ve kazandıklarının aklanması...

Bu devletler sistemin, mali gücü yığınla ülkenin yıllık bütçesini çoğu kez aşan uluslararası firmaların –git gide de artan– gücüne tek başına bir karşı-ağırlık oluşturabileceği pek kuşkuludur. Öte yandan, Bretton Woods kurumları diye bilinen Uluslararası Para Fonu ya da Dünya Bankası gibi kurumlar, kuramda hükümler devletlerce yaratılmış da olsalar, o devletlerin kamusal çıkarları adına denetleyecek yerde, meydana da bu güçlere bırakmaktan başka bir şey yapmıyor pek.

Şu da açık: Devletler, ne kadar uluslararası yaşamın vazgeçilmez dayanakları iseler, “dünyanın yönetilebilirliği” o kadar sorulur olup çıkmıştır. Böylece, ister istemez, birbirlerinden pek farklı da olsalar, devletle piyasadan başka tarihsel güçlere çağrıda bulunmak zorunluluğu kendini hissettiriyor. Bu “başka güçler”, bizzat toplumun kendisidir; insanların, sosyal varlıklar olarak aralarında doğrudan doğruya sürdürdükleri ilişkilerdir ve çağrı da onlarıdır.

Konu önemlidir, üzerinde durmalı!⁽³⁾

3) Özellikle bkz. Jean Chesneaux, “Quelle société universelle?” *Manière de voir*, Novembre 1995, sy. 28, s. 92-94.

Toplumun bu güçleri, her ulusal siyaset mekânında, devletin gözde yardımcıları olarak görünürler. Örneğin çaresizlere yardım, ya da halk kültürü, ya da çevrenin korunması söz konusu olduğunda böyledir; demokratik mirasımızın bir parçası olan dernekleşme hareketinde güç de onlardan kaynaklanır. Bu “sivil toplum” ve “bir kazanç amacı taşımayan” yapıları, ekonomik güçler karşısında, onların iddialarına karşın bağımsızlıklarını korurlar.

Sivil toplumun bu yeni sorumluluklarını uluslararası düzene yaymak düşünülebilir mi? “Uluslararası sivil toplum” fikrinin taşıdığı bütün bulanıklığa karşın, onların en başta girişim ve yenileştirici yetenekleri üzerinde durmak zahmetine değmez mi? Özellikle “hükümet dışı örgütler” için böyle değil mi? Bu son terim, başlarda, Birleşmiş Milletler ve çevresindeki ülkelerde saygınlık kazanmış özel örgütlenişleri dile getiriyordu; bu gruplar, daha sonra uluslararası sahnede ve pek çeşitli alanlarda büyük başarılar kazandılar.

Hükümet dışı örgütler, Kuzey-Güney dayanışması konusunda özellikle etkin durumlar; dünya toplumunun bu başta gelen bölünüşü onları pek ilgilendiriyor. Hareketleri örgütlüyor, tartışmalar açıyor, tasarılar hazırlıyor, böylece demokratik yaşama katkıda bulunuyorlar. İçlerinden kimileri yerel kalsa da, ötekiler uluslararası yaşamın etkili aktörleri olup çıkmışlardır: Örneğin Yeşil Barış (*Greenpeace*), Uluslararası Af Örgütü ya da Doğanın Korunması Fonu böyledir. Hepsi de somut, gerçekçi çabaların yanı sıra, ya da onların da ötesinde, filozof Hans Jonas’ın, ünlü eserlerinde, *Sorumluluk İlkesi. Teknolojik Uygarlık İçin Bir Ahlak*’da geliştirdiği sorumluluk felsefesi doğrultusunda bir sürece katkıda bulunuyorlar.

Hükümet dışı örgütlerin, Dünya Bankası’nın yüzündeki maskeyi indirmek için açtıkları kampanyalar, özellikle de Kanadalı grup Probe’unkiler, bu uluslararası etkinin çarpıcı bir örneğidir. Bu saldırılar, bizzat Bankanın kendi içinde de –”saydamlık” konusunda– bir tartışmaya yol açarken, onun otoriter küstahlığını da sarsmıştır. Örneğin, Hint ve Anglosakson örgütlerin elbirliğiyle yönlendirdikleri eylemler, 250.000 köylüyü yerinden yurdundan edecek dev Serdar Sarovar (ya da “Narmada tasarısı”) barajını tartışılır ha-

le getirmiştir. Söz konusu eylem, Hindistan Devleti, Dünya Bankası, yani uluslararası büyük sermaye arasındaki gizli anlaşmayı da açığa çıkarmıştı. Sonunda, Dünya Bankası tasarıdan çekilmek zorunda kaldı.

Gerçi, böylesi örnekleri genelleştirmenin uzağında, pek uzağındayız. Uluslararası iktisadî güçlere, onlarla sıkı bir ilişki içindeki devlet ve devletlerarası yapılara dünya çapında kafa tutabilecek karşı-iktidarlar, adım başında değil. Bununla beraber, bu nitelikte iktidarların sabırlı aranışını reddedebilir miyiz? “Yerel”in içine kapanarak, bütün dünyada –utanıp sıkılmadan!– yayılan güçlere kafa tutmayı umut edebilir miyiz? Onlara direnmek de böyle dünya çapında olacak! Küreselleşmenin kendisini dayattığı bir dönemde, “planeter” sorumluluklarımızın ortak bilinci olarak, bir karşı-küreselleşmeyi hayata geçirmekten başka bir çıkış yolumuz var mıdır?

Ancak, bu ortak sorumluluklarımız, birtakım değerlere de dayanmak zorunda. Bu değerler, XIV. yüzyılın ünlü ilahiyat tartışmasından esinlenerek söylemiş olalım, bu yeni “külliler”, yani evrenseller, insansoyunun ortak hazinesine dahildirler.

İnsanın temel hakları dediğimiz işte bunlardır: İnsanın (özellikle kadınların ve çocukların) saygınlığı hakkı; bedensel ve moral bütünlük hakkı, işkenceyi red; düşündüğünü serbestçe dile getirme hakkı, çalışma hakkı ve sağlık hakkı; bütün bu haklar, Kuzey’de olduğu gibi Güney’de, Batı’da olduğu gibi Doğu’da da geçerlidir. Doğal çevrenin korunması, insanların hem yaşamsal varlığı hem de kültürel dengeleri için zorunlu olarak, bu “külliler”in bir başkasıdır. Bu “mamelek”, maddi değil manevi niteliktedir. Şu fikir de evrenseldir: İnsan, özünde sosyal bir varlıktır, o yüzden de ancak başka insanlarla ilişki içinde gelişebilir; böylece, hapishanede tecrit ile yapısı berbat megapollerde yoksulların moral terk edilmişliği reddedilmeli. Kültürel çeşitlilik hakkı, “gelişmiş” ülkeler kadar “az-gelişmiş” ülkelerde de bir başka temel özlemdir ve böylece günlük yaşamı ondan yoksun kılmamalı. İnsanın özüyü ilgili “külliler” arasında, zaman ve süre bilincini, geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki bereketli ilişkiyi, geçici ile kestirip atmanın baskısına direnişi de söylemeli.

Bütün bunlara, buz çölünde yaşayanlar Paris'teki aydınlar kadar duyarlıdır.

Ama şunu da hatırlatmalı: Bu türlü referanslar sadece ilke olarak evrenseldirler; en azından bilinen biçimleriyle ise, Batı'nın siyasal düşüncesinin ürünüdürler. Öyle oldukları içindir ki, “gelişmiş” ülkelerin dünyaya egemen olma yolundaki yüzyıllık iddiasının yeni bir söylemi olarak görülüp redde uğramışlardır. Bu reddin sertliği, Güney ülkelerinde ve öyle sadece Müslüman köktendinciler arasında da değil, pek biliniyor. Singapur ya da Malezya'daki otoriteler, Kuzey'den gelen teknik ve mali modernitenin rahatlığı içinde de olsalar, aynı Kuzey'in, bu ülkelerde izlenip horlanan demokratik muhalefet yararına her müdahalesi, iç işlerine “karışma” olarak görülüp sertçe reddediliyor; kanıt olarak da “farklı” bir kültüre sahip oldukları öne sürülüyor.

Bu tartışmayı yok sayamayız. Ne var ki, Güney insan haklarını ihlalle eleştirilirken, Kuzey onunla ilişkilerinde kazanç ve güç sağlayan bir durumdadır. Güneyle hakça konuşabilmek için, Kuzey de bizzat kendisini sorgulamasını bilmelidir.

Ancak bu düşünce, hiçbir halde, günümüzde çoğu antropolog çevrelerde revaçta olan “kültürel görececilik”e de götürmez. Onlara göre, her toplum, kaçınılmaz olarak, kendi değerler ve pratikler sistemi içinde, neredeyse metafizik bir değişmez diye bakılan “kültür”ünün içinde hapsolmuş olarak kalacaktır. Kara Afrika'da kız çocukların sünnet edilmeleri üstüne tartışmalar, bu türlü fikirlerin, “yeni sağ” çevrelerin de ötesinde, ta radikal feminizmin kimi gruplarına kadar nasıl etkilediklerini ortaya koymuştur. Ancak, Güney kültürlerinin yeniden değerlendirilmesi, onların benzersizlikle ve özgünlüklerinin tek taraflı yüceltilişinden geçmiyor. Kültürlerin çeşitliliği, yoksullaştıran bir modernitenin dünya çapında bayağılaştırıp orta malı haline getirmesine karşı sağlıklı bir tepki ise, her toplum, kendi özel ve tarihsel kimliği ile, insan soyuna ait olma kimliği arasında bereketli bir gerilimi yaşayacaktır. Ve kültüralizmin “aşırıları”na karşı, Batılı olmayan kültürlerde bile, evrensel referansların gücünü hatırlatacak bir şeyler olacaktır her zaman.

Batılı olmayan kültürlerde, bu “evrenselin payı” fikri pek uyarıcıdır. Güney’in köktendincilerine karşı verilecek en güzel susturucu yanittir da kuşkusuz. Çok eski zamanları bir yana bırakarak yaşadığımız çağdan bir örnek getirelim: Kore demokratik muhalefetine bir yöneticisi, XIX. yüzyılın sonlarındaki Tong-hak bölgesi köylü hareketinin hümanist mesajını selamlarken, “Demokrasinin ve insana saygının kökleri, Batı’da ve Asya’da, bu her iki gelenekte de mevcuttur” diye ekliyordu. Batı’nın “üç iktidar” anlayışına, Montesquieu’nün diliyle yasama, yürütme ve yargılama güçlerine, Çin siyasal mirasına dayanıp başka iki iktidarı da ekleyen Sun Yat-sen’in görüşünü de hatırlatmalı. Ona göre, bu iki iktidardan biri, Konfüçyüs sistemindeki görevli seçmeden esinlenen “sınav iktidarı”; öteki de, yine eski bir sistemden alınan “denetleme iktidarı” idi. Ne var ki, bu örneklerdeki –ve daha başkalarındaki– “evrensel pay”, potansiyel olarak kalmışlar; Güney bağımlı kaldığı sürece tanınmamışlardır.

Ancak, yeni “külliler” üstüne düşüncenin göğüslemek zorunda olduğu çelişmeleri, belirsizlikleri ve tuzakları da göz ardı etmemeli. Kuzey’den gelen referansları Güney toplumlarına mekanik biçimde ve otoriter yollarla nakletmekle yetinecek bir “fikri sömürgecilik” tehlikesi vardır. İnsan hakları, Güney’de, bu toplumların kendi deneyimleri, duyarlılık ve öncelikleri göz önünde tutularak uygulanabilir. Çevre savunması için de öyledir. Bir ikinci tehlike de şudur ve belirtmeli: Eski sömürgeci güçlerin –örneğin Afrika için Fransız– otoriter ve yolsuzluğa batmış yerli rejimlerle gizli ve kallesçe anlaşması söz konusu olabilir. Pek yeni bir örnek: Birleşik Devletler’in ticari çıkarları, Tiananmen’den sonra Çin’le el altından anlaşmaya götürmüştür Amerika’yı. O vesileyle, siyaset adamlığının yanı sıra bir Çin uzmanı da olan Alain Peyrefitte de (1925-1999), insan haklarının Çin kültürüne yabancı olduğunu söylüyordu.

Öte yandan, şu da görmezden gelinemeyecek bir nokta: Güney’de yığınla toplum, özellikle kadınlar söz konusu olduğunda, ideal bir görünüm sergilemek şöyle dursun, yüzyıllar boyunca pek sert bir egemenlik düzenini dayatmışlardır onlara karşı. Kadın haklarına çağrı da, işte bu yüz-

lerce yıllık ağırlıklara çarpıyor; ve içlerinde her şey vardır da onların, “evrenselin payı”nın zerresi yoktur.

Edgar Morin’in, bütün bunlara bakıp söylediği şu sözler üzerinde uzun uzun düşünmek gerekiyor: “Birbiriyle çelişen şu iki buyruğu göğüslemek düşünüyor bize: Bir yanda, insanlığın yeryüzündeki büyük dağılışının yarattığı –o olağanüstü– kültürel çeşitliliği kurtarmak varsa, öte yanda da herkes için ortak –dünya çapında– bir kültürü besleyip büyütmek var aynı zamanda”.

“Dünya çapında bir sosyal sözleşme”ye gitmek de bu sürecin içinde değil mi?

DÜNYA ÇAPINDA BİR SOSYAL SÖZLEŞME

Mali, sınai, ve ticari küreselleşme gökten düşmedi: Devletlerin sürekli ve kararlı bir “inşa” hareketidir söz konusu olan. Onlar arasında en güçlüleri için ve sözcüsü oldukları dev firmaların pek bilinen çıkarları adına tezgâhlanmıştır bu; onların dışında kalanlar içinse, safdillilik ve ideolojik körlükten yararlanıyor. Açıktır ki halklar henüz tam anlamıyla gelip katılmış değildir buna. Üretim sistemlerinin daha gelişmiş ekonomilere git gide daha bağımlı hale gelmeleri, yurttaşların elinden, kendilerini ilgilendiren davalara müdahale olanağını günden güne çekip alıyor: Coğrafi mekânı değişikliğe uğrayan sadece işletmeler değildir, siyasal ve iktisadî karar merkezleri de, her gün biraz daha fazla sıradan insanların etkileme alanının dışına çıkıyor. Kaybedilmiş demokratik alanları yeniden ele geçirmek ve hâlâ ayakta kalmış olanların yabancılaşıp yok olmalarını önlemek için, saldırıya karşı çıkıp uluslararası düzeyde yerini almalıdır. Kuşkusuz kolay değil bu, ama her şeye karşın yollar da mevcut ve en başta da Avrupa’da, ekonomizmin giydirdiği deli gömleğini çıkarıp atmak gerekiyor: Yangınların çoğalmasına, dehşet ve dramlara kayıtsız bir meta fetişizmine karşı direnmekten başka çıkar yol yoktur; ve halkların kendi yazgılarını belirleme özgürlüğünün son kalıntılarını savunmak için, “total” piyasayı ve liberal devletin çığrından çıkarıcı gücünü hedef alarak karşı saldırıya geçmelidir.

Dünya çapında bir sosyal anlaşma üzerinde düşünmek de, yapılması gerekenler arasında...(4)

Hemen her gün ekonominin küreseleşmesini; maliyenin, haberleşmenin, uyuşturucu ticaretinin ve işsizliğin küreselleşmesini yaşayan ilk insanlarız. Gezegenimizde barınma biçimimizle gezegenimizi yönetme biçimimizi; nükleer güvenliği, çevrenin çaptan düşüşünü, vb., küresel planda ele almak zorunda olan ilk insanlarız.

Yaratıcı yeteneklerimizi ipotek altında tutan iki miyopluk var: Birisi, ivedi davranmak, hemen ve kendisi için yarar sağlamak, yani “kısa vadeli olma miyopluğu”; öteki de, “anonimlik miyopluğu”dur. Bu sonuncusu yüzünden, gezegenin yönetimini dev mali ve sınai girişimlerin dünya çapında anonim şebekelerine bırakmışız; onların yüklendiği hiçbir sosyal sorumluluk yoktur ve hesap verdikleri de sadece hisse sahipleridir, kaldı ki onlar da anonimdir.

Söz konusu miyoplukların yıkıcı sonuçları oluyor: Çünkü, bu miyopluklar, egemen ekonomizmin “rasyonelliği”nin gelip dayandığı piyasaların ihtiyaçlarının ötesinde, dünyanın iktisadî ve sosyal gerçek ihtiyaçlarının nerede olduğunu görme olanağını engelliyorlar. Ayrıca, gezegenimizin çevresel olarak “sürdürülebilir” ve kendi kendini yenileme yeteneklerinin doyma noktasına geldiğinin çapını fark etmeyi de engelliyorlar.

Daha şimdiden doymuş hale gelen piyasalarda rekabetin seçemez hale getirdiği; o yüzden de, çevrenin gerekleriyle uyuşan bir ekonomiyi yaşama geçirmek için sözden eyleme geçme yeteneğini yitirmiş zengin ve en güçlü ülkeler, artık, iktisadî ve sosyal eşitsizlikler uçurumunun genişlemesini durdurma olanağına sahip değiller. Onlar, yoksulların sayısının artmasını önleyemez durumda kalmıyorlar yalnız –Dünya Bankası’na göre, günde 1 dolar-dan aşağı bir gelire “yaşayan” 1,4 milyar insan var yeryüzünde!–, yoksul ülkelere zengin ülkelere net mali transferler yapmayı da başarmış durumdalar; onların miktarı,

4) Bkz. Riccardo Petrella, “Pour un contrat social planétaire”, *Manière de voir*, Novembre 1996, sy. 32, s. 76-77. Ayrıca, Groupe de Lisbonne, *Limites à la compétitivité. Pour un nouveau contrat mondial*, La Découverte, Paris, 1995.

son on beş yıl içinde, ters yöndeki transferlerin kat kat üstünde.

2020 yılında, yani bir kuşaklık bir mesafede, dünya nüfusu 8 milyara yaklaşacak. Eğer bugünkü eğilimler sürerse, 3 milyar dolayında yoksul, 2,5 milyardan fazla evsiz-barksız, içilebilir suyu olmayan 2 milyar insan, vb. olacak yeryüzünde. Afrika, ekonomik haritadan silinip gidecek... Böylece, bu 8 milyar insanın temel özlemleri ve ihtiyaçlarına yanıt vermek, gelecek yirmi-yirmi beş yıl boyunca erişilecek sosyal kalkınmanın gerçek tek nesnel hedefi oluyor.

Uluslararası Para Fonu (FMI) ile Dünya Bankası, 1994'te elli yaşına bastılar; -1995'te Dünya Ticaret Örgütü'ne (OMC) dönüşmüş olan- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret üstüne Genel Anlaşma da (GATT), aşağı yukarı aynı yaştadır. Bütün bu kurumlar, açıkça, kağısayıp köhnemişlerdir bugün; dünya çapında toplumun yeni gereklerine yanıt veremez duruma düşmüşlerdir. Öyle olunca da, bu kurumların ve uyguladıkları politikaların baştan aşağıya gözden geçirilmesi amacıyla, her yanda öneriler hazırlanmış ve tartışmalar açılmıştır. En yoksul ülkelerin yararına adil ve hakça bir ticareti örgütlemek üzere, bundan bir çeyrek yüzyıl kadar önce kurulmuş Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın içine itildiği yalnızlık ve unutuluşa bakarak, Dünya Ticaret Örgütü'nün de, XXI. yüzyılın dünya çapında ticaret ve sermaye hareketlerinin düzenlenmesinde, her türlü ciddi ve etkili adalet ve dayanışma arayışını terk etme eğilimini güçlendireceğinden pek korkulur.

Böylesi bir ararışı gerçekten yaşama geçirmek amacıyla, içinde yaşadığımız karmaşık dünyanın yeni kurumlarla donatılmaya ihtiyacı var: Başkalarının yanı sıra, Dünya Ticaret Örgütü (OMC), Uluslararası Para Fonu (FMI), Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (OIT) tek bir kalıpta yeniden dökümünü yaparak bir Dünya Sosyal Kalkınma Örgütü'nü (OMDS) kurmanın sırası gelmiştir.

Böylesi bir örgüt, işe girişirken şu üç temel göreve sahip olacaktır:

- "Yurttaş girişimleri" rolünü oynamaya hazır dünya çapında çokuluslu mali ve sınai kuruluşların da yardımcılığıyla, halkın temel ihtiyaçları, yani konut, içilebilecek su,

enerji şebekeleri, beslenme, taşıma, haberleşme, iletişim ve eğitimi sağlama konusunda bir program yapmak;

- Zengin ülke, kent ve bölgelerle yoksul ülke, kent ve bölgeler arasında, birlikte kalkınmanın ağlarını kurmak üzere, bir merkeze bağlı olmayan ve yerleşmiş yığınla şebekelere dayanan bir işleyişi örgütlemek;

- En yoksul halkların yararına olmak üzere, dünya çapında kaynakları yeni bir dağıtımına gitmek.

Bir yandan çalışma olanağı, öte yandan üretimin öteki etkenlerine egemen olmayı sağlayan bir kalkınma ve teknoloji hüneri yoksa, ekonomik güvenlik olmaz. İşte, Dünya Sosyal Kalkınma Örgütü (OMDS), var olan ve potansiyel halindeki yerel çeşitli kalkınma girişimlerini, mali olanakları ve ücret biçimlerini yenileyerek destekleyip güçlendirecektir. Denenecek biçimler arasında şunları sayabiliriz: Yiyecek maddeleriyle el emeğini değiş tokuş etmek; yoksul ülkelerdeki çalışma koşullarını, zengin ülkelere gelen fonlar sayesinde gençlerin eğitiminin mali yükünü karşılayarak düzeltmek.

Ödeme gücü olan piyasaların yokluğu aşılmaz bir engel değildir. Etkili bir mali kaldıraç (sermaye gelirlerini ve spekülasyon etkinlikleri vergiye bağlama, vergi cennetlerini ortadan kaldırma, çevre vergilerini kurumsallaştırma, vb.) sayesinde para kaynakları yaratmak mümkündür; büyük bir sosyal kalkınma programını hizmete koyma için böyleleri kaynaklar zorunludur da zaten.

İnsanlar bir yerde oturup barınır olmaksızın ne toplum olur ne kalkınma. Oysa bugün, 1,7 milyardan fazla insanın altına sığınacağı bir çatı yoktur. Dünyamızda, şu ilk kuşağın başta gelen görevlerinden biri gezegenimizi barınılabilir hale getirmekse, hiç gecikmeden ve büyük bir direşkenlikle, 2020 yılına kadar, 1 milyardan fazla insana bir ev sağlayacak bir program yapmalıyız.

Kaynaklar mı? diyorsunuz.

Var onlar: Örneğin, Avrupa, Birleşik Devletler ve Japonya, “iletişimin otoyolları”nda 300 milyar ekü dolayında bir yatırımı tasarlıyorlar. Bir konut inşa etme programına ne için yatırılmayacakmış bu para? Dünyamızda her gün, on beş yaşından küçük 1.762 çocuk, içilebilir su yokluğunun doğurduğu hastalıklar yüzünden ölmektedir. Ama

onlar ölürken, yine Avrupa, Birleşik Devletler ve Japonya'da, on yılda, evleri, 250 televizyon kanalına açılan yeni seyir araçlarıyla donatmak amacıyla yüzlerce milyar dolarlık yatırımlar öngörülmüştür. Bu kanallar da, aşağı yukarı hepsi, şiddet yarışına çıkmış film, televizyon filmi ve başka oyunlar öneren kanallardır. Şimdi, 1,4 milyar insan için içilebilir su ile, bu beyin yıkayan 250 kanal arasında, bir dakika olsun duraksamada bulunabilir misiniz?

İktisadî ve ekolojik güvenliğin yanıtlara kavuşması ve yaşama geçmesi, özellikle kentlerde olacak. Örneğin beş kentin derneklerinin topluca girişimiyle, “XXI. yüzyılın kent şantiyeleri” için bir federal anlaşmayı tasarlayıp imza attırmak üzere dünya çapında bir şebeke niçin ortaya konamaz olsun?

Söz konusu anlaşma, elli ila yüz kentte –özellikle de megapollerde– büyük yenileştirme programlarını gerçekleştirecek araçları ortaya koymayı amaç edinecek. “XXI. yüzyılın kent şantiyeleri”nden her biri, önce yerel el emeğine çağrıda bulunmalıdır. Bu şantiyelere, mali ve sınai yardımcı sıfatıyla katılan girişimciler, “dünya yararına girişimler” adıyla bir etiket alacak ve özellikle vergisel olmak üzere, çeşitli kolaylıklardan yararlanacaklardır. Fikirlerin eksikliği duyulmaz. Eksikliği en çok duyulacak olan ise, sorunlara getirilen çözümlere denk düşecek yapıları bulma kararlılığıdır; bir de en yenilikçi deneyim ve değerlendirmelerde güçlükler olacaktır. Halihazır örgütleniş ve mekanizmaları aşmak gerekir; çünkü bunlar, şanına layık dünya çapında bir toplumun doğup gelişmesini görmekten aciz sınırların ve görüş biçimlerinin içine hapsederler bizi...

Bir “dünya çapında sözleşme”ye ek olarak, üzerinde durulacak daha yığınla konu vardır. Bütün bunlar, bir başka soruyu tartışmaya götürüyor bizi: Farklı bir gelecek kurmada ütopyanın rolü nedir?

ÜTOPYANIN ROLÜ NEDİR?

Okurlara uzun uzun anlatmanın anlamı yok: İnsan soyunun yalnız geçmişi değil geleceği de ilgilendirmiş in-

sanı. Ütopya, işte o geleceğe sahip çıkma eğiliminin bir ürünü; bir “düşler ülkesi” yaratılarak yapılmak isteniyor bu. “Hiçbir yer” ya da “olmayan yer” anlamına, kelimeyi, ilk kez, 1516 yılında yayımladığı *Utopia* adlı eserinde kullanan İngiliz yazarı Thomas More, akla uygun ideal bir ülke düşleyerek, onunla, yaşadığı yılların, giderek Avrupa’nın, siyasal ve maddi çıkarların böldüğü akıl dışı yönetimini karşı karşıya getiriyordu. Thomas More’dan başlayarak, ütopya, tam dört yüzyıl Batı’da gözde bir düşünce ve yazın türü oldu. Hepsinde de, zamandan ve mekândan soyutlanmış bir yerde, genellikle bir adada, ideal bir toplum tasarlanıyor; ve var olan düzen eleştirilerek, değiştirilmesi olanaksız da görülünce düşe sığınılıyordu. Reformculuğun, giderek devrimciliğin bir yolu da bu oldu.⁽⁵⁾

Marksizmin bakışı ne olmuştur konuya?⁽⁶⁾

Ütopyanın, özellikle de siyasal ve sosyal ütopyanın, toplumların evriminde olumlu bir etken olup olmadığı tartışmasında, kendisine yöneltilen eleştiriler ne olursa olsun, ütopya, bir silkinip uyanmanın, bir sosyal yenileşmenin mayası en azından.

Nitekim, horlayıcı ya da kısıtlayıcı görüşlere karşı, pek çok düşünür, ütopyada olumlu bir anlam bularak onu savunmuşlardır. Örneğin Auguste Comte (1798-1857), *Pozitif Felsefe Dersleri*’nde, bilimsel araştırmada ütopyadan yararlanılabileceğini ve onun bir varsayım yerine geçebileceğini söyler. Öte yandan, Marx ve Engels, “Bilimsel sosyalizm”i kurarken, kendilerinden önceki “Ütopyaacı sosyalistler”i pek çok bakımdan eleştirmekle, beraber, onların eleştirici tutumlarının yararını da kabul ederler. XX. yüzyılda, bir başka Marksist filozof, Ernst Bloch da (1885-1977). *Umut*

5) Genel olarak bkz. *Utopie. La quête de la société idéale en Occident* (sous la direction de L. T. Sargent/R. Schaer), Fayard, Paris, 2001. Daha da özel olarak, Yolène Dilas-Rocherieux, *L’Utopie ou la mémoire du futur. De Thomas More à Lénine le rêve éternel d’une autre société*, Robert Laffont, Paris, 2000.

6) Bkz. Solange Mercier-Josa, “Utopie”, *Dictionnaire critique du Marxisme*, PUF, Paris, 1999. Ayrıca, Jacques Bidet, “Utopie marxiste”, *Marx après les marxismes*, (sous la direction de M. Vakaloulis/J. M. Vincent), tome 2, l’Harmattan, Paris, 1997, s. 205 vd.

İlkesi adını verdiği ünlü bir eserinde ütopyanın bu olumlu anlamını sürdürür. Çalışmalarında Marksist gelenekten de esinlenmiş olan Karl Mannheim'in (1893-1947) *İdeoloji ve Ütopya* adlı eserindeki tavrı da böyledir.

Konuyu, Marx ve Engels'ten başlayarak sürdürelim: Thomas More, Mably, Morelly, Cabet, Villegardelle, Weitling'in adları Marx ve Engels'in yazdıklarında eksik olmasalar da, onların ütöpik söylem ve onun uygulamasına yönelik eleştirileri, esas olarak Saint-Simon, Fourier, Owen'in sosyalizmini hedef alır. Bunlar, başka düşüncelerle beraber, *1844 Elyazmaları*'nda, *Komünist Parti Bildirisi*'nde, *Alman İdeolojisi*'nde, *Ütöpik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'de ve öteki eserlerde serpilmiş durumdadır.

Marx ve Engels'e göre, ütöpik düşüncenin ütöpikliği, "sefalette sadece sefaleti" görmesinden kaynaklanıyordu; emekçiler sınıfının, yani "en çok acı çeken" sınıfın çıkarlarını savunmanın bilincinde olduğunda da, "proletaryanın tarihsel olarak kendiliğinden davranışını" görmezden geliyordu. Öte yandan, ütopya, kendini sınıf çelişmelerinin üstünde görür, "İnsanlık" için düşünür. Bununla beraber, bu ütöpik düşünce, sosyal eşitliği istediği için aynı zamanda eleştireldir de; sadece siyasal olmakla kalmaz, özellikle "kent ve köy zıtlığının, ailenin, özel sanayinin, ücretli emeğin kaldırılmasını" ister; böylece, "sosyal ahengi ve devletin sıradan bir üretim yönetimine dönüşmesini haber verir bunlarla".

Daha da açık olarak, Marx ve Engels'in, bu üç düşünürden aldıkları şöyle özetlenebilir: Saint-Simon'dan, ay-laklarla çalışanlar arasındaki zıtlığı, "tam anlamıyla çalışan" fikrini, sanayi ve ticaret kapitalisti kavramını, "üretim bilimi olarak politika" tezini ve "politikanın ekonomi içinde emilip ortadan kalkacağı" öngörüsünü almışlardır.

Fourier'den aldıkları da şunlar: Yetkinleşme üzerine gevezeliğin eleştirisi, geçmiş tarihsel evrimin dört aşaması, "yoksulluğun bolluk içindeki bir uygarlıkta bile doğabildiği" fikri, "iğrendirici çalışma" ile "çekici çalışma" arasındaki zıtlık ve işbölümünün eleştirisi, cinsel ilişkilerin ve toplumda kadının durumunun eleştirisi (bir başka deyişle, "kadının kurtuluş derecesinin genel kurtuluşun bir ölçüsü olduğu" fikri).

Owen'den de, şunları alırlar: Üretim ve tüketim koope-
ratifleri, emek pazarları, para yerine geçen çalışma belgele-
ri, buharın ve maşinizmin günlük ev işlerine girişi, eğitimi
üretici çalışmaya bağlayan yeni bir eğitim tipi.

Şunu da eklemeli: Marx ve Engels için, ütöpik sosya-
lizm, başlayan bir sürece denk düşüyor ve yeni bir sınıfın is-
temlerini dile getiriyordu. Ancak bir Saint-Simon'un, bir
Fourier ve bir Owen'in yazdıklarının değeri ne olursa olsun,
Lenin'in 1899'da belirttiği gibi, "Sosyalizmi ütopya iken bir
bilim yapan, onun sarsılmaz temellerini kuran, onu ileriye
doğru geliştirip bütün ayrıntılarıyla hazırlayarak izleyeceği
yolu çizen, ilk kez Marx'ın kuramı oldu".

Bununla beraber, Lenin, bunu söylerken savunduğu te-
ze de açıklık getirmiş oluyordu. Gerçekten, "Marksistler,
gelecekle ilgili görüşlerinde hiçbir ütöpik yan bulunmadığı-
na, her şeyin, sert bir kuralın buyruklarına göre ölçölüp tar-
tıldığına mutlak bir inanç içindeler" diye yazan Mikhailovs-
ki adlı bir yazara 1894'te şöyle yanıt veriyordu Lenin: "Hiç-
bir yerde, hiçbir Marksist, madem ki Batı'da kapitalizm var,
Rusya'da da "olması gerektiği" kanıtını asla ileri sürmüş
değildir. Hiçbir Marksist, Marx'ın kuramına, evrensel bir
uygulaması olabilecek bir tarihsel ve felsefi şema olarak
bakmış değildir; olsa olsa belirli bir ekonomik-sosyal oluşu-
mun açıklanışını bulmuşlardır onda".

Öte yandan Marx da, *Kapital*'in ikinci basımına ekledi-
ği bir açıklamada, "Geleceğin tencereleri için reçeteler dü-
zenleyecek yerde, sadece belirli öğelerin eleştirel çözümle-
mesiyle sınırlı kaldığı"na bakılıp kınandığını yazıyordu. Ay-
nı eserin ilk basımına yazdığı önsözde söylediği de şuydu:
"Bir toplum, hareketini yönlendiren doğal yasayı bulduğu
zaman bile –ki bu eserin amacı, modern toplumun hareket-
lenişinin ekonomik yasasını bulup göstermektir–, toplum,
kendi doğal gelişmesinin aşamalarını, ne bir sıçrayışta aş-
abilir, ne de kararlarla yok edebilir; olsa olsa gebelik döne-
mini kısaltabilir ve doğum sancılarını hafifletebilir".

Bununla beraber, şunu da belirtmek gerekir ki, Mark-
sizm, ütopya söz konusu olduğunda iki tez ortaya koydu. Ta-
rih bakımından ilkin ve en klasik olanını az öne hatırlattık:
Ütopyada, henüz gerçekleşmemiş bir sosyal durumun ön be-
lirtisini görüyor, ya da onun ortaya çıkacağını haber veriyor-

du. Bu tez, var olan toplumun eleştirilmesi görevini de veriyor ütopyaya ve ilerici yönde değişimine bir çağrı çıkartıyordu onunla. Bu Aydınlıklar Yüzyılı'nın geleneksel görüşüydü ve Marx'ın kuramında –bir ölçüde– bunun da yeri vardı. Bize daha yakın bir ikinci tavır, ütopyayı, bir başlatıcı role indirgemeyi reddeder; tersine, şunu göstermek ister: Ütopya, gerçekliğin eleştirisi olarak, sürekli bir devrimci kavrayış payını elinde tutar. İçinde bir “düş”ü de taşıyan bir öneri gücü olarak kalır. Genç Engels, komünist kolonilerle ilgilendiğinde böylesi bir doğrultu içindeydi. Lenin’de ve Gramsci’de de, istenirse bu tür görüşler bulunup gösterilebilir.

Marksist gelenekten esinlenen ve kültür sosyolojisinin kurucusu olan Karl Mannheim, *ideoloji ve ütopya* adlı eserinde, her iki kavram arasında şöyle bir ayırım önerecektir: İdeoloji, egemen gruplara otoritelerine meşruluk kazandırmada yararlı; ütopya, var olan düzeni tartışan egemenlik altındaki grupların işine yarar. Böylece ütopya, kamçılayıcı ve tarih bakımından hareketlendirici ideolojidir.

Ancak, Marksizmle ütopya arasındaki ilişkileri yeniden tanımlayan, bu arada ütopyanın gücüyle Marksizmi bütünleştiren, asıl –1978’de ölen– filozof Ernst Bloch olacaktır. 1918’de yayımladığı *Ütopyanın Ruhu* adlı eserinden sonra çıkardığı *Umut İlkesi*’nde (1959) bu konuyu işler. Bloch’a göre, “ütopya ilkesi”ne “patlatıcı diyalektik”ini serbest bırakıp yolları açan, aslında Marksizmin gelişidir. Çünkü, Marksist felsefe, özellikle o, Yeni’nin düşüncesidir. “Düşsel olmayanla, umudun aynasında gerçekten mümkün olan ne ki var, Marx’a doğru yönelirler ve dünyanın sosyalist oluşumu için işe koyulurlar. Her zaman farklı bir biçim taşıyacaktır bu ve durumu da uyarlanabilir haldedir. Böylece, umudun inşası, yeni bir dünyanın inşasına, ona şimdiye kadar bir düş olarak, pek yükseklerde bir şeymiş gibi bakmış insanların inşasına gerçekten katılır. Daha güzel bir yaşamın düşleri, her zaman mutluluğun gelişile sorgulanmıştır; ve yalnız Marksizm bu kapıyı açabilir. Bunun pedagojik planda da bir sonucu olacak, öznel ve nesnel öncüllerden yola çıkarak, yaratıcı Marksizme yeni bir yaklaşımın yollarını düşeyecektir”.

Açılmış mıdır bu yeni yaklaşımın kapısı?

Açılmış ve bir süre sonra da kapanmıştır.

Gerçekten, Marx ve Engels'in ölümünün arkasından, kapitalizm çöküntü ve bunalımlar dönemine girerken, başta Rosa Luxemburg olmak üzere, Marksistler arasında son derece özgür ve yaratıcı bir tartışma ortamı da doğmuştu. Akıp giden gerçekliğe uyararak yeni yorumlara giden kalem-ler gündemi zenginleştirir ve tartışma kapısını da açık tutarlar. Bu, diyalektik düşünmenin de bir gereğidir. Söz konusu hava, 1917 Devrimi'nin arkasından bir süre devam eder, sonra kaybolur. Stalin'le başlayan felaket, ütopyanın payı şöyle dursun bizzat Marksist dünya görüşünü kemikleştirir, dondurur, sanatta imgelemin kanatlarını da kırarak, hemen her alanda yaratıcı yolları tıkar. İnsanlığın bugün gelip durduğu nokta ise, iç açıcı olmaktan uzaktır.

Dinamiği geçen yüzyılın başlarından beri dizginlenmiş olan “yeni liberalizm”, Doğu-Batı çatışmasında zafer kazanmış tek ideoloji olarak yeniden tahtına oturtulmuştur. Bu görüş, başlıca hasımlarının ortadan çekildiği bir ortamda, daha da artmış bir enerjiyle, dünya çapında bir yayılım içindedir. Düşünde de şu vardı onun: Kendi ütopyası olan dünya görüşünü, tek bir fikir olarak bütün yerküreye dayatmak! “Küreselleşme” ile dünyayı ele geçirmeye çalışırken, onu da yapıyor.

Ne var ki, eşitsizliklerin derinleştiği; rekabet mantığının toplumun doğal emredici kuralı sırasına çıkarılarak “birlikte yaşama”nın, “nimetlerden ortaklaşa yararlanma”nın anlamının yok edildiği; üretimde kazançların dağılımının sermayenin yararına ve emeğin zararına işlediği ve sosyal devletin yapısının çökertildiği bir ortamda, çoğu yurttaş geleceği düşünüyor ve ister istemez, bir başka ütopya, dünyayı yeniden aklileştirme ihtiyacını duyuyorlar; gelecekle ilgili durmuş oturmuş bir tasarı, üstünde uzlaşmış bir toplum vaadi bekliyorlar. Daha da genel olarak, yığınla insan, yeni liberalizmin barbar çarkları içine biraz insanlık sokmanın özlemi içindedir.⁽⁷⁾

Ne var ki, kolay değil bunların gerçekleşmesi.

7) Bu yoldaki girişimler olarak bkz. Immanuel Wallerstein, *L'Utopistique ou les choix politiques du XXIe siècle*, Editions de l'Aube, Paris, 2000; *L'Utopie en Questions* (sous la direction de Michèle Riot-Sarcey), PUV, Paris, 2001.

1968 Mayıs'ında, Paris'te duvarlardaki afişlerden birinde şöyle deniyordu: "Kimselerin giremediği yollara gir yürü; kimselerin düşünmediği fikirlere aç kafanı!" Bir gelecek ahlakı kurmak istiyorsak, bugün içinde bulunduğumuz durum, aynı cesur tavırlara çağırıyor bizi.

Hangi konularda örneğin?

Yeni bir ekonomi üstünde düşünmek zamanıdır; yeni bir yurttaşlık üstüne, yeni bir eğitim üstüne, bir gelecek ahlakı için de yeni bir hümanizma üstüne düşünmek zamanıdır. Dahası, enternasyonalizmi yeniden kurmak zamanıdır.

Ancak, "Dünya proletaryasının merkezi" Komünist Enternasyonal'in sona erdiği, "Paranın Enternasyonalizmi"nin ise bütün köşe bucağı tuttuğu bir ortamda, başkaldırının merkezleri ve biçimleri küresel çapta nasıl kurulacak?

Bugün, liberalizmin küreselleşmesine karşı git gide palazlanan yerel ve küresel hareketleniş, küresel düşünmek, yine de "evrensel bir örgütleniş"i gerektiriyor. Sovyet durağanlığı, arkasından da komünist sistemin çöküşü, enternasyonalizmin belli bir biçiminin saygınlığını bozmuştur. Savaş ve felaketler karşısında birden harekete geçip imdada koşan ve milyonlarca erkek ve kadını bir araya toplayabilmiş "hümaniter" ideoloji de, çeşitli nedenlerle, çabucak soluk soluğa geldi. Bununla beraber, halklar, birçok örneklerde olduğu gibi, "birlikte yaşama"nın ve "beraberce mücadele etme"nin –daha önce görülmemiş– biçimlerini bulup yaratacaklardır. Bu ideal doğrultusunda, onların kaybedecekleri hiçbir şey yoktur; tersine, Marx'la Engels'in sözlerini biraz genişleterek söylemiş olalım, "kazanacakları bir dünya vardır".

Özetle, Marksizmin arkasından gittiği ütopya idiyse, bu, mücadelesi binlerce yıl öncesinden başlamış olan "daha insanca bir dünya" kurma ütopyasıydı. Böyle bir dünya da mümkündür. O ütopyayı terk etmek, mücadeleyi terk etmek demektir; bu ise, bir yerde, yaşama olduğu kadar tarihe de ters düşmek anlamına gelmez mi?

BİTİRİRKEN

XX. yüzyılın son çeyreğine kadar, büyüleyici birkaç temel kavram ve kelimedenden biri “ilerleme” idi; son onlu yıllarda, onun yerini “değişim” almıştır.⁽¹⁾ Bununla, o yüzyılın sonlarında yoğunlaşan büyük teknolojik değişiklikler, özellikle iletişim araçlarındaki “devrim” hatırlatılmak istenirken; daha da çok, söz konusu değişikliklere oranla ekonomik, siyasal ve sosyal yaşamdaki gecikmelere dikkatler çekilir ve gelişmelere uyum sağlamak için değişimin zorunlu olduğu belirtilmeye çalışılır. “Bu küreselleşme çağında değişim şarttır” denirken, bir ufak hatırlatma da eklenir ona: “Liberalleşelim, liberalleşmeliyiz!”

“İlerleme”, teknik içeriğinin yanı sıra, felsefi açısı belki daha ağır basan –geleceğe dönük– bir kavramdı; “değişim”, ne denli süslenmeye çalışılırsa çalışılsın, renksiz-kokusuz, dahası ideolojik yönü açıkça sırtan bir söyleyiş. Birinde Aydınlanma çağı dile geliyordu; ötekinde, kapitalizmin girdiği yeni bir fetih çağının dayatması, bu arada oyun, tuzak ve aldatmacaları gizli. Durum böyle olunca, bütün bunlara karşı mücadelenin de ideolojik, politik, bu arada felsefi olması gerekmiyor mu?

Teknik yeniliklere karşı çıkmanın elbette anlamı yok, üstelik zararı da var. XX. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de son çeyreğindeki teknolojik değişiklikler, bilişim ve iletişim araçlarındaki “devrim”, her şeyden önce insan zekâsının fetihleri olarak reddedemeyeceğimiz olgulardır; “küreselleşme” de öyle. Asıl sorun zaten onlar değil, şudur: Küreselleşme, kapitalizmin ve onun “yeni liberal” politikasının arkasına takılmıştır; bütün çarpıcı teknik olanaklar da, işte bu politikanın emrine sokulmuştur.

Ancak, yeni liberal küreselleşme, bir aldatmacayı önlemek için Profesör René Passet’in söylediklerini hatırlata-

1) Her iki kavram için bkz. François Degognet, *L'essor technologique et l'idée de progrès*, Armand Colin, Paris, 1997; “Bitmeyen Senfoni Değişim”, *Karizma*, sy. 6, 2001.

lım, “kimi insanların sandıkları gibi sadece bir teknolojik evrimin ürünü değildir; Reagan-Thatcher yıllarındaki bir siyasetal seçimden doğmuştur o”. Öyle olduğu için de, teknik buluşlar gibi “geri döndürülemez” bir nitelik taşıyor, pekâlâ tersine çevrilebilir. “Bir politikanın yaptığını bir başka politika bozabilir”.

Böylece, liberalizme mahkûm değiliz!

“Daha insanca bir ekonomi” yaratmak gereklidir ve üstelik mümkündür de.

“Daha insanca bir ekonomi” yaratmak isteyenlerin amaçları, liberalizmin “birey” adına soyutlamalarının tersine, kararların merkezine insanı yerleştirmek, sosyal ve çevresel ölçütleri egemen kılmaktır; koşullar bu olunca, toplumu “piyasanın erdemleri”nden yoksun bırakmak da gerekmiyor. Öte yandan, aynı insanların, liberalizmin dayattığı yağmacı ve tasfiye edici bir küreselleşmeye karşı savundukları da, insanlığın kazanımlarını feda etmeden, “daha insanca bir dünya” kurma yolunda yeni bir küreselleşmeyi hayata geçirmektir.

Aslında her iki mücadele de iç içedir ve bir bütünü oluşturur. O bütünde, onların yanı sıra, ulusal olsun yerel olsun geleneksel eylem biçimlerinin ötesinde bir başka düzeyde direnişler ve seçenekler de yer alıyor. Bugün, ivedi olarak çözümü gereken sorun ise şudur: Ortasında çırpındığımız “liberal çıkmaz”dan sıyrılmak için ne yapmalıyız?

Konu, demokrasinin geleceğini de yakından ilgilendiriyor.

Gerçekten, bugün, yalnız geliştirmekte olan ülkelerde değil gelişmiş sanayi ülkelerinde de, devlet ve siyaset bir süredir kuralların dışına sürüklenmiş, yolsuzluk ve çürümüşlük içine düşmüşse, bunun asıl sorumlusu, Reagan ve Thatcher’in oraya saldıkları yeni liberal politikadır, onun “daha az devlet” dayatmasıdır. “Temiz toplum, temiz siyaset” arınışı, o yıllarla gündemin başına gelip oturmuştur. Ayrıca, “daha az devlet”, işsizlere, yeni işsiz kitlelerin katılmasına yol açmıştır.

Oysa çiğnenen kurallar, uzun deneyimlerin eseri, bizzat demokrasinin armağanı idiler; demokrasinin, yani geneloyley ilkesine dayanan ve iktidarı yurttaşların çoğunluğuna veren bir rejimin, o çoğunluk içinde bir bölüm insanın işsiz

dolaşmasına ya da dışlanmasına razı olabileceği söylene-
mez. Devletin, “sosyal demokrasi” adına, başta zayıf olan-
ları korumak ve bireysel özgürlükleri ekonomik makinenin
ezmemesi için, halka bir vakitler arka çıkıp da şimdi yüz çe-
virmesinin inandırıcı bir açıklaması da yoktur. Ama demok-
rasi yaşayacaksa, “sosyal fetihler”iyle yaşayacaktır; aksi
takdirde, salt temsili düzeyde kalan, sıradan bir seçim ma-
kinesine dönüşür ve egemen sınıfların kendi aralarında oy-
nadıkları bir oyun olup çıkar; demokrasi, daha şimdiden
böyle bir tehlikeyle yüz yüzedir.

Reforma evet, ama kimin çıkarı için?

İnsanları aldatmaya gerek yok: “Piyasa”, daha güçlü-
nün yasasından başka “kural” tanımıyor. Demokrasi ise,
düzenlemeler getirmek üzere genelaya dayanıyor; söz ko-
nusu düzenlemeler de, liberal propagandanın hilafına, eko-
nomik etkinliği kösteklemiyor, tersine ona bir çerçeve çiz-
iyor ve destekleyip gerçek anlamını kazandırıyor. Böylece,
dizginsiz ve başı bozuk bir liberalizm, çok daha fazla skan-
dallara yol açacağından, demokrasi, haklarını yeniden ku-
şanarak, ekonomik etkinliği –büyük çoğunluğun çıkarına–
tekrar yönlendirecek yeni düzenlemeleri bulmalıdır.

Yaşadığımız ortamda, dizginlerinden boşanmış bir ka-
pitalizmin acı meyvalarını tadıp yüzlerini buruşturan insan-
ların, devletin müdahalesini istemelerinden daha doğal bir
şey de olamaz: Piyasaya müdahale, bankacılığa müdahale,
tarıma müdahale, kısacası körü körüne bir ekonomizm ve
kıran kırana rekabete müdahale... Devlet, elbette eski dev-
let değildir; her şeye kendini yetkili gören “pilot devlet”ten
“stratej devlet”e doğru bir evrim olmuştur ve devlet gerçek-
liği sürüyor demektir bu; önemli olan, onu daha da demok-
ratikleştirmek ve insan haklarıyla donatmaktır.

Sağ’ın bütün bu olan bitene bakıp sağlıklı bir çözümle-
meye gitmesi ve gelecek için yeni yollar açması düşünüle-
mez. Sosyal demokrat ideolojiler, bu ılımlı, “utangaç sosya-
lizm”ler de, olumsuzlukları önlemede pek bir şey yapıyor
değiller; birden renksiz-kokusuz hale gelen bu politikalar
günü kurtarmanın arkasındalar ve gelecek için de bir umut
vermiyorlar. Kurtarıcılık, gelse gelse sol’un –liberalizmin
aldatmacalarına kapılmamış– kanatlarından, bir de ulusal,
demokratik ve yurtsever güçlerden gelecek.

İşte, böyle bir ortamdadır ki, “bütün”ü gören, çelişmeleri yerli yerine oturtan, “değişim”i gerçek boyutları içinde ele alan, ilerici, demokrat ve devrimci bir dünya görüşünün aydınlığına ihtiyaç kendini yeniden belli ediyor.

Bu dünya görüşü Marksizmdir.

Ama hangi Marksizm?

Bir yerde resmî bir felsefeye dönüştürülüp uygulandığı rejimlerin çıkarlarına göre yorumlanan, bu arada çığırından çıkarılıp dogmatikleştirilen ve tanınmaz hale getirilen Marksizm mi? Yoksa gerçekliği, içine hiçbir metafizik de katmadan, olduğu gibi, ama aklın ve bilimin aydınlığında ve yaşamın akışı içinde ele alıp açıklamak isteyen bir dünya görüşü, bir düşünme yöntemi olarak Marksizm mi? Hangisi?(2)

Gelip vardığımız nokta açıkça şudur: Marx’ı bugün yeniden okumak bir zorunluluk. Ama o eserin sayfalarına eski gözlüklerle, özellikle de geleneksel Marksizmin gözlükleriyle eğilemeyiz, eğilmemeliyiz. Dogmatizmi olduğu kadar nostaljiyi de işin içine katmadan yapmalıyız okumamızı. Bu arada geriye dönüp bakmak, devrimci düşüncenin katkılarını, yanı sıra başarısızlıklarını ve trajedilerini araştırmak da şarttır. O eser, bugün, aşılmaz bir başvuru metni, hele hele bir din kitabının dogmalar tomarı olmaktan çok, açıklamalarda birer araç, çoğulcu bir sorgulamada çıkış noktasıdır. Marx’ın söylediklerini sıradan tekrarlamayı aşmıştır işler; böylesi bir davranış, olsa olsa –çoğu terörist– zibidi grupçukların marifeti olabilir.

Daha da açık söylemek gerekirse diyeceğiz ki, Marx’ta önemli olan, her şeyden önce gerçeğe varmada izlediği yol, yani “düşünme yöntemi”dir. Bir dört yüzyıl önce Descartes ile Bacon’ın, daha sonra Hegel’in, yani modern insanlığa yeni bir düşünme yöntemi önermiş olanların arkasından, onun da adını ebedileştiren, bu konudaki katkısı, yani “materyalist diyalektik” yöntemidir. Geri kalanı ayrıntıdır.

Söz konusu yaklaşım, gerçekliği bir bütün olarak, aklın ve bilimin aydınlığında ve yaşamın akışı içinde ele alışıyla

2) Bir genel tartışma için özellikle bkz, Jean-Marie Vincent, *Un autre Marx après les marxismes*, Éditions Pages deux, Paris, 2001; Michel Vadée, *Marx, Penseur du possible*, L’Harmattan, Paris, 1998.

bugün de geçeliliğini sürdürüyor. Büyük düşünür Edgar Morin'in, çağımızın –özellikle çevresel– sorunlarını onsuz çözemeyiz derken önerdiği ve modern eğitimin dokusuna işlenmesini istediği “planeter düşünme biçimi”nin üstünü bir parça kazıyınız, altından “materyalist diyalektik” yöntem çıkacaktır. Kimi yazarların –anlar anlamaz– kullandıkları “analitik düşünme”, eğer “diyalektik”le de donanmamış ve bir “sentez” sunmuyorsa, güdük kalmaya mahkûmdur.

Öte yandan Marx, yol açtığı onca yorumun arkasından yeniden keşfedilmeyi de bekliyor. Şimdiden gördüğümüz, öyle sadece bir XIX. yüzyıl iktisatçısı değil çağdaş dünyanın külyutmaz ve keskin bir eleştirmenidir. Marx'ın eleştirisi, insanları körleştiren ve başlarının üstünden geçip giden sosyal mekanizmaları gözler önüne seriyor. Sermaye, piyasa, para, neredeyse doğal ve toz konmaz gerçeklikler olarak görülüyor bugün de. Marx ise, tersine, dayandıkları nesnelerin içinde erimiş düşünce biçimleri, simgesel şeyler, gerçek soyutlamalar olarak bakıyordu onlara; insanların, ürettikleri ve farkına varmadan yeniden ürettikleri şeylerin mahkûmları olduklarını söylüyordu. Yeni liberalizmin, bu bezirgân felsefesinin doğaya ve yaşama ilişkin ne varsa her şeyi metalaştırıp piyasaya sürdüğü bir dönemde, Marx'ın dediklerine kulak vermez olur muyuz? Marx, özgürlüğe götüren yolun –hiç olmazsa– bir bölümünü süpürüyor. Düpedüz aptal değilsen göz ardı edebilir miyiz?

Böylece Marx, en başta yöntemiyle bugün de çağdaşımız.

Yöntem, her şeyden önce, tutarlı bir ideolojik mücadelede işe yarayacak.

Yeni liberalizm, kapitalizmin çığırtkanı olup çıkmış korkunç medya gücünü de arkasına alarak, çok yönlü bir saldırı sürdürüyor; ona, bu alabildiğine nankör koşullar içinde yine çok yönlü bir karşılık vermek gerekiyor. Çarpıtmalara, saptırmalara, şaşırtmacalara başvuruluyor; bunları göğüslemeli.

Örneğin, “Önemli olan yaşam düzeyini yükseltmektir, bırakalım piyasa da yapacağını yapsın” diyenler oluyor. Oysa yeni liberal politikanın bir yazgı olmayıp, bir bezirgân felsefesi olarak bir azınlığın değirmenine su taşıdığı; top-

lumların kurtuluşunun ise ancak bir “ortak mutluluk” felsefesiyle mümkün olabileceği gözler önüne konmalı; eşitliğin, “sosyal öncelikler”in bulunmadığı bir toplumda, yükselecek yaşam düzeyinden en çok bir azınlığın yararlanabileceği belirtilmeli.

Öte yandan, “küreselleşme”yi ileri sürüp ne olursa olsun ona katılmak gerektiğini –bir teslimiyet anlayışı içinde– savunan yaygaracılar ve çıkarıcılar görülüyor. Bir yerde ulusal ekonominin kilit noktalarını dışarıya teslim kadar götürenlere karşı çıkarak, ülke kaynaklarını ve insanlarımızı yağmalatmadan, “teknoloji atılımı yapma anlamında” küreselleşmenin mümkün ve geleceğin böylece planlanabileceği ortaya konmalı; bu anlamda “küreselleşmeye karşı küreselleşme” savunmalı.⁽³⁾

Ayrıca, yeni liberalizmin yandaşları, atlarını istedikleri gibi oynatmaları için, demokrasi etiketi altında, her türlü ilerici ve devrimci görüş ve anılara karşı bir karalama politikası da izliyorlar. “Liberal demokratlar” kisvesi altında dolaşanlardan gelen “Jakoben suçlaması” bunun tipik bir örneğidir. Aslında Jakobenlerin şahsında mahkûm edilmek istenen, eşitliği öne olan bir sosyal felsefe, yurtseverlik, cumhuriyetçilik ve buradan kalkarak “1923 Devrimi”dir. Belli bir küreselleşme ideolojisi bağlamında yoğunlaşan ve düpedüz bir “fikir terörü”ne dönüşen “anti-Jakoben saldırı”ya, dışardaki gericiliğin bu içerdeki uzantısına karşı çıkılarak, içyüzü ve gerçek amacı gözler önüne serilmelidir.⁽⁴⁾

Örnekleri daha da çoğaltmak mümkün: İpliği pazara çıkmış –Laik Cumhuriyet düşmanı– dinci politikanın sahiplerini, “Gelenekçiler/Yenilikçiler” diye ayrımlar uydurarak yeniden siyaset arenasına sokma çabalarının göz ardı edilecek yanı yoktur; dini sömüren bir siyasal hareketin simgesi olduğu açıkken, “türban”ı bir sosyal sorun olarak sunup sosyolojiyi de ona alet etmek isteyen davranışların da. Eği-

3) Bkz. İzzettin Önder, “Küreselleşmeye Karşı Küreselleşelim”, *Cumhuriyet*, 19 Aralık 2000.

4) Bkz. Taner Timur, “Sivil Toplum, Jakobenler ve Devrim”, *Sürüden Ayrılanlar*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 135-147; Hasan Pulur, “Şu Jakobenler” ve “Yine Jakobenler”, *Milliyet*, 28-29 Haziran 2001; Server Tanilli, “Jakobenlere Düşmanlığın Altındaki”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 2001.

timi topluma, çağa ve geleceğe açmak için çabalayanlara gösterilen direnişleri de hafife almamalı.

Toplumun bütünü adına üzerinde önemle durulması gereken –ve Erdal Atabek’in altını çizdiği– bir konu da şudur:⁽⁵⁾ Türkiye’de, özellikle 1980 sonrasında hızlanan dışa bağımlı pazar ekonomisiyle beraber, onun sosyal etkilerinden biri olarak gelir dağılımının büyük bir dengesizliğe sürüklenmesi, sosyal sınıflar arasındaki farklılıkların açılması, yoksulun daha yoksul zenginin daha zengin olması da bir gerçektir. Ne var ki, insanlarımızın, “haksız, adaletsiz, eşitsiz koşulların sürüp gitmesine” karşı tepkisiz kalışları da gözlerden kaçmıyor. Bu sosyal tepkisizliğin kaynağında, hiç kuşkusuz, kökleri geçmişe bağlı “itaate dayalı gelenek”, “örgütsüzlük”, “bilinci köretilmiş çoğunluk” büyük rol oynuyor. Bu durumun asıl sorumluları da toplumdaki otokratik kültürü değiştirmeye hiçbir zaman yanaşmayan yöneticiler ve onların sosyal tabanlarıdır. Böylece olay, özünde sınıfsaldır; insanlık değerleri ve insan emeğinin sömürüsü, para ve mal egemenlerinin –içerdeki ve dışardaki sahiplerinin– sağcı iktidarları eliyle sistemleştirilmiş, günümüze kadar getirilmiştir. Bu durumda “futbol maçlarındaki kitle hareketleri” dışında neredeyse hiçbir sosyal olay kabul görmemektedir. Ama daha önemlisi şudur: “Sosyal patlama” yerine, “cemaat ve camia kültürü” gelişmekte; insanlar “korunaklı sitelerine kapanmakta”, “koloniler kurmakta”, “kendine benzerlerle birlikte yaşama”yı yeğlemektedirler. Bu durumda inanç merkezlerine katılımın daha da artması ve kendi paçasını kurtarmanın yaygınlaşması beklenmelidir. Denecek odur ki, “kültürel bölünme ve parçalanma”, sosyal patlamalar kadar büyük bir tehlikedir. Buna karşı çare de, olsa olsa “insandan ve emekten yana sosyal politikalar”dır, onların hayata geçirilmesidir. Tutarlı bir ideolojik mücadelenin üzerinde önemle durması gereken bir konudur bu!

Sorun, bir yerde ve daha da genel olarak, “değişim”i, gerçek temelleri üzerine oturtmaktır. Nedir “değişim” der-

5) Bkz. Erdal Atabek, “Sosyal Patlama Olur mu?”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 2001.

ken anladığımız? Sadece ekonomide ve politikada alışılmış uygulamaların dışına çıkıp –ama sistem içinde kalarak– yeni uygulamaları denemek mi? Yoksa daha ileriye gitmek, kapitalizmi aşmak, insanların daha insanca yaşayacakları bir düzen kurmak mı? Öte yandan, ne denli önemli olursa olsun, ekonomide ve politikada kimi değişikliklerle yetinip kapitalist bir çerçeve içinde kalan bir süreç, sorunları çözmeye yeter mi?

Türkiye’de, özellikle son bunalımların arkasından başlamış tartışmalar, ekonomide ve politikada yapısal bir değişiklik gereğini hemen herkesin kabul ettiğini gösteriyor. Şu da açıklık kazanmış durumda: Ülke ekonomisini düzeltmek için, öncelikle siyaseti düzeltmeli; çünkü ekonomiye yön veren siyaset! Siyasette de, önce Anayasadan başlayarak devleti ve devlet-yurttaş ilişkilerini çağdaş temeller üzerine oturtmak; demokratik oyunun baş aktörleri olan siyasal partileri içine düştükleri saygınsızlıktan kurtarmak için, siyasal partiler ve seçim yasalarında köklü değişikliklere gitmek gereği üstünde de anlaşma görülüyor.⁽⁶⁾ Onların yanı sıra, ekonomide, bankacılık sisteminden başlayarak yeni bir yapılanma zorunluluğunu herkes paylaşıyor. Bütün bu konularda, daha şimdiden birtakım adımlar atılmış halde, daha da atılacak.

Ancak, bir nokta var ki, kesin bir hesaplama bekliyor ve o da şudur: 1950’lerde Demokrat Parti ile başlayan, sonraki yıllarda da Adalet Partisi ile sürdürülen –yağmaya ve dışarıya borçlanmaya dayalı– iktisadî program, 80’li yılların başlarında, dışarda esen rüzgârlara da kapılarak yeni bir çığıra dökülür: Üretime değil tüketime dönük; paradan para kazanmayı esas alan ve parayı da her şeyin ölçütü olarak gören; bu arada, her türlü siyasal, sosyal ve moral kuralı hiçe sayan bu çığır, “Özalcılık” diye adlandırılıyor. Bu “yükselen değerler”, bir yandan –Deniz Kavukçuoğlu’nun deyişiyle– bir “vitrin liberalizmi”ni kurarken, toplum ve devlet ahlakının canına okur ve –özellikle eğitimden başlayarak– devrimci cumhuriyetin ilkelerini de çiğner.

İşte buralardan geliyoruz!

6) Bütün bu konularda, Profesör Bülent Tanör’ün, –kitaplarının yanı sıra– hazırladığı TÜSİAD raporlarında altını çizdiği doğrular ve öneriler tekrar hatırlanmalıdır.

Ortada bir iflas varsa, bu, en başta, işte bu ekonomik programın, dahası anlayışın iflasıdır. “Bunalım” diye gördüklerimiz, onun dışı vuruşu, sonucudur. Tuttuğumuz yol bizi bu badirelere sürükledi. Böylece Özalıcılıkla, bu ekonomik anlayışla hesaplaşmadan, ülkenin düze çıkması söz konusu olamaz.

Ne var ki, gelip durduğumuz nokta, değişime, çok daha geniş boyutlar içinde bakmayı da gerektiriyor: Gerçekten Türkiye, tam bir kuşatma ya da dayatma altında. Ülkenin devlet yapısı çökertilmek istenirken, ekonomisi de yeni dünya düzeninin bir tür sömürgesi haline getirilme girişimi ile yüz yüze. Buna ancak “ulusal bir hareket”le karşı çıkılabilir. Öte yandan, ülkeyi bu hale düşüren sağcı partilerin yapacakları bir şey olmadıkları gibi, iş, sosyal demokrat partileri de aşmıştır; bu sonuncuların söyledikleri de, Avrupa sosyalizmlerinin ve sosyal demokrasilerinin var olan düzene karşı çıkmayan, sadece onun kötü sonuçlarını hafifletmeyi amaç edinen görüşlerini izliyor. Böyle bir sosyal demokrasi anlayışı, Türkiye’de güçlü bir ekonomi kuramayacağı gibi, bugün dışardan kendisine dayatılana da karşı çıkamaz. En doğrusu, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve mevcut partilerin getirdikleri sisteme karşı bir “antitez” oluşturmak ve sorunlara “radikal, yenileştirici ve devrimci” bir çözüm bulmaktır. Bir örnek de var tarihimizde: Cumhuriyet’i kuranlar, böylesi bir yolla bir “toplum tasarısı” ortaya koymuş, çağdaşlaşmanın, aydınlanmanın yollarını açmışlardı; o hareket başlangıç noktası olarak alınabilir. Kendi içinde demokratik olacak böyle bir hareket ya da parti, gençliği de arkasına takabilir.

Gelip durduğumuz noktada, siyasal aranımlar arasında, Mümtaz Soysal’ın dilinden aktarılan bu fikirlerin⁽⁷⁾ üzerinde de durup düşünmekte yarar var. Gerçekten, Türkiye’yi içine düştüğü badireden, ancak “radikal, yenileştirici ve devrimci” bir hareket kurtarabilir. Böylece, ülkenin bugünkü çıkmazdan sıyrılmasında sorun, temelde politiktir ve öyle kalacaktır.

7) Bkz. Işık Kansu/Mutlu Sereli, “Ulusal Bir Hareket”, *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 2001.

Her toplum, dünyadaki gelişmelere uyarken, ister istemez kendi gerçeklerini de göz önünde tutacaktır. Dünyaya git gide daha çok açılmak, onunla bütünleşmek, “insanlık camiasının saygın bir üyesi olarak yerini almak”: Bu, Türkiye’nin de öteden beri idealidir. Ama bunu gerçekleştirmek, kendi koşullarını göz ardı etmek, özlemlerinden vazgeçmek, hele hele “1923 Devrimi”nin ilkelerine ve laik “model”ine⁽⁸⁾ sırt çevirmek pahasına olamaz. Dünyayla bütünleşmek, sürüye katılıp yok olmak demek değil!

Dünyada köprülerin altından akan onca suya bakıp, aklı başında hiç kimse, elbette geçmiş yılların devletçiliğinin olduğu gibi uygulanmasını düşünmez. Elbette “liberal” bir açılış ve onun “piyasa”sı olacaktır. Ama bir saygın politikacımızın, Uluç Gürkan’ın da dediği gibi, liberalleşme adı altında, “kamu kaynaklarının yağmalanması”na ve “piyasa ekonomisinin de piyasa toplumuna dönüştürülmesi”ne yurdunu seven insanlar evet diyemez. Ayrıca Tekel gibi, Telekom ve Türk Hava Yolları gibi kamu işletmelerinin yabancılara haraç-mezat satılacak yerde verimli kılınmaları; bu arada partilerin yemliği olmaktan çıkarılmaları için, özelleştirilme de değil, Basın Oran’ın önerdiği gibi “özerkleştirilme”lerini ister o insanlar. Belki daha da önemli bir soru: Türkiye’de liberal şarkılar söyleyerek Doğu’yu ve Güneydoğu’yu kalkındırabilir misiniz?

Özetle, yapılacak şey, bir yarım yüzyıllık uygulamasıyla bize pahalıya mal olmuş olan liberal kapitalizmin –bu kez daha da sert esen– rüzgârlarına yeniden kapılacak yerde, dünyaya açılırken, akıllı uslu bir planlamanın aydınlığında, aklın, emeğin ve çevrenin değerlerini başa alarak, yurdumuzun zenginliklerine sahip çıkıp onları değerlendirmektir.

Gerçekliğe bütünlüğüne bakmanın bir sonucudur bu!

“Radikal, yenileştirici ve devrimci” bir hareketin çağrısına kulak kabartacak olanlar da, hiç kuşkusuz başta işçiler, kent ve köy emekçileri, memurlar ve müstahdemler, ulusal sanayici ve ihracatçılar, yurtseverler, demokratlar ve aydınlardır.

8) Bu konuda özellikle bkz. Özdemir İnce, “Model Seçimi”, *Hürriyet*, 15 Haziran 2001. Aynı yazardan ayrıca: “Türkiye Kazandı”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 2001; “Demokratik İslam”, *Hürriyet*, 13 Temmuz 2001.

Bu arada, Erol Manisalı'nın belirttiği gibi, herkes, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu "büyük aldatmaca"nın da farkında olmalıdır. Ortaya sürülen sahte oyun şudur:⁽⁹⁾ Sorun, bir yanda değişimden yana olmayanlar, Türkiye'nin kapalı kalmasını savunanlar, tutucular, hantal devlet yapısından yana olanlar; özgürlüklerin gelişmesini istemeyenler; onların karşısında da değişimden, demokratikleşmeden yana olanlar "varmış gibi" ortaya konuyor, böyle bir izlenim uyandırılıyor. Oysa gerçek şudur: Değişim, özgürlük, demokrasi deyip yabancı güç odaklarının (Avrupa Birliği'nin, Uluslararası Para Fonu'nun, Dünya Bankası'nın, çokuluslu şirketlerin) Türkiye'de ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve askerî egemenliğini sağlayarak Türkiye'yi "tek yanlı" dışarıya bağlayıp sömürgeleştirmeye çalışanların karşısında; değişimi, Türkiye'yi sömürgeleştirip bölmeden, "karşılıklı çıkarlar doğrultusunda", halkın yararı, halkın refahı, halkın gerçek özgürlüğü için isteyenlerin "ulusal" cephesi bulunuyor. Birinciler, sorunlara dışardan bakarken, ikinciler Türkiye'den bakıyorlar. Birinciler, değişim ve özgürlük "oyun"u oynarken, ikinciler değişimi ve özgürlüğü, "halkın yanında, halk için" istiyorlar.

Türkiye, bugün bir yol ayrımına gelmiştir; herkes artık hangi tarafta olduğunu belirlemelidir. Gün, karar günüdür. Aydınlar arasında bu kararı en önce vermesi gerekenler ise, hiç kuşkusuz, "sol"da olduğunu söyleyenlerdir. Niçin öyledir? Çünkü, Profesör Bülent Tanör'ün bir ankete yanıt verirken dediği gibi, emeğin, ezilenlerin, kadının, çevrenin, özgürleşmenin, eşitleşmenin vb. dostu yine ve hep "sol"dur.⁽¹⁰⁾

Böylece, önemlidir onların tavırları gelecek için...

9) Bkz. Erol Manisalı, "Gözboyama Oyunu; Yanlış Zemindeki Savaş", *Cumhuriyet*, 15 Haziran 2001; "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Doğrular ve Yanlışlar", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 2001. Aynı yazardan ayrıca, "Türkiye'de Sol'un Anlamı", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 2001.

10) Bkz. Oral Çalışlar/Bariş Doster, *Sol Geleceği Tartışıyor*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s. 9-10.

GENEL KAYNAKÇA

- Marx, Karl., *Ekonomi Politik ve Felsefe*, (çev. K. Somer), Sol Yayınları, 2. bası, Ankara, 1993.
- Marx, Karl., *M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt*, (çev. A. Kardam), Sol Yayınları, 5. bası, Ankara, 1999.
- Marx, Karl., *Ekonomi Politik'in Eleştirisine Katkı*, (çev. S. Belli), Sol Yayınları, 6. bası, Ankara, 1993.
- Marx, Karl., *Fransa'da Sınıf Savaşları*, (çev. S. Belli), Sol Yayınları, 4. bası, Ankara, 1996.
- Marx, Karl., *Yahudi Sorunu*, Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- Engels, Friedrich., *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, 8. bası, Ankara, 1998.
- Engels, Friedrich., *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, (çev. Y. Fincancı), Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- Engels, Friedrich., *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (çev. K. Somer), Sol Yayınları, 11. bası, Ankara, 1998.
- Marx, Karl/Engels, Friedrich., *Komünist Parti Manifestosu*, Sol Yayınları, 2. bası, Ankara, 1998.
- Marx, Karl/Engels, Friedrich., *Kutsal Aile*, (çev. K. Somer), Sol Yayınları, 2. bası, Ankara, 1994.
- Marx, Karl/Engels, Friedrich., *Alman İdeolojisi*, (çev. S. Belli), Sol Yayınları, 4. bası, Ankara, 1999.
- Marx, Karl/Engels, Friedrich., *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, (çev. M. Kabagil), Sol Yayınları, 3. bası, Ankara, 1989.
- Adler, Alexandre., *Le communisme*, PUF, coll. "Que sais-je?", Paris, 2001.
- Amin, Samir., *Üçüncü Dünya, Demokrasi ve Sosyalizm*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.
- Amin, Samir., *L'Ethnie à l'assaut des nations. L'Avenir des minorités en Europe centrale et orientale*, Harmattan, Paris, 1994.
- Arendt, Hannah., *Essai sur la révolution*, Gallimard, Paris, 1967.

- Balibar/Wallerstein., *Irk, Ulus, Sınıf (Belirsiz Kimlikler)*, (çev. Nazlı Ökten), Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- Bensadon, Ney., *Les droits de la femme des origines à nos jours*, PUF, coll. "Que sais-je?", 5e éd., Paris, 1999.
- Bensaïd, Daniel., *Marx l'intempestif. Grandeurs et misères d'une aventure critique (XIXe-XXe siècles)*, Fayard, Paris, 1995.
- Bensaïd, Daniel., *Eloge de la résistance à l'air du temps*, Editions Textuel, Paris, 1999.
- Bindé, Jérôme (sous la direction de), *Les Clés du XXIe siècle*, UNESCO/Seuil, Paris, 2000.
- Block, F., *Postindustrial Possibilities*, Berkeley, Los Angeles and Oxford, 1989.
- Collectif., *Le Manifeste Communiste aujourd'hui*, Les Éditions de l'Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1999.
- Cordellier, Serge (sous la direction de), *80 idées-forces pour entrer dans le 21e siècle*, La Découverte, Paris, 1999.
- Çalışlar, Oral/Doster, Barış., *Sol Geleceği Tartışıyor*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.
- Dagognet, François., *L'essor technologique et l'idée de progrès*, Armand Colin, Paris, 1997.
- Derrida, Jacques., *Spectres de Marx*, Galilée, Paris, 1997.
- Dilas-Rocherieux, Yolène., *L'utopie ou la mémoire du futur. De Thomas More à Lénine, le rêve éternel d'une autre société*, Robert Laffont, Paris, 2000.
- Erkiner, Engin., *Alt Emperyalizm ve Türkiye*, Pencere Yayınları, İstanbul, 2000.
- Favre, Pierre et Monique., *Les marxismes après Marx*, PUF, coll. "Que sais-je?", 4e éd., Paris, 1980.
- Fraisse, Geneviève., *Les femmes et leur histoire*, Gallimard, coll. "Folio", Paris, 1998.
- Giddens, A., *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politic*, polity Press, Cambridge, 1994.
- Goldsmith, Edward/Mander, Jerry., *Le procès de la mondialisation*, Fayard, Paris, 2000.
- Habermas, Jürgen., *Après Marx*, Fayard, Paris, 1985.
- Hirata, Helena/Laborie, Françoise/Le Doaré, Hélène/Se-notier, Danièle., *Dictionnaire critique du féminisme*, PUF, Paris, 2000.

- Işıklı, Alpaslan., *Küreselleşme ve Demokratikleşme*, Tüze Yayıncılık, Ankara, 1996.
- Işıklı, Alpaslan., *Devlet ve Demokrasi*, Kuvayı Milliye Yayınları, Ankara, 1999.
- Kaplan, Francis., *Les trois communismes de Marx*, Noêsis, Paris, 1996.
- Kazgan, Gülten., *Küreselleşme (Yeni Ekonomik Düzen)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kriegel, Annie., *Les internationales ouvrières*, PUF, coll. "Que sais-je?", Paris, 1964.
- Labica, Georges/Bensussan, Gérard., *Dictionnaire critique du marxisme*, PUF, Paris, 1999.
- Laïdi, Zeki., *Malaise dans la mondialisation*, Les Editions Textuel, Paris, 1998.
- Lefebvre, Henri., *Le Marxisme*, PUF, coll. "Que sais-je?", 21e éd., Paris, 1990.
- Lefebvre, Henri., *Logique formelle et logique dialectique*, Anthropos, Paris, 1970.
- Lefebvre, Henri., *Sociologie de Marx*, PUF, Paris, 1966.
- Liêm, Hoang Ngoc., *La facture sociale. Sommes-nous condamnés au libéralisme?*, Arléa, Paris, 1998.
- Löwy, Michael., *Patrie ou planète? Nationalismes et internationalisme, de Marx à nos jours*, Editions Page deux, Paris, 1997.
- Manent, Pierre., *Histoire intellectuelle du libéralisme*, Hachette, coll. "Pluriel", Paris, 1987.
- Maréchal, Jean-Paul., *Humaniser l'économie*, Desclée de Brouwer, Paris, 2000.
- Martelli, Roger., *Faut-il défendre la nation?* La Dispute, Paris, 1998.
- Michel, Andrée., *Le féminisme*, PUF, coll. "Que sais-je?", 7e éd., Paris, 2001.
- Morin, Edgar., *Les sept savoirs nécessaires à l'éducation du futur*, ed. du Seuil, Paris, 2000.
- Oran, Baskın., *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1998.
- Passet, René., *L'illusion néo-libérale*, Fayard, Paris, 2000.
- Passet, René., *Eloge du mondialisme par un "anti" présumé*, Fayard, Paris, 2001.

- Polanyi, Karl., *La grande transformation. Aux origines politiques et économiques de notre temps*, Gallimard, Paris, 1994.
- Sargent, L.T./Schaer, R. (sous la direction de), *Utopie. La quête de la société idéale en Occident*, Fayard, Paris, 2001.
- Schellenberg, Walter., *Kapital Üzerine Temel Kurslar*, (çev. Ş. Bakırsan), 3. bası, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1999.
- Sertel, Yıldız., *Savaş Rüzgârları. Savaşlar, Küreselleşen Emperyalizm, Bunalım*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.
- Somer, Kenan., ... *Ve Marksizm*, Doruk Yayınları, Ankara, 1996.
- Soysal, Mümtaz., *İdeoloji Öldü mü?* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.
- Tanilli, Server., *İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?* Adam Yayınları, 3. bası, İstanbul, 2001.
- Tekeli, İlhan., *Modernite Aşılırken Siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- Timur, Taner., *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- Timur, Taner., *Sürüden Ayrılanlar*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Thompson, Willie., *The left in History*, Londres and Chicago, 1997.
- Touraine, Alain., *Comment sortir du libéralisme*, Fayard, Paris, 1999.
- Uras, Ufuk., *İdeolojilerin Sonu mu?* Sarmal Yayınevi, 3. bası, İstanbul, 1996.
- Vadée, Michel., Marx, *Penseur du possible*, L'Harmattan, Paris, 1998.
- Vakaloulis, M./Vincent, J.-M. (sous la direction de), *Marx après les marxismes*, L'Harmattan, 2 tomes, Paris, 1997.
- Vincent, Jean-Marie., *Un autre Marx. Après les marxismes*, Editions Page deux, Paris, 2001.
- Wallerstein, İmmanuel., *L'Utopistique ou les choix politiques du XXIe siècle*, Edition de l'Aube, Paris, 2000.
- Yıldızoğlu, Ergin., *Kötü Sonsuzda Gezintiler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.

KİŞİLER VE KAVRAMLAR DİZİNİ

- Abbé Pierre, 221.
Abescat, Michel, 155.
Adler, Alexandre, 64.
68 Mayıs'tı, 104, 147, 162-164, 263.
Amartya Sen, 159.
Amerikan Devrimi, 106, 107.
Amerikanlaşma, 84-85.
Amin, Samir, 114, 117, 119, 136, 176, 177.
Anarşist Enternasyonal (bkz. Enternasyonalizm).
Anderson, Marion, 204.
Antunes, Ricardo, 29.
Arendt, Hannah, 106, 107, 109.
Aristoteles, 47, 48, 106.
Atabek, Erdal, 271.
Atina demokrasisi, 102.
Avrupa, Avrupa Birliği, 19, 25, 116, 175, 179-180, 185, 186, 211, 275.
Avrupa sosyal hareketi, 166-170.
Aydınlanma Çağı ve felsefesi, 120, 145, 214, 217, 261.
Aydınlar, aydın sorumluluğu, 159-166, 216.
Babeuf, 141.
Bacon, Francis, 286.
Bakırsan, Şahap, 60.
Bakunin, 141.
Balibar, François, 195.
Baqué, Philippe, 227.
Baran, Paul, 116.
Batista, 208.
Baudouin, Patrick, 139.
Beauvoir, Simone de, 197.
Benjamin, Walter, 145.
Bendason, Ney, 193.
Bensaid, Daniel, 41, 70, 111, 112.
Beregovoy, Pierre, 69.
Berlin Duvarı'nın yıkılışı, 17, 66, 82, 146, 243.
Berlusconi, Silvio, 21.
Bernard, Antoine, 139.
Bernstein, Eduouard, 65, 76, 77.
Bertrand, Maurice, 212.
Bessie, Sophie, 23.
Beveridge Raporu, 232.
Bidet, Jacques, 258.
Bilişim ve iletişim devrimi, 19.
Bindé, Jérôme, 241.
1929 Bunalımı, 38.
1948 Devrimi, 93, 97, 146, 174.
Birleşik Devletler, 19, 25, 26, 36, 16, 17, 162-164, 185, 186.
Birleşmiş Milletler, 185-186, 212, 221, 232, 236, 249.
Blanc, Louis, 96.
Blanquie, Auguste, 97, 141.
Bloch, Ernst, 258, 261
Blum, Léon, 86.
Bobbio, Norberto, 99.

- Bonaparte, Napoléon, 102.
 Bonapartizm, 62.
 Bourdieu, Pierre, 116.
 Brie, André, 82-83.
 Buharin, 66.
- Cabet, Etienne, 259.
Charte, Chartizm, 95-96, 97, 98.
 Chemillier-Gendreau, Monique, 236.
 Chesneaux, Jean, 248.
 Chevallier, Jacques, 131, 133, 136.
Chiapas ayaklanması, 100, 116, 148.
 Churchill, Winston, 232.
 Clapham, Andrew, 236.
 Cohen-Séat, Patrice, 75.
 Comélieau, Christian, 217.
 Comte, Auguste, 258.
 Coupé, Annick, 69.
- Çalışlar, Oral, 275.
Çalışma zamanının azaltılması, 228-229.
Çevre sorunu, çevrebilim, 11-17, 144, 146, 204, 225, 226, 244, 249.
 Çiçekoğlu, Füsun, 35.
- "*Daha insanca bir ekonomi*", 227-233.
 Darwin, Charles, 45.
Davos Ekonomik Forumu, 149, 152.
Dayanışma ekonomisi (bkz. sosyal sorun, sosyal ekonomi).
 Degognet, François, 265.
- Delors, Jacques, 242, 243, 244.
Demokrasi, 20-22, 27-29, 92-97, 98-103, 266-267.
 Denitch, Bogdan, 84, 87, 88.
 Derrida, Jacques, 67, 68, 69.
 Descartes, René, 41, 47, 268.
Devrim, 92-98, 100-103, 104-112, 153-154.
 Diderot, Denis, 44
 Dilas-Rocherieux, Yolène, 258.
 Doster, Barış, 275.
 Dreyfus, Alfred, 108.
Dünya Bankası, 18, 24, 30, 134, 143, 202, 211, 237, 248, 249, 254, 255, 273, 275.
Dünya Sosyal Kalkınma Örgütü, 255.
Dünya Ticaret Örgütü, 18, 128, 143, 156, 202, 211, 237, 255.
- Egemen toplum modeli*, 217-220.
Eğitim sorunu ve felsefesi, 241-247.
Ekim Devrimi, 37, 65-66, 81, 109, 111, 195, 262.
Emeğin uluslararası işbölümü, 156.
Emperyalizm, 165, 176.
 Engels, Friedrich, 45, 64, 74, 94-96, 103, 108, 171, 188, 189, 191, 261.
Enternasyonalizm,
Enternasyonallar, 17, 110, 141-149, 150, 173, 174.
 Erdoğan, Seyhan, 73, 177, 199.

- Faşizm*, 196-197, 205, 213, 215.
- Faure, Edgar, 242, 243, 245.
- Fauroux, Roger, 69.
- Favre, Pierre et Monique, 64.
- Feminizm*, 187, 188, 190, 192, 193, 193-200, 200-206.
- Feuerbach, Ludwig, 44.
- Filippis, Vittorio de, 149.
- Fişek, Oya, 199.
- Ford, Henry, 158.
- Fordizm*, *Toyotizm*, 31, 103, 228.
- Fourier, Charles, 45, 259, 260.
- Fraisse, Geneviève, 193.
- Franco, 196.
- Frankfurt Okulu*, 82.
- Fransız Devrimi*, 91, 96, 100, 106, 174, 181.
- Fransız Komünist Partisi*, 104, 105.
- Fuentes, Carlos, 210.
- Fukuyama, Francis, 80.
- Galbraith, John Kenneth, 209.
- Galeano, Eduardo, 148.
- Gaulle-Anthonioz, Geneviève de, 232.
- Genel İş Konfederasyonu* (Fransız), 104, 105.
- Geneloy*, 20, 93, 96, 99, 108, 208, 209, 211, 212.
- George, Susan, 35, 202.
- Girgin, Nurşen, 199.
- Goldsmith, Edward, 120, 125.
- Gorz, Andrée, 32.
- Gramsci, Antonio, 19, 76, 122, 173, 261.
- Guesde, Jules, 108.
- Guizot, François, 44.
- Gulag*, 109.
- Habermas, Jürgen, 32, 106, 107, 109, 111, 138.
- Halk Cephesi* (1936), 104.
- Havel, Vaclav, 181.
- Hazar, Sündüz, 199.
- Hegel, 45, 47, 49, 145, 268.
- Helvetius, 44.
- Herakleitos, 49.
- Hirata, Helena, 187.
- Hitler, Adolph, 86.
- Hobsbawn, Eric J., 181, 232.
- Holbach, Baron d', 44.
- Hölderlin, Friedrich, 154.
- Hugo, Victor, 150.
- Hükümet dışı örgütler*, 248-250.
- Hümanizma*, 16-17, 53, 146, 150, 152, 173, 226.
- Işıkli, Alpaslan, 73, 139, 180.
- İdeoloji*, 20, 58-59, 61, 85, 153, 261, 269-271.
- İlerleme fikri ve ideolojisi, değişim*, 145, 244, 265, 271-272.
- İlhan, Attilâ, 114.
- İnce, Özdemir, 274.
- İngiliz İşçi Partisi*, 190.
- İnozemtsev, Vladislav, 76.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, 232, 236, 237, 238, 239.
- İspanya İç Savaşı*, 147.
- İşçi sınıfı, emeğin bunalımı*, 29-34, 73-77, 163-164.

Jakobenizm, Jakobenler, 91,
98, 102, 270.
Jaspers, Karl, 153.
Jaurès, Jean, 108.
Jefferson, Thomas, 107.
Jonas, Hans, 149.
Julien, Claude, 207.

Kadın sorunu, 187-206, 238,
252-253.
Kagarlitsky, Boris, 76, 78, 80,
81.
Kamenev, 66.
Kane, Anne, 189, 190.
Kansu, Işık, 273.
Kant, İmmanuel, 47.
*Kapitalist toplum ve ekono-
mi*, 59-61.
Kaplan, Francis, 41.
Karma ekonomi, 222-224.
Kautsky, Karl, 98, 142.
Kavukçuoğlu, Deniz, 272.
Keynes, *Keynesçilik*, 36, 221,
228.
Khor, Martin, 125.
Kollontay, Alexandra, 195-
196.
Komünist toplum, 61-64.
Konfüçyüs, 252.
Köktendincilik, 121-122.
Kriegel, Annie, 141.
Kuzey-Güney zıtlığı, 23-28,
121, 122, 125-130, 174,
176, 200-206, 249.
Küreselleşme, 17-23, 27, 38-
39, 113-130, 149-155,
155-159, 159-166, 176-
177, 180, 181, 186, 202-
203, 237, 250-253, 262,
265-267, 270.

Kültürel görececilik, 251.
*Kültürlerin çeşitliliği ve
evrenselin payı*, 250-253.
Kyi, San Sun, 205.
Labica, Nadya, 195.
Laborie, Françoise, 187.
Lagardelle, 108.
Laidi, Zeki, 38, 39.
Las Casas, Bartolomé de, 150.
Latouche, Serge, 120.
Le Doaré, Hélène, 187.
Lefebvre, Henri, 41, 42, 48,
53.
Leibniz, 47.
Lenin, V. İ., 65, 66, 76, 81,
100, 109, 110, 141, 142,
144, 190, 195, 260, 261.
Liberalizm, yeni liberalizm,
13, 17-23, 34-40, 78-84,
98-103, 147-148, 155-
159, 180, 202-203, 207-
212, 231-233, 253, 262,
265-267, 269, 270.
Locke, John, 47.
Lojkine, Jean, 104, 106, 109.
Löwy, Michael, 142, 172.
Lukacs, György, 33, 91, 100.
Luxemburg, Rosa, 65, 76,
107, 144, 145, 262.
Maastricht Antlaşması, 36,
132, 185.
Mably, 259.
Malthus, 45.
Mander, Jerry, 120, 125.
Manent, Pierre, 35.
Manisalı, Erol, 28, 275.
Mannheim, Karl, 259, 261.
Marcos, 208.

- Maréchal, Jean-Paul, 227.
Marksizm, 12, 16, 29, 41-71, 171, 260, 261, 268-269.
 Martelli, Roger, 172.
 Marx, Karl, 29, 39, 44, 45, 47, 49, 51-59, 61-70, 76, 77, 81, 91, 92, 96, 103, 107, 108, 110, 119, 141, 143, 164, 165, 171, 210, 260, 268-269.
 Marx, Karl/Engels, Friedrich, 42, 45, 46, 49, 64, 65, 73, 74, 83, 91-99, 107, 141-145, 171, 188, 189, 192, 258-260, 262.
Materyalist diyalektik yöntem, 47-53.
 Mercier-Josa, Solange, 258.
 Michel, Andrée, 193, 200.
 Michelet, Jules, 22.
 Mignet, Auguste, 44.
 Mikhailovski, 260.
Milliyetçilik (bkz. Ulus ve ulusal sorun).
 Miloseviç, Slobodan, 185.
 Mobutu, 208.
Modernite, 175, 217, 226, 251.
 Monsanto, 159.
 Montaigne, 42, 150, 247.
 Montesquieu, 252.
 More, Thomas, 259.
 Morelly, 259.
 Morin, Edgar, 149, 247, 253, 269.
 Moschonas, Gerassimos, 84.
Narmada Tasarısı, 249.
 Negri, Toni, 70.
 Negt, Oskar, 82.
 Ngoc Liêm, Hoang, 39.
 Offe, 32.
 Oran, Baskın, 177.
 Owen, Robert, 259, 260.
 Önder, İzzettin, 270.
 Özal, *Özalcılık*, 272-273.
 Özlü, Demir, 16.
 Pantin, İ. K., 77
"Paranın totalitarizmi", 232.
Paris Komünü, 94, 99, 102, 109, 110.
 Passet, René, 35, 155, 265.
 Petrella, Riccardo, 254.
 Petty, William, 44.
 Peyrefitte, Alain, 252.
 Pinochet, Augusto, 240.
Planeter çağ, planeter düşünme biçimi, 150, 269.
 Plekhanov, 145.
 Polanyi, Karl, 231.
 Popper, Karl, 181.
 Porto Alegre, 20, 23, 149, 150, 151, 152.
Postmodernizm, 30, 160.
 Preobrazensky, 66
Proletarya, proletarya diktatörlüğü, 92-97, 259.
 Proudhon, 45, 141.
 Pulur, Hasan, 270.
 Ramonet, İgnaico, 148, 180, 221.
 Reagan, Ronald, 86, 158, 208, 266.
 Reboul, Olivier, 241.
 Redru-Rollin, 96.
 Ricardo, Davit, 44, 156, 210.
Rio Doruğu (1999), 13.

- Riot-Sarcey, Michèle, 262.
Rocard, Michel, 69.
Rosanvallon, Pierre, 70.
Rousseau, Jean-Jacques, 45, 111, 175.
- Sach, Ignacy, 222.
Sané, Pierre, 236.
Saint-Simon, 45, 90, 259, 260.
Sanayi Devrimi, 12, 43, 109-111, 122, 217.
Sao Paulo Forumu, 147-148.
Sapin, Michel, 69.
Sargent, L. T., 258.
Saro-Wiwa, Ken., 237.
Sartre, Jean-Paul, 47, 70.
Savaş ve barış sorunu, militarizm, 203-205, 212, 217, 246.
Schaer, R., 258.
Schellenberg, Walter, 60.
Schengen anlaşması, 179.
Sendikal hareket, yeni sendikacılık, 148, 168-170.
Senotier, Daniëla, 187
Sermayenin yapısal bunalımı, 29-31.
Sereli, Mutlu, 273.
Sertel, Yıldız, 212.
Shiva, Vandana, 202.
Smith, Adam, 44, 156, 210.
Soğuk Savaş, 139, 179, 236.
Sol aydınlar, 159-166.
Sosyal demokrat partiler, 85-86, 89.
Sosyal devlet ve bunalımı, 30, 192, 193, 221, 223, 224.
Sosyal sorun, sosyal ekonomi, 227-230.
- Sosyal sözleşme*, 228, 253-257.
Sosyalist Enternasyonal (bkz. Enternasyonalizm, Enternasyonnallar).
Sovyet Devrimi (bkz. Ekim Devrimi).
Sovyetler Birliği ve çöküşü, 17, 20, 29-30, 142, 146, 150, 195-197, 221.
Soysal, Mümtaz, 273.
Stalin, Joseph, 29, 30, 66, 98, 142, 262.
Stalincilik, 29, 91, 110, 146, 196.
Stockholm Konferansı (1972), 14.
Sun Yat-sen, 252.
Sürekli devrim, 96-97, 144.
Sürdürülebilir kalkınma, 14, 176, 227, 254.
Tafalla, Joan, 98, 100, 101.
Tanilli, Server, 11, 16, 187, 241, 270.
Tanör, Bülent, 272, 275.
Tarım sorunu, yeşil devrim, 14, 127, 150, 151, 157, 159, 223.
Tarihsel maddecilik, 53-59.
Tartanoğlu, Ali, 166.
Texier, Jacques, 92.
Thatcher, Margareth, 86, 158, 208, 226.
Thierry, Augustin, 44.
Thompson, Willie, 78.
Tianenmen Alanı, 236, 252.
Timur, Taner, 139, 270.
Tito, 183.
Tocqueville, Alexis de, 19.
Touraine, Alain, 107, 207.

Trotsky, 66, 76, 81, 142, 144, 195.

Trujillo, 208.

Ulus ve ulusal sorun, 171-186.

Ulus-devlet, 120, 130-135, 172, 177, 178, 214.

Uluslararası Af Örgütü, 150, 236, 237, 249.

Uluslararası Ceza Mahkemesi, 239.

Uluslararası Para Fonu, 18, 30, 100, 143, 202, 211, 237, 248, 273, 275.

Uluslararası Çalışma Örgütü, 255.

Üçüncü Dünya (bkz. *Kuzey-Güney zıtlığı*).

Üşür, İşaya, 73.

Üşür, Serpil, 199.

Ütopya, 20, 153, 170, 181, 199, 216, 245, 257-263.

Vadée, Michel, 268.

Vakaloulis, M, 42, 64, 84, 106, 258.

Villegardelle, 259.

Vincent, Jean-Marie, 42, 64, 68, 70, 84, 106, 258.

Voltaire, 45.

Wallerstein, İmmanuel, 106, 262.

Weitling, 259.

Wood, Ellen Meiksins, 160.

World Conservation Strategy (1980), 14.

Yabancılaşma, 32-34, 50-51.

Yeni ekonomi (bkz.

Liberalizm, yeni liberalizm).

Yeşil barış (bkz. *çevre sorunu, çevrebilim*).

Yugoslav dramı, 180-186.

Yurttaşlık, 177, 178, 185.

Zapatacı Ulusal Kurtuluş Ordusu (bkz. *Chiapas ayaklanması*).

Zinoviev, 66.

Zizek, Slavoj, 42.

İÇİNDEKİLER

I

YENİ BİR YÜZYILIN BAŞLARINDA GERÇEKLER

- Dünya ve insan tehdit altındadır (11)
Küreselleşme aslında neyi yıkıyor? (17)
Dünyamızın zenginleri ve yoksulları (23)
İşçi sınıfının ve emeğin bunalımı (29)
Liberalizme mahkûm muyuz? (34)

II

MARKSİZM ÜSTÜNE DOĞRULAR VE YANLIŞLAR

- Marksizmin yeri ve katkısı (41)
Bir düşünme yöntemi olarak
“materyalist diyalektik” (47)
Bilimsel sosyolojinin temelleri (53)
Ekonomi ve politikanın diyalektiği (59)
Marx’ı özgürce yorumlamak (65)

III

HANGİ DEVRİMİ KİMLER YAPACAK?

- Değişen bir dünyada işçi sınıfı (73)
Yeni liberalizmin “ilerici” ve “modern” maskesi (78)
İleri sanayi toplumlarında sol’un geleceği (84)

IV

DEMOKRASİ, POLİTİKA VE DEVRİM

- Marx ve Engels demokrasiyi unutmuşlar mıydı? (92)
Demokrasi, politika ve devrim ilişkileri (98)
Bugün devrim deyince ne anlaşılmalı? (104)

V

KÜRESELLEŞMEYİ TANIMAK

- Küreseleşmenin jeopolitiği (113)
Küreselleşme: Bir sorunlar yumağı (119)
Küreselleşme, Üçüncü Dünya'nın felaketi mi? (125)
“Ulus-devlet” öldü mü? (130)
Demokrasiyi yeniden düşünmek (135)

VI

ENTERNASYONALİZM VE MÜCADELELERİN KÜRESELLEŞMESİ

- Yeni yüzyılın enternasyonalizmi (142)
Edgar Morin'in söyledikleri (149)
René Passet'nin söyledikleri (155)
Sol aydınlar ve küreselleşme (159)
Bir Avrupa sosyal hareketinin vaatleri (166)

VII

ULUSAL SORUN

- Ulus kendini niçin dayattı? (172)
Ulusa saygıya evet, kutsallaştırmaya hayır! (176)
Yugoslav dramının öğrettikleri (180)

VIII

KADINLARIN YERİ

- Kadın sorununda nasıl bir sol strateji? (188)
Geleneye karşı ilerlemeden yana (193)
Feminizmdeki temel uzlaşmalar (200)

IX

DİRENİŞLER VE SEÇENEKLER

- Liberal çıkmazdan nasıl sıyrılmalı? (207)
Uluslararası barışı ve demokrasiyi kurmak (212)
Egemen toplum modelini değiştirmek (217)
Dünyayı birlikte kaldırmak (221)
“Daha insanca bir ekonomi” yaratmak (227)

X

FARKLI BİR GELECEK İÇİN UMUTLAR

- İnsan haklarını genişletmek, güçlendirip yaymak (235)
XXI. yüzyıl nasıl bir eğitim istiyor? (241)
Kültürlerin çeşitliliği ile evrenselin payı (248)
Dünya çapında bir sosyal sözleşme (253)
Ütopyanın rolü nedir? (257)

BİTİRİRKEN (265)

GENEL KAYNAKÇA (277)

KİŞİLER VE KAVRAMLAR DİZİNİ (281)

Yayımlayan: Adam Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.
Kapak Baskı: Şefik Matbaası
İç Baskı: Şefik Matbaası

